

ДАНУТА БІЧЭЛЬ

Хадзі на мой голас





*Захацелася скінуць з сябе салодкую  
няволю рыфмаў, гэты панцыр чарапахi.*

*Гэтая кнiжка — яшчэ не развітанне,  
не запавет, але падвядзенне вынiкаў...*

Данута Бічэль

# ХАДЗІ НА МОЙ ГОЛАС

Гародня – Wrocław



Серыя „Гараđзенская бібліятэка”  
выдаецца пад патранатам  
Аляксандра Мілінкевіча, лідэра  
Руху „За Свабоду”, лаўрэата прэміі  
Еўрапейскага парламента  
імя А. Сахарава „За свабоду думкі”

Copyright © by Гараđзенскі Рух „За Свабоду”, 2008

Copyright © by Kolegium Evropy Wschodniej  
im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008

Лагатып серыі: Алесь Раднова

Рэдактар: Алесь Чобат

Карэктурা: Лідзія Камінская

Графічна апрацоўка і дызайн: Зміцер Гупянец

Фотаздымкі з прыватнага архіву аўтаркі

Дызайн вокладкі: Юлія Радс (карціна Вікторыі Ільіной)

Рэдактар серыі: Алесь Смалянчук

Каардынатар серыі: Павал Мажэйка

Дапамога ў выданні:

Гміна Вроцлаў, [www.wroclaw.pl](http://www.wroclaw.pl)



Польска-амерыканскі фонд

Свабоды (PAFW)

POLSKO-AMERYKAŃSKA  
FUNDACJA WOLNOŚCI



Выданне серыі стала магчымым дзякуючы праграме замежнай дапамогі  
Міністэрства замежных спраў Польшчы ў 2007 годзе



Друк:

Wrocławska Drukarnia Naukowa PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o.

ISBN: 978-83-89185-68-6

Гараđзенскі Рух „За Свабоду”

e-mail: [zasvabodu.hrodna@gmail.com](mailto:zasvabodu.hrodna@gmail.com)

[www.milinkevich.org](http://www.milinkevich.org)



## Жыць – гэта думаць

Захацелася скінучь з сябе салодкую няволю рыфмаў, гэты панцыр чарапахі. Гэтая кніжка — яшчэ не развітанне, не запавет, але падвядзенне вынікаў. Кнігу Самэрсете Маэма “Падводзячы вынікі” я перачытвала некалькі разоў. Ёсць іншыя кніжкі, шмат подобных кніг пра душу творчасці, і некоторыя з іх я чытала, але ў той патрэбны час трапіў Маэм.

Цяпер я зразумела, што пра людзей, якія істотна паўплывалі на мой лёс, у вершах не напішаш.

Дасканалай мовай прозы я не валодаю. Таму атрымаліся эсэ.

Пакуль я толькі думала пра гэту кніжку, у ёй мала месца знаходзілася для маёй асобы. Сяргей Грыневіч спытаў: “Вы пішаце кнігу, дзе Вы будзеце галоўным героем, а я — персанажам?” Я адказала: “Не. Вы, надта важныя ў мایм жыцці людзі, будзеце маймі героямі, а я буду збоку”...

Дакладна так у мяне не атрымалася.

І ўсё ж, у маёй жыццёвой прыгодзе паэткі найважнейшымі з’явамі былі людзі, якія мяне любілі, якіх я любіла. Я яшчэ не пра ўсіх паспела апавесці. Думаю, я працягну свой прыгожы праект у будучым часе, таму што каталіцкі духоўны часопіс “Наша вера”, які стаў часопісам майго лёсу, не адмаўляеца публікаваць мае эсэйкі.

Праца настаўніцы беларускай мовы, музейнай збіральніцы, паэткі, як і праца пастушки ў дзяцінстве, — гэта ўсё дзейнасць грамадская. Поспех залежыць ад людзей, якія прыходзяць дапамагаць па добрай волі. Да іх вяртаюцца мае думкі. Нешта ёсць паміж людзьмі, нябачнае цялеснаму воку, але бачнае душы, — гэта вера. Калі мне была вельмі патрэбна дапамога, я пачала маліцца да сяброў, якія нядайна памерлі. Сябра Аляксандр Ліпень знайшоў мне свайго вучня Казіміра Місюру, а Казімір знайшоў маю аднакурсніцу па педвучэльні Элю Багдановіч. Да іх мяне завёз Міхал Карневіч. Яны сваёй сяброўскай увагай вывелі мяне з крызісу...

Вядома, гэтая кніжка няроўная. Я не ўсюды дала рады сваім эмоцыям. На мяжы паміж паэзіяй і прозай, калі ўдаецца заскочыць за далягляд думкі, дзе пачуццё і думанне зліваюцца ў адно, мае эсэ атрымаліся.

“Заходзьце да мяне, хто ў смутку, душа кніжкі заўсёды адчынена”...

**Данута Бічэль**



---

1



## Мурожныя Біскупцы

Я нарадзілася ў вёсцы Біскупцы на Лідчыне. На Крэсах. Тут я і застануся, як мае безыменныя для чалавецтва продкі.

“Вось жа Я пасылаю анёла, ён папярэдзіць цябе і будзе сцерагчы цябе ў дарозе ў месца, якое Я прыгатаваў. Паважай яго і слухай голасу ягонага, не праціўся яму, таму што ён не даруе граху вашага, бо імя Маё ў ім. Калі будзеш слухаць голас яго і будзеш рабіць усё, што Я кажу, то Я буду ворагам тваіх ворагаў і буду пераследаваць тых, што цябе пераследуюць”. (Кніга Зыходу, 23, 20-22, пераклад кс. У. Чарняўскага.) Вось момант павагі да анёла-апекуна, яго прысутнасці, — ён дапамагае нам знайсці мэту ўсяго жыцця і не блудзіць па дарозе да збаўлення...

Навукоўцы знайшли ўспаміны пра нашу вёску ў архівах віленскага біскупа ў XVI стагоддзі. З успамінаў таты я ведаю, што калі памёр мой прадзед Юрка, то пррабуля Франуся пайшла да біскупа і папрасіла дапамогі. І біскуп прыслал ў ёй хлопца Петраша, які працаваў на гаспадарцы, пакуль не падраслі хлопцы, мой дзед Вінцук і яго браты, а пасля ўцёк некуды ў Расею, і наш род з таго часу сталі называць зневажальнаю мянушкай Петрашы.

Мужчыны нашага роду, калі выпівалі, з-за гэтай мянушки пачыналі бойку. На вяселлі маёй сястры Рэні таксама не абышлося без бойкі, нават печку ў нашай хаце разабралі на “падручны матэр'ял” – біліся цэглай, таму што каменне было схаванае пад снегам. Адбывалася тое ў вельмі халодную зіму 1948 года. Мне ішоў 11 год, я на вяселлі сястры не была дружкай... Франя, старэйшая за мяне на два гады дачка цёткі Броні, у дружкі была запрошана, дружбант быў выбраны спакойны, і з ім правялі папярэднюю гутарку, каб ён апекаваўся дзяўчынкай. Я вельмі зайдросціла Франі, але разам з тым мне было страшнавата нават глядзець на яе, такім адказным мне здавалася яе заданне. Але ж яна была дачкой старэйшай сястры маёй мамы, якую бацька пакінуў

на зямлі. Цётка Броня была старэйшай і таму галоўнай у нашым родзе па мамінай лініі.

З дзядоў я заспела толькі татавага бацьку Вінцука. Ба-булю Канстанцыю я не памятаю, але я нарадзілася пры ёй. Мама ўспамінала, што бабуля шкадавала мame цёплай вады, калі мама рашчыняла хлеб, — дзядуля даваў мame вады, каб не бачыла бабуля. Рэння ўспамінае бабулю Канстанцыю як самую прыгожую, разумную і добрую, якая ўмела шмат малітваў і навучыла малітца Рэню. А яшчэ Рэння кажа, што бабуля была надта хуткая — не хадзіла спакойна, а толькі подбегам. Так і ўспамінае: бабуля, якая ўвесь час бегла...

Бабуля Канстанцыя была з-за Ліды, з Белагруды. Яна пайшла да сваіх пешкі, але запазнілася, у дарозе сцямнела. Яна пайшла на агенчык, а гэта быў агенчык цягніка... Яе дзед пахаваў у вёсцы Крупава на цвінтары ля касцёла.

Бабуля па маці Францішка Бурнос, у дзявоцтве Саўкевіч, памерла цяжарная шостым дзіцем. Яна таксама была з-за Ліды, з вёскі Заполле. Першая жонка дзеда Адама Адэля была роднай сястрой нашай бабулі Франусі, яна памерла там, у Заполлі, бо дзед хадзіў да яе ў прымы. Пакінула дзвюх дзяўчыннак — Рузю і Ганцию. Яны выраслі, паехалі ў Лодзь, да іх пасля паехаў сын Франусі, мамін родны брат Костусь. Перасталі прыходзіць ад іх весткі пасля вайны. Мама мая так і казала, што палавіна радні нашай загінула ў Лодзі. Бабулю Франусю дзед узяў у Біскупцы. Нарадзіліся дзеци: Броня, Марыля, Костусь, Яніна і Яначка. Мама мая Марыля нарадзілася 23 красавіка 1909 года. Бабуля пайшла ў Заполле да радні, прастудзілася ў дарозе, памерла цяжарная ад запалення лёгкіх. Дзед Адам ездзіў у Амерыку на заробкі, але нічога там вельмі не зарабіў.

Хата дзеда Вінцука Бічала стаіць і цяпер у вёсцы Біскупцы — калі ісці ад магілак, то першая злева пасля прагону на выган. У дзедавай хаце быў ток з цаглінак. Ён і цяпер захаваўся... І маленькія вокны. Хата дзеда Адама Бурноса стаяла справа ад таго прагону. Тата купіў лесу за заробкі на плытках і на надворку дзедавай хаты паставіў зруб. Той зруб перанеслі на выган, калі Гайдавых, там спачатку стаяла

наша хата. Рэння нарадзілася на Дабравешчанне, 25 сакавіка 1929 года ў дзедавай хаце, я нарадзілася 3 снежня 1937 года ў сваёй хаце, каля выгану... За лета 1938 года мы сваю хату пераставілі на хутар, ці дакладней, на выселкі Загасцінец.

Жыщё на выгане я памятаю толькі ў снах. Рэння кажа, што хрысцілі мяне на Каляды, у тым самым 1937 годзе. Мае хросныя — тата Стась, малодшы брат роднага таты, і мама Верка Гайдава, якая мяне вельмі любіла. Але метрыкі хросту не захавалася, таму па новых цяперашніх законах мяне як бы зусім не было і няма. Мая дачка Віка паспрабавала і не змагла аформіць спадчыну на нашу старэнскую хатку, у якой нарадзілася я, нарадзілася Рэніна дачка Галька, адбылося Рэніна вяселле, пражылі жыщё мае тата і мама, з нашай хаты выносілі ў апошнюю дарогу тату і Эрыка, майго мужа...

Прастору нашай хаткі я памятаю з калысачкі, — я глядзела, прачнуўшыся, як праменні сонца гуляюць на таку. Ток у нас быў з гліны, такі шорсткі, прыемны. Памятаю, як хварэла на водру, тата прывёў у хату буланую кабылку, яе даілі і пайлі мяне цёплым сырадоем. Гэтак лячылі ад кашлю. Да Рэні прыходзілі дзяяўчаты, яны гулялі ў "Катка і мышку", я злезла, учапілася за канец зэдліка, і дзяяўчаты мусілі пагуляць са мной. З другога канца пыталіся: "Мышка, мышка, дзе была?", я адказвала: "Акунь-дакунь-кунь-кунь..." Размаўляць не ўмела.

Мама з горкай усмешкай успамінала, як яна са сваім татам хадзіла ў сваты ў Бурдукі да старой глухой дзеўкі Юлі, якая мела зінгераўскую швейную машынку, была краўчыхай. Гэтую чужую бабулью я павінна была б памятаць, яна памерла ў цёткі Броні ўжо на хутары Загасцінец. Але я яе не памятаю, дзякую Богу... Яна ўгаварыла дзеда Адама за везці дзяцей у Ліду і там пакінуць — гэта Яніну, Костуся і Яначку. Броня была старэйшая і заставалася дома на гаспадарцы.

Мама з дзяцінства і да лета 1928 года служыла нянькай у вёсцы Шайбакі пад Лідай. А з гэтых, траіх, Яначка памёр у прытулку... Ішла першая сусветная вайна...

Калі мама вырасла і трэба было ёй выходзіць замуж, яна звольнілася з нянькі і ішла з Шайбакоў дадому. На рынку ў Лідзе быў тата з падводай. Ён узяў яе з нашулачкай падвезді. Па дарозе яны дамовіліся і пажаніліся 25 верасня 1928 года. Мама раней за сваіх сёстраў выйшла замуж.

Калі нашай вёскі была сядзіба польскага пісьменніка Антонія Гарэцкага, удзельніка паўстання 1831 года. Біскупцы мелі надзелы зямлі калі Бердаўкі, за грэбліяй. Калі Гарэцкі ссылаўся ў Сібір за паўстанне, ён аформіў абмен – зямлю, што калі Бердаўкі, здаў у казну, а сваю, калі вёскі Біскупцы, аддаў вёсцы. Гэтую гісторыю вёска апавядала дзецям, а кніжку Антонія Гарэцкага чыталі па чарзе, а захоўвалася яна ў Стася Сайка.

Мой тата Ян Бічэль, па-вясковаму Яська, быў старэйшым у сям'і. Нарадзіўся ў 1898 годзе, але дня нараджэння я не ведаю, бо святкаваў тата Дзень Нараджэння Яна Хрысціцеля 24 чэрвеня. Памёр тата 30 лістапада 1975 года. Нейкі час тата быў не ахрышчаны – у канцы XIX ст. царскімі ўказамі было забаронена хрысціць дзяцей у касцёле, а дзед не хацеў хрысціць у царкве. Аднойчы ехаў дзед з Казечына з возам сена. Насустроч яму ў брычцы ехаў праваслаўны святар. Святар лічыў, што яму павінны саступаць дарогу. Дзед не хацеў перавярнуцца з сенам. Доўга яны пераріпаліся. Нарэшце святар сказаў, што за гэты ўчынак дзеду давядзенцца заплаціць вялікі штраф за знявагу дзяржаўнай асобы. Калі ж ахрысціць сына ў царкве, то бацюшка не падасцік у казну скаргу і штрафу не будзе. Давялося ахрысціць тату ў царкве. Як толькі адмянілі царскі ўказ, тата сам сходзіў у касцёл і перахрысціўся на католіка.

У красавіку 1919 года тата добраахвотнікам сходзіў у польскае войска да Юзафа Пілсудскага, удзельнічаў у вайнай кампаніі Жэлягоўскага як шэраговы 77-га палка пяхоты. Ваяваў супраць бальшавікоў да снежня 1921 года. Апавядадаў нам, як перад бітвой Юзаф Пілсудскі падымаў салдатам баявы дух, а яму, які стаяў у канцы шыхта, – быў невялікага росту, паправіў на назе абмотку. Суседка Нюта, сварачыся, палохала: “Я ведаю, дзе ты ваяваў! Я яшчэ раска-

жу!" Але так і не рассказала, мусіць таму, што пад гарачую руку начальства не траплялася. Мы пры ўсіх уладах жылі далёка ад начальства.

За вайсковую кампанію тату палякі заплацілі — выдзелілі надзел балота недзе за грэблій каля Татарцаў. Тата з'ездзіў туды з братам Мікодымам, паглядзелі ту ю зямлю, яе трэба было вызваліць ад карчоў, і адмовіліся ад яе. Так мы не сталі багатымі і таму засталіся жыць у сваёй вёсцы...

Зямлю на хутары Загасцінец тата купіў за плытагонства. Дзед Вінцук на гаспадарцы пакінуў малодшага сына Мікодыма. Яхім пайшоў у прымы да ўдавы ў Мялёгава на пяцёра дзяцей. Марылю выдалі замуж за ўдаўца ў Галенава пад Іуе. Дзядзька Стась быў малодшы, доўга не жаніўся, узяў шляхцянку Марысю з вёскі Старчаняты, з-пад Іуя, у вайну пайшоў у Армію Краёву, адпрацаваў на шахтах Казахстана ў ГУЛАГу, але пасля вызвалення яму не дазволілі нават заехаць да сваіх. Памёр у Польшчы. Там павінен жыць яго сын Янка Бічэль.

Тата з мамай першыя ў вёсцы ажаніліся па каханні. Пасля іх і іншыя началі жаніцца, казалі: "Не прапалі Яська з Марылю, то не прападзём і мы" ...

Тата казаў, што я яму дапамагала будаваць нашу хату — я не ўмела яшчэ хадзіць, сядзела на нашым надворачку ды глядзела, як ён працуе. Жаночай працы ў хаце мне не хапала, з ёю мама і Рэнья давалі рады. Тата браў мяне з сабою на мужчынскую працу...

Тата ніколі не звяртаўся да лекараў. У маладосці нямецкі вайсковы хірург зрабіў яму аперацыю на назе — тата пасля таго злёгку пакульгваў. Нас тата вучыў, што да болю трэба прывыкнуць — і сам пройдзе. Гэтую мудрасць часта ўспамінае мой сын Валера.

...Неяк не хапіла збожжа на насенне, і тата пайшоў пазычаць да ксяндза, але ксёндз яму не пазычыў. З таго часу тата ўзяў за правіла — ніколі нічога не пазычыць. І мы стараліся так жыць.

Мама ўсё жыццё працавала і малілася. У нядзельку казала: "Не буду я з табой спрачацца святым днём!" ... Не пуска-

ла ў лес у ягады да паўдня, пакуль святая Імша ў касцёле.

Удзельнічала містычна ў святой Імшы. Не ўмела чытаць, але чытала малітвы па малітоўніку.

Да апошняй споведзі дайшла сваімі нагамі. Праўда, на-  
зад з касцёла ледзве я яе давяла — якраз ішла Марысія Мац-  
ко, у дзявоцтве Саўкевіч, яе дзядуля з таго ж самага Запол-  
ля, і яна дапамагла мне давесці маму да кватэры маёй дачкі  
Вікі. Гэта Божа прыслалі нам Марысю, ці відочнага анёла...  
Мама памерла ў Рэнінай хаце 12 красавіка 1997 года. Хаваў  
яе ксёндз салезіянін Станіслаў, які працаваў у той час у бер-  
даўскім касцёле.

Сястра Рэні закахалася ў праваслаўнага Мікалая Суп-  
рэна. Каханне было ўзаёмным. Мікалаеў бацька Сымон па-  
мёр ад хваробы стравуніка, пакінуў сыну вялікую гаспадарку.  
Браты і сёстры паўміralі малымі. Адна сястра Верка жыве  
і цяпер. Шлюб Мікалай з Рэній бралі ў царкве, Рэні пера-  
ходзіла ў праваслаўе.

Рэні ў трэцім класе вучылася трывадлы. Спачатку ў  
польскай школе. Пасля прыйшлі саветы і тая ж настаўніца  
вучыла іх ужо па-расейску... А пасля вайны іх зноў пасадзілі  
у трэці клас, з якога яны пачалі выходзіць за сваіх аднак-  
ласнікаў замуж.

Хлопцы, мужчыны ў нашай вёсцы не хацелі ваяваць.  
Калі ў вёску прыходзілі “чырвоныя” або “белыя”, ніхто не  
смяяўся з таго хлопца, які пераапранаўся ў бабскае адзенне  
ды ўцякаў, хаваўся. Удзельнічалі толькі ў абозах. Некалькі  
хлопцаў пайшло ў АК. Загінулі ў баях, у якіх ваявалі за  
амбіцыі “белых” і партызанскіх атаманаў...

У партызаны наша вёска не пайшла.

Грамацкага Эдварда партызанка застрэліла перад кры-  
жам, каб паказаць, што Бога яна не баіцца. Двух мужчынаў з  
Загасцінца закатавалі на вачах у дзяцей сыны тых асаднікаў,  
якіх гэтая мужчыны выдавалі саветам у 1939 годзе. Тата ка-  
заў, што Фёдар Дукі выдаваў і сыпаў у муку сем'ям асаднікаў  
бітае шкло.

Найболей ахвяраў было ў вёсцы ад пакінутай зброі. Пас-  
тушкі падрываліся на мінах. У Гаўї знайшлі шмат кінутай

зброй – вырашылі яе ўзарваць на вогнішчы, – загінулі ўсе хлопцы, хто ў той ранак пасвіў статак. Памятаю, усе прыносілі розныя бліскучыя цацкі і хваліліся імі...

Вёска Біскупцы ў вайну не згарэла. Войска заходзіла і выходзіла. Ішлі па гасцінцы і з поўдня, і з поўначы. Вялі палонных. Я напаіла аднога малачком калія плоту цёткі Броні. Яго застрэлілі ў нашым хвойнічку, тата пахаваў яго, калі сцямнела...

Тата выкапаў “схрон”, гэта такі добры склеп, але часцей мы хаваліся ў цётчыным склепе. Цётка Броня брала ў склеп саган з вугалем, каб было цяплей. Некалькі разоў па нас стралілі. Калі стралілі ў паветры, я хавалася пад вакном...

Аднойчы тата з мамай паехалі ў Ліду мяняць пашпарты і мы з Рэнжай засталіся адны. Гарэлі Мікулічы. Мы пабеглі да цёткі Броні. Там пачулі, што немцы з Мікулічаў ідуць на Біскупцы.

Мы пабеглі праз поле, па нас пачалі страліць – кулі ціўкаюць, як птушкі. Дабеглі да Глінішча, укінуліся ў яму, цётка Броня нас накрывае сабой, а немец ужо над намі. Кажа нам вылазіць. А сусед Ігналь сядзіць на зрубе – паказвае, што ён заняты справай спакою – будзе зруб. І яго не чапаюць. Нам сказаў ісці дахаты. Нашу вёску не спалілі, спалілі Да кудава, гэта была партызанская вёска. Калі ў нашу хату заходзілі людзі са зброяй, я хавалася на печы за комінам.

Вёска наша малілася ў вайну і калі заганялі нас у калгасы. Маліліся ў чыёй-небудзь хаце або пад Крыжам. Або на могілках. Капліца на могілках развалілася ад старасці. Я ўсю памятаю паўразбуранай. Касцёл згарэў пасля вайны ў 50-я гады. Але ён быў не ў нашай вёсцы.

Святара пасадзілі ў турму, пасля адправілі ў ГУЛАГ. Наш святар выйшаў з лагеру, пасля вызвалення дажываў жыццё ў Польшчы.

Хрысціць малых і браць шлюб ездзілі ў Ліду, Іўе, Мінойты, Ліпнішкі... Хаваліся без ксяндза, але святую Імшчу па памерлым заказвалі ў касцёле. Мелі свянцоную вадзічку. Крыж, харугвы і шаты змаглі захаваць са спаленага касцёла,

гэта ўсё знаходзілася ў Стася Сайка, які адпіваў і маліўся, і свяночнай вадой асвячаў магілку.

Крыжы ставілі, мусіць, па-язычніцку — за адну ноч: абчэсваюць бярвенні і будуюць Крыж, прадуць і ткуць палатно на ручнік, плятуць з дзеразы вянок, моляцца, спяваюць святыя песні жалобы — усё паспіваюць да ўсходу сонца... На ружанец да Крыжа прыйходзіла ўся вёска — і праваслаўныя таксама, прыйходзілі мужчыны і дзеці і старыя людзі.

У вёску заходзілі розныя вандроўнікі — пагрэцца, пераначаваць. Пускалі нават цыганоў, дзяліліся з бежанцамі вопраткай і хлебам. Не ведала я, напрыклад, што недзе хлеб купляюць за гроши, яго ў нашай вёсцы дзялілі задарма нават у той хаце, дзе ён быў рэдкім госцем.

Калі я вучылася ў Лідзе, пасля ў Гародні і прыязджала дадому, мама звычайна пякла хлеб, каб я паела свайго і з сабой узяла сяброўкам. Калі ж я прыязджала нечакана, мама хадзіла да суседкі Валі Ігналёвой, у яе быў надта смачны хлеб, і пазыгчала, каб накарміць сваім, бо ён жа святы. Не ведаю нічога смачней, чым свежазбітае сваім рукамі ў маслабойцы масла намазаць на гарачы хлеб. Прыйожая дамініканская легенда пра тое, як анёлы прынеслі ў бялюткіх абрусках з нябёсаў хлеба і накармілі галодных братоў...

Кожную зіму ў вёсцы жыў старац, жабрак. Памятаю таго, якога называлі “Вохаха”, бо ён так стагнаў. Ён прыйходзіў вашывы. Яго адмывалі, лячылі, кармілі, апраналі. Начаваў у людзей па чарзе, па сутках. Знікаў, калі запахне вясною. Яго не праганялі. Мог бы застацца адпасваць каровы, але ён не хацеў. Пасля вайны прыйходзілі бежанцы са Смаленшчыны і Віцебшчыны. Адна сям'я нават прыжылася ў вёсцы, і дзед Архібель навучыў наших мужчын плесці лазовыя лапці. Яго ўнук жыве і цяпер, але дзяцей не мае, пайшоў у прымы да ўдавы на чужых дзяцей.

Касцёл імя Маці Божай быў драўляны. Фэст у нашай парафii святковалі на Перамяненне Пана, гэта 6 жніўня. Рака Гаўя дваілася — з нашага боку яна была плытчайшай,

каля самай вёскі Залейкі пракапалі канал, які быў глыбокім і простым, канал забраў воду з прыроднай ракі, і яна паціху высыхала. Але і цяпер зусім не высаходзіла, жывяць яе несмяротныя крыніцы. На гэтай прасторы паміж раздвоенай ракой пабудавалі касцёл. Ад касцёла ішла брукаванка на высокі драўляны мост з прыгожымі парэнчамі. На мосце маснічныя былі габляваныя, як падлога. Там у дзень фэсту адбываўся танцы. Набажэнства вялося на польскай мове. Замовы шапталі па-беларуску. Спявалі ў вёсцы на беларускай, польскай, расейскай і ўкраінскай мовах. Але ўсе мовы калечылі, акрамя сваёй.

У нашай хаце было некалькі кніжак. Былі паэмы Адама Міцкевіча “Гражына” і “Конрад Валенрод”. Была кніжка пра экспедыцыю на Паўднёвы полюс. З яе я вывучыла вершы на памяць. Было некалькі часопісаў на беларускай мове лацінкай. Я па іх вучылася чытаць. Чытала вершы беларускіх паэтаў Цёткі, Багушэвіча ў адрыўным календары. У вёсцы кніжкі пазычалі, перадавалі пачытаць адных другім, так што сказаць, што мы былі цёмнымі людзьмі і раслі без кнігі – будзе няпраўда. Памятаю, як мы хадзілі, не доўгі час, на катэхіз на плябанію.

Добра памятаю першую споведзь, але не тое, што я казала ксяндзу на споведзі, а тое, як ішла ранічкай, а каля сцежкі рос гарох, надта хацелася вырваць стручок і з'есці, а трэба было нашча прымаць Камунію. Але чаму я ішла ранічкай адна ў бок касцёла ў той дзень, калі адбываўся першая споведзь?... І памятаю сваю палатняную выбеленую сукеначку і торбачку, каб сышаць пялёсткі перад Гостыяй у час працэсіі...

Каля нашага касцёла было надта шмат кветак, розных кустоў, якія цвілі ад ранняй вясны да позняй восені, асабліва прыгожыя бэз і чаромха, але і невядомыя мне расліны там квітнелі... Там быў зямны рай.

Пасля мы хадзілі ў Ліду да споведзі. Ішлі басанож. Абуваліся перад касцёлам.

Мама схадзіла некалькі разоў у пілігрымку ў Вільню ў Вострую Браму. Хадзілі вёскай – праваслаўныя таксама

хадзілі. Насілі Маці Божай інтэнцыі ад усёй вёскі, у кожнага былі да Яе свае набалелыя просьбы, якія толькі Яна адна магла вырашыць. Усім дапамагала Божая Маці... А дзееці памятаюць тыя салодкія пеўнікі, якіх бабулі прыносялі з Вільні.

Жышцё ў вёсцы было прыгожым, ціхім і чыстым. Мне сніцца вёска... Сядзіба цёткі Яніны паміж лесам і далінай, якую называлі Масцішчы. Ад хаты бегла крутая сцяжынка да азярца, на якім была пабудавана кладачка. На той кладачцы і на горцы мы праводзілі свае забавы. З жоўтага чыстага пясочку мы будавалі замкі нашых мараў. Каля азярца жанчыны, нашы мамы, вымочвалі, выбівалі пранікамі і бялілі на сонейку на мураўцы доўгія, роўныя сцяжынны палотнаў. Буслік пасвіўся побач. Жабкі з ім дражніліся. Аднойчы на кладачцы згубілася наша стрыечная сястра Яня, мы шукалі яе, а яна была ў ружовай сукеначцы, — убачылі мы яе ў вадзе, вышыгнулі за сукеначку. Усё адбылося хутка, толькі напалохаліся ўсе, і Яня таксама...

Пасцілі мы так, як і дарослыя. Елі бульбу, саладуху, пражанае семя. Брушніцы варылі і захоўвалі ў бочках без цукру, з грушкамі. Журавіны даспявалі на гарышчы ў плеценых з зачыненым верхам карзінках, кошыках. Прыносілі ў хату мерзлыя. Цётка Броня ў дзявоцтве пасціла пяць дзён без вады перад Вялікаднем, прасіла Бога, каб Вінцук узяў яе замуж. Яны пажаніліся 10 лютага 1930 года. Першае дзіцяцька цётка Броня не данасіла. Нарадзілася Франя, а двое сіротаў — Вацюка і Маню — цётка Броня і дзядзька Вінцук выгадавалі і выхавалі, а як яны выраслі, адправілі іх жыць асобна ў сваю хату, на сваю гаспадарку... Але апекаваліся імі і далей, як роднымі дзеецьмі.

Перад святамі чыста прыбіралі хатку, бялілі столь і печ, часам мянялі шпалеры. Рэння перад Калядамі вышінала з рознай каліровай паперы фіранкі, сурвэткі, цацкі на ялінку. І вышывала, і клейла з саломкі карцінкі, упрыгожвала імі хату. Тата ездзіў у Ліду па ласункі. Хадзіў да сваіх сяброў з маладосці ў вёску Бурносы над Нёманам па сушаную і свежую рыбу.

Я падглядала, як сястра ставіла пад ложак кубак з вадою і клала на яго край дубчык, казала такія слова: “Суджаны-рад-

жаны, перавядзі мяне праз раку..." Ён павінен быў перавесці яе ў сне праз раку. Бывае і цяпер – ранкам на Новы год прачнешся і слухаеш, хто на вуліцы размаўляе, або зірнеш у вакно, – калі ўбачыш хлопца ці мужчыну, то ўжо і супакоішся, год будзе добры... Як убачу вясной бусліка ў лёце, цешуся, як малая. Пачую зязюлю, так і хочацца палічыць, колькі гадоў яна напрарочыць. І сны прарочыя сню зредку. Прыйсню сабаку – добра. Прыйсню коціка – дрэнна. Добра сніць лес і баравічкі. Дрэнна сніць сухія вазоны...

Куды ўжо падзещца ад гэтага, калі яно ўелася ў скuru з маленства... Мусіш неяк выганяць кожны раз малітвай.

У вёсцы Бог ёсць побач з людзьмі, таму што неба злuchaецца на даляглідзе з зямлёй і моліцца разам з чалавекам. Анёлы цешацца кожнай тваёй добрай мыслі. Анёлы заўсёды каля цябе, побач з табою, у руху думкі. Дабро, якое ствараецца з разумнай любові, – бескарыснае, поўнае і не на паказ. У вёсцы анёлы ў яднанні паміж сабой, бо анёлы маёй мамы і сястры і таты дапамагаюць майму анёлу, супольна цешацца і моляцца, і спачуваюць разам і ўзаемна. Творца не даў анёлам інстынктаў, эмоцый, патрэбаў, інакш бы яны не былі істотамі духаў. Божа надзяліў нашых анёлаў любоўнай чуласцю, супольным узаемным адчуваннем, не літасцю над намі. І гэткія бясцэнныя адчуванні пасяляюць нашы анёлы ў нашыя добрыя сямейныя адносіны. У сям'і заўсёды ведаеш, што побач з табой добрыя думкі твойго таты і добрыя рукі тваёй мамы, і добрае сэрца тваёй сястры.

Наймацней я любіла тату, ён быў для мяне другім чалавекам пасля Пана Бога. Так і стаіць у маіх вачах яго постаць каля плоту – калі я вярталася са свайго тлумнага жыцця, ён прадчуваў і чакаў мяне здалёк. І запомніла такі выпадак: прыйшла я дамоў, ён прынёс з каморкі лусту сала з ружовымі пражылкамі, парэзаў яго даволі вялікімі тоўстымі скрылямі і кажа: "Не чапай, я сам, а то ты змарнуеш"... Толькі крыху абсмажыў на патэльні, і гэтую смакату я заўсёды ўспамінаю, калі хочацца есці...

Анёлы маміных сёстраў, татавых братоў і сястры былі найлепшымі спачувальнікамі майго анёла, і выходзіла, што

мяне беражэ вялікі вырай добрых, моцных Божых слугаў...

Архаічная вёска, якая жыла з усяго свайго, мала чым адрознівалася ад тых далёкіх часінаў, калі Пан Езус будаваў Касцёл на любові Божай. Наша ўзаемная любоў не ўплывала на тэхнічны прагрэс, не закранала жыцця іншых супольнасцей. Яна была бескарыснай, чыстай, дапамагала толькі ў сям'і быць шчаслівым.

Камуністы прыйшлі і прыдумалі ўплываць на сямейныя адносіны. Вёска, як паводка, пачала заліваць гарады. Каб перахітрыць чужых камуністаў, вясковыя кланы з блізкіх ад гарадоў вёсак пачалі замяняць сямейнасць на свойскасць, пачалі абдароўваць сваякоў і сваячак пасадамі, акладамі, а на вытворчасцях патрабаваліся спецыялісты. Свойскія працаўцаў не ўмелі і не хацелі. А навошта? За іх заўсёды было каму заступіцца. Толькі чаму я разважаю ў мінульым часе? Усё гэта дзеянічае тут і цяпер. Нязменна...

У вёсцы дзеці растуць хутка. Маё бесклапотнае гультайства скончылася рана. Я пайшла ў школу ў 1945 годзе і па сумяшчэнню пасвіла кароўку. Спачатку адну сваю. Пасля да нашай далучыліся дзве кароўкі цёткі Броні, Каліна калолася рагамі, а рогі былі вострыя. Пасля далучыліся тры кароўкі з Рэнінай новай сям'і. А да таго ж быў яшчэ бычок Лазік. І наша Падласка ўцякала ў Бурносы, бо мы яе там купілі.

Я любіла вучыцца ў школе і старанна пасвіла свой статак. Пасля чацвёртага класа мае сяброўкі з Загасцінца пайшли вучыцца ў Дакудаўскую сярэднюю школу, за 7 кіламетраў ад Біскупцаў. Мяне тата не пусціў у Дакудава, пакінуў пастушкай. Тата і мама мяне любілі і дрэнна яны мне не хацелі, гэта імі выконвалася Божая воля ў майм жыцці. Так я думаю цяпер.

1 верасня 1950 года ў Рэні нарадзілася дачка Галька, усе былі занятыя родамі, якія прымала павітуха. Я ўцякла ў школу. Настаўнік прыйшоў да нас увечары і пераканаў тату, што мне трэба вучыцца. Тата баяўся савецкіх начальнікаў, а настаўнік быў савецкі...

Ці добра я тады зрабіла? Сёння, калі я засталася ўдавой у чужым мне горадзе, дзе мяне адарвалі ад маёй грамадскай

справы і перавялі ў пенсіянеры, мне не хапае на самае неабходнае, і я ад гэтага ў вечным смутку, — я думаю, што тады зрабіла фатальную памылку свайго жыцця...

У вёсцы чалавек забяспечаны шчасцем. Кожная праца ў вёсцы прыносіць шчаслівія перажыванні. Пасвіць скацінку — гэта найперш цешыцца яе добрым выглядам, гэта назіраць, сусінаваць, прытуляцца да прыроды, да яе хараства ва ўсіх праяўленнях. І ёсць кульмінацыя ўсяму — гэта свята апосталаў Пятра і Паўла, калі кароўкам на рогі пастушкі ўскладаюць вянкі з жывых кветак. І дома іх сустракаюць як вельмі паважаных у сям'і, і абдорваюць смакатой і каровак, і пастушкоў. А найболей любоўю мамаў. Ёсць святочныя акцыі — хадзіць у ягады, назбіраць поўны кубачак з вяршком, цешыцца, што ты справілася і не адстала ад сябровак, а калі і не паспела набраць поўны кубачак, табе дапамогуць, пакажуць, што цябе любяць. Я ў лесе заўсёды блытала поўнач і поўдзень. Але пра гэта не прызнавалася, толькі старалася не згубіцца ад сябровак. Калі мы выходзілі з лесу на бурносаўскую дарогу, бралі ў рот ягадку, гэта называлася “зклад”, каб данесці поўны кубак да мамы, не з'есці па дарозе.

Збіранне грыбоў — гэта тое самае, што спатканне з хлопцам, калі ты яго бачыш, а ў грудзях уznікае таямнічы штуршок, і цяпло разліваецца па ўсім целе. У збіранні грыбоў заўжды ёсць момант удачы, шчасця, неспадзяянкі. Акрамя баравічкоў можна сустрэць і зайчыка ці вавёрку, ці нейкую невядомую табе птушку. А што ўжо казаць пра такую святочную работу, як жніво, калі ты цалуешся з шорсткімі каласкамі, абнімаешся з кожным снапком!

Зграбанне сена — гэта ўрачысты фэст, баль сонца і нябёсай, ракі і водару сенца... Нават цяжкая праца ў вёсцы прыемная, таму што мае пачатак і канец, які вянчаецца вынікам. Але ў дзяцінстве я вельмі мала забівала сваю галоўку думкамі аб сэнсе жыцця. Толькі ў першы год пасля вайны мы працавалі беспрасветна — збіралі шчаўе па кустах на лузэ і ў Казечыне. Мама насіла яго пешкі аж у Ліду прадаваць, ад голаду ў яе апухалі ногі. Аднойчы злодзеі залез у нашу

хату праз дзірку ў шчыце над хлявом і ўкраў з печы чыгуноў са зваранай капустай і акрайчык хлеба. Тата схадзіў пешкі ў Зачэпічы, гэта ў бок Жалудка, купіў там грачыхі і прынёс яе ў мяшку на плячах...

Вёска мяне навучыла — банальная ісціна — праца-ваць. Не чакаць легшага часу, не цешыць сябе думкаю, што шчасце прыйдзе сама аднекуль, а быць шчаслівай сёння, у кожную хвіліну. Не ілгаць без патрэбы. Не красці. Гэта няпраўда, што вёска раскрадае плёёны калгас! Не блыгаць жыщ-цё і гульню, не прытварацца. Не заступаць іншым дарогу, не выбягашь наперад іншых. Саступаць.

Калі агрэсіўная начальнікі і іх бяздарныя падначаленія хапаюць плёёны маёй працы, то што тут прыдумаеш? — мусіш ім саступіць. Прывучыла сябе не шкадаваць страчанага, не плакаць і не апавядыць пра свае паразы тым, хто пра гэта пытается! У вёсцы ў такім стане добра схавацца ў лес. У горадзе добра пайсці ў касцёл. Я люблю начное неба, люблю хадзіць па горадзе ноччу і размаўляць з зоркамі. Крыўды я ўспрымаю як Божую кару. Дзякую Богу і шкаду крыўдзіцеляў. Дзякую Богу, што за мае правіны карае мяне, а не маіх дзяцей і ўнукай.

У вёсцы людзі лёгка ўзаемна дароўваюць.

А як дараваць у горадзе, калі тут савецкія людзі, і яны лічаць, што праўда заўсёды на іх баку? У думках я ім дароўваю...

Жывучы ў горадзе, часамі мусіла быць адна ўсёй вялікай вёскай, калі трэба заступіцца за несправядліва пакрыўдженых. Такое заўсёды не пад сілу.

Толькі вёска Біскупцы і цяпер ёсць, я магу туды вярнуцца па падтрымку ў любы час. І я звяртаюся да сястры Рэні, якая там за лідэра, ёсць у яе свая моцная каманда.

Я са сваёй вёскай жыву ў іншым вымярэнні, чым цывілізаваны свет. У нас інтэрнэту няма. Нам трэба няшмат. У нас сваё прызначэнне, забавенне і памяць. Асабліва памяць. Думаю, Бог нас разумее.

...Два гады я вучылася ў Дақудаве, калі ж стрыечная сястра Франя пасля сямі класаў пайшла вучыцца ў Лідскую пед-

вучэльню, мне ўжо зручней было хадзіць у Карнілкаўскую школку, таму што ў Дакудава не было спадарожнікаў, — праз лес і балота. У 1953 годзе я скончыла сем класаў і пайшла за Франяй у педвучэльню. Яна мяне і на кватэру да сябе прыняла: жылі мы ўтраіх — Франя, Манюся Скрэнда з Філонавуццаў і я — у цесным прахадным пакоіку вялікага дому пані Ядвігі Танюшкевіч, тэрцыяркі. Наша сяброўка Манюся ўжо памерла...

У доме тым было шмат розных жыхароў, пераважна старых і самотных, і нехта заўсёды начаваў на кухні. Наша пані хадзіла ў касцёл кожны дзень, зредку да яе заходзіў на гарбату ксёндз. Жыла з ёю Магдалена, якая займалася гаспадаркай, яна і нам гатавала ежу па сваёй добраі волі. Прыходзілі мы з вучэльні, яна налівала нам смачнай капусты, садзілася на край стала, падпірала рукой галоўку і любавалася: “Як вы прыгожя ясцё!” — казала... Але мы нават не разумелі, што яна мела на ўзвaze, — ёй ужо не хацелася есці...

У Лідзе мой анёл мяне aberагаў. Наша пані тэрцыярка на вялікія святыя вяла нас на святую Імшу раней, чым у касцёле збіралася шмат людзей, праводзіла нас на хоры, каб не ўбачылі і не данеслі ў вучэльню, што мы маліліся. І мы з вялікім фарным касцёlam Узвышэння Святога Крыжа хвалілі Бога песняй анёлаў: “Хвала на вышынях Богу, а на зямлі супакой людзям добраі волі!”, і самі знаходзіліся на вышынях...

Калі я ўцякla ў школу, каровак злучылі ў вялікі статак, іх адпасвалі па чарзе. Улетку мы не загаралі, лежачы на сонейку. Мы працавалі. Спачатку на сваіх загонах, палолі градкі, жалі жытa. Пасвілі коней. Калі нас сілай сагналі ў калгас, яшчэ назапашана было столькі любові да жыцця, што мы хадзілі на прыгонную працу, як на свята, таму што праца ў нашай вёсцы лічылася святой. Мы жалі, грэблі, палолі, рвалі ляноў, і ніхто нам нічога за гэтую працу не плаціў. А старшыня абзываў нас “гнілой інтэлігенцыяй” — мала працаднёў мелі за лета...

Ужо я была ў Гародні, калі дарагія цёткі і дзядзькі пачалі паміраць. Першай захварэла цётка Яніна. Яна аўдавела рана, пасля вайны адзін прыдурак застрэліў яе мужа Mixася з са-

мапала. Ніхто яго не судзіў. Цётка выхавала сваіх дачушак Геню і Янню пры свёкры, які не быў да яе добрым. З імі жыла і сястра бацькі, якая хварэла на сухоты і памерла маладой. Пра свякроў цёткі Яніны я толькі памятаю прымайку, якую ў вёсцы казалі ўсе: "Смех, як у Марылі з благога жыта..."

Іхняе пясчанае поле было на тым самым прагале, што і наша — між Глінішчамі і гасцінцам. Цётка Яніна перанесла анкалагічную хваробу, лячылася ў Гародні ў радыялогіі, цяжка пераносіла апраменяньванне. Але пажыла яшчэ сем ці дзесяць гадоў... Перанесла інфаркт... Памерла цётка Яніна 14 чэрвеня 1979 года, было ёй 66 гадоў. Я заўсёды думала, што яна падобная да нашай бабулі Франусі. Умела яна неяк у нядзельку выйсці з барочку са снапком зёлак, якія збірала на лекі, але так прыгожа іх складала ў снапок. Садзілася на разасланай на надворку дзяружы і паказвала мне, ад якой хваробы якая зёлка. Чаму Бог дae непамерна цяжкі крыж адным, а другіх шкадуе? Найшляжэйшы крыж нашага роду выпаў на плечы цёткі Яніны...

А пасля я засталася ўдавой. Крытык Рыгор Бярозкін называў мяне "безабароннай", а вось неяк жыву ўжо чвэрць стагоддзя адна, сама сабой абараняюся.

А цяпер памёр Паўлюк, аўдавела Яня, не апавядаете яна мне, але адчуваю, што прыгнятае яе адзінота... "Нежанатым жа і ўдовам кажу: добра ім заставацца так, як я" (Першы ліст Паўла да карынцянаў 7, 8)...

Цётка Броня была вельмі моцным чалавекам. Здавалася, яна будзе жыць доўга. Усіх людзей ратавала, лячыла, успамагала, вучыла, мяне таксама... Любіла мяне так, што я здзіўлялася: а за што? Я ж не заслужыла ў яе такой любові і ўвагі. А цяпер я думаю, што ўсе сёстры, пляменнікі, сваякі, суседзі і сяброўкі яе адчувалі тое самае, усім не шкадавала яна сэрца і дабрыні. І як атрымала цётка Броня ад бацькі ў спадчыну гаспадарку, так яна і заставалася самай багатай у родзе, да сваёй зямлі далучылася зямля Вацюка і Мані, а пасля адлучылася, аніякіх крýзісаў у гаспадарцы...

Нават калі калгас канфіскаваў усе землі, цётка Броня ўсё роўна мела ўсё неабходнае для жыцця, усяго болей,

чым мама і Яніна. Напрыклад, у нашай хаце рэдка быў такі прадукт, як цукар або мёд... Цётка Броня частавала нас цукрам. Яна сыпала па жмені на чисты край драўлянай лавы, і мы, як коцкі, лізалі салодкія гурбачкі цукру. Такі быў наш быт. Адзін смешны момант у яе харектары — яна ранкам выходзіла на панадворак і казала: "Ап-чхі!" І так гучна, што ўвесь Загасцінец прачынаўся ад яе чыхання... Такі сігнал, што ўжо ранак, я жывая, час уставаць! Але буслік пачынаў клекатаць раней за цёткую Броню, і співаў, аж захлёбваўся сваёй ціхай радасцю шпачок...

Пачула ад адной інтэлігенткі, што людзі або ўсё маюць або нічога не маюць не ў залежнасці ад сродкаў, а ў залежнасці ад харектараў... Цётка Броня ўсё мела і ўсім дзялілася з сёстрамі і суседзямі. Да таго ж яна "выбірала" пярэпалахі, выкачвала страх ад сабакі ці ад іншага чаго яечкам або мякішам хлеба. Мне яе лячэнне дапамагала, я ўночы пераставала пла-каць.

Мама і дзве мае цёткі амаль заўсёды святковалі вялікія святы разам. Пелі яны вельмі прыгожа на тры галасы. Маліліся разам. Плакалі разам. Шчаслівя яны былі ў сваім сястрынстве...

Якія клопаты мяне ні трymалі, я заўсёды імкнулася прыехаць на Куццю дадому. Памятаю прадапошнюю Куццю з цёткай Броняй: быў мароз, касая сцежачка праз рунь замерзла, цяжка было весці цётку Броню па калдобінах, яе ногі чапляліся за груды, а яна казала: "73 гады — хіба ж гэта старасць?"...

15 лютага 1975 года цётка Броня памерла пасля прастуды ў шпіталі. Памятаю ночь, праведзеную ў хаце цёткі Броні каля яе, — мы засталіся ўдваіх з Франяй, а дзе быў дзядзька, мама, — мусіць, усе змучыліся і спалі... Пра што толькі не перадумалася ў тую ноч каля цёткі... Татачка мой запомніўся мне з таго пахавання, быў ён нейкі надта ціхі, слабенькі, цалкам аддадзены на Божую волю. Прыйехаў з Ліды сваяк Шурмей, і яны ўдвох былі падобнымі да малых хлопчыкаў, такія светла бездапаможныя...

Памёр тата 30 лістапада таго ж года. Муж мой Эрык ужо тады доўга і цяжка хварэў і памёр пасля таты 23 лютага 1983

года. Татавы браты дзядзька Яхім і Мікодым без мяне хаваліся ў зямельку. Дзядзька Вінцук, Бронін муж, пажыў яшчэ. Мужчыну адному найгорай. Яго забірала на зіму Франя ў пасёлак Першамайскі, але напрадвесні ён ужо глядзеў у акенца свайго мінулага са сваёй хаткі ў Загасцінцы і нават шыў ці латаў хамуты... А можа я прыдумала — пра хамуты. Дзядзька памёр 28 снежня 1983 года.

А мама перажыла іх усіх, Бог даў ёй час памаліцца за іх душачкі і тады забраў. Ні ў кога з іх я не мела магчымасці спытаць, ці бачылі яны ў хвіліну адлёту ў вечнасць вочы свайго анёла... Апошнюю малітву "Няхай анёлы завядуць цябе да раю..." співаюць за чалавека яго родныя, блізкія, сваякі, сябры, калі шанцуе, з ксяндзом. Співаюць і ідуць шукаць Жывога між жывымі...

Мяне вельмі супакойвае Першы ліст апостала Паўла да Карынціянаў: "Іншым жа кажу я, а не Госпад: ... калі кто з братоў мае жонку бязверную і яна згаджаецца жыць з ім, дык хай не пакідае яе. Таксама і жонка, калі мае бязвернага мужа і калі ён згаджаецца жыць з ёю, хай не пакідае мужа. Бо бязверны муж асвячаецца ў жонцы, а бязверная жонка асвячаецца ў мужу. Інакш вашыя дзеці былі б нячыстымі, а цяпер — святыя" ... (7, 12-14).

А далей... увесь ліст варта чытаць і перачытваць бясконца, зрэшты, як і ўсё Святое Пісанне, але ў гэтым лісце ёсьць яшчэ самы прыгожы гіmn любові, яго чытаюць у касцёле ў час удзялення сакрамэнту шлюбу, ён гучыць так: "Калі б я гаварыў мовамі людзей і анёлаў, а любові не меў бы, я быў бы як медзь, што звініць, або цымбалы, што гудзяць... И калі б я меў дар праракавання ды зведаў усе таямніцы і ўсякія веды, і меў усю веру, што і горы пераносіць, але любові не меў бы, я быў бы нічым. И калі б раздаў на бедных усю сваю маё масць і цела сваё аддаў на спаленне, але любові не меў бы, нікай мне з гэтага карысці. Любоў доўгацярплівая, любоў ласкавая, не зайдросціць, не бывае ганарыстай, не надзімаецца, не амбітная, не шукае таго, што сваё, не злое, не думae благога, не цешыцца з несправядлівасці, але радуецца праўдзе, усё пераносіць, ва ўсё верыць, на ўсё спадзяеца, усё церпіць.

Любоў ніколі не знікае. А вось прароцтвы знікнуць, і мовы змоўкнуць, і веды занепадуць..." (13,1-8). Як жа мне паш-часціла ўзрастваць і выхоўвацца ў такой любові, а ўвесь даўгі астатак жыцця яна мяне трymае на духу...

Найчасцей успльвае ў вачах такая карціна: мы з Рэнай капаем бульбу на полі недалёка ад Гойдавых, а мама ідзе напрасткі міма могілак да нас. Памален'ку ідзе, і да таго ж не сцяжынай, а полем, па барознах, ужо святая, вызваленая ад працы сваёй старасцю. Мален'кая. Худая. У чысцоткай блузачцы і светлай хусцінцы. Прыйшла. Пастаяла крыху. Пацешылася, што мы капаем бульбачку. Што мы ёсць, жывыя, яе дарагія дачушкі. І пайшла сабе назад — гэтаксама напрасткі па барознах, каля могілак... Пасля смерці ўсіх маіх вясковых дзядзькоў і цётак закончылася мая вясковая ідылія вялікай сямейнай любові, узаемнай падтрымкі, добрых людскіх словаў і узаемадаверу... Цяпер я трymаюся найболей за ружанец.

Каля аброзочкай Пана Езуса Хрыста і Маці Божай, святых Антонія і Францішка, апостала Тадэвуша і Яна Паўла II у маім іканастасе знаходзіцца сціплая фатаграфія маіх дарагіх аднавясковоўцаў, тых, за каго я малюся і да каго малюся. Віка ўставіла яе ў рамачку і мне падаравала. На ёй госці з вяселля Галькі Супрэн, адзінай Рэнінай дачкі. Вясліле гулялі 1 мая 1972 года. Маладых на фатаграфіі няма. Яны з дружынай паехалі ў Дакудава да маладога Пеці Ліхарада, — Галька выйшла замуж за свайго аднакласніка.

Маладыя паехалі, але ўсе госці засталіся і доўга яшчэ сумаўляліся, святковалі, цешыліся, што была нагода сабрацца ўсім разам за прыгожым чыстым сталом. Няма на фотаздымку таты і майго сына Валеркі, якія даўжэй спалі ў нашай хаце ў Загасцінцы. Рэніна хата на касой вулічцы ў пачатку вёскі, яны з Мікалаем будавалі яе самі, падарвалі сваё здароўе, і цяпер баліць ім ногі і рукі, і ўсе члункі... І няма Эрыка, які сфатаграфаваў і зрабіў здымак. У цэнтры сядзіць мама, справа ад яе цётка Броня, Яня, дзядзька Яхім са сваёй другою жонкай Лёляй, якую надта любіў.

Злева ад мамы сядзіць цётка Стэпка Гойдава, Вацюк, Рэні і Клаўдзя, сваячка з Жыжмы. У другім-трэцім радзе ста-

яць злева направа: Ваця, Кенцяў прымак, Манюсь, Франін муж, Казік, Яхімаў сын, а можа гэта і не Казік, Франя, дзядзька Вінцук, Мікалай, я, Эфця, Казікава жонка, Паўлюк, Янін муж, Віка, цётка Яніна... Яшчэ жывыя: Рэня, Мікалай, я, Віка, Яня, Франя і Манюсь. І анёлы, анёлы, анёлы...

На маім вяселлі было шмат гасцей, але не было анёлаў... Але Бог мае Божую цярплівасць да такіх, як я, не адклікаў Ён на нябёсы майго анёла, цярпліва чакаў, пакуль я пра яго ўспомню і папрашу ратунку, апекі, спачування, суадчування, нават літасці.

“Няхай прыйдуць анёлы, нябёсныя каменячосы, няхай усё абламаюць, што выступае з каменняў, якімі ёсць мы, няхай абчэшутуць нашу вострасць! Няхай нас нясуць на крылах. Бо так напісана, што “будуць насіць на руках...” (св. Амброзій).

## Пачаткі

У Біскупцах была пачатковая школа ў хаце, якая стаяла ў самым тупіку перад балотам, перад выганам, у Гойдавых. Каля гэтай хаты стаяла наша хата, у якой я нарадзілася і якую мы неўзабаве перанеслі пад лес. Вучыліся ў дзве змены. Настаўніца Любоў Антонаўна Ройша была з суседняй вёскі. Самая прыгожая сукенка, якую я знасіла за жышцё, была ў першым класе, — з даматканага палатна ў клетачку. Ніткі фарбаваліся ў балоце, у медзвядзёвой хварбе. Як у вершы Ларысы Геніюш. У гэты час я ўпершыню ўбачыла кіно, яго паказвалі ўвечары ў нашай школе. Амерыканскі фільм пра каханне... Мой верш быў змешчаны ў насценнай газеце, і за яго хлопцы мяне білі снежкамі. Надта балюча. Такім быў мой першы ганарап. Я бегла праз поле напрасткі па цаліку, а яны мяне даганялі і білі.

У Дацудаве я вучылася два гады. Мы хадзілі пешкі: былі дзве дарогі — праз лес або праз поле. Узімку самі тапталі снег, выходзілі — было цёмна. Асвятлялі дарогу “квачам” — на кіёк шчыльна накручвалі кудзелю, і абмакалі ў керасіне і падпальвалі.

Часта на палавіне адлегласці нам заступалі дарогу хлопцы з вёскі Пятраты і палохалі нас. Адносіны паміж дзяўчатамі і хлопцамі былі дзікімі. У шостым класе да пачатку заняткаў мы сядзелі без святла, то ўсе дзяўчаты залазілі за апошнюю доўгую парту, якую з правага боку абараняла печка, а ззаду сцяна, і самая смелая і дужая дзяўчынка Фаня Стральцова швабрай лупіла кожнага, хто ў цемры да гэтай парты набліжаўся. Аднойчы на ўроку мне адзін хлопчык пацэліў пяром з чарнілам каля самага вока, то настаўніца хутка завяла мяне да фельчара, які апрацаваў ту юранку і зрабіў укол ад заражэння крываі.

Але ў школе была добрая самадзейнасць, і мы ўслед за нашай спеўнай вёскай любілі співаць.

Кіравала хорам і капэльнымі спевамі настаўніца матэматыкі спадарыня Капітальніна, якая прыехала да нас з Ма-

сквы. Вядома, яна не ведала беларускіх песняў, але ведала тыя, якія спявала ў пяцідзесятых гады Масква. Я выконвала са сцэны сола песню маскоўскіх студэнтаў “Сябры, люблю я Ленінскія горы”. Мая сястра Францішка з дзвюма дзяўчынкамі ў трох галасах спявалі песню “Амур”. А ўжо ў Карнілках у сёмым класе мы ставілі спектакль па п'есе Кандрата Крапівы “Партызаны”, і я выконвала ролю пані Яндрохойскай...

Мяне палюбіла настаўніца расейскай літаратуры, якая была жонкай завуча. Яны жылі пры школе ў кватэры для настаўнікаў, у іх была служанка і надта добрая бібліятэка. Спадарыня Кацярына запрасіла мяне на вялікім перапынку дадому і дала пачытаць кнігу Майн Рыда “Вершнік без галавы”, а пасля я з яе запрашэння заходзіла да яе, як у бібліятэку, і брала кніжкі. І вось тады я пачала чытаць томікі вершаў, бо да таго я нават не ўяўляла, што вершы друкуюць асобнымі кніжкамі.

Каб лягчэй было ісці ў школу, мы прыдумалі такую гульню ў вершы: хто-небудзь пачынаў, а іншыя працягвалі, і выходзіў такі бессэнсоўны верш на ўсю дарогу. А пасля я складала вершы адна, схаваўшыся ў лесе. Змарнавала некалькі спыткаў, якія пайшлі на падпал печы.

Памятаю адзін выпадак. Настаўніца па мове дала нам хатніе заданне — прыдумаць запытальнікі сказы. Я прыдумала: “Калі ж я дачакаюся шчаслівага жыцця?” Была праверка. Здзівіў іх такі сказ: дзяўчына жыве ў шчаслівай краіне і аб чым яна піша? Мяне выклікалі да таго інспектара на размову, а настаўніца мне падказвала, што я гэты сказ спісала з кнігі. Я гэты сказ спісала з мамы. Але ім не прызналася.

У піянеры тата мне забараніў уступаць. Калі былі піянерскія зборы, я ў той дзень у школу не хадзіла.

У сёмы клас я пайшла ў Карнілкаўскую сямігодку, таму што ў Дацудава хадзіць мне ўжо не было з кім, мае сяброўкі з Загасцінца скончылі 7 класаў і перайшлі вучыцца ў Лідскую педвучэльню... Я засталася адна, а ў Карнілкі хадзілі Тамара Бурнос і яе брат Валодзя.

Памятаю, як я адказвала на ўроку расейскай літаратуры біяграфію Аляксандра Пушкіна. Я ўжо прачытала кнігу пра жыццё Пушкіна ў шостым класе і ўсё з тae кнігі памятала, так што я пачала апавядаць у пачатку ўрока і не хапіла мне сарака пяці хвілін. Усе слухалі з цікавасцю, а выкладаў літаратуру дырэктар Карнілкаўскай школы, і быў ён вельмі задаволены...

У 7-м класе, пасля смерці Сталіна, нас прымусілі ўступіць у камсамол. Наша настаўніца плакала, а мы ўсю дарогу дадому смяяліся. Абышлося. Вось майго знаёмага Станіслава Матусевіча, арганіста катэдры, выключылі з Гродзенскай музувчэльні за тое, што ў дзень смерці Сталіна ён папрасіў у інтэрнаце перапісаць ноты полькі. Усім — жалоба, а гэты хацеў граць польку!

У Лідской педвучэльні быў дзяячы клас "В". Вучыцца было цяжка, таму што такія прадметы, як фізіка, хімія выкладалі ў поўным аб'ёме, але за скарочаны тэрмін. Выкладчыцы былі вельмі добрыя, можна было запісаць пад іх тлумачэнне канспект і падручнік не чытаць. Але гэта пры той умове, калі ты ведала папярэднія тэмы і калі ўсё зразумела. Таму мы заставаліся пасля заняткаў у класе і адна з навучэнак тлумачыла тое самае яшчэ раз. І так мы звыкліся заставацца пасля заняткаў у класе і рыхтаваць урокі, што пасля пачалі разам чытаць кнігі. Так мы прачыталі ўсю "Тысячу і адну ноч", кніжка была рэдкасцю ў той час.

Прыязджаў да нас у вучэльню Кандрат Крапіва. Я прачытала са сцэны верш, і ён сказаў, каб я той верш паслава ў "Вожык". Але я гэтага не зрабіла. На 4-м курсе трывучэльні — Лідскую, Ваўкавыскую і Наваградскую — з'ядналі ў адну.

У Наваградку было дрэнна — тлумна і самотна адначасна. Нязручна было ездзіць дадому па прадукты, трэба было рабіць перасадку ў Лідзе. Прыйходзілася часцяком галадаць. Нашы выкладчыкі з Ліды ў Наваградак не паехалі, многім з іх там не было месца, а многія не маглі пакідаць у Лідзе свае сем'і. Дырэктар Наваградской педвучэльні была надта рэзкая, грубая, на ўсіх крычала. Дазваляла ў святочныя дні танцы, але прыходзіла ў залу і зрывала з шыяў дзяўчат пашеркі,

якія тады былі ў модзе, так што шнурочки рассыпаліся па падлозе і трэскалі пасля пад нагамі. Праз колькі гадоў пасля таго яна была дырэктарам Гродзенскай школы-інтэрната і сядзела ў турме за махінацыі.

У Наваградку я палюбіла самоту, я ўжо пісала вершы, а каб іх складаць, я хадзіла за нашу вуліцу ў поле і там іх занатоўвала. Я жыла на прыватнай кватэры з Аней Брэйва. Я любіла руіны замка і здзічэлы парк, дзе было зусім бязлюдна, але небяспечна, таму што шасталі розныя нядобрыя людзі. А ўвечары ў tym парку іграла музыка і на неасветленай танцавальнай плошчы моладзь танчыла. Але такіх смелых, каб хадзіць на тыя танцы, сярод маіх аднакласніц не было. А яшчэ мы ездзілі вузкакалейкай у лес, цягнічок ішоў павольна, і можна было з яго вылезці не на прыпынку. А яшчэ ў нас працаўаў літаратурны гуртак, вёў яго выкладчык, які пасля абараніў дысертацыю і выступаў у друку як педагог і псіхолаг, толькі я ўжо забыла прозвішча яго. Ды і гуртак ён вёў нецікава, нудна, пераважна сам нам чытаў лекцыі пра тое, як трэба ствараць мастацкі твор, з якіх частак ён складаецца, а маладым паэтам слова не даваў.

Мусіць, музея Адама Міцкевіча ў той час яшчэ не было. Але я любіла старыя наваградскія могілкі, бо там было шмат надпісаў на беларускай мове. Любіла аглядати з капца Міцкевіча, як збягаюцца з Наваградскай гары ва ўсе бакі дарагі, абсаджаныя дрэвамі... Побач, зусім блізка ад Наваградка, возера Свіцязь. Чаму мы туды не сходзілі пешкі? Чаму не арганізавалі нам на Свіцязь экспкурсію? Я пасля доўга мучылася tym, што пражыла цэлы год у Наваградку і не бачыла Свіцязі. Пасля я ездзіла на Свіцязь з пісьменнікамі на кароткі час.

Летам 1988 года я купіла на тыдзень пущёўку ў прафілакторый і некалькі разоў абышла возера Свіцязь адна, пасябравала з дзікімі качкамі, з прыгожымі старымі дрэвамі. Там адпачывалі людзі з Чарнобыльскай зоны, якія былі заняты сваёй супольнасцю. Я ж правяла ў абсалютнай адзіноце ў сумою і са Свіцяззю тыя дні, якія ўспамінаю, як таямнічую прыгоду свайго жыцця. Праўда, там побач жыў ляснічы Васіль Логаш, да яго я заходзіла пагладзіць фаліянты ягонай

унікальной бібліятэкі. Адзін раз прыехала з Наваградка Таня Царук, з якой мы пасябравалі на Вальным сойме моладзевых суполак у Вільні, і з ёй мы шчасліва насумуляліся.

У Наваградку наша група педвучэльні паставіла спектакль па п'есе нейкага тагачаснага беларускага драматурга, але я і тады аўтара не ведала, а называлася аднаактовая п'еска "Гора чубатае". Я выконвала ў ёй ролю дзяўчыны, якая не хацела працаўаць, а марыла пра замужжа. Хлопцаў на мужчынскія ролі мы "пазычылі" ў групе "А". Атрымаўся вясёлы спектакль. Так што, была я і спявачкай, і акторкай... Вучыліся мы ў Наваградку да таго зацята, што з вачэй сипаліся жоўтыя матылькі. Выцягнула я на дыплом выдатніцы, нягледзячы на тое, што памяняліся амаль усе выкладчыкі на апошнім курсе. І ў нашай групе было шмат выдатніц, такое вялізнае войска зубрылак, якія сталі пасля настаўнікамі пачатковых класаў.

У tym годзе памёр Якуб Колас, я слухала пра яго пахаванне па радыё, якое працаўала на Лідскім аўтавакзале... Практычныя дзяўчатаы год працаўалі ў школах для вытворчага стажу. Я не думала наперад аж так далёка, у Менск ехаць баялася. Гародня ў той час была невялікім горадам, і я прыехала ў Гародню. Напісала сачыненне па літаратуры, і мяне залічылі ў педінстытут на беларускае аддзяленне гісторыка-філалагічнага факультэта. Адзін год, на II курсе, атрымлівала павышаную стыпендыю імя Янкі Купалы. Да нас прыязджала яго ўдава – цёця Уладзя, а на II курсе прыехаў Пятрусь Броўка. Мы яго сустракалі на вакзале.

Дзякуючы таму, што мой першы верш "Роднае слова" ўжо прайшоў публікацыю ў "ЛіМе", Пятрусь Броўка запрасіў мяне разам выступіць на сустрэчы ў Гродзенскім медінстытуце, які толькі што адчынілі. Выступалі разам з гостем Mіхась Васілёк, Аляксей Карпюк і я. Гэта быў мой першы публічны выступ з такім вялікім паэтам, які кіраваў Саюзам пісьменнікаў.

Муж мой Эрык прыехаў у Гародню з Піцера, дзе ён скончыў інстытут кінайніжнераў. Размеркаванне тады было па рэспубліках, хто з якой прыехаў, туды і накіроўвалі пра-

цаваць. І яго адправілі ў школу кінамеханікаў у Ласосна, пад Гародняй. Мы пазнаёмліся на вечары на новы 1960 год у школе №1, побач з якой стаіць інтэрнат, дзе я жыла. Эрык на тым вечары адказваў за музыку. Танцавалі пад пласцінкі.

Нарадзіўся ён у вёсцы Межы непадалёк ад Усвятаў, на мяжы са Смаленшчынай. Бацька яго загінуў пад Ржэвам, ста-рэйши брат ваяваў разам з бацькам, вярнуўся жывым. Маці Казіміра была настаўніцай замежнай мовы, у часе вайны з меншымі сынамі Эрыкам і Валерам хавалася ад фашыстаў на балоце. Голад і балота былі прычынай хваробы майго мужа. Яму было 45 гадоў, калі тая вайна яго ўсё ж дагнала. Маці яго яшчэ жыла 9 гадоў. Я засталася з сынам Валерам і дачкой Вікай, якая скончыла Менскую акадэмію мастацтваў па станковым жывапісе і выйшла замуж за Сяргея, які скончыў прамграфіку. Яны жывуць у Гародні, маюць двух сыноў. Віка – сябра Саюза мастакоў, удзельнічае ў выставах як у Беларусі, так і за мяжою. Сын мой Валера скончыў факультэт радыёфізікі, такія спецыялісты былі патрэбныя заводу “Радыёпрыбор”, які, аднак, на пачатку 90-х збанкрутаваў.

Мая дачка Віка нарадзілася ўзімку, калі я была на IV курсе. А ўвесну выйшла мая першая кніжачка вершаў “Дзя-вочае сэрца”. Яе ўклалі без мяне Аляксей Карпюк і Але́сь Адамовіч. Летам праз клопат Петруся Броўкі маёй малой сямейцы выдзелілі аднапакаёўку на вуліцы Міра, 12. Думала я, што буду вясковай настаўніцай беларускай мовы, але атрымала не так. Я засталася ў Гародні. У горадзе пачыналі будаваць хімічны камбінат “Азот”, пасля сілікатны завод, пасля завод хімвалакна, аўтамагнітолу, радыёпрыбор. З Рәсей пераязджалаі ў Гародню цэлыя заводы работнікаў ад дырэктара да прыбіральшчыцы. Ім давалі жыллё адразу. Але і вёска рушыла ў горад у інтэрнаты. У 1944 годзе ў Гародні засталося 25 тысяч людзей, а ў 1965-м ужо было 98 тысяч, а цяпер за 300 тысяч... Насельніцтва шмат, але беларуская мова ў школе не патрэбная. Вызвалілі нават па медычнай даведцы. Загадваў тады аддзелам адукцыі Леў Барысавіч Сула, ён і знайшоў мне паўстаўкі мовы ў школе рабочай моладзі №5.

Вось там і пачалася мая праца. Вучні былі старэйшымі за настаўніцу. Класы былі перагружанымі. Вучыла мяне “методыцы” выкладчыца рускай мовы: не усміхацца, не адказваць на пытанні, пачынаць занятак з новай тэмы і ў тэмпе, без перадыху, адным маналогам ісці да званка.

Праз пэўны час я знайшла спосаб трymаць дысцыпліну, але не трymалася школьнай праграмы, а чытала і апавядала сваім вучням кнігі Валодзі Караткевіча. У паэтаў выбірала вершы, якія мне падабаліся, калі не ведала на памяць, то вучыла на хаду. З’явіліся ў класах людзі, якія гэта цанілі, а пашутоўніка выводзілі на мужчынскую размову...

У пачатку навучальнаага года дырэктар планаваў, колькі класаў мы можам набраць. Класным кіраунікам трэба было самім камплектаваць свае класы. Ісці па прадпрыемствах, шукаць вучняў. Часта вучні самі прыводзілі сваіх калегаў, суседзяў, сябровак, жонак. У такой школе практиковалі праверкі, калі лічылі, колькі вучняў знаходзіліца ў класе, таму што ў журналы запісвалі “мёртвыя душы”. Але і жывыя душы не ўсе маглі дацягнуць ад верасня да вясны. У фільме “Вялікі перапынак” добра паказана, калі настаўнік наведвае вучняў на іх працы. Іншыя праверкі, калі настаўнік працуе падчас заняткаў, толькі выглядалі аб’ектыўнымі, бо правяраючы звычайна ведаў, якую характеристыстыку чакаюць ад яго на дадзенага настаўніка. Адна прагаварылася: “Мяне паслалі праверыць вас з адмоўным вынікам”...

Самае жахлівае, што ў нагрузкзу бясплатна прымушалі весці гурток палітзаняткаў на фабрыках, і мяне “кінулі” на “цыгарэты” – на тытунёвую фабрыку. Заняткі амаль кожны раз правяраў нехта з гаркама.

Калі праходзілі пленумы і асабліва з’езды, трэба было ў спешным парадку чытаць іх матэрыялы і тлумачыць работніцам фабрыкі. Ніхто з намі семінару не праводзіў, мусіла сама лавіць палітыку партыі злёту і даносіць яе працоўным. Калі ж не было правяраючых, то на занятках можна было проста размаўляць пра жыццё. Жанчыны ахвотна дзяліліся сваімі побытавымі цяжкасцямі і сардэчнымі та-

ямніцамі, апавёўшы пра ўсё чалавеку збоку, які іх уважліва слухаў. Ім як бы рабілася лягчэй...

Я прыжылася ў зменнай школе. Яна мела свае добрыя бакі. Добра было тое, што больш заняткаў прыпадала на вечар, калі муж заставаўся з дзецьмі. Два дні былі вольныя, а можна было выпрасіць і трэці. Усе прывыклі да таго, што я на перапынках размаўляла “на мове”. Шмат заняткаў я не мела, паэтцы не трэба шмат грошай, яна, як птушка. Мне пашэнціла на гэтую школу. Не толькі я вучыла людзей на прыкладзе кахання Васіля і Ганны з рамана Мележа “Людзі на балоце”, але і людзі са мной дзяліліся сваім досведам. Я ведала крыху, што творыцца на іх прадпрыемствах, мела шмат сапраўдных сяброў, яны мяне ведалі не горай, чым я іх, і таксама давалі мне часам жыццёвяя рады.

Людзі апавядалі пра неўладкаваны побыт, пра ўмовы ў інтэрнатах. “Абуткавікі” запрашалі прыносіць да іх рамантаваць абутак. Смешна пра гэта ўспамінаць, але хлопцы глядзелі на мае басаножкі і казалі так: “Як Вашы басаножкі зносяцца, Вы іх не выкідайце, мы на гэтыя падэшвы Вам паставім новы верх, будуць прыгажэй, чым ёсць цяпер”. У маіх класах людзі дапамагалі мне збіраць вучняў, прыводзілі сваіх сяброваў, знаёмых. Было некалькі такіх класаў за маю практику, што мы сапраўды жылі, як прыгожая вялікая сям’я. Нават цяпер можна спаткаць у горадзе на вуліцы, у касцёле, у трамвайце людзей, якія памятаюць мяне як настаўніцу беларускай мовы, размаўляюць са мной “на мове”, шчаслівия, што мяне пазналі... І памятаюць таксама Васіля Дзятліка і Ганну Чарнушку, памятаюць Толю Руневіча, караткевічавых дзяўчут з вялікімі вачымі і шырокімі роцікамі, нібы ўсе гэтыя персанажы вучыліся ў адным класе...

Была і такая карысць, што, працууючы ў зменнай школе, я адчувала сябе дзесяці на ўзбочы, а гэта добра для паэзіі. Я не магла, напрыклад, дазволіць сабе паехаць на Дні літаратуры. Нават для таго, каб удзельнічаць у пісьменніцкім з'ездзе, мяне прымушала пісаць заяву і браць за свой кошт вольныя дні. Але аднойчы я ўсё ж удзельнічала ў Днях літаратуры ўвосень 1977 года на Смаргоншчыне. З Максімам

Танкам і Нілам Гілевічам. Яны сустрэлі мяне ў Менску, пра-панавалі паехаць з імі, я затэлефанавала дадому і згадзілася. Я, настаўніца літаратуры, да таго часу не была на радзіме Францішка Багушэвіча! Гэта былі прыгожыя спатканні. На вечарынах Максім Танк браў слова першым, Ніл Сымонавіч у канцы чытаў гумар, а я была ў сярэдзіне.

Вось тады я ўбачыла — Кушляны ва ўсёй сваёй занядбанай непарушнай прыгажосці. На магілах сям'і Багушэвіча каля касцёла ў Жупранах не было тады помнікаў і надмагілляў, яны былі з мураўкі і крыжы з надпісамі.

Мы пазнаёміліся з Міхалам Ляпехам, які ўжо aberagaў Кушляны, збіраў легенды пра Францішка Багушэвіча. У Ашмянскім краязнаўчым музеі быў такі цудоўны маленькі пакоік, дзе знаходзіліся альбом з фотаздымкамі сям'і з дому Багушэвіча, мэбля, прадметы побыту...

Па тых мясцінах нас вазілі кожнага ў іншай машыне: сакратар абкама Емельянава вазіла Максіма Танка, Ніла Гілевіча вазілі сакратары райкамаў. Мы за тры дні былі ў трох раёнах — Смаргонскім, Астравецкім і Ашмянскім. Да мяне быў прыстаўлены намеснік райвыканкама.

Я працавала ў школе рабочай моладзі №5 да 1980 года. Але яе скарацілі, і настаўнікаў перавялі ў такую ж школу №2. Яна была нейкая паказушная. Мела шмат філіяў па ўсім горадзе ў рабочых інтэрнатах. Вядома ж, настаўнікі не хацелі дзяліцца нагрузкай і пачалі нас выжываць. Мяне назвалі “неудобной”. А вучні — рабочы люд — былі такія самыя, як у школе №5. Ім патрэбны быў дакумент аб сярэдняй адукацыі. Я вырашыла перайсці ў дзённую школу №9, якая знаходзілася на Гарнавых, там якраз настаўніца мовы і літаратуры пайшла на пенсію. Але ў дзённай школе я не давала рады. Гэта была невялічкая школка без паралельных класаў, я пачынала ад нуля і працавала адразу з усімі класамі ад чацвёртага да дзесятага. У малодшых класах было лягчэй, а старэйшыя на галовах хадзілі. Вызваленых ад беларускай літаратуры магло быць і больш за палову класа. Яны сядзелі тут жа, але не ўдзельнічалі ў працы... Мая папярэдніца ставіла ўсім толькі пяцёркі і чацвёркі. Я спрабавала іх ацэньваць па

ведах. У часе занятка магла зайсці маці і сказаць: “Я толькі на вас посммотрю”. Як бы пагражала. Завуч мяне вучыў: “Чаму вы не павышаецце голас?” Я проста не магла крычаць на вучняў... У дзевятай школе можна было пачуць даволі гучныя крыкі – так педагогі наводзілі дысцыпліну. Да таго ж мне зрабілі расклад урокаў як настаўніку, які толькі пачынае працаўцаць у школе і не мае ніякіх прывілеяў. Вольнага дня не было зусім. Паміж урокамі былі “вокны”, то бок, мог быць па스타ўлены першы ўрок, а пасля – чацвёрты, пяты. Трэба было шукаць іншае месца. Аляксей Карпюк і Максім Танк праз аўкам партыі выбілі мне працу навуковага супрацоўніка літаратурнага аддзела гісторыка-археалагічнага музея.

Калі б у дзённай школе мне можна было пачаць працаўцаць у паралельных чацвёртых або пятых класах, каб весці іх пасля аж да выпускных, - маё жыццё магло б павярнуцца зусім у іншым кірунку і пабегчы па іншым сцэнары.

У 9-й школе быў адзін чацвёрты клас, у якім вучні любілі вывучаць родную мову, любілі працаўцаць і на ўроках і дома. Я прыдумвалі і знаходзілі ў розных кнігах заданні і прыклады з элементамі гульні і творчасці. Мае вучні па прыкладу настаўніцы пачалі пісаць вершы. У каго не выходзілі рыфмаванкі, я навучыла іх складаць версеты, або кароткія апавяданні з уласнай арыгінальнай думкай, або з сюжэтам, пабудаваным на кантрасце. Мне цікава было ведаць, ці такая складаная справа маствацкая творчасць, калі ёй пачаць займацца з маленства. Бацькі вучняў былі абураныя. Бацькі не хацелі, каб іх дзеці выбралі сабе такую прафесію, як пазія. Дзеці не паказвалі бацькам сваіх вершаў, не запісвалі іх у спытакі, а запісвалі на асобныя лісткі. Я іх збірала і захоўвала ў сябе. Думала калі-небудзь укласці з гэткай творчасці дзіцячы зборнічак ці альманах. Дзеці, якія былі вызвалены па хадайніцтву бацькоў ад вывучэння роднай мовы, удзельнічалі на занятках у працы, а спытакі пакідалі ў школе, каб не сварыліся бацькі. Мы размаўлялі на нашай роднай мове, нібы мелі адну агульную прыгожую таямніцу. Дзеці палюбілі мяне, таму што родную мову яны любілі несвядо-

ма ад нараджэння, ім перадалася гэтая любоў з генетычным кодам ад продкаў.

Пагарду і непавагу да мовы вучням перадаюць паступова настаўнікі, якія самі набіраюцца гэтай пагарды з навакольнага клімату ілжы, пыхі і штучнасці. Настаўнікі беларускай мовы, пагарджаюцца сваімі калегамі, шукаюць кампенсацыі, таму яны размаўляюць з вучнямі, нібы заваёунікі са сваімі ахвярамі. Штучным халодным голасам абурэння настаўнікі выбіваюць любоў і зацікаўленасць у вучняў да мовы, гэта так марнуюць тое, што выбралі для сябе самі з любоўю ў маладосці на ўсё жыццё.

Але былі і ёсць у нашым Krai і ў нашай Гародні настаўнікі роднай мовы – цудоўныя моцныя асобы, грамадскія дзеячы. У школе №2 працавала Вольга Піліпаўна Кулай, якая выхавала ўсіх, каго ёй Бог прыслаў. Яна давала сілы на жыццёвую дарогу і студэнтам педагогічнага інстытута, якія траплялі да яе на практыку.

У тым чацвёртым класе школы № 9, дзе я працавала з восенні 1981 года да пачатку сакавіка 1982 года, мы чыталі ўрывак з паэмы Якуба Коласа “Новая зямля”, які пачынаецца радком: “На ніцях белай павуціны прывозяць восень павучкі”... Асенне сонейка ўвайшло праз акенца ў клас, паказытала нас сваімі праменічыкамі... Усе ў адзін момант убачылі, як у промнях з высокай столі спускаецца над стапам настаўніцы маленъкі павучок. І голас, поўны захаплення, праспіваў: “Во, ён нас пачуў, прывёз нам восень на ніцях белай павуціны”!



## Музей Максіма Багдановіча ў Гародні

У сакавіку 1982 года прапанавалі мне кінуць працу ў школе і пачаць збіраць музей Максіма Багдановіча. Я атрымала ключ ад кватэры №1 у доме па вуліцы Максіма Багдановіча, 1, на якім была ўсталявана шыльда, што ў ім з 1892 па 1896 год жыла сям'я паэта Максіма Багдановіча.

Сям'я Максіма жыла ў Гародні на трох прыватных кватэрах: у доме Марушэўскага – ад вакзала ў бок вёскі Падкрыжакі, у доме Агульніка на Новым Свецце, вуліца Малая Садовая, цяпер М. Багдановіча, у доме Шміта па вуліцы Палявой, цяпер вуліца Карбышава, але пра гэтую апошнюю сваю кватэру Адам Багдановіч нічога не прыгадаў ва ўспамінах, хутчэй за ёсё, ён пераехаў у яе пасля смерці жонкі Марыі, якая памерла 4 кастрычніка 1896 года.

Дом Агульніка яшчэ быў жывым, калі ў 1965 годзе змяшчалі шыльду на дому, які ім болей спадабаўся, бо выходзіў на рог вуліц Багдановіча – 1-га мая. // "Багдановіч тут не жыў, але павінен быў жыць," - сказаў прафесар... / Я гэтую ілжэшыльду паціху прыняла, але цяпер яна аднавілася зноў. Дом Агульніка разбураўлі ў другой палове 70-х, на яго пляцы будавалі садок, але ў ходзе будаўніцтва перарабілі ўнутраныя пакоі на дзве кватэры савецкім чыноўнікам. Праўда, новы дом стаў не дакладна на падрубы дома Агульніка, ёсць у садзе лапік цёмнай мураўкі – гэта тое святое месца.

Спачатку я хадзіла на працу паплакаць, што жыщё не ўдалося. Гэта была мая норка, у якую я знізвала свае слёзы. Мяне раз у тыдзень выклікала партыйная дырэктарка гісторыка-археалагічнага музея і адчытвала. Здаецца, за тое, што я п'ю каву там, дзе павінна займацца навукай. Я там толькі плакала.

Улетку я далучылася да экспедыцыі Вольгі Церашчатаў, якая збирала Музей старажытнабеларускай культуры пры Акадэміі навук, навукоўцы апісвалі сакральнае мастацтва касцёлаў у Смаргонскім, Ашмянскім рэгіёнах. Я атрымала першыя экспанаты ў музей ад св.памяці айца Яна Матусевіча,

пробашча касцёла ў Барунах, - фотаздымкі ксяндзоў-паэтаў Андрэя Зязюлі і Казіміра Свяяка. Наведала Кушляны, магілы Багушэвічаў у Жупранах, памалілася ў неразбураных касцёлах, пацешылася фрэскамі ў касцёле ў Солах...

Калі пачаліся заняткі ў школах, я паехала ў Слонім, Ка-рэлічы, Зэльву, Дзятлава, пазнаёмілася з цудоўнымі людзьмі, збіральнікамі сціплых айчынных скарбаў – дзядзькамі і пля-меннікамі Ракевічамі, Корзунам, Логашам, Жывалеўскім, Го-варам... Хто мог, той адрываў ад сэрца невялікую долю сваіх збораў, - Бог казаў, што трэба дзяліцца... Але не ва ўсіх калек-цыянераў я забірала тое, што яны мне аддавалі. У Івана Говара была “Жалейка” Янкі Купалы, я хацела купіць гэтую кніжку, заплаціць гаспадару з дзяржаўнай касы хоць долю таго, што яна каштавала... Кніга так і засталася ў Іўі.

Але здаралася, што я аддавала апошнія грошы са сваёй зарплаты, каб не страціць кнігу, як было са “Шляхам жыцця” Янкі Купалы, - калекцыянер памёр, а ягонаму нашчадку трэ-ба было хутка ўсё прадаць і праматаць... Дзяліціся са мной нашы пісьменнікі. Прадметаў быту – мэблі, люстраў і люстэр-каў, печак і камінаў, фістгармоній і гадзіннікаў, - шмат заста-лося ад вайны і ад пераездаў пасля вайны жыхароў Гародні ў пошуках лепшай долі. Вялікіх грошай я не мела, купляць праз музейныя закупкі было вельмі нязручна, камісія мяне ігнаравала, пагарджала мной, ды ў фондах і так усяго было шмат. Але паціху збіралася і на маім рахунку.

Першая экспазіцыя называлася “літаратурны аддзел”, а інакш і не прыдумаеш. Яна адчынілася 26 мая 1986 года, у гадавіну смерці паэта. Мая норка для слёз ператварылася ў аматарскі клуб. Клуб гарадзенскай інтэлігенцыі “Паходня” меў сабе дадатковае месца збораў. Свядомая маладзь Гародні запрашала ў музей маладзёвяя суполкі з розных куткоў Бела-русы і Беласточчыны, займалася стварэннем беларускіх групай у садках і беларускіх першых класаў у школах, найчасцей з аднаго вучня... Уніяцкі святар Віктар Данілаў прачытаў курс лекцый па Евангелле.

У 1991 годзе Беларусь святкавала стагоддзе з дня нарад-жэння Максіма Багдановіча. Паэт перажываў сваё духоўнае

адраджэнне, лепшыя людзі інтэлігэнцыі і народа займаліся вывучэннем, уважлівым перачытваннем, перавыданнем, увасабленнем яго вобраза ў мастацтве, у музейных экспазіцыях, у выставах, у тэатральных прадстаўленнях, у музыцы, у святах паэзіі, у конкурсах...

У сталіцы адчынілі Музей Максіма Багдановіча і хатку Змітрака Бядулі, адбудоўвалі сядзібу Вацлава Лычкоўскага ў Ракуцёўшчыне, стваралі прыгожую казку, дзе на кветкавых пагорках каля вёскі праходзілі святы паэзіі...

У Гародні ўсё адбывалася са спазненнем. Дырэктар рэспубліканскага музея Максіма Багдановіча Алесь Бяляцкі параіў мне даручыць афармленне новай экспазіцыі маладым мастакам Алегу Драчову і Валодзю Пратасеню, якія перад тым стварылі хатку Змітрака Бядулі ў Менску.

Рэспубліканскі камбінат “Мастацтва” ў пачатку дзевяностых яшчэ не страціў матэрыяльной базы і кадраў. Ён і пабудаваў экспазіцыю музея Максіма Багдановіча ў Гародні. Увесь дамок гарадскія ўлады не вызвалілі, гэта давала падставу жыльцам дома капрызнічаць, маніпуляваць. Напрыклад, за два пакоі ў мансардзе, дзе было працісана мноства людзей, гаспадыня хацела атрымаць трэх кватэры ў новым доме. Ёй выдзелілі дзве. У адну дачка засялілася. А другі ордэр гаспадыня штурнула начальніку на стол. Так і жывуць у мансардзе.

Вядома, што нават малыя музеі ў бедным Краі не могуць быць хутка сабраныя адной наўнай паэткай, ды яшчэ ўдавой... Новую экспазіцыю - яшчэ залежныя ад гісторыка-археалагічнага музея, але ўжо нахабна-самастойныя - , адчынілі 26 мая 1994 года. Дапамагалі міністр культуры Анатоль Бутэвіч і народны паэт, народны дэпутат Ніл Гілевіч. Летам з візітам у Гародні музей наведаў Старышня Вяроўнага Савета Мечыслаў Грыб. З 1 студзеня 1995 музей атрымаў юрыдычны статус.

Што мы стварылі? Я хацела стварыць беларускі духоўны дом або сваю вёску, якую ўжо страціла.

Алесь Чобат, якога ablascny начальнік культуры Вячаслаў Брыкач аформіў у музеі экспкурсаводам, хацеў стварыць

у музей гістарычны кабінет. І ўсё гэта нейкі час узаемадзейнічала – вёска і гістарычны кабінет.

Гарадзенская маленства Максіма Багдановіча ў асяроддзі дарослых распрацаваў Аляксандр Госцеў яшчэ да таго, як я пачала працаўцаў у музее. За сімвалічную цану ён аддаў у новую экспазіцыю калекцыю паштовак і фатаграфій гарадзенскіх майстроў таго часу, а таксама святочнае выданне кнігі Яўстафія Арлоўскага “Гродзенская даўніна”. Такім чынам, адна невялікая зала апавядала пра падзеі канца XIX стагоддзя, пра сціплыя здабыткі беларускай фальклёрнай культуры.

Пісьменнік Аляксей Карпюк ездзіў у Яраслаўль па сваіх справах. Знайшоў там сваякоў паэта Максіма, у якіх так і стаяў куфар з паперамі і рэчамі бацькі Адама. Той быў гісторыкам, калекцыянерам і нічога не выкідаў.

Аддавалі ўесь куфар. Карпюк узяў тое, што мела давыненне да жыцця сям'і ў Гародні – арыгіналы фотаздымкаў бацькоў, дзяцей, сям'і, сваякоў і сяброў, метрыкі хросту і метрыкі смерці, шкатулку, падарунак Адама Марыльцы, папяровую жабку, лыжачку… Уесь куфар перавёз у Беларусь Алесь Бачыла.

Аляксей Карпюк перадаў калекцыю ў фонды гісторыка-археалагічнага музея. Адтуль яна перайшла ў музей Максіма Багдановіча. Гэтая калекцыя – неацэнны скарб.

Важнай у музей была зала, у якой мы паказалі, што Беларуская Народная Рэспубліка адбылася як гістарычная палітычная з'ява, на яе ўтварэнне працаўалі магутныя дзеячы пачатку стагоддзя – яны думалі пра мову, асвету, друк, пра войска і будучых працаўнікоў на ўсіх нівах дзейнасці, яны думалі пра культуру, пра нацыю… Магчыма, не паспелі абдумаць ўсё пра хлеб надзённы, каб накарміць усіх галодных.

Максім Багдановіч быў адным з іх, сярод іх.

Спачатку мы аб нашых нацыянальных героях апавядалі ў пакоі, дзе былі іх партрэты, бо ў дзяцей і моладзі добра працуе зрокавая памяць на эмацыйным узроўні.

Светла ўспамінаць, як мы стваралі мемарыяльную кватэрну сям'і паэта, мастакі, рэстаўратары, археолагі, архітэк-

тары і самыя розныя прыхільнікі паэта дапамагалі нам. Тую канапку, якою мы ўпрыгожылі пакой-кабінет Адама Багдановіча, бацькі паэта, які ў Гародні працаваў памочнікам бухгалтара ў сялянскім банку, мы прывезлі з гісторыка-археалагічнага музея з пакоя фатографа, нават не з пакоя, а з калідорчыка перад пакоем. Канапка была вельмі прыгожай у мінульым, але вельмі знішчанай. Яе не ўзялі рамантаваць на мэблевай фабрыцы. Мастак-рэстаўратар Валодзя Кіслы зацікавіўся канапкай і забраў яе ў сваю майстроўню. Яна там знаходзілася каля паўгода. У вольны час Валодзя паціху лячыў яе ад жучкоў, перабіраў, перацягваў спружыны, заклейваў часткі драўляных разных узоруў, нарэшце абцягнуў яе тканінай, пакрыў лакам.

З арганістам фарнага касцёла Станіславам Матусевічам у адным бараку на горцы за бернардынскім касцёлам знайшлі фігармонію ў пані з вельмі паважанага музычнага роду Гародні. Сябра Станіслау сабраў інструмент па "костачках", замяніўши сукно, скруу і шмат драўляных частак...

Калі амаль усё ўжо было зроблена, мы правялі акцыю "печка", у якой удзельнічала шмат людзей. Печкі з кафлі ўпрыгожвалі ў мінульым пакой нашага дома, але іх разабралі. Цяпер нам трэба было паставіць хоць муляж. Загадчыца аддзела культуры гарвыканкама Ірына Кліменка па сваіх каналах камандзіравала ў нашу группу міліцыянта, таму што дазвол на разборку печкі з прыгожым каптуром у доме каля пратэстанцкага касцёла мы атрымалі, але жыхары дома не аддавалі нам печку. Мы і выбралі ту ю печку толькі таму, што яна стаяла не ў кватэры, а ў сенцах. З дапамогай міліцыянта мы дамовіліся з жыхаркай з другога паверха. Печка была з кафлі, якую выраблялі ў Гародні... А пасля ту ю печку мы ставілі самі, дакладней, ставіў яе мой сын Валера і яго кавальская брыгада, гэта была ў іх практыцы першая і адзіная такая печка. Мастак з гісторыка-археалагічнага музея ў той час надта доўга і моцна хварэў.

У драўляным доме па вуліцы Дзяржынскага, амаль на супраць вуліцы 1 Мая, дзе цяпер знаходзіцца трамейбусны

прыпынак, жыла пані Марыя, яна дажывала сваё жыщё ў самоце, сын яе выехаў у Варшаву даўно, муж памёр. У мінулым гэта была багатая пані, якая мела свой прыватны дом. У яе доме стаяла мэбля з таго часу, калі дом быў пабудаваны, там было ўсё антыкварнае, сецэсійнае, прыгожае, - ложак драўляны, шафы для адзення і кніжныя паліцы, крэданс, крэсла-качалка, вешалка. Там віселі пейзажы добрага мясцовага мастака даваеннага часу. Пасуда ў яе была таксама славутых фарфоравых заводаў. Я наведвала тую жанчыну, прыносіла ёй простую ежу, бо яе абкрадалі "апекуны", ямагла ў яе купіць за свае сціплыя заробкі драбязу – рамку, ножык са слановай косці разразаць кніжкі і лістцы, лыжачку для гарбаты...

Нарэшце я ўгаварыла фонды гісторыка-археалагічнага музея купіць у яе частку ёй ужо не патрэбнай мэблі. У мяне ж не было свайго бюджета. Не ўсё тое прыгожае яны пасля аддалі ў мемарыяльныя пакой Багдановічаў, але што аддалі, яно і цяпер знаходзіцца ў мемарыяльнай кватэры: амаль увесь пакой маці паэта Марылькі абсталяваны мэблляй з дому пані Марыі, у дзіцячым пакой стаіць кніжная шафка. На пейзажы пашкадавалі грошай, купіў іх прыватны калекцыянер.

Калі пані Марыя памерла і дом яе пачалі разбіраць, на гарышчы знайшлі мноства старых дакументаў, якія браў, хто хацеў.

Выкладала ў нашым педінстытуце расейскую літаратуру Кацярына Асокіна. Калі мы ўжо адчынілі экспазіцыю ў 1994 годзе і вызваліліся з няволі гісторыка-археалагічнага музея, я пачала наведваць Кацярыну Васільеўну. Яна амаль не выходзіла з кватэры, таму што паламала нагу ў бядры, нага адмовілася зрастыцца. У спадарыні Кацярыны ў кватэры таксама быў музей.

Сецэсійная далікатная гарадская мэбля знаходзілася ва ўжытку – стол і шэсць амаль што "паветраных", таких цацкавых, таких тонкіх крэслаў, якімі яна карысталася. Люстэрка, а пры ім маленькая тумбачка. Камодзік – такі ажурны ўвесь, такі прыгожы, такі казачны. Некалькі

карцінаў на сценах. І ўся бібліятэка была ўнікальнай, прыжыщёвым выданні расейскай класікі.

Я выпрасіла ў яе томік Фета, заплаціўшы за яго, прынёсшы ёй у замену сучаснае выданне з тым самым зместам. Яна перадала нам адно авальнае люстэрка. Наш начальнік Вячаслаў Брыкак і ўсе спецыялісты ад культуры былі яе студэнтамі. Ведаючы гэта, я ацаніла яе прадметы даражэй, яна нічога не прасіла, але была здзіўлена і ўсцешана. Яна казала: “Данута, калі я адчую, што мне ўжо нічога не трэба, я перадам табе ўсё ў Музей Максіма Багдановіча.” Атрымалася так, што мне першай не спатрэбіліся антыкварныя рэчы, таму што я была адпраўлена адпачываць...

Алена Міхайлоўская, якая з гандлю на рынку выхоўвала без мужа траіх дзяцей, прыйшла ў музей і сказала так: “Мой дзед надарваў здароўе, каб пабудаваць у Гародні сваім нашчадкам дом. Дом у яго адбразілі, на тым месцы пабудавалі шматпавярховік. Вось ад нашай сям'і я хачу аддаць у музей піяніна, каб яно тут захавалася.” Мне ўжо цяжка ўспомніць гісторыю таго піяніна, яно з пачатку мінлага стагоддзя з Кёнігсберга.

Дачка Рудольфа Пастухова Алена, пра яе бацьку я апавядываю ў “Яблынцы”, прыходзіла паіграць на нашым піяніна. На ім не кожны музыка мог іграць. Для такіх старых інструментаў кампазітары ствараюць спецыяльную музыку, а вялікія музыкі вельмі рэдка для элітных слухачоў іграюць на такіх піяніна канцэрты. Я не магу апітаннем у знаёмых даведацца, ці захавалася піяніна ў экспазіцыі “Літаратурнай Гродзеншчыны” пад партрэтам Элізы Ажэшка.

Паколькі дзіцячай старой мэбді і цацкаў амаль не захоўваецца, таму што дзеці яе самі зношваюць, то большасць прадметаў у дзіцячы кабінет зрабіў нам малады разъбяр па нашых няўмелых эскізах. А коніка-качалку змайстраваў мой сын Валера. І любілі дзеці катацца на тым коніку. І мы ім дазвалялі...

У нашу вёску-гістарычны кабінет пачалі заходзіць турысты, перабежчыкі з рэспублік Прыбалтыкі і поўдня, раз-

ведчыкі, пакрыўджаныя, але заходзілі і людзі навукі, якія вывучалі нашу мову і культуру ў Злучаных Штатах, у Англіі, Францыі і Швецыі. І шмат школьнікаў, студэнтаў і выкладчыкаў з вучэльняў і ВНУ Польшчы. Аднойчы ўвечары патэлефанаваў ксёндз-салезіянін Ігар Лашук і папрасіў, каб я паказала музей Яго Эмінэнцыі першаму папскаму нунцыю на Беларусі Монсіньёру Аўгустыну Маркетто. Нехта прасвятліў нашага госця, што ў Беларусі мова і культура ў зародкавым стане. Як жа ён быў здзіўлены і захоплены тым, што мы яму з айцом Ігарам наапавядалі, што ўбачыў сам у маленькім музеі! На заканчэнне ён сказаў, што мае час, каб яшчэ паразмаўляць, мы селі за круглы стол у гасціным пакой Багдановіча і так сардэчна размаўлялі пра Бога, Беларусь і Апостальскую сталіцу...

Мы выдалі ў сваёй вёсачы-музеі некалькі невялікіх кніжак, буклетаў і паштовак. Стварылі фонд у 9 тысяч адзінак. Правялі некалькі прыгожых літаратурных святаў. Устанавілі помнік на магіле маці паэта Марыі Апанасаўне Багдановіч з Мякотаў /22.02.1869-4.10.1896/. У вольны час аформілі экспазіцыю "Літаратурнай Гродзеншчыны", аформілі некалькі школьных кабінетаў, пасябравалі з усімі дзіцячымі дамамі Гродзеншчыны. Дапамаглі напісаць некалькі дыпломнных працаў і некалькі кандыдацкіх дысертаций.

Але над нашым музеем заўсёды вісеў дамоклаў меч. Пакуль культурай кіраваў ужо стомлены, дабрадушны Вячаслаў Брыкач, ён нас бараніў і ратаваў. Яго адправілі на пенсію, прыйшла з райвыканкамам пані Тэрэза /вельмі папулярнае імя ў дробных начальніц Чурлёнска-АЗёрскага наваколля/... Нас прымусілі ўзяць на працу загадчыка фондамі і яшчэ аднаго экспкурсавода. І ўсё пачалося. Сучасныя спецыялісткі заходзілі, бачылі, што ў музеі спакойна, чыста, згаджаліся на малую зарплату. Але, атрымаўшы яе, адразу змянілі настрой, бо думалі, што ім, такім маладым, адукаваным спецыялісткам з дыпломам Гродзенскага ўніверсітэта, усё ж налічаець болей. Яны не маглі зразумець, куды трапілі, бо тут гісторыя была не такая, якую ім выкладалі ў ВНУ, літаратура была не такая, якую яны вывучалі ў школе, да таго ж пало-

ва кніжак у экспазіцыі лічацца беларускімі, а надрукаваны “польскімі” літарамі. Найгорай рабілася, калі іх Тэрэза, не галоўная начальніца, а яшчэ адна, якая кіравала непасрэдна музеямі, выклікала ў кабінет і абяцала ім у вельмі хуткім часе месца дырэктара, таму што я была ў пенсійным узросце. Пасля гэтага маладая спецыялістка ўжо нічога рабіць не магла, а толькі чакала... Яны ўсе мяне ненавідзелі, як ненавідзяць у гэтым рэгіёне ўсе савецкія грамадзянне ўсіх начальнікаў на сваіх месцах працы...

Мяне звалінглі з працы знянацку ў прысутнасці трах Тэрэзаў. Мяне выклікалі ў аблыванкам і тройка паказала тры лісткі. Я спытала, які галоўны. Я прачытала загад, падпісаны старшынём Дубко, выйшла з выканкаму і выйшла з музея, не раўняючы, нібы Антоній Тызенгаўз са свайго палаца: у сумцы ў мяне былі ключы і пячатка, я ўсё гэта выкінула па дарозе ў забруджаную раку Гараднічанку... Цяпер я плачу ў сваім ложку, які вельмі шаную, а мае слёзы злізываюць мае коцкі.

Атрымаўся сухі аповед, як справа здача. Але я мусіла апісаць гэты адрэзак свайго жыцця хоць так, каб юныя газетчыкі і даследчыкі не мучылі мяне допытамі па тэлефоне, пакуль я жывая. Мне цяжка перабіраць у памяці ўсё, што я натварыла і што са мной адбылося. Я не Шэкспір, які сказаў пра падобную сітуацыю вуснамі Гамлета: “Бачыце, якую мізэрную рэч вы з мяне робіце? Вы гатовы іграць на мне, вам здаецца, што мае лады вы добра ведаецце, вы хацелі б вырваць сэрца маёй таямніцы, вы хацелі б праверыць маё гучанне ад самай нізкай ноты да самай высокай. У маленъкай флейце шмат музыкі, выдатны голас, а не можаце вы змусіць яе вам іграць... Ці па-вашаму на мне іграць лягчэй, чым на дудцы? Назавіце мяне якім хочаце інструментам, вы можаце мяне замучыць, але іграць на мне я вам не дам.”

Музей Максіма Багдановіча быў фармальна дзяржаўным, але ствараўся адной жанчынай, якая паклала на яго стварэнне ўсё, што мела, — свае прыватныя зборы кніг, фатографій, дакументаў, аўтографаў дарагіх ёй людзей, якія з любоўю аддавалі са сваіх бібліятэк нешматлікія кнігі

нашых класікаў, свае скрыпкі, паштоўкі, цацкі, якія захаваліся за войны і бальшавіцкую навалу. Аддавалі ў Музей Максіма, але ў рукі Дануты. Гэтую любоў да Максіма яны пераносілі на Дануту і наадварот. Неяк яны нас злучылі, зраднілі любоўю.

Савецкія начальнікі гэта разумелі.

Выгнаўшы мяне з-за ўзросту з дому, дазволіўшы савецкім супрацоўнікам запіхнуць партрэты продкаў у пыльны куток, яны ведалі, што нарэшце дасталі паэтку, якая мае смеласць усё жыццё заставацца пры сваіх поглядах.

Сумна назіраць, як пры тваім жыцці разбураюць і збыткуюцца з тваёй працы. А твае нібыта аднадумцы — пісьменнікі — у музеі праводзяць презентацыі, нібы нічога не змянілася.

Я навучылася дзякаваць Богу за паразы, за памылкі жыцця, за свае грахі і за зраду іншых людзей.

## Суполка Максіма Багдановіча

У 1986 годзе пачалі ўзнікаць незалежныя моладзевыя суполкі.

У Музеі Максіма Багдановіча была створана першая вельмі сціпляя экспазіцыя. І пачаў збірацца дзіцячы гуртак “Вянок”. Ён быў зарэгістраваны ў абласным палацы піянераў як літаратурна-творчы гуртак. А мэта яго была — размаўляць на роднай мове ў сяброўскім асяроддзі паміж сваіх, каб не смяяліся, як смяюцца на вуліцы з беларускай мовы.

Большасць дзетак былі з адной школы № 28, з Дзевятоўкі. Іх прывёў у музей выкладчык беларускай літаратуры Анатоль і Аліна Крачкоўская, маці траіх дзяцей, Валі, якая пісала вершы, Пеці, які захапляўся мастацтвам, і Кастуся, які казаў, што ён будзе Кастусём Каліноўскім.

Аліна была душой гуртка, гаспадыняй, краўчыхай, мастачкай, спявачкай і цудоўнай мамай. Дапамагалі нам працаваць з дзеткамі мастакі Алена і Алесь, студэнты медінстытута і шмат хто яшчэ. Часам выхаваўцаў было буйней, чым дзяцей. Прыйшло некалькі пачаткоўцаў з іншых школак і суседніх дамоў. Усе былі ва ўзросце 4–6 класаў. Гулялі ў вясёлыя беларускія гульні. Творчасць была элементам гульні. Мы хадзілі ў недалёкія вандроўкі, напрыклад, да Каложы, аглядалі царкву і наваколле, а пасля пісалі пра гэта вершы. Мы дэкламавалі Максіма Багдановіча. Хто найбуйней ведаў вершаў паэта напамяць, той перамагаў. Калі ў наш “Вянок” прыйшоў Федзя Жывалеўскі са сваім татам Валерам, які канчаў музычную акадэмію Гнесіных у Маскве па класе класічнай гітары, наш гуртак стаў і музычным, пачаў співаць беларускія песні.

Мы паставілі п'есу Алега Мінкіна “Як Лыска ваўком быў” і мелі вялікі поспех. Выступалі ў палацы, у садках, у школах. Усё для пастаноўкі мелі сваё: дэкарацыі, а гэта і хата, і хлявок, і кусты, і платы, якія змайстраваў Алесь Аўчыннікаў, касцюмы і маскі, якія зрабіла Аліна. Вельмі добра выконваў ролю Лыскі-Ваўка Алёша Загідулін. Але

ўсе артысты былі на ўзроўні. Гэта вельмі вясёлая п'еса, і добры атрымаўся спектакль. На генеральную рэпетыцыю прыйшоў Віктар Шалкевіч і таксама дапамог нам, як прафесійны актор.

Выдавалі рукапісны альманах “Вянок”, дзе кожны аўтар сам запісваў свой твор і рабіў яго афармленне — маляваў, як умеў.

У канцы навучальнага 1988-га года мы паехалі ў Вільню да Зоські Верас. Зоська Верас правяла дзяцей па жывым садку і дазволіла ім з'есці ўсё, што там ужо паспела. Лявон Антонавіч Луцкевіч паказаў Вільню, дзе выдавалася газета “Наша Ніва”, куды прыехаў у 1911 годзе наш паэт Максім Багдановіч, дзе знаходзіўся музей, які збіраў Антон Луцкевіч, дзе жыў Кастусь Каліноўскі. Каля Вострай Брамы мы хорам співалі “Пагоню”.

Дзеці “Вянка” сустракалі святы ў сваім асяроддзі, сустракалі Новы год з ялінкай, каляддавалі і гукалі вёсны.

Моладзь, якая сябравала з дзецьмі гуртка, таксама неяк пасябравала і паміж сабой. Мы шмат куды хадзілі і ездзілі без дзяцей. Напрыклад, у Свіслацкі дзіцячы дом ездзілі не-калькі разоў. Усе наведвалі па чацвяргах “Паходню”, гарадскі асветніцкі клуб, якім кіраваў Міхась Ткачоў, ахвотна хадзілі на ўсе “брудныя” акцыі — чысціць Гараднічанку, могілкі. Ездзілі аж у Кушляны прыбіраць сядзібу Багушэвіча. Быццам можна было некалькім дзесяткам студэнтаў ачысціць гэты стагоддзямі засмечаны Край ад чужога і свайго смецця...

І ў кагосыці з'явілася думка ўтварыць суполку пры музеі. Але Міхась Ткачоў палічыў гэта расколам “Паходні” і шкодніцтвам для нацыянальнага руху. “Паходня” мусіла быць адна, як адна была ў той час партыя — камуністычная.

Але суполка ўжо працавала — такое невялікае, вельмі актыўнае, рухомае і таленавітае ўтварэнне. Суполка імя Максіма Багдановіча стала ўрэшце групай падтрымкі БНФ “Адраджэньне”, а яе рухавіком, ідэйным натхняльнікам быў Зміцер Кісель.

Наша суполка не была зарэгістравана ў выканкаме, ды нам і не трэба было мець ні рахунка ў банку, ні іншых юрыдичных правоў.

У музей прыходзіў вельмі інтэлігентны следчы, калі мы пачалі розную працу прадаваць нефармальна. Ён мяне проста папярэдзіў, маўляў, я вяду незаконную дзеянасць.

У часопіс "Беларусь" мы напісалі ліст, у якім звярнуліся да інтэлігенцыі Беларусі і прапанавалі аб'яднацца ў клуб па перапісцы. Нам адказалі пераважна паэты і журналісты ва ўзросце каля 30 гадоў, многія з іх прыязджалі ў Гародню, былі аўтарамі газеты "Рэнімова".

У тых гады адбываліся такія цікавыя падзеі, пра якія афіцыйная прэса зусім не паведамляла. У нефармальным, не зарэгістраваным друку можна было апавядыць пра з'езды БНФ "Адраджэнне", пра ўстаноўчую канферэнцыю гарадзенскай арганізацыі БНФ, пра мітынгі, пікеты, пра тое, як ідзе выбарчая кампанія. У адным з нумароў мы падалі спіс кандыдатаў блока "Саветы-90" і распаўсюдзілі на мітынгу, што адбыўся на стадыёне, як падказку - за каго трэба галасаваць. Калі адбыўся ўстаноўчы з'езд ТБМ, мы пра з'езд выдалі справаўдзачу.

Газета "Рэнімова" выходзіла нерэгулярна, выйшла ўсяго толькі 11 нумароў, № 12 мы выдалі праз год, у 1991-м, у Баранавічах. Гэты нумар нам дапамаглі выдаць сябры суполкі "Святліца", яны ж яго і распаўсюдзілі ў Баранавічах. Нам прывезлі некалькі дзесяткаў асобнікаў.

Назву газеты, сам тэрмін "Рэнімова", рэнімацыя мовы, прапанаваў Міша Баярчук. Ратунак мовы. Газета мела на мэце змагацца за тое, каб беларуская мова з рэнімацыі была пераведзеная ў агульную палату моўных супольнасцяў. Каб на ёй размаўлялі не толькі настаўнікі мовы і літаратуры на занятках, але і вучні на перапынках і дома з бацькамі, каб на ёй размаўлялі ўсе і ўсюды.

Міша Баярчук быў аўтарам карыкатуры першага нумара газеты — птушкі з партфелем, якая здзюбвае крапкі над літарай "і", а tym кручком, што падае з-пад хваста, злучае дзве палачкі ў адно расейскае "и". І яшчэ адну карыкатуру

прынёс Міша: страус закапаў галаву ў пясок, а там шкілеты ў Курапатах – ажно партфель у таго страуса з-пад крыла выпаў...

Міша быў аўтарам кароткіх вострых фельетонаў. Зміцер Кісель быў палітычным аглядальнікам, аўтарам палемічных артыкулаў пра тое, як ратаваць архітэктуру Гародні, пра пакт Молатава-Рыбентропа, які разарваў Беларусь на часткі.

Сакрат Яновіч прывёз з Лондана ксеракопіі забароненых у БССР газет і часопісаў. Зміцер Кісель зрабіў агляд часопіса “Беларускі партызан”, што выдаваўся ў Белавежскай пушчы партызанамі Германа Скамароха, якія ваявалі з саветамі.

Добрую працу ў газеце выконваў тады студэнт медінстытута Васіль Бязмен. Ён браў інтэрв'ю, пісаў палітычныя памфлеты вершам, быў стыль-рэдактарам. Усе сябры суполкі прыносілі навіны з розных галінаў жыцця і неяк разам або паасобку са спрэчкамі іх афармлялі.

І ў нас жа былі сябры ў Мазыры, Палацку, Паставах, Менску... Яны нам таксама дапамагалі. Газета была ўсебеларускай. Сакрат Яновіч з Беластока дзяліўся “з-за бугра” сваімі думкамі пра тое, чаму мы такімі сталі, чаму выракліся саміх сябе. Уладзімір Дамашэвіч аддаў нам свае вострыя выступленні на з’ездзе пісьменнікаў пра лёс мовы. Ён з гэтай тэмай выступаў на ўсіх пісьменніцкіх з’ездах. Прафесар Іван Лепешаў раіў, як нам уратаваць мову.

Мы ў газеце змяшчалі малавядомыя і забытыя творы класікаў Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Вацлава Ластоўскага, Ларысы Геніюш. У першым нумары змясцілі ноты і слова песні “Магутны Божа”, ноты я прывезла ад Юркі Латышонка з Беластока, нават Данчык іх не меў, атрымаў у нас, калі прыехаў у Гародню выступаць.

У “Рэнімове” былі апублікованыя вершы паэта-музыканіка ГУЛАГа Віталя Губарэвіча, іх нам перадаў Мікола Канаш, калі аднойчы я з Уладзем Арловым наведала яго ў Жлобіне, дзе ён жыў пасля лагера. Мікола Канаш прывёз з ГУЛАГа вершы Геніюш у памяці, прадыктаваў ёй - і яна іх “узнавіла”, перапісала пад яго дыктоўку.

У “Рэанімове” дэбютаваў малады паэт з Віцебшчыны пад псеўданімам Івар Гамаюн. Яго здзеклівія вершы “Я свіней адганяю “Аюсь!” і “Мірны атам – у кожную хату” – гэта сатырычная паэзія! Вось страфа:

*А з Беларусі ляцелі гусі,  
добрая гусі, ды нельга есці,  
хоць тры разы іх вары ў капусце,  
аднак не зменышы працэнтнасць смерці...*

Івар, апрача вершаў і краязнаўчай дзеяйнасці, збудаваў сваёй сям’і добры дом у Паставах, мала хто з паэтаў можа гэткім пахваліцца!

Калі ў Гародню заязджалі людзі з іншых рэспублік СССР, яны шукалі беларусаў і прыходзілі ў музей. Мы такой аказіі не прапускалі. Размаўлялі з імі і для таго, каб пра іх напісаць. А гэта былі суседзі літоўцы, людзі з далёкага Азербайджана, Абхазіі. Частымі гасцямі былі ў той час беластоцкія сябры. Прыехалі на некалькі дзён паэтка Надзея Артымовіч ды грамадскі дзяяч Янка Мордань. Галіна Прыма, загадчыца беларускага садка ў Менску, стварыла аматарскі тэатр “Золак” і прывозіла ў Гародню спектакль “Маші Урагану” паводле п’есы Уладзіміра Караткевіча. Гэтая падзея адбылася ў 1988 годзе. А сама Галіна і яе аматары-артысты былі частымі гасцямі і клуба “Паходня”, і нашага музея-суполкі, аб чым мы ў “Рэанімове” таксама паведамлялі.

Газету друкавалі так: на друкарцы набіralі тэксты і ўклейвалі іх на шчыльную паперу, мастакі абводзілі палоскамі, ад рукі пісалі назвы тэкстаў, рабілі чорна-белыя графічныя малюнкі, пераважна карыкатуры. Першы нумар мы зрабілі добра, бо не забыліся пакінуць крыху чыстай прасторы. А далей кампанавалі матэрыйялы ўсё горай і горай, бо эканомілі месца – як мага больш хацелася ўкладаць тэкстаў. Першы нумар мы завезлі ў Вільню, калі ехалі на ўстаноўчы з’езд канфедэрацыі моладзевых суполак. Яго нам дапамог выдаць Сяргей Дубавец.

Другі нумар Зміцер Кісель вазіў у Менск. Шосты нумар, дзе змясцілі рэпартаж пра інаўгuraцыю першага каталіцкага біскупа на Беларусі Тадэвуша Кандрусеvіча, нам таксама выдалі “па блату”. Усе астатнія нумары “Рэнімовы” мы выдавалі ў адным месцы — у падвале мэблевага камбіната ў Вільні. Там стаялі такія дапатопныя машыны, у якіх круціўся барабан, змазаны чорнай фарбай. Друкаваў нам яе сябра Каруліс.

Вечна падпіты, ён рабіў гэта абы-як, але іншага такога смелага сябра мы не ведалі. Нам гэтае месца прапанаваў знаёмы, які меў у Гародні сваякоў, вучыўся завочна ва ўніверсітэце, прывозіў з Літвы рускамоўныя газеты, бел-чырвона-белыя значкі і значкі з “Пагоняй”. Пасля ён перавёўся ў Вільню. Нашы хлопцы ездзілі да яго ў Казлу Руду на мітынг “Саюдзіса”, а пасля ён дапамагаў Бразаўскасу ў выбарчую кампанію ў Літве. Цяпер ён жыве за мяжой.

Я завозіла вёрстку кожнага нумара газеты, а пасля ездзіла па гатовую прадукцыю. Такая была ўмова. Ды я вазіла туды і звароты, і праграмы кандыдатаў, і газету “Івейская крыніца”. На камбінат праходзілі па праpusках праз вяртушку, таму той літвоўец патрабаваў, каб да яго звярталася толькі я. Запакаваную прадукцыю ён выносіў праз кантрольны пункт сам.

У нас не было аніякіх планаў. Мы амаль не мелі запасу ў рэдактарскай тэчцы. Не было ў нас статыстыкі, а наклад мы вызначалі грашыма, якія мелі, — ад 200 да 2000 асобнікаў.

Распаўсюджвалі “Рэнімову” ў час перапынкаў на абед каля помніка маршалу Сакалоўскаму перад вокнамі гарвыканкама. Прадавалі па 10–20 капеек альбо раздавалі. Продаж газеты — гэта заўсёды несанкцыянаваны пікет. Сталыя чытачы ў “Рэнімовы” былі. Распаўсюджвалі і на зборнях клуба “Паходня”, а там бывала шмат людзей. Хлопцы блакавалі дзвёры, калі заканчвалася паседжанне клуба, але не вельмі гэта дапамагала. Амбітныя навукоўцы ды выкладчыкі газетай пагарджалі.

Выдавалі мы газету за ўласныя сродкі, але часам хто-небудзь дапамагаў. Аднойчы Ігар Котаў, студэнт

медінстытута, прывёз на “Рэанімову” праз дзесятых руکі ад Яго Экселенцыі Аляксандра Надсана чатыры манеты ангельскіх фунтаў з профілем каралевы. Але ў нашых абменных пунктах металічных грошай не мянялі. Ды і надта яны былі прыгожыя. Пайшлі на сувеніры!

Пасля я будавала экспазіцыю ў Музей Максіма Багдановіча — Беларусь у закрытай прасторы.

А газеты пачалі выдаваць у Гародні іншыя людзі...

З усмешкай сёння чытаю “Рэанімову”. Гэта была нейкая стыхійная прага пячорнага чалавека да сонца і паветра цывілізаванга свету.

У нашым эклектычным грамадстве не сфармавалася эліта нацыі. Ёсьць паасобныя эліты стану — творчая эліта, эліта тэхнічнай інтэлігенцыі...

Тут думаюць, што ўсе, хто піша — навукоўцы, пісьменнікі, — усе могуць пісаць у газету. Я складала вершы, таму ў школе, у педвучэльні і ў інстытуце мяне выбіралі ў рэдкалегію. Найцікавей было ў Лідской педвучэльні. Наша рэдкалегія мела траіх сяброў — рэдактара і мастака Анатоля Кеўлюка, карэспандэнтаў Нэлю Пазняк і мяне. Не памятаю, як называлася нашая насценгазета, але зрокава бачу, як прыгожа яна была аформлена. Мы сябравалі і хадзілі разам на танцы пад ліпкі на пятачкі. Анатоль быў добрым танцорам, толькі што быў надта высокі.

У 1992 годзе ён праездам быў у Гародні, знайшоў мяне, таму я ведаю, што лёс закінуў яго ў Пецярбург, дзе ён працаваў дырэкторам выдавецтва, якое выдавала карты, атласы, глобусы. Можа, і цяпер там яшчэ працуе...

...“Кантора”, будынак якой разбурыў пачатак вуліцы Гараднічанская, пачала асабліва цікавіцца суполкай імя Багдановіча. Частку сяброў выклікалі на размовы, але такіх моцных як Кісель, Жывалеўскі не выклікалі. Хлопцы сталі разбірацца, хто пракалоўся. Сталі сварыцца.

У калгасе, дзе жылі мама і сястра, быў праведзены спечыальны сход. З нашай вёскі людзей на сход завезлі аўтобусам. Там і сказалі, якою ганьбай пакрывае вёску Біскупцы і ўвесь калгас такая контра, іх зямлячка, якая ў Гародні

сабрала “пацаноў” і спрабуе з імі пабудаваць “какую-та не-завісімую” Беларусь.

Калі людзі вярнуліся са сходу і распавялі ўсё маме, яна спалохалася, думала, што мяне ўжо арыштавалі, што мяне яна болей не ўбачыць. Але як убачыла жывую, то і супакоілася.

Дзеткі з гуртка “Вянок” выраслі і пайшлі сабе ў дарослае жыццё.

Суполку імя М. Багдановіча не разбурыла “кантора”, ад яе адлучыліся паэты — яны ўтварылі гурт “Дыяген”, з якога пасля адкацілася “Кола”. Ну, Дыяген жа сядзеў у бочцы, дык “Кола” — гэта абруч ад бочки. Кожны з гарадзенскіх паэтаў падумаў, што ён самы лепшы: нехта быў заснавальнікам поп-арту, нехта бацькам постмадэрнізму, нехта дэкадэнтам, нехта крэсолагам...

Колькі год таму на спатканні з першакурснікамі студэнтка спытала ў мяне: “Як вы ставіцесь да авангарду?” Я разгубілася ад такога цікавага пытання. Я крыху ведаю і люблю авангард 30-х гадоў XX стагоддзя, асабліва Віцэнта Гуідобра і Луіса Боргеса, чылійца і аргентынца, але дзяяўчына пытала пра авангард пасля спаткання з аўтарамі часопіса “Arche”, а я якраз дрэнна ведаю гэты авангард, але разумею, што ў кожнага стагоддзя, а можа нават у кожнага пакалення людзей ёсьць свой авангард.

Экспазіцыя ў музеі Максіма Багдановіча была створана з улікам свежых павеваў, якія прыйшлі на Беларусь у пачатку 90-х гадоў жыцця паўнавартасной незалежнай краіны — ад кнігі, граматыкі і лемантара, да чынавенства, настаўніцтва і войска, — усё гэта там ёсьць у дакументах, з гербам “Пагоня”.

Прыйшлі і новыя наведвальнікі, дзеци, якія з пачатковай школы ў 90-я гады вывучалі родную гісторыю. Яны пазнавалі сваіх продкаў: святую Ефрасінню, Льва Сапегу, самі маглі пра іх распавесці. І з'явіліся такія людзі, якія прывозілі ў Гародню да Максіма групы нацыянальна заангажаваных сяброў, як Яўген Васілеўскі і Зміцер Ціхановіч з Менску, кафедра гісторыі універсітэта праводзіла краязнаўчуую прак-

тыку. У 1997 годзе такую практику праходзіла група Паўла Мажэйкі, а пасля Павел стаў прыводзіць у музей моладзь з Беласточчыны і Вроцлава, з чарнобыльскай зоны, з Піцера і з усяго, можна сказаць, кантынента.

І вельмі нас пацешыў балет з Яраслаўлі.

У Гародні праходзілі конкурсы дзіцячай музычнай творчасці, спачатку яны наслі імя Максіма Багдановіча. Вось у такім конкурсі ўдзельнічаў дзіцячы балет, а кампазітар, пяцікласнік, атрымаў прэмію. Дзеці прыйшлі ў музей да свайго яраслаўскага паэта Максіма Багдановіча. Гэта была незабыўная сустрэча, таму што мы ў Яраслаўль так і не з'ездзілі. За прэмію кампазітар купіў сваёй трупе марозіва, якраз хапіла па порцыі кожнаму.

Самае прыемнае, што мы распачалі ў музее, — гэта выдавецкая дзейнасць. Яшчэ калі не былі самастойнымі, мы ўклалі тонкую брашурку да 100-годдзя паэта “Я хацеў бы спаткацца з Вамі”, дзе было ўсё, што спатрэбіцца аматару, калі ён захоча правесці вечар памяці Максіма Багдановіча, а галоўнае — гэта праца Аляксандра Госцева пра гродзенскі перыяд жыцця сям'і паэта.

Калі мы сталі самастойным музеем, адразу выдалі буклет, каб наведвальнік, які трапіў да нас, не ішоў з пустымі рукамі, а меў хоць крыху звестак — фатаграфію, верш, адрас. Рыхтуючы святы і друкуючы запрашэнні гасцям, частку такіх запрашэнняў мы пакідалі ў выглядзе паштоўкі з партрэтам маці паэта — мы вельмі ўрачыста адзначалі 100-годдзе з дня яе смерці; паштоўкі з партрэтам Максіма з вершам на адваротным баку. Усе запрашэнні ў бюджэце адразу спісваюцца, а такія паштоўкі можна было і пасля падараўваць гасцям як сувенір.

І нам дапамагалі мілыя нашы суседзі — мастакі па скуры Таццяна і Аркадзь Пярвухіны. Яны рабілі дамок у выглядзе брэлочки, партрэт Максіма і прынослі невялікімі колькасцямі ў музей, бо жылі побач на вуліцы 1 мая. Рабілі такі падарунак Максіму.

Калі надпісы на скуры экспазіцыі зусім сцерліся, Пярвухіны іх пазалацілі ізноў.

У Гародні пачалі праходзіць фестывалі нацыянальных культур. Спачатку гэта былі сцілтыя гарадскія мерапрыемствы, якія арганізоўваў гарадскі аддзел культуры. Са сродкаў, што не выдаткоўваліся на фестывалі, загадчыца гарадскога аддзела культуры Ірына Кліменка прапанавала нам выдаць кнігу выбраных вершаў Максіма Багдановіча.

Мы выдалі кніжку “Ты не самотны”, у якую ўклалі па 40 вершаў маіх і Алеся Чобата, прысвеченых Максіму. Пакуль кніжка выдавалася, нашага начальніка культуры ў красавіку 1997 года адправілі на пенсію.

Новая начальніца была вельмі незадаволена, што за дзяржаўныя сродкі мы друкуем свае вершы. Рахункаў не падпісвала — у музея быў бюджет, але не было бухгалтара! Трэба ж было нас кантраляваць.

Пэўны час ўсё выданне кніжкі ляжала на складзе ў друкарні. Аднойчы пад’ехаў пад ганак музея вялікі грузавік, і яго гаспадар пачаў выгружаць пакункі. Мы здзівіліся — гэта быў увесь наклад нашай кніжкі, усе тры тысячи асобнікаў. Гаспадар грузавіка сказаў, што ён нічога не ведае, разбірайцеся, маўляй, самі з рахункамі. Я тэлефаную ў выдавецтва, а там смяюцца: “Куды Упраўленне культуры ад нас схаваецца? Спатрэбяцца ім бланкі, прыйдуць да нас...”

Незалежных выдавецтваў у Гародні ў той час, мусіць, яшчэ не было, а калі і былі, то яны не бралі працы па безнаяўным разліку.

Музей Максіма Багдановіча быў тым месцам, дзе збіраўся Беларускі Народны Фронт “Адраджэннне”. Кантактны адрес і рабочы тэлефон — гэта быў музей Багдановіча. Там знаходзіліся сцягі і транспаранты, прэса, газеты, якія мы распаўсюджвалі на вуліцах і прадпрыемствах і якія самі выдавалі. Да нас прыходзілі людзі, каб уступіць у БНФ, прыходзілі са скаргамі на начальнікаў і суседзяў, званілі з пагрозамі і правакацыямі. Прыйзджалі з іншых рэспублік — з Абхазіі, Арменіі, з Прыбалтыкі і Украіны.

Цяпер гістарычныя падзеі 1990 года бачацца як у каляровым сне.

...Перабіраю фоткі прыгожых, пераважна маладых удзельнікаў тых падзеяў – дзіўлюся, адкуль бралася тая энергія, тая сіла. Мусіць, з надзеі, што справа, якую пачалі, удаща, і Беларусь стане незалежнай, вольнай, суверэннай, у ёй будуць шчасліва жыць добрыя нашы дзецы.

Многае, чым я займалася тады, было зусім не патрэбным. Напрыклад, слуханне лекцый па эканоміцы. Мне лягчэй было б пачытаць тую лекцыю самой – магчыма, разабралася б лепш. Але я ездзіла ў Менск на паседжанні рады БНФ, там - стомленая дарогай - слухала лекцыі.

Дужая хвала ўцягнула мяне ў самую глыбіню. Была ўдзельніцай таго першага вальнага Сойма моладзевых суполак у прафілакторыі пад Менскам зімой 1987 года, калі раніцай яго ўдзельнікі зайшлі ў залу, а яна аказалася запоўненая людзьмі, якіх спецыяльна прывезлі з Менска ці з калгаса. Але моладзь, дэлегаты Сойма, сталі, дзе толькі можна было стаць, асабліва на сцэне – і размова адбылася. Зняў тады напругу дыпламат Генадзь Бураўкін.

На другім вальным Сойме ў Вільні 14–15 студзеня 1989 года была створана Канфедэрацыя моладзевых суполак. Начавалі мы – наша суполка імя Максіма Багдановіча – пад Вільняй у бацькоў кампазітара Міколы Стомы, у гасцінным беларускім доме.

На першы ўстаноўчы з'езд БНФ 14–15 чэрвеня 1989 года ў Вільню ехала з Віцебшчыны, там, у Бешанковічах, Франак Сіўко арганізаваў выступы па бюро пропаганды літаратуры. З Віцебска на з'езд ехаў Валер Мазынскі з акторамі, з Полацка сям'я Арловых.

У зале сядзелі па запрашэннях, кожны на сваім месцы, я на 12-м, а на 13-м сядзеў Валодзя Кісялевіч з Рацічай, так мы пазнаёміліся. З таго часу ў добрых адносінах.

Калі пачалі абмяркоўваць статут, спрэчкі былі такія напруженныя, да сваркі, я спалохалася, бо шмат чаго не разумела. Адныя хацелі, каб незалежная Беларусь была беларускамоўнай, іншыя хацелі, каб мова ў незалежнай Беларусі была расейскай - гэтак я разумела спрэчкі. Калі пачалося гласаванне, да мяне падышоў Рудольф Пастухоў са Слоніма

з групай рабочых. Ён працаваў электрыкам на камвольным камбінаце. Прапанаваў узгадніць, каго крэсліць, так мы і крэслі, карыстаючыся інтуіцыяй.

Гарадзенская суполка БНФ адразу пасля ўстаноўчага з'езда правяла мітынг на "сабачым" стадыёне, што ў парку за горадам. Там нам выдзелілі месца. Людзей сабралася шмат. Падрыхтавалі мітынг, склалі спіс выступоўцаў, запрасілі сяброў з "Саюдзіс" з Друзгенікаў, з Менска ад "Рабочага саюза" прыехаў Галькевіч. Мітынг з бела-чырвона-белымі сцягамі прыйшоў 26 ліпеня 1989 года. Яго вёў Але́сь Чобат. Чобата першага і звольнілі з працы на прадпрыемстве "Азот" за той мітынг.

17 снежня 1989 года правялі гарадскую канферэнцыю, на якой выбралі гарадскую Раду БНФ. Месца знайшоў сябра Станіслаў Бугар у чыгуначным клубе недалёка ад вакзала. Станіслаў быў чарнобыльскім ліквідаторам і працаваў на чыгунцы. На акцыі БНФ ніхто не даваў ніякіх сродкаў, але мы тады яшчэ мелі працу на сваіх савецкіх месцах, мелі зарплату.

Нас запрашалі на дапамогу нашы сябры ў раёны — у Ліду, Іўе, Шчучын, Слонім.

І мы ездзілі у свой вольны час або бралі камандыроўкі...

Калі пачалася выбарчая кампанія, прынялі рашэнне: усе сябры Рады павінны ўдзельнічаць у выбарах як кандыдаты. Не ўсе маглі быць дэпутатамі, не трэба было такое рашэнне прыматы.

Нашы праграмы былі падобныя, таму што мы бралі галоўную праграму БНФ за аснову. Але былі і мудрыя дыпламатычныя адхіленні, і тады чалавек выйграваў.

У Гарадні быў створаны дэмакратычны блок "Саветы-90", ад БНФ там працавалі Але́сь Чобат і Віктар Дзмітрыеў. Гэтае ўтварэнне, пераважна з кааператараў, мела сваю адметную праграму.

Тады праявіўся публістычны талент Але́сія Чобата: надта добра ён пісаў тое, што называлася "зварот на плот", як да гараджанаў, так да міліцыі, абавязкова ўстаўляў "дзеля шчасця нашых дзяцей", каб выпіснуць слязу.

Міліцыя прыйшла сама. Злавілі сябра, які меў у торбе поўна ўлётак, сказалі яму весці туды, дзе гэта ўзяў. Ён іх прывёў на Раду БНФ у музей. Капітан ці маёр сказаў так: "Перад тым, як выходзіце на акцыі, вы нам прынясіце заяўку, дзе і калі вы збіраецца, каб мы маглі забяспечыць ахову". Але перад мітынгам Рада размяркоўвала на ўсе адказныя пазіцыі моцных мужчын — каля мікрофона, на варотах і па ўсёй плошчы. Былі сутычкі, але крывавых не было.

Перад выбарамі мітынг хацелі правесці на пляцы Леніна, але гарадскія ўлады змусілі перайсці на стадыён. Заходзілі не праз цэнтральныя вароты, каб не было калецтва, а праз шырокія, збоку. Дазволілі выступіць прадстаўнікам ад улады толькі тым, хто быў запрошаны...

Перад другім турам у скрынкі на майм участку паўкідалі ўлёткі, якія былі расклееныя і па горадзе: фатаграфія з 31 мая 1987 года са свята ў Ракуцёўшчыне, дзе Багдановіч адпачываў летам 1911 года ў дзядзькі Луцкевічаў Вацлава Лычкоўскага. Лявон Луцкевіч з Вільні прыехаў на свята Максіма Багдановіча. Мы сфатаграфаваліся каля касцёла ў Плябані на фоне сцяны касцёла, на якім савецкія альпіністы трэніраваліся ўзыходзіць на вежу. На фатаграфіі была моладзь і інтэлігенцыя, удзельнікі свята з Менска, з Вільні, Маладэчна. На антыулётцы супраць мяне быў надпіс: "Яна з тымі, чые рукі па локаць у крыві". У гарадзенскім педінстытуце гісторык апавядаў на лекцыі, што я ў часе вайны была з фашыстамі. Як пачалася Другая сусветная вайна, мне не было двух гадоў...

Быў у Фронце інжынер Антон Сцяпур. Спакойны, нават ціхі чалавек. Ён прайшоў у Гарадзенскі гарадскі савет дэпутатаў ад БНФ "Адраджэнне" і паціху, але настойліва дабіваўся вырашэння канкрэтных справаў. Аднойчы, калі Антон вяртаўся ўвечары дадому, а жыў ён у мікрараёне Дзевятоўка, яго забілі так, што з бальніцы ён ужо не выйшаў. Яго забілі, асірацілі траіх дзяцей.

На вечаровыя зборы гарадской Рады ў музей прыйходзілі настаўніцы з адной занёманская школы. Паводзілі яны сябе так, нібыта яны і тут настаўніцы, а ўсе сябры БНФ — іх вучні.

Яны лічылі сябе галоўнымі, казалі, што выйшлі з КПСС, паклалі партыйныя білеты. Ніхто гэтага факта не спраўджаў.

Аднойчы самая смелая патэлефанавала ў музей і ў размове сказала так: “З беларусамі мне ўсё ясна. Яны — такія ж рускія як усе”. Я ў адказ пажадала ёй ісці пехатой у Расею.

Праз колькі дзён заходзіць у музей сусед Рычард Леаданскі і кажа, што настаўніца пайшла да першага сакратара абкаму КПСС таварыша Сямёнаса са скаргай на мяне, што я нацыяналістка. А я смяюся: “А ў дадатак да сваіх скаргаў яна панесла тэлефонную размову”.

Неўзабаве пасля выбараў гарадской Радзе БНФ выдзелілі пакой у будынку гарвыканкама.

У той час мы зрабілі галоўнае — вызвалілі Край ад кіруючай ролі КПСС. Потым дэпутаты Вярхоўнага Савета ад БНФ зацвердзілі герб “Пагоня” і бела-чырвона-белы сцяг. Ён упрыгожваў наш горад і ўсю Беларусь.

Іду я неяк паркам, а дзядуля-інтэлігент кажа: “Камуністы прыйшлі і зніклі. Як таць”. Я не ведала, што такое “таць”. Думала, нейкі крылаты злы дух. Знайшла ў слоўніку Ластоўскага, што гэта ўсяго толькі злодзеи...

У канцы 80-х гадоў мы балі надта засавечанымі.

Поспех быў бы відочны, каб мы працавалі як адухоўленыя людзі, каб кожную, нават самую дробную справу, пачыналі і канчалі з любоўю, памятаючы, што час, які аддаєм бліжняму, ёсьць час, які аддаєм Богу, дар сэрца на алтар Беларусі ёсьць дарам на алтар Божы. І каб жа мы ўмелі дзякаўваць Богу не толькі за сціплыя поспехі, але і за ўсе нашыя балючыя паразы.

## Айцец Уладзіслаў Чарняўскі

Цяпер мне здаецца, што наша суполка была створана толькі для таго, каб паехаць у Вішнева.

У другой палове жніўня 1989 года ў суботу мы выехалі з Гародні і з перасадкай у Іюі даехалі да Юрацішак. А далей — тупік. Юрацішкі знаходзяцца ў Івейскім раёне Гарадзенскай вобласці, а Вішнева — у Валожынскім раёне Менскай вобласці. Паміж імі няма транспартнай камунікацыі.

Мы вырашылі ісці пешкі. Гэта была пілігрымка з грэшнага савецкага існавання да Бога. Адзіны ксёндз, які вёў набажэнствы на беларускай мове, айцец Уладзіслаў Чарняўскі (14.01.1916 г. – 22.12.2001 г.), працаваў у Вішневе.

Прыватныя мышыны на той чыстай дарозе міналі нас зрэдку. Наша групка расцягнулася. Хлопцы пайшли наперад, а я прыстала. Пад канец дарогі Бог прыслало па мяне анёла на “Жыгулях”, які падвёз мяне да касцёла.

...Касцёл ужо быў зачынены. Мы пайшли ў хату, якую прынята называць плябаніяй, але знаходзілася яна праз дзве вуліцы ад касцёла.

Першае, што ўбачыла я на верандзе, дык гэта энцыклапедыі, слоўнікі і падручнікі па невядомых мне мовах. Былі там і слоўнікі, якімі карысталася я, і гэта адразу запоўніла мяне цяплом. Ксёндз на верандзе — было яшчэ не холадна — працаваў над перакладамі кніг Бібліі на беларускую мову... Гэтая праца выглядала тады такой безнадзейнай у самотным Вішневе...

Цяпер, калі часам малады ксёндз на св. Імшы чытае гэтыя бліскучы аўтарскі пераклад, тое ж цяпло залівае мяне ўсю. Самотная праца ўсяго жыцця атрымала выгляд кніг. У беларускага Касцёла наперадзе шмат святочных перажыванняў, а ў ясных нябёсах цешыцца душа айца Уладзіслава Чарняўскага...

Той дзень атрымаўся надта доўгім. Мы прыбрали на сядзібе ўсё — сад, агарод, у памяшканні. Мы працавалі, і за працай лёгка пераадольваліся бар’еры — мы размаўлялі

з нашым ксяндзом усе разам і кожны асобна, так патрэбна была нам гэтая размова з ім, нібыта з самім Панам Богам.

У Вішневе я ўбачыла, што святар пакліканы быць са-  
мотным містыкам — усведамляць тое, чаго словамі выка-  
заць немагчыма, але яно мусіць быць перададзена іншым.  
Святарства — гэта выклік доўгай невымоўнай самоце, у  
гэтым яго і радасць, але недасведчаным гэтага зразумець  
цяжка.

Ксёндз асуджаны на самоту, таму што Той, з кім ён  
амаль увесь час размаўляе, прысутны невідочна. Малітва,  
кантэмпляцыя фармуе харктар. Самота — гэта светлы,  
добрая стан ціхай радасці. Ксёндз заўсёды сярод простых  
людзей, якія амаль нічога не чытаюць. Праўда, цяпер  
святары часцей выязджаюць у Рым, у розныя замежныя  
пілігрымкі і на вучобу ў іншыя краіны. Айцец Чарняўскі  
адзін раз быў на спатканні з Папам Рымскім. У tym 1989  
годзе, калі мы яго наведалі, яго запрасіў у Лондан Апо-  
стальскі візітатар для беларусаў замежжа айцец Аляк-  
сандр Надсан.

Як кожнаму жывому чалавеку яму хацелася цяпла,  
шчырасці, сяброўства, усмешак радасці і святкавання по-  
спехаў... Ці шмат ён гэтага меў?

На яго долю выпалі балесныя месцы нашай асветы.  
Скончыў школу ў Крэве. Настаўніцкую гімназію ў Барунах  
зачынілі, калі ён скончыў трэці курс у 1933 годзе. Гімназія  
ў Другі знаходзілася пры кляштары марыянаў, закончыў яе  
і паступіў у навіцыят, што вызначыла яго святарскі шлях.  
У 1938 годзе кляштар у Друі расфармавалі. У 1944 годзе  
айцец Чарняўскі скончыў духоўную семінарыю ў Вільні і  
атрымаў святарскае пасвячэнне. Усё жыццё знаходзіўся не  
ў манаскай супольнасці. Да 1953 года працаваў у Літве, там  
у гэты час працягвалі ваяваць з камуністычнай навалай і  
ксяндза часта выклікалі на допыты ў НКВД. Калі ж пера-  
вёўся ў Беларусь, тут ён адзін быў не такі, як усе. Ішоў па  
вуліцы, а кампанія, у якой перакур цягнуўся даўжэй, чым  
праца, задавала яму пытанні пра Бога. Ён не спыняўся — і  
так паціху ішоў, адказваў ім з усёй павагай да пытання.

Дарога з касцёла была Крыжовай дарогай і была катэхізацыяй. Калі гэтыя курсы прыходзілі да ксяндза з бядою, ён не адмаўляў нікому ў самых складаных спраавах.

“Адзіная зброя нявольнікаў – здрада”... Людзі, сярод якіх ён знаходзіўся, здраджвалі яму, па іх даносах яму забаранялі несці святыню паслугоу, але ён нёс яе і без дазволу. Яго самотнасць паглыблялася таму, што людзі, якія баяліся жыць без Бога, найболей баяліся таго, што святар, які можа зняць гэты страх, невядома чаму размаўляе і з імі, і нават з Богам на іх роднай мове, на якой размаўляюць і яны, але якой яны баяліся яшчэ болей, чым жыцця... Але ...“мы пакліканыя не палохацца ў свеце, поўным страху”...

Беларуская свядомая інтэлігенцыя прыязджала ў Вішнева да свайго святара прасіць у яго прабачэння і прывозіла яму надзею...

Езус сказаў:

“Глядзіце, каб вас не звялі; бо многія прыйдуть у Імя Маё, кажучы: „Гэта Я“, або „Час наблізіўся“. Дык не ідзіце за імі”. А калі пачуце пра войны і замышанні, не бойцеся, бо трэба, каб гэта здарылася перш, але яшчэ не зараз канец. Далей казаў ім: “Паўстане народ на народ і царства на царства, і будуть вялікія землятрусы, і месцамі голад і пошасць, і будуть страхі ды знакі вялікія з неба. Але перад тым усім ускладуць на вас руکі свае, будуть пераследаваць і выдаваць у сінагогі і ў вязніцы, і будуть вас цягнаць да цароў і намеснікаў за Імя Маё; а станеца гэта вам дзеля сведчання. Пакладзіце тады ў сэрцах ваших не думаць, як вам адказваць; бо Я дам вам вусны і мудрасць, якой не змогуць запярэчыць усе супраціўнікі ваши. А выдаваць вас будуть і бацькі, і браты, і сваякі, і сябры, і аддадуць на смерць некаторых з вас, і будуть вас усе ненавідзець за Імя Маё. Але нават волас з галавы вашай не прападзе. Праз цярплівасць вашу завалодаеце душамі вашымі”.

(Евангелле паводле Лукі, раздзел 21, 8–19,  
пераклад кс. Уладзіслава Чарняўскага.)

З нашае суполкі “аддалі на смерць” Зміцера Кісяля, яго знайшлі ў кватэры з прабітым чэррапам 1 каstryчніка 2005 года, было яму крыху больш сарака гадоў. У Божай Любові смерць не страшная, калі яна мае сэнс, калі яна дае магчымасць аб’яўляць Яго Валадарства.

Наша пілігрымка ў Вішнева вяртала нас з вечнай смерці да вечнага жыцця. У смерці духоўнай мы прабылі большую частку нашага зямнога бытавання тут...

“Падобна і з уваскрэсеннем мёртвых: сеецца на знішчэнне, а ўваскрасаецца ў незнішчальнасці...” (З Першага ліста апостала Паўла да Карынцянаў 15, 42). Магчыма, гэта і пра нас. У той час у тым нашым стане мог дапамагчы нам толькі родны святар. Блуканне ў лабірынтах грахоў вельмі ўжо змучвала...

Дарога з Вішнева была лёгкай, наш святар вызначыў нам маршрут. У Гародні працавалі касцёлы, я заходзіла ў іх памаўчаць. Да споведзі ездзіла ў Вішнева. Хрысціць дарослага сына вазіла ў Вішнева.

Найцяжей навучыцца прабачаць крыўды і жыць без амбіцый. Шлях да святасці падобны да таго, як коцік узбіраецца на дрэва – яго ўвесел час заводзяць у тупіковую прастору галіны дрэва, але ён вяртаецца да ствалы, падымаецца да наступнага сучка, так, абцерабіўшыся кіпцікамі па ўсіх сучках, ён узнімаецца вышэй і вышэй да макаўкі, дзе бачыць бясконную ясноту нябёсаў...

Я малюся да Бога за святасць душы айца Чарняўскага і малюся да яго. У 2006 годзе прыслалі ён нам у Гародню Міколу Ціхановіча з Юрацішак, святара, якога ахрысціў, якога благаславіў на святарства, – у часе казання гэты святар неяк здолеў пераканаць мяне на прыкладзе апостала Пятра, што трэба ўрэшце пррабачыць сабе грахі свайго жыцця. Адначасна з пррабачэннем грахоў душа запаўняецца дабрынёй. Хочацца, каб у Краі, дзе няма мора, бяздоннымі акіянамі Любоў сталі душы людзей.

## Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк

*Они сошлись. Волна и камень,  
Стихи и проза, лёд и пламень  
Не столь различны меж собой...*  
Аляксандр Пушкін

Два празаікі, Аляксей Карпюк і Васіль Быкаў, былі пасланыя ўплываць на мой літаратурны лёс.

Ці апынулася я між двух агнёў? Не. Полямі гэтых неслі стваральнае цяпло, былі “празорамі” ў маіх лабірынтах. Гэта Васіль аднойчы ў цемры, каб я не ўскочыла ў лужыну, паклікаў:

— Хадзі на мой голас...

Я пайшла. Доўга ішла я на ягоны голас, пакуль ён не ўцёк у Менск ад сваёй сям'і і ад нас усіх. Але ў Гародні застаўся Аляксей Карпюк, неспакойны і надзеіны сябра, магутнае дрэва, на якое заўсёды можна было абаперціся, як сказала нядыўна яго жонка, добры чорны хлеб, як любіла казаць Ларыса Геніюш...

Спачатку яны ўрываліся ў маё жыщё невядома адкуль. З першага курса вучобы ў педінстытуце я наведвала літаратурнае аб'яднанне, якім кіраваў выкладчык старжытнарускай літаратуры Нікіцін, які сам пісаў вершы. Беларускую літаратуру выкладаў Аляксей Пяткевіч, які выступаў у перыядычным друку з рэцэнзіямі. А вусна апавядаў ён пра літаратуру нават яшчэ цікавей, чым пісаў. Маладых паэтаў запрашалі на вечарах дэкламаваць вершы са сцэны. На перапынках паміж заняткамі дзяячата сустракаліся на калідоры і размаўлялі пра паэзію, чыталі адна другой свае новыя вершы.

Новы год на першым курсе я сустракала ў сям'і Аўгінні Кавалюк, у дзявоцтве Сідаровіч. З размоваў паміж сабой мы ведалі, што ў рэдакцыі газеты “Гродзенская праўда” збіраецца літаб'яднанне, якім кіруе Васіль Быкаў. Але Быкаў не заўсёды прыходзіў на паседжанні, часцей вёў іх Ва-

лянцін Чэкін. Людзей на сустрэчах было шмат, усе ўзбуджаныя, крыклівыя, пераважна расейскамоўныя.

Але ўрэшце я ўбачыла Быкава. Ён прыйшоў, і ўсе яго віталі, як літаратурную зорку. Ён тады толькі пачынаў друкаўца, але німб славы ўжо зязу над яго сціплай галавой...

Відаць, кіраваць літаратурным аб'яднаннем яго прымусіў рэдактар. Быкаў раз у месяц чытаў агліды маладой літаратуры, якія друкаваліся ў газеце. Магчыма, ён не ставіўся да гэтай працы ўсур'ёз, але ацэнкі сціплых здабыткаў мясцовай літаратуры былі ў аглідах аб'ектыўныя.

Мы пачалі зредку заходзіць да Васіля Быкава ў рэдакцыю, мелі прычыну: прыносілі новыя вершы ў літаратурную стронку, якую Быкаў укладаў. Але хацелася з ім паразмаўляць у неафіцыйнай атмасферы, паглядзець на яго зблізку, пачуць яго голас, які звяртаецца менавіта да цябе...

Але ў адным кабінцы з Быкаўым было некалькі супрацоўнікаў і нязменна насупраць знаходзілася яго будучая другая жонка Ірына, якая aberагала яго здароўе, казала, што ён стомлены, таму што ноччу піша. Усе мае сяброўкі былі таемна закаханыя ў Васіля, мроілі ў дзяючых мроях пра яго чистыя шэрыя вочы. "Неба адбілася ў яго вачах", — напісала пра Быкава Аня Путрамэнт, рэдактарка польскага жаночага часопіса "Pszyjaciółka", наша зямлячка... Яе тата быў у Дакудаве за солтыса, а мой тата хадзіў да Путрамэнтаў у Банева, дзе ў іх быў маёнтак. Мне тата апавяддаў і пра бацьку і пра пісьменніка Ежага, які ў тыя часы быў студэнтам Віленскага ўніверсітэта, і пра Аню... А калі ў Гданьску пачаліся вядомыя падзеі, Аня прыехала ў Гародню, запрасіла мяне прагуляцца і расказала ўсё, што ў іх адбываецца, як яна гэта разумела... А пра нас усіх, хто ў Гародні тады жыў і займаўся літаратурай, Аня змясціла прыгожае эсэ ў сваім часопісе.

Аляксей Карпюк знайшоў мяне ў першыя месяцы майго жыцця ў Гародні. Ён ведаў усіх. Ён запрашаў маладых літаратараў дадому, заходзіў у інстытут, знаёміў са сваімі разумнымі сябрамі, якія ведалі толк у жыцці і ў паэзіі. Запрашаў на свае літаратурныя сустрэчы і даваў слова, як цяпер кажуць спявачкі, каб разагрэць публіку.

Карпюк і Быкаў сябравалі заўсёды. На з'езды, пленумы, на тэлебачанне ў Менск яны ехалі ў адным купэ. Не адразу яны пачалі апавядыць пра сябе анекдоты, так каб адзін апавядыаў, а другі побач слухаў і папраўляў ці дадаваў нейкую дэталь.

Вось як апавядыаў Васіль Быкаў пра сяброўства Карпюка і Піліпа Пястрака. Пястрак любіў прыязджыць у Гародню. Ён сам пра гэта казаў так: "У Гародню я ездзіць люблю, таму што я тут сядзеў у турме". Маўляў, прыемнае прыемна ўзгадваць... Калі Пястрак прыязджыаў у Гародню, яны з Карпюком хадзілі ў рэстаран. Пястрак замаўляў пляшку гарэлкі. Карпюк замаўляў бутэльку мінералкі і шмат кубачкаў гарбаты. Да рэстараннай салаткі Карпюк вымаў з партфеля колца хатняй каўбаскі. Так яны сябравалі. Але аднойчы Піліп Пястрак зайшоў да Алёшы дадому і спытаў: "Алёша, а дзе ў цябе стаіць мая кніга?" Алёша пачаў выкручвацца, што даў пачытаць знаёмым. Але Пястрак не слухаў, ён пакрыгудзіўся і пайшоў...

Пакуль у Менску ў мяне не было сяброўкі Іры Крэнъ, я спынялася ў гатэлі і звычайна вячэрала разам з Васілем і Аляксеем. Карпюк у кавярні доўга не сядзеў. А да Быкава звычайна прыходзіў Алесь Адамовіч. Яны пачыналі апавядыць адзін аднаму пра сваю наступную аповесць, абмяркоўвалі сюжэты, розныя дэталі... Забывалі пра мяне, але я не крыгудзілася, наадварот, цешылася, што яны дазваляюць мне слухаць. Пасля Быкаў і мне апавядыаў пра свае будучыя творы. Яму трэба было ўкладаці ўсё ў памяці, ён звычайна шмат разоў не перапісваў кнігу, затое перад напісаннем ствараў падрабязны план і глыбока абдумваў усе драбніцы. Відаць, найлепшай слухачкай была спадарыня Ірина, яна мела журналісцкі досвед і на эмацыйным узроўні дапамагала яму знаходзіць тое, што ён шукаў.

Галоўную ролю ў адносінах паміж людзьмі мае месца, дзе людзі жывуць...

Быкаў і Карпюк выбралі Гародню, як выбіраюць жанчыну, з-за прыгажосці еўрапейскага бароку Гародні. Гэты горад пасля ўплываў на іх творчасць, уцягваў іх у культурную тра-

дыцыю і даваў пачуццё прысутнасці мінулага ў сучасным. Але кожны аўтар стварае свой горад, свой Нёман і далягляд, свой Край. Адзіная слушная рэальнасць у кожным мастацтве — гэта ўяўленне...

Дзяўчата выбраўлі іх. Спадарыня Іна пакахала Алёшу, калі на пляжы ўбачыла ягоную спіну: упадзіну замест рабынаў з правага боку. Іна перад тым напакутавалася ў дзіцячых дамах, яе бацьку расстралілі як ворага народа. Маці таксама сядзела ў турмах, пачынаючы з Заходній Беларусі. Спадарыня Іна ўзгадвае, што Карпюк у гаспадарцы меў хоць нейкі вопыт, а яна не мела ніякага. У бацькоўскай хаце ў Карпюкоў размаўлялі на звыклай для гэтага Краю трасянцы. Карпюк скончыў факультэт ангельскай мовы. А ў тыя часы ў пединстытуце былі надта добрыя выкладчыкі.

У інстытуце яны былі ўсе знаёмыя між сабою: Алёша, Надзя Быкава, Ніна Кіркевіч, праз два гады да іх далучылася Іна, а Кіркевіч, які быў закаханы ў Надзю, быў старэйшым, ужо працаўваў. Кіркевіч убачыў, што Быкаву Надзя таксама падабаецца — і адышоў у цень. Пра гэта мне апавядалі Надзя і Ніна, калі мы па вечарах сустракаліся і прагульваліся, калі Надзя захварэла.

Іна Анатольеўна апавядала пра Надзю як пра лепшую настаўніцу, якую яна калі-небудзь сустрэла ў сваім жыцці. Іна Анатольеўна была дырэкторам у школе, а Надзея Андрэёўна — завучам. Працаўваць ім разам было добра. Надзя была ціхаю, знешне не эмацыйнаю, але вельмі дакладнаю, дасканала ведала літаратуру і ўмела перадаць свае веды вучням. Чытала новыя творы і рабіла канспект, каб нічога не згубілася ў памяці. Дома яна была добрай маці сваім сынам. Але выпякаць і варыць не заўсёды мела час.

Васіль Быкаў не меў філалагічнай адукацыі, але вучыўся на скульптара — гэта значыць, ляпіць харектары людзей. А ў войску вучыўся ваяваць, што таксама спатрэбілася ў працы празаіка.

Быкаў пісаў пра ваенныя дзеянні з боку савецкіх войскаў, яму падыходзіла літаратурная мова савецкай Беларусі. Усе кажуць, што ён дрэнна напачатку размаўляў на мове,

але я гэтага не заўважыла. Але чаму ў тым самым моўным рэгіёне Барадулін валодае такой квяцістай мовай, а Васіль разам з памяццю пра голад выкінуў з галавы родную мову і пасля нанова яе вывучаў?

Кожны пісьменнік мае сябе ў эпіцэнтры падзеяў. Абодва былі цяжка параненыя ў ваенных дзеяннях. У Карпюка пасля ранення засталося адно лёгкае і тое з асколкамі. Быкаў таксама нажыў астму. Абодвум найдараражэй у жыцці каштавала роднае паветра.

Быкаў умеў тримацца як інтэлігент, нават як філософ. Умеў уважліва слухаць суразмоўцу. У яго быў добры позірк на глубокіх спакойных вачэй. Умеў пра сябе разважаць, як пра некага іншага збоку. Глыбока хаваў ад людзей перажыванні, не выстаўляў іх напаказ. Не абгаворваў людзей, а ўспрымаў іх такімі, якімі яны ёсць. Не меў звычкі рабіць заўвагі і папраўляць пачаткоўцаў, не любіў упльываць на лёсы іншых. Але не шкадаваў для людзей свайго часу. Меў шмат знаёмых. У пісьменніцкай працы не капіраваў лёсы людзей, не перагіскаў сюжэтаў з людскіх прыгодаў жыцця. Браў для аповесці падзею, якую перажыў сам, паказваў буйным планам, ператвараў тую падзею ў прыпавесць, знаходзіў і надаваў ёй агульначалавечы сэнс.

Увесь вольны ад пісьменніцкай працы час ён вывучаў вайну. Неяк так выходзіла, што ён пісаў пра малы эпізод прыватнага жыцця на вайне, а да гэтага мела дачыненне ўсё чалавецтва. Яскравыя моўныя выразы не мелі значэння, бо калі чытаеш яго прозу, ты ў наркозе, у здранцвенні, мовы не заўважаеш. Пад канец жыцця перайшоў на мову беларускага постмадэрнізму. Гэта была не зусім быкаўская мова. Аляксей Карпюк, наадварот, у рамане “Карані” вярнуўся да мовы сваіх бацькоў і здолеў зацвердзіць Нёман як моўную артэрыю Заходній Беларусі. Магчыма, мы залішне шмат надаем увагі мове, узгадваючы такога вялікага майстра драматычных падзеяў, як Быкаў, але калі мы пазбаўлены ўсяго, дык што нам застаецца, акрамя мовы і фантазіі?..

Быкаўская ўзыходжанне на вяршыню было ў яго выпадку надта стромым і хуткім. Але ўзыходзіў ён на пік, ро-

бячы кругі вакол аднаго гістарычнага здарэння — вайны — паказваючы яе з розных пунктаў аглядання. Хадзіла такая ацэнка: Быкаў правільна паказвае вайну. На самай справе Быкаў у сваёй творчасці ствараў свою вайну, якой у рэальнасці не магло быць. У выпадку Карпюка было наадварот: ён ішоў марудней да свайго вялікага поспеху, з вялікімі выпрабаваннямі і стратамі, таму самую цікавую кнігу напісаў у канцы жыцця.

Быкаў не разменьваўся на пошуку розных жанраў. Узяў жанр кароткай аповесці, універсальны жанр, які губляў у той час нацыянальныя адметнасці. Гэта дапамагло Быкаву вырваша ў сусветную літаратуру. У аповесці не трэба блытацца з мноствам сюжэтаў, але можна паказваць рэальнасць не ад свайго імя, як бы не мы апавядаем, а пра нас апавядываюць, як бы за нас гавораць нейкія галасы.

Цяпер можна сказаць, што кожная новая аповесць у перыяд узыходжання на вяршыню была для Быкава цікавай прыгодай жыцця: з боку крытыкі і прыхільнікаў ім усе захапляліся. А што партыя яго не прымала, дык ён жа і сам у яе не ўступаў. Як творца вялікага патэнцыялу, Васіль Быкаў усё жыццё працаваў на свой талент і гэтым прыносіў славу Беларусі. Ён абраў прафесію пісьменніка, адсюль і выдаткі ў яго асабістым жыцці. Ён пакінуў жонку і сыноў, таму што яны ў яго жыцці не былі галоўнымі... “Калі не здраджаю літаратуры, то не здраджаю сабе самому, — а нішто іншае мяне не хвалюе”, — Карлас Фуэнтас...

Карпюк таксама абраў літаратурную творчасць з са-мага пачатку жыцця пасля вайны. Для яго пісьменніцкая праца была цікавай прыгодай жыцця і выпрабаваннем свайго лёсу. Яму трэба было ўвесць час спраўджваць сябе на смеласць. У аснове сюжэтаў яго твораў былі падзеі яго жыцця. Але ў яго быў такі харектар — ён імкнуўся абняць неабдымнае, захапіць усё, што толькі дасца, закруціць экстрэмальны сюжэт. Уцягнуць як мага болей герояў, каб было адначасна і смешна, і страшна, і цікава. Яго проза пераастала ў шырокую плынь, а шырыня заўсёды запа-вольвае рух.

І было ў Карпюка дзіўнае жаданне даказваць, што жыццё настолькі цікавае, што кожная яго праява можа стаць фактам літаратуры.

Карпюк спрабаваў сваё літаратурнае шчасце ў розных жанрах і тэмах. Бо ўсё цячэ, усё змяняецца. Карпюк імкнуўся ўзбірацца на свой пік, аднак яму было цяжэй, але ён быў смелым і ўпартым, таму ўвесь час спрабаваў пераскочыць самога сябе, — дарэчы, гэта яго любімы выраз. Карпюк хадзеў знайсці сваю перспектыву, станцаваць свой танец, хадзеў, і меў на гэта права, быць розным, вострым і лірычным, разумным і крыху дзвіваком. Быў арыгінальным, лагодным, дзёрзкім і калочым адначасна.

Пісьменніку нельга быць спакойным, апанаваным, абыякавым, сонным, нейтральным, — бо гэтыя недахопы нерваў абавязкова праявяцца на паверхні творчасці. Місія творцы — нагадваць свету, што ён недасканалы, што людзі жывуць дрэнна, неўладкавана, не дасягнулі таго, што ім патрэбна, чаго яны заслугоўваюць, “чаго вартыя”. Чалавечай прыродзе неабходна імкнуцца да немагчымага, хоць бы ўсе спробы былі няўдалымі. Нашы героі ўвесь час памяталі пра тое, што жывуць у несвабодным свеце, які не натуральны для нармалёвага жыцця. І памяталі пра тое, што ў сістэмы надта шмат спосабаў расправіцца з іх талентам — абодва ўвесь час былі пад жорсткім наглядам і прэсінгам, у вечным неспакоі і змаганні за сваё прастае права жыць і пісаць.

У Быкава дынамізм узмацняўся жахам смерці, што заўсёды стаяла за плячыма ягоных герояў, якія заўсёды траплялі ў безвыходную сітуацыю. Страх скоўваў чытачоў Быкава. Карпюк шкадаваў сваіх чытачоў, ён надта любіў людзей, асабліва тых, каго ён ведаў, тых, якія былі ў той самай ягонай аўры. У Карпюка было шмат чытачоў-прыхільнікаў у блізкай зоне яго жыцця і сярод простага люду, яго асабліва любілі чытачкі, настаўніцы, студэнткі... У Быкава болей чытачоў было ў свеце, чым далей, тым болей. І выступаць Карпюку было лёгка, ён размаўляў на мове людзей, якія тут жылі, ён спускаўся да іх з п'едэсталыя вялікага пісьменніка, ён смяшыў іх, “гуляў” у пытанні і адказы з імі, — людзі любілі гэткую гульню. У Быкава

мала было аўдыторый, у якіх ён меў поспех, якія маглі яго зразумець, таму што ягоныя выступы былі падобныя да добрых лекцый у аўдыторыях ВНУ... Ён быў надта сур'ёзным, напруженым і не хацеў апускацца да ўзорунон тых простых людзей, якія прыходзілі на сустрэчы, не прачытаўшы ягоных кніг.

Карпюк быў у вечных клопатах за ўсё чалавецтва і за кожнага чалавечка. Меў патрэбу заступацца за пакрыўджаных. Пакрыўджанымі былі габрэі, татары, палякі і маладыя паэты. Ён хадзіў на прыёмы, лавіў вялікіх начальнікаў перад працай у калідорах, але паслухачаць тваю бяду ён не меў цярпівасці, сутнасць хапаў злёту, блыгтаў і сам жа потым крыўдзіўся, што гэта ты сама ўсё пераблытала.

У Быкава было шмат сяброў і аднадумцаў. І ён і Карпюк былі “блуднымі” сынамі ў афіцыйнай БССР, але іх прымалі як роўных у магутнай сям'і літаратараў Саюза. Яны містычна былі на перадавой і сапраўды былі наперадзе грамадскай думкі, былі лепшымі з лепшых, лепшымі сярод лепшых. Быкаў не дзяліўся сваімі сябрамі з намі — нітымі, якіх меў у Гародні, нітымі, якія да яго прыязджалі. Мы ж заставаліся на ўзоруні фальклёру правінцыі, да нас мала хто прыязджаў. Затое Быкаў уздымаў на вышыню статус нашага горада як літаратурнага цэнтра.

Карпюк дзяліўся і сябрамі. Калі да яго нехта цікаўны прыязджаў, ён збіраў гродзенскіх аўтараў паразмаўляць пра літаратуру і падзеі ў свеце. Мяне Карпюк запрашаў дадому на вячэрку, калі прыязджаў у Гародню Янка Брыль. Спадарыня Іна ўмела частваць сяброў.

Затое Быкаў запрашаў у рэстаран, калі прыязджаў Андрэй Макаёнак. Андрэй прыехаў пасля сесіі Асамблеі ААН, апавядаў розныя дзвіссы пра Амерыку. Калі выбіралі ў чарговы раз старшыню Гродзенскага аддзялення Саюза пісьменнікаў і на выбары прыехаў Янка Брыль, вячэралі ў “Беластоку”, які тады быў там, дзе цяпер гандлёвы дом “Нёман”, запомніла я той вечар па адной фразе. Быкаў спытаў у Брыля, які вярнуўся з Індыі, ці такія ж індыйскія дзяячы чаты ў жыцці, як у фільмах. А Брыль сказаў: “Ведаеш, я сярод іх не адчуваў сябе мужчынам”.

Быкаў апавядаў, як аднойчы ў гатэлі ў Менску ён цэлы вечар частаваў пісьменніцкіх жонак гарбатай, апавядаў ім розныя гісторыі, бо яны хацелі ўбачыць Аляксея Карпюка, але Карпюк прыйшоў у гатэль толькі тады, калі жанчыны пайшлі дадому. Карпюк сказаў: "Нічога, што я не задаволіў іх цікавасці. Няхай падумаюць і звернуць сваю ўвагу на сваіх мужыкоў ды болей іх шануюць". Калі мы стамляліся ў дарозе, у нас была цікавая тэма — апавяданець вясёлыя гісторыі ці проста абгаворваць пісьменніцкіх жонак...

Да мяне мае сябры адносіліся з павагай як да калегі па пяру. Аберагалі мяне ад лёгкадумных паводзін. Калі я пaeхала на першы свой з'езд пісьменнікаў, за мной у гатэль цягнуўся цэлы шлейф цікаўных кавалераў: сваіх, сталічных, дзяячатаў яны ведалі, а я ж з правінцыі прыехала... У дзвярах ліфта з'явіўся Васіль Быкаў, загарадзіў ім дарогу і зачыніў ліфт. І я пайшла ў нумар адпачываць ад эмоцый. Сам Васіль натхняў мяне тым, што размаўляў са мной як роўны з роўнай пра ўсё. Аляксей Карпюк не меў часу пра ўсё спакойна размаўляць, але ён цікавіўся заўсёды станам маёй пазытычнай душы і нават маім побытам. Гэта Карпюк арганізуваў публікацыю маіх вершаў у часопісе "Дружба народаў" у перакладах Сяргея Гарадзецкага тады, калі я вучылася на другім курсе інстытута.

Я амаль не ўдзельнічала ў Днях, Тыднях літаратуры, якія арганізоўвалі ўлады. Я працавала ў школе, а замяняць настаўніцкія ўрокі — гэта заўсёды клопат: трэба мяняць амаль увесь расклад. А паколькі мой муж Эрык надта не любіў, каб я ездзіла на такія дні-тыдні, то ў мяне была прычына адмаўляцца. Затое на ўсе дні-тыдні ездзіла Еўдакія Лось.

Звычайна ў Гародні мяне Карпюк запрашаў на заключную размову да сакратара абкама і на вячэр. Было гэта ў рэстаране "Беласток". Увесь рэстаран быў невялікіх памераў, утульны і з добрай кухні, з добрай музыкай. Я апынулася каля Быкова, магчыма, я сама хацела сесці каля яго, каб не сядзець каля незнаёмых узбекаў ці кіргізаў... Ужо не памятаю, які народ быў тады на Гродзеншчыне ў гасцях.

Еўдакія Лось праехала з імі дзесяць дзён, намучылася ў халодных гатэлях, наслухалася ў кожнай аўдыторыі аднаго і таго ж... Яны ўсе былі стомленыя, усе адныя адным надакучылі. І пачалася такая гульня — “усе вушацкія хлопцы пачалі ўздымамаць тосты за Дануту”. Еўдакія ўстала і сказала, што яна пакідае ўсіх і ідзе ў гатэль. Алесь Асіпенка падняўся і сказаў: “Еўдакія, ёсьць яшчэ сярод нас сапраўдныя джэнтльмены, я цябе правяду ў гатэль”.

Памятаю, як мы ехалі некуды на сустрэчу, Карпюк і Быкаў зайшлі па мяне, а Эрык у гэты час фарбаваў падлогу. О, як яны гэты факт ацанілі! Сказаў так: “Калі нашы жонкі пачынаюць рамонт, то мы ўцякаем куды-небудзь далёка, каб гэтага вэрхалу не бачыць і жонкам не перашкаджаць...”

Раптам я падумала: вось што было б, калі б саветы прайгралі вайну не ў маральным, а ў літаральном значэнні? Пра што пісалі б Карпюк і Быкаў? Як выглядалі б іх героі? Са мной то было б усё лепей, чым ёсьць. Я жыла б у вёсцы і мела б прыгожых дзетак — рыжых у рабацінні. А да дзетак — сабачку, бусліка і шпачка... Магчыма, і сябры мае мелі б тое самае...

Хлопцы пасля вайны працягвалі пісаць пра вайну, фіктыўна ваяваць далей... Гэтая літаратурная вайна сталася сэнсам іх жыцця, у яе бязлітасна ўцягваючца жонкі і дзеці, якія прымаюць гэта як наканаванне. Іх жыццё цалкам ужо ім не належыць, належыць развязанай іх бацькамі вайне ў вайне... Нарэшце пісьменнікі адыходзяць у вечнасць. Жонкі, якія засталіся жыць, працягваюць іх вайну, адказваюць на пытанні журналістаў, прыводзяць у парадак іх архівы, іх спадчыну. Пасля працягваць будуць дзеці, унуку. Пісьменніцкая праца вымагае шмат спакою на пісанне, а гэта ўносіць элемент драматызму ў адносіны людзей. Таму найлепей, каб пісьменнік не меў сям'і і ніякіх абавязкаў. Паміраючы, каб не спраўляў клопатаў — што рабіць з гэтымі паперамі?! “Афганец” Ваня Сяргейчык спаліў перад смерцю на лецішчы ўвесь свой на бытаў сам.

Я пішу пра маіх настаўнікаў эсэ, адно з апошніх для гэтай маёй кніжкі. На дніх пачала і праз пару дзён скончу.

Але праўда такая, што пачала я пісаць тады, калі прыехала ў Гародню. Яны пра мяне ў кнігах не ўзгадвалі. Але іх вопыт, іх перажыванні былі святлом у тунелі маіх думак, яны былі ўвасабленнем вобразаў маіх думак, іх жыцці былі крыніцай маіх вершаў ва ўзаемазвязанай сістэме з думкамі і дзеяннямі.

Карпюк паміраў пакутна і мужна, спакойна завяршаў справы свайго жыцця. Змяніўся, стаў ціхім, уважлівым, добрым. Тэлефанаваў мне і аддаваў у музей стосікі лістоў з вайны, цыдулачкі ад студэнтак, пытанні з літаратурных сустрэчаў, ён усё гэта захаваў. Гэтымі перадачамі ён даваў зразумець, што захаваў да мяне шмат добра га па чуцца...

Спадарыня Іна ўзгадвае, што ён сябраваў з людзьмі ад маладосці да смерці, апавяддае пра Лізу Чапік, якая была сувязной у “партызанку”, якая жыла ў Гародні, скончыла ў Маскве ВНУ, працавала ў Разані, выехала ў Ізраіль. Але ніколі не забывалася павіншаваць іх з днём нараджэння, паспачуваць у бядзе. А цяпер праз пятнаццаць гадоў па смерці Алёшы таксама тэлефануе і пытаетца — як мы маемся, як жывуць Карпюковы дзецы і ўнуکі... Жонка Якава Мараша таксама разам з Карпюком была ў партызанах. Калі Алёша вучыўся ва ўніверсітэце, жыў у Мараашаў на кватэры. Калі не меў працы, пазычаў у іх гроши. Калі сына Мараша зваліялі з працы ва ўніверсітэце, Карпюк хадзіў па начальніках і адваёўваў яму месца.

Быкаў патэлефанаваў мне з Еўропы, не сказаў, з якога гораду. Павіншаваў з днём нараджэння. Я вельмі ўсцешылася яго тэлефанаванню. Гэта было 3 снежня 2003 года, за паўгода да яго смерці.

Была ў мяне вялікая прыгода ў маім жыцці — гэтыя два магутныя, такія розныя, чалавекі. Я іх любіла ўсім сэрцам, дзялілася гэтай любоўю з усім светам. И вельмі шмат яе заставалася мне.



## Яблынъкі

Перабірала ў памяці – хто з паэтаў ніколі не жыў у сталіцы, знайшла адну сябе.

Распаўсюджаная схема: у сталіцы вучачца ў ВНУ, едуць працеваць у правінцыю, робяць кар'еру – пераязджаюць у сталіцу. Вяртацца зноў са сталіцы – гэта ўжо драма, катастрофа.

Усе перадавыя рэвалюцыйныя накірункі ўзнікаюць у сталіцах, у групах, якія яднаюцца, абменьваюцца думкамі.

Правінцыя дадае ў нацыянальную культуру самабытнасці, барваў, каларыту. Жывіць сталічныя плыні. Моўнай эквілібрыйстыкай, як правіла, займаюцца творцы, якія падрастаюць у сталіцах.

Назапашванне капіталу несвядомай творчасці на першапачатковым этапе інтуіцыі, захаплення, здзіўлення, самога акту творчасці можа адбывацца ў правінцыі. Пакуль ідзе штавобмацак. Але ў дзённым святле кшталтіць інтэлігентнасць лепей у сталіцы.

У правінцыі пачынаецца застой – пакуль аўтар пррабіае сабе месца, нехта нахабны падставіць яму падножку.

У высокіх культурах у правінцыях квітнеюць цэлья прыгожыя аазісы...

У майм сне паэткі жывуць кожная ў сваім доме, які знаходзіцца на добрай адлегласці ад другога дома. Кожная паэтка мае кароўку, якую не ўмее даіць, свіначку, якую не ведае, чым карміць. А куры і каты пасуцца і палююць самі.

У паэтак з майго сну няма конікаў.

Ніхто не плаціць такіх ганарапаў, каб можна было ўтрыманць коніка. Праўда, конік можа сам пракарміць і сябе, і паэтку. Але ў такім выпадку да коніка трэба мець мужчыну, які ўмее бы трymацца за плуг і за лейцы. І кляпаць касу, каб накасіць мурагу. Такіх мужчынаў ужо няма, яны перавяліся.

Адна паэтка ўмее касіць сама. Але яна цяпер жыве ў сталіцы. Працуе рэдактарам прыгожага часопіса. А ці лягчэй гэта, чым касіць, я не ведаю.

У майм сне паэткі жывуць кожная ў сваім доме з садам, крыніцай, невялікім барком, дзе можна складаць вершы і не заблудзіцца. Перад ганкам расце яблынка.

На ёй – зборнік вершаў. Яблыкі паэтка зрываве, а на галінкі вершыкі змяшчае. Інсталяцыя. Не трэба выдавецтва, прэзентацыі. Ідзе стомлены грыбнік па сцяжынцы.

Зрывае спелы яблык і чытае ўвесь прыгожы зборнік вершаў.

Не тое што мой дзядзька Мікодым спыняў каля сваіх варотаў вяскоўцаў ды дэкламаваў свае брындзюжкі: “Чалавек, чалавек, а ці відзеў зайца?”... И далей па рыфме.

Паэтак шмат. Край паэтак.

У майм сне паэткі не сварацца паміж сабой ніколі. Ім не трэба першае месца ў паэзіі: кожная мае сваё месца, свой домік, свой садок, лясок і яблынку – зборнік вершаў. Паэткі з майго сну нічога з паэзіяй не сумяшчаюць.

У майм сне паэткі адзін раз у год 2 ліпеня – хто пешкі, а хто аўтобусам, цягніком ці спадарожным транспартам – збіраюцца ў сталіцы паэзіі Маці Божай у Будславе. Разам з усім пілігрымам – Краем чытаюць Маці Божай свае вершы, укленчыўшы, паціху шэпчуць, бо Яна чуе і думкі.

Пасля паэткі бяруцца за руکі ў жывы вянок і співаюць песню, якую прыдумаў Арханёл Габрыэль: “Вітай, Марыя, поўная ласкі, Пан з Табою”...

У майм сне ўсе паэткі ўмеюць лётаць высока над прыгожай чыстай зямлёю. Не перашкаджаюць адна другой ствараць прыгожыя вершы. Але зверху падглядваюць адна за другой і зредку крадуць добрую звонкую рыфму – як “лётаць” – “лотаць”, як “пералезці” – “пералескі”.

Добрых рыфмаў у прыродзе мовы не так і шмат. І ўкрасці зредку рыфму – гэта грэх, які можна замаліць добрай вершаванай малітвачкай. Ані ў турбах снегу, ані ў непакошанай муроўцы не знайдзеш добрай звонкай рыфмы. На сонечнай палянцы ў лесе можна знайсці жменю сунічак з недаспелымі бачкамі, але рыфму “сунічкі” – “сінічкі” ўжо шмат хто ў шмат каго скрадаў.

Паэткі ўсё жыщцё – ад калыскі да магілы – лёта-

юць і шукаюць дасканалы верш. Бывае, што разбіваюцца аб хмаркі. Бывае, што так і не знаходзяць свайго шчасця — найлепшага, дасканалага, чыстага, злёгку аброшанага слязінамі, гаркавага, сагрэтага дыханнем, у рытмах усхваліванага сэрца, верша.

Трэба, каб у паэткі былі ўсе ўмовы для лоўлі словаў — каб яе людзі крыўдзілі, але не смяротна, каб побач быў нехта добры, але не перашкаджаў ёй, калі яна вельмі высока ўзлятае, каб не палохаў яе душу. Тады Бог дапамагае — на нітачцы-праменъчыку са сваіх святых нябёсаў паціху спускае ўсе чистыя думкі і цёплыя словаў, каб яны роўна ўкладаліся, рыфмаваліся і спяваліся, а ластавачка ў лёце іх лапае. У захмар’і. Тут і спатрэбяцца і кароўка, і свіначка, і коцік, і сабачка, — яны сваім муканнем, рохканнем, мяўканнем і гаўканнем дапамагаюць гаспадыні сабраць тую “жменю сонечных праменъчыкаў”, якія Бог пасылае з нябёсаў. І знайсці, пазбіраць іх на сцяжынках, на градках і на палянках, — парассыпаныя, як пацеркі.

У майм сне суседзі, сваякі, асабліва блізкія, — бацькі, сёстры, дзядзькі і цёткі, — шкадуюць далікатныя галоўкі сваіх паэтак, якія заўсёды баліаць ад словаў, якія шаволяцца ў кожнай звілінцы той шэрай таямнічай чаропачкі, з якой яны вылітаюць каляровымі.

Мае каляровыя сны, у якіх я лётаю над прыгожым чистым сонечным Краем і падглядваю вершы на яблынках — зборніках вершаў — у прыгожых, добрых і дужых сэрцах паэтак, — мае каляровыя сны не прыходзяць да мяне не з маёй зямлі. Я ўсё гэта бачыла або чула, або чытала пра гэта. Такую сядзібу з яблынкай — зборнікам вершаў — я бачыла ў Жлобаўцах вачамі Ларысы Геніюш (Мікташэвіч у дзявоцтве). Яна там лётала на пералесках і збірала светлыя песні ў лазовы кошык з баравікамі ўперамешку. Баравікі ў яе шчырыя, як і шчырыя словаў песняў. Так і казала: “Шукаю шчырых маладых харошых, а сонейка ўжо коціцца ўгару, і мой яшчэ зусім не поўны кошык, шукаю шчырых, іншых не бяру”...

Пасля збірала яна свае песні ў Жлобаўцах, калі пaeхала за мужам у Прагу. Пасля збірала яна свае песні дома,

калі лупіла кіркай замерзлую зямлю ў зледзянелай няволі. Але грэлі яе ўсюды сунічныя цёплыя сны, таму ў мерзлаце не заледзянела. “Дум не скуеш ланцугамі”. Калі ўпадала я на драўляны ганачак па вуліцы Савецкай, 7а, у Зэльве, адчыняла яна насцеж дзверы і прытуляла мяне да дужага сэрца і ўкладала ў мае сухія далоні натхненне, — так кальцо дзеляць у вясковай гульні, каб ніхто не зауважыў... Натхненне ў крыніцы яе сэрца не перасыхала. Божанька, выдзелі ёй яблыньку — зборнік вершаў — у Тваім райскім садзе!

...Сядзіба Жэні Янішчыц у Веляніцы засталася ў цэнтры палескай вёскі, якая пачыналася з дарогі і выходзіла на дарогу ў свет вялікі. Каля хаты расце і цяпер яблынька — зборнік вершаў — з несмяротнымі Жэнінымі птушынымі песнямі. А сама Жэні заляцела надта высока і згарэла, а можа праста заблудзілася ў хмарках.

...Сядзіба Цёткі, яе толькі ў сне я і бачу. Прыгожы каменны крыж стаіць над тым месцам, дзе Цётка прарасла не дубам, як сама хацела, а ясенем. Крыж гэты несла яна на сваіх плячах па разорах у крыві вайны і прыгнёту...

...Белае возера, на хвалях якога Ніна Мацяш лётае белаю рыбкай.

...Палянка з суніцамі і чарніцамі ў лесе каля хутара Хрысціны Лялько. “Споўненае абяцанне”. Так, я гэта пазычыла ў Максіма Багдановіча, але ён дазволіў.

У май пакоі на адной сцяне змясціліся дзве хаткі. Лясную хатку Зоські Верас мне намаляваў Аляксандр Ліпень. Утульную хатку ў вянку соснаў і квешені. І высокая сасна — зборнік вершаў... Але ёсьць і яблынька для вершаў пэтак, якія туды прыязджалі.

Мая дачка Віка намалявала мне калісці, як толькі вучылася малываць, нашу загасцінскую хатку з блакітнымі вокнамі, з мамай, цялушачкай, кароўкай, птушкамі і аблачынкамі над прасторай пагоркаў... І два стажкі вершаў пад высокай разгалістай яблынькай нашых мрояў.

Вось з гэтага месца пачынаюцца мае сны. Тут жыццё началося. Гаўя напрадвесні залівала лес і барок. Па калені

ў ѥёплай вадзе збірала я жоўтыя сонейкі лотаці, а яны вялі ү руках, так, як вяне само шчасце.

Кожны паэт у глыбіні душы думае, што ён у нечым лепшы за іншых. Тут, на правінцыі, няма дзе крычаць пра гэта. Ён пра гэта скажа сабе, гледзячы ү люстэрка. Вераб'ям за акном, соснам у барку, якія роўным дыханнем супакояць творчыя хваляванні паэта.

Калі на правінцыі паэт зробіць “творчую” памылку, яму няма куды ад сябе схавацца. У Менску можна перайсці з адной рэдакцыі ү іншую. Тут паэт вылятае са свайго адзінага крэсла, якое атрымаў па размеркаванні перад дыпломам, калі яшчэ не быў паэтам...

Партыя на “творчыя” памылкі напускала “думку працоўных”, з дапамогай якой крэсла з-пад паэта выбівалася. Але з дапамогай сакратара паэту давалі новае крэсла — ужо без гонару. У ім былі злёгку падпілаваныя ножкі, яно хісталася.

Алесь Чобат лупіць словамі, як молатам па кавадлу. За мітынг у парку пасля віленскага з’езда БНФ “Адраджэнне” з-пад яго выбілі крэсла інжынера на прадпрыемстве “Азот”. Алесь падаў заяву на чарговы адпачынак, але не праверыў, ці падпісаў начальнік загад на той адпачынак. Яго чарговы адпачынак залічылі як прагул і звольнілі... Так інжынер Алесь Чобат стаў вольным паэтам і публіцыстам. “Звар’яцею ад роднага Краю, тут зламаюць любое крыло і прабачаць і пусцяць да раю, абы толькі ўсё ціха было”...

...Складаў у Скідалі вершы хворы на сухоты Пятро Сяўрук. Памёр у 1929 годзе маладым. Пакінуў стос вучнёўскіх сышткаў з вершамі і прозай — усё ягонае жыццё... Янка Брыль ведаў асабіста Пятра, хадзіў у Скі达尔 у маладосці пешкі з вёскі Загора. Прачытаў Янка Брыль сышткі, выбраў добрую вязанку вершаў і змясціў у часопісе “Полымя”. Так Пятро Сяўрук па смерці перайшоў з 20-х гадоў у 90-я...

...Валодзя Шурпа працаваў дырэкторам школы, пасля журналістам на радыё... Выдаў зборнік вершаў “Перазвон адліг” у 1996 годзе і хутка памёр ад сардэчнага прыступу...

Калі еду міма вёскі, дзе рос Валодзя, дэкламую ў думках адзін яго радок: “Стайць на зямлі Саволеўка...”

З паўночнага боку Скідаля стайць другая вёсачка Баброўня на беразе ракулкі Котры. Там узгадаваліся два паэты: Макар Краўцоў (Касцевіч Макар Мацвеевіч, 18.08.1891 – 1939) быў знішчаны саветамі ў беластоцкай турме. Яго пляменнік Mixась Васілёк (Касцевіч Mixась Восіпавіч, 14.11.1905 – 3.09.1960) памёр ад сардэчнага прыступу дома ў Гародні.

Mixася Васілька ўпершыню ўбачыла ў верасні 1957 года. Студэнтам першага курса выдалі фотаапараты “Зеніты”, з якімі мы пайшли ў стары парк, што за нашым педінстыту-там. На лаўцы сядзеў мужчына ў цёмна-зялёным фетравым капелюшы, цёмна-карычневым драпавым паліто свабоднага крою. Натаваў у нататніку, аглядаючы наваколле. Мы запыталі, ці нельга нам з ім сфатаграфавацца, а ён адказаў на прыгожай беларускай мове. Мы вучыліся на беларускім аддзяленні гісторыка-філалагічнага факультэта.

Другі раз я ўбачыла яго, калі панесла ў рэдакцыю газеты “Гродзенская параўда” верш “Роднае слова”. Там я зразумела, што гэта і ёсьць паэт Mixась Васілёк. Ён не змясціў мой верш у газеце. Але калі без зборніка вершаў мяне ўзяў замуж інжынер па кіно Эрык Загнетаў, паэт Mixась Васілёк быў госцем на нашым вяселлі.

“Мы выйдзем шчыльнымі радамі”, – так заспіваў Макар Краўцоў, а ўслед за ім співала ягоны гімн Беларусь, якая імкнулася да волі. “Мы выходзім калгаснай дружынай”, – так адказаў Mixась Васілёк, а з ім співалі самадзейныя хоры савецкай Беларусі, якая працавала на калгасы. Весела спявалі. І апавядалі са сцэны вершы “Эх, каб грошы” ды “Як я пана перанёс”...

У музеі Максіма Багдановіча ў Гародні ў маленькай экспазіцыі “Літаратурная Гродзенщына” была книга вершаў Mixася Васілька “З сялянскіх ніў”, 1937 года. Паэт сваёй рукой папраўляў проста ў кнізе радкі вершаў, перакладаючы мову вёскі Баброўні на мову Кандрата Крапівы. Інакш бы не апубліковалі ў сталічных выданнях... Застаўся гэты паэт у глыбокіх пластах прыгожай тутэйшай мовы.

Лётала я нядаўна ў сне над радзімай. Высока і лёгка было. Заліцела далёка. Думаю: трэба ж вяртацца, а то згублюся ў нябесах. Плаўна, як бусел, апускаюся над высокай прывялай травой сенажаці. Стаяць два слупы каменныя. Паміж іх стаіць Аляксей Карпюк, малады, прыгожы, усміхаецца мне. “Крану шурпаты каласок на тонкім провадзе саломы — і адгукнецца мне здалёк мой продак, сейбіт незнаёмы...” — падумала я вершам Аляксея Пысіна.

Прачнулася і памалілася за іх душы, і кажу да Бога так: “Добры Ты, Пане Божа, што залічыў ім дабрыню іх таленту і прыняў малітвы іх чытачоў”.

Здолеў Аляксей Карпюк так уладкаваць сваё жыщё пасля той вайны, што меў час на пісьменства, працууючы ў дзяржаўных канторах. Праўда, часта з-за літаратуры даводзілася пакідаць і мяняць працу. І без працы перабівацца. Апавядыаў у аповесцях пра сваю правінцыю, якую ён выбраў, якая яго выбрала. Прайшоў з вайной да Берліна, атрымаў цяжкае раненне, пасля доўга лячыўся ў шпіталях. Жыў без чатырох рабрын на плячах, з асколкамі ў лёгкім — адно лёгкае ён пакінуў на вайне...

Быў партызанскім камандзірам. Уцёк з палону адзін. Вярнуўся ў Гародню. Лічыў сябе беларусам, то пераступіў мяжу, якую палітыкі правялі якраз па яго сэрцы. Хутар у Страшаве застаўся на польскім баку. Калі маці пасля вайны прадала ўсё, што можна было там прадаць, ехала ў Ваўкавыск, дзе працеваў на млыне бацька, а сыны Алёша і Валодзя яшчэ былі на вайне, — на мяжы ў маці канфіскавалі чатыры тысячи рублёў і выдалі ёй “распіску” на абрывку паперы.

У свядомасці Аляксея Карпюка Гарадзеншчына і Беласточчына заставаліся непадзельнай зямлЁй. Там, за мяжой, яго чыталі ў арыгінале. Калі мы заехалі туды і зайшлі ў адну хату папрасіць вады, то гаспадыня надта дзівілася, што людзі з-за мяжы, а размаўляюць гэтак, як тут. А размаўлялі мы на польскай тэрыторыі па-беларуску.

Тады мы і на хутар Карпюкоў заехалі, на якім гаспадарылі іншыя людзі. Нікога дома не было. Аляксей Карпюк

абышоў вакол хаты, вырваў на надворку васілёк і прышпіліў яго ў кішэньку на грудзях.

Хата вялікая. Двор вялікі. Ніякіх там яблынькаў. Пасярэдзіне двара стаяла студня. Далёка ад хаты — хлявы. Як яны зімой хадзілі да тых хлявоў? Як шторанку ўходжваліся?

Чаму Аляксей Карпюк трапляе ў майм эсэ да паэтаў? Ён жыў і працаваў, як паэт.

Пра літаратурную творчасць ён казаў жартам: “Я выдаў столькі кніг, што калі паставіць карэнъчык да карэнъчыка, атрымаецца паліца ад Гародні да Масквы”.

Лічыў свае кнігі і асабліва кнігі маладых так, як у калгасах рабілі справаздачы перад райкамамі: калі аўтар меў трох кнігі, то Карпюк казаў, што ў яго трывцаць кніг і зборнікаў вершаў. Бо хто гэта правяраў!

Карпюк быў паэтам, але не метафары шукаў, а гуляў з агнём. Ён увесь час правакаваў партсакратароў, матляючы перад імі іхнім чырвоным сцягам. Васіль Быкаў называў камуністаў “карычневай чумой”, калі размаўлялі мы сам-насам на беразе Нёмана, пакуль жыў у Гародні да 1977 года. У Аляксея Карпюка саветы былі добрыя, а сакратары дрэнныя. Карпюк увесь час спрабаваў іх вучыць, каб яны свой камунізм прыстасавалі да тутэйшых умоваў. А яны праправучвалі Карпюка. Калі выключылі яго з партыі, ён плаکаў. Купіў бутэльку таннага віна і выпіў з гарляка. А так ён зусім не піў, толькі крыху шампанскае. “У Страшаве пілі адно шампанскае...” — напісаў ён у адной са сваіх “нівыдуманых гісторый”.

Калі праўда такая, што не хочацца пра яе думаць і не хочацца, каб іншыя ведалі, тады лепей пісаць “нівыдуманыя гісторыі” або складаць постмадэрновыя вершы.

Пры саветах на абочыне цывілізацыі неяк тварылася паэзія. Была яна патрэбная толькі самім паэтам. Кожны чалавек патрэбны толькі сам сабе...

“...адносна кожнай людскай істоты ўсе з поўным усведамленнем павінны ведаць, што чалавек створаны Богам для сябе самога...” — Ян Павел II.

Пры саветах Менск не быў такім ізаляваным. Хто хацеў, той мог пераехаць жыць у Менск. Але паэт Аляксей Пысін пражыў пасля вайны жыщё і памёр у Магілёве. Крытык, паэт паэтаў, Уладзімір Калеснік пасля вайны пражыў жыщё і памёр у Берасці. Празаік, стваральнік прасторы для паэтаў, Аляксей Карпюк пражыў жыщё і памёр у Гародні.

Тут, на правінцыі, творцаў прыграваюць, прыбядняюць, уцягваюць хоць бы падпісацца на нейкім лісце ў абарону нейкай групоўкі, тут плён творцаў абыходзяць, нібы гэта нешта невідочнае і нікому не патрэбнае. За кошт мясцовых падачак выдаюцца прыкарытныя графаманы. Літаратары не ўмеюць ствараць абарончыя структуры. Каменне ляціць у адзін бок. Мусім жыць па стратэгіі Божай: рабіць выгляд, што ўмеем плаціць дабром за зло. Цяпер правінцыйныя творцы не трапляюць нават у пералік імёнаў. А Езус кажа: "...многія першыя будуць апошнімі, а апошнія будуць першымі..." (Мц 19, 38).

У Слоніме жыў паэт заходнебеларускага постмадэрнізму Анатоль Іверс (Іван Дарафеевіч Міско, 15.05.1912 – 26.10.1999 г.). Ён і нарадзіўся ў вёсцы Чамяры, з якой пешкі ходзяць у Слонім.

Беларускі постмадэрнізм з кампаніі Максіма Танка развіваўся ў той самы час, што і еўрапейскі. Гэтаксама нашы паэты малівалі багаты надпрыродны свет, але часам, як дзеци, захапляліся каляровымі карцінкамі, бо паходзілі з простага народа. Паэты ў Захадній Беларусі былі прафесійнымі літаратарамі, сталай працы не мелі, сталая праца тут не належала беларусам. Былі вандроўнікамі, шукалі ветру ў полі, шукалі слова. Анатоль Іверс вучыўся ў трох беларускіх гімназіях, прыкладна, па году – у Віленскай, Клецкай, Наваградскай. Яго выключалі за вершы.

Пасля вайны спыніўся ў Слоніме. Меў дом з агародам, з высокай грушай, хлявок і скляпок. На дні нараджэння ў адным пакой за столом збіралася ўся правінцыйная супольнасць. З ім і яго жонкай Нінай Паўлаунай лёгка размаўлялася, не адчувалася розніцы ва ўзросце.

Калі я пачала збіраць экспанаты ў музей Максіма Багдановіча, часта ездзіла ў Слонім і шмат перадаваў мне Анатоль

Іверс. Апавядкаў пра сустрэчы ў вайну з Наталляй Арсеневай, Сяргеем Хмарам, Хведарам Ільшэвічам. Апавядкаў, як ксёндз Адам Станкевіч працаваў пробашчам у касцёле святога Андрэя. Прывёз з Вільні карэктuru зборніка вершаў Анатоля Іверса "Песні на загонах" у 1939 годзе, дапамог паэту зрабіць праўкі.

У той час пад коламі брыгчкі нейкага пана загінула маці паэта. Бацька і жонка Вера былі замучаны ў Калдычэве ў гітлерраўскім канцлагеры, а брат Зміцер не вярнуўся з вайны.

Анатоль Іверс застаўся адзін. На вайне загінуў і той чалавек, які непасрэдна пасылаў яго ў падполле. 17 гадоў Іверс хадзіў у "ворагах народа".

Пасля таго, як Уладзімір Калеснік у 1965 годзе выдаў knigu заходнебеларускіх паэтаў "Сцягі і паходні", Анатолю Іверсу перасталі прысылаць павесткі на допыты.

Можна пісаць і ў стол — і 17 гадоў, і ўсё жыццё. Пакуль паэт прамаўляе да слухача вершамі, паэт сам правярае сябе на голас. Але і крыўда штурхае да творчасці, толькі здароўе марнуе.

Працуючы ў лесе і ў смалакурні, Іверс назбіраў крыху лясных вобразаў. Але 17 гадоў не ўдзельнічаў у размовах і спрэчках, якія ў літаратурнай творчасці проста неабходныя.

21 жніўня 1999 года паехала я ў Слонім павіншаваць Ваню Сяргейчыка з 50-годдзем. Пакуль збираліся госці, пайшла вуліцай міма драўляных домікаў на вуліцу Дабрыяна, 8, там, на вялікім ложку, знаходзіўся цяпер Анатоль Іверс. Дэфензіва лупіла яго па пятках, і ногі падкасіліся ў каленях, адмовіліся хадзіць. Калі падаў, паламаў руку, яна не зрасталася. Маладзейшая на 13 гадоў Ніна Паўлаўна памерла вясной 1998 года. Івана Дарафеевіча даглядалі сын Констанцін і нявестка, але не сядзелі пры ім увесь час...

Сам апранаўся ў касцюм і спаткаў мяне, седзячы ў крэсле. Чытаў мне свае новыя вершы, сказаў, што назбіраў іх яшчэ на адзін зборнічак — такі, як "Травень"... І я падараўала яму свой томік "Снапок". Ён прачытаў яшчэ за месяц жыцця і напісаў мне водгук. На развітанне пацалаваў маю руку.

Я плакала, пакуль вярталася да Сяргейчыка...

Апошні ліст, напісаны паламанай рукой, у якім паэт аглядае сваё жыщё, што прайшло пад акупацыяй, я зберагаю. Самыя балочыя ўдары прымай паэт ад сваіх людзей — паверылі, што ён служыў немцам, выкінулі і патапталі на вуліцы кнігу Максіма Багдановіча “Вянок”. Свае людзі адмовіліся ад роднай мовы і прынялі мову заваёунікаў.

26 кастрычніка 1999 года Анатоль Іверс памёр ранкам у бальніцы. Яго пахавалі ў бярозавым лесе, пра які ён так прыгожа напісаў:

*На дарогі, на рэчкі  
восень кідала ценъ,  
і бярозы, як свечкі,  
дагаралі штодзенъ...*

У творчасці сам пошук найбольш каштую. Пошук слова... за які трэба плаціць жыщём.

Наша мова простая, старажытная і маладая. Старажытная — стаяла каля моўных вытокаў моваў свае групы. Маладая — увесь час дасканаліцца, убірае ў сябе словы мясцовыя, замежныя, наватворы. Наша мова простая — гэта не абгаворы яе, гэта праўда. Таму што нашу мову стваралі і захавалі пераважна вясковыя мысліяры.

...Рудольф Пастухоў (26.09.1936 – 15.09.1997) увогуле не з тутэйшай правінцыі. Але так атрымалася, што быў ён самым надзейным сябрам з людзей, якія жылі ў майм свеце. Як і большасць з маіх сяброў, ён стварыў адну яблынку – зборнік вершаў на расейскай мове... “Судьба”.

Рудольф нарадзіўся ў горадзе Рыбінск каля Яраслаўля. Бацькоў яго расстралялі як “ворагаў народа”, аб чым ён спачатку не ведаў. Яго ўсынавіла адзінокая жанчына Вера Пастухова. Пра сваю таямніцу ён даведаўся выпадкова. У двары ён зачапіў дзяўчынку, маці якой сказала, што яго трэба расстраляць, таксама як бацькоў.

Рудольф пакрыгудзіўся на маці за тое, што яна яму не расказала сама пра яго бацькоў. Пайшоў у свет. Стаяў злодзеем. Трапіў у турму. Першы раз папаў пад амністыю. Другі

раз атрымаў 20 гадоў. З турмы напісаў у КДБ і да пракуоро-  
ра, каб даведацца, якое ў яго прозвішча на самай справе. У  
турме за лісты яго пасадзілі ў карцэр і папярэдзілі, што калі  
зноў напіша падобны ліст, з карцэра не выйдзе ніколі... Але  
ў турме ж ён атрымаў адказ на свой ліст і даведаўся, што яго  
сапраўднае прозвішча Маліноўскі Рудольф Мікалаевіч. З да-  
кументаў усынаўлення.

Вызвалены па амністыі, выпадкова сустрэў начальніка,  
якога ведаў, праз яго трапіў на цаліну. Пазнаёміўся там са  
слонімскай дзяўчынай Зінай. У 1970 годзе яны прыехалі ў  
Беларусь. У Слоніме і Гародні ён працаваў і змагаўся з роз-  
нымі злодзеямі на высокіх пасадах.

Працаваў электрыкам на камвольным камбінаце. Яго  
дзяжурка была на апошнім пятym паверсе. Ён уночы дзя-  
журыў, а міліцыянеры вартавалі на страсе пад дажджом,  
калі Пастухоў праз страху будзе красці ніткі... Пастухоў  
у турме даслужыўся да "прафесара". Прайшоў навуку ў  
мудрага палітвязня. У Слоніме ахрысціўся, пакаяўся перад  
Богам і перастаў красці. Не на крадзеных нітках Рудольф  
Пастухоў з афганскім прапаршчыкам Ванем Сяргейчыкам  
адчынілі трыватажнае малое прадпрыемства, на якім атры-  
моўвалі добрыя зарплаты больш як сто вязальшчыц. Я іх  
сакрэт ведаю, але гэта таямніца.

Савецкая армія вярталася з Еўропы. У Слоніме па ту-  
рэцкай тэхналогіі пабудавалі спецыяльны гарадок для  
сем'яў адстаўных вайскоўцаў. Але савецкая армія — гэта  
не афіцэры, а іх жонкі, якія ўмеюць кантраляваць і "вя-  
ваць". Не на вайне, вядома... Трыватажнае прадпрыемства  
як з'явілася, так і знікла...

Аднойчы я прыехала ў Слонім. Мы з Рудольфам  
схадзілі на святую Імшу ў касцёл святога Андрэя. Пасля  
Імшы ксёндз падышоў да нас прывітацца, з Рудольфам  
яны абняліся, як браты. Пасля мілай гутаркі з ксяндзом Ру-  
дольф паказаў мне рэшткі замка Сапегі. А калі мы вярталіся  
на вуліцу Яршова, дзе нас чакала Зіна з вячэрай, а ішлі мы  
пешкі, Рудольф пачаў мне дэкламаваць свае вершы, якіх  
раней нікому не паказваў: пра тое, як ён краў вугаль з ваго-

наў, каб яго выменяць на хлеб, пра “вусатага звера”, які ў Крамлі курыў люльку, пра вязня, які ўцякаў з лагера ў дупле бервяна, што сплаўлялася па рацэ Каме, пра страшную папойку ў сяле Маклакова, пра псіхушку... Рудольф аддаў мне агульны сыштак вершаў. Алесь Чобат з таго сыштка ўклаў зборнік, у пасляслоўі якога змясцілася ўся перапіска Рудольфа з савецкім інстанцыямі ў пошуках бацькоў, якіх не было ні ў якіх аналах на гэтым свеце. Калі ён трапіў у Курапаты ў 1988 годзе, зразумеў, як знікалі людзі бяспледна. Хоць шмат чаго пабачыў і на сваім горкім вопыце да Курапатаў. Пра Курапаты ён напісаў верш на беларускай мове.

На пенсію Рудольфа адправілі адразу, як споўнілася яму 60 гадоў. Тады мы часцей сустракаліся — то ў Гародні, то ў Чамярах на ягонай горцы, дзе не вельмі што расло, але быў там маленъкі ставок, побач лес і старажытныя могілкі, возера з дзікімі качкамі і крыніца. Рудольф неяк змяніўся. Глядзеў у адну кропку і жартаваў так: “Адчуваю, што я на волі, але за кратамі...” Шасцідзесяцігоддзе з дня свайго нараджэння Рудольф адсвятковаў з намі, сваімі сябрамі, шыкоўна — там, на лецішчы ў Чамярах.

Пасля ўжо мы даведаліся, што ён невылечна хворы. У Бараўляны на аперацыю не паехаў. Прыйзджаў у Гародню. Ляжаў у радыялогіі. Працягнуў амаль год. Апошні раз прыехаў, лекар прызначыў яму працэдуры. Медсястра адмовілася іх рабіць: “Я трупаў не лячу”, — сказала. У музеі мы папілі кавы. Паехаў у Слонім цягніком. Памёр. Пахавалі ў вёсцы Заверша за Жыровіцамі, побач з Зінінымі бацькамі, каб дзеці ведалі, што іх бацька свядома прыняў беларускую нацыянальнасць, а род іх пачынаеца тут, дзе магіла бацькі.

Рудольф Пастухоў у Слоніме судзіўся з сакратаром гаркама і выйграў судовы працэс у 1989 годзе. Быў дэпутатам гарадскога савета ад апазіцыі. Ён публічна сказаў, што сакратар гаркама возіць у Польшчу праз мяжу кантрабандай залатыя вырабы. Сакратар падаў на Пастухова ў суд. Пастухоў выйграў судовы працэс: а пра тое, што сакратар

шпекулюе золатам, ён толькі чуў у чарзе ад слонімскіх жанчын...

...Іван Сяргейчык (17.08.1949 – 16.06.2006) нарадзіўся ў вёсцы Пустаборы на Зэльвеншчыне. Вельмі рана застаўся без маці, якая памерла. Бацька ажаніўся другі раз, у новай сям'і нарадзілася шмат дзяцей.

Ваня скончыў Слонімскае СПТВ, працаваў на будаўніцтве аўтадарог у Таджыкістане, а як пайшоў у войска, там застаўся прапаршчыкам да 1990 года.

Двойчы быў у камандзіроўцы ў Афганістане. Двойчы паранены. Першы раз верталёт іх высадзіў. Ваня пабег наперадзе. Міна разарвалася, параніла яго ў спіну, але не зачапіла рэбраў. Верталёт скідаў мяшкі за дэсантам. Тыя, хто бег ззаду, падхапілі Ваню і паспелі ўкінуць у верталёт.

Другі раз бой цягнуўся чацвёра сутак. Ваня выстраліў усе абоймы, а быў за чацвёра сутак без сну такі стомлены, што ўзяўся голай рукой за распалены ствол аўтамата. Рука лопнула, скура адвалілася ад голых касцей. Яму дапамаглі нацягнуць на косць падсмаленое мяса, забінтавалі, як маглі, і якраз прыбылі па іх верталёты.

У шпіталі генерал Барыс Громуў выдаў Ваню ордэн Чырвонай зоркі.

У музей Максіма Багдановіча ў Гародні Ваня аддаў баявыя ўзнагароды, дакументы на іх і зброю – штылет. Ордэн Чырвонай зоркі мы ў музей не ўзялі. Яго неслі за крыжам, калі Ваню хавалі 18 чэрвеня 2006 года як праваслаўнага са святаром, з малітвай, і як ваяра – на машыне з адчыненымі бартамі, з вайсковым аркестрам і салютам.

Мы знаёмы з 60-х, калі Ваня як вучань СПТВ удзельнічаў у творчым семінары маладых, а мне далі на разборку яго вершы на расейскай мове. Ваня маю разборку запомніў, перайшоў на беларускую мову, а мяне з таго часу называў матуляй...

Як Іван Сяргейчык прызвычаіўся ў Афганістане ваяваць, хаваючыся за сопкі, так ён і прозу пісаў, ходзячы навокал сваёй галоўнай аповесці пра снежнага барса. Ён апавядваў сюжэт у вусным варыянце, калі на лецішчы ў

Рудольфа ў Чамярах сціпла балівалі, — Рудольф дзеля гэтага прыносіў спецыяльныя выразкі на шашлыкі з мясакамбіната, сам іх вымочваў і сам нанізваў на шампуры. Аповесць засталася ў вусным варыянце, яе чулі мы, блізкія Ваніны сябры, і сосны на горцы. За тыдзень да смерці, калі мы развітваліся з Ванем да спаткання на tym свеце, ён мне сказаў, што аповесць спаліў, каб не дурыць галаву жонцы і дзецям. Але меў ён на ўвазе ту ю афганскую сям'ю — сваіх братоў па крыві. Праўда была такая, што лепей, каб яе не ведалі людзі, якія не ваявалі.

І засталася адна сумленная кніга пасля Івана Сяргейчыка — дзённік “афганца” “Горкі пыл Гіндыкуша”.

Маё сябраванне з Баранавічамі мае сваю гісторыю. У Гарадзенскім педінстытуце імя Янкі Купалы ў адной групе са мной вучыўся Коля Кульгавеня. Коля выкладаў гісторыю там, адкуль быў родам, у вёсцы Хадоркі і ў Ко-саве. Коля жыў з хворым сэрцам ад нараджэння і памёр рана. А пасля прыехаў вучыцца ў Гародню яго пляменнік Алёша Белы, які да таго зведаў рамантыку плавання па паўночных водах. Плаваў і па Прыпяці. Змяніў марскую прафесію на журналістыку і спыніўся ў Баранавічах. А паміж журналістыкай Алёша піша вершы. Ужо выдаў сваю яблынку — “Боскі вецер правінцыі”. І Ян Збажына прыехаў у Гародню на сесію, завочна вучыўся на гістарычным факультэце. І выдаў свае рэзяцыі ў зборніку “Пыл саркафагаў”, а зарабляе на хлеб надзённы выпадковымі літаратурнымі заробкамі.

Венанцы Бутрым пісаў мне лісты з Баранавічаў не-рэгулярна, але, як я сябе памятаю ў літаратуры, звяртаючыся да мяне то словамі “яснавальможная пяснярка”, то “шаноўная васпані”... Быў ад прыроды надзелены ўсімі талентамі. На жыццё зарабляў мастацтвам. Калі жыццё аказалася пад пагрозай і “дзякую Богу, неяк выкараскаўся на нейкі час”, Венанцы сабраў і выдаў яблынку — зборнік вершаў “У барвах зямлі”. На вокладцы змясціў ту ю рамантычную яблынку. Я была рэдактарам гэтага зборніка — сімвалічна, з павагі. “Старому вераб'ю было

блага", — пісаў пасля аперацыі. Жыў з адным лёгкім яшчэ сем гадоў. У лістах прысылаў струмень чыстага паветра, саграваў мае болесці дабрынёю сяброўства, бо мы, як... "змаладзелыя кроплі старэючых зор на халоднай мазаіцы дахаў..." Памёр Венанцы Бутрым 16 жніўня 2003 года. Застаецца ў сэрцы баранавіцкай суполкі як ідэя стваральнай любові.

Нядайна жонка Венанцы мастачка Інэса прыслала мне па пошце дзве карціны свайго мужа з тлумачэннем, што ён хацеў гэтая пейзажы мне падараваць, але адкладваў да сустрэчы, а сустрэчы не адбылося. На абедзвюх карцінах — ранні досвітак над лугам, лугі аж выгнутыя дугой да долу, — крышку кустоўя, вада, якая ў гэтага майстра ўсюды малявалася белым колерам, яшчэ халодныя, спакойныя, злёгку барвовыя, нябёсы, два конікі — гнеды і сівы, ажно сіні, — самотна пасвяцца, няма вершніка і пастуха, — і за даляглядам жыщё і тлумы... Карціны замяняюць мне мае падарожжы па Краі...

Я малюся за душы сваіх сяброў і сябровак, малюся таксама да іх, маіх сувязных з Богам, прашу ў іх, каб перадалі нябеснаму Айцу, да якога яны цяпер бліжэй, ад мяне, каго добра ведалі і любілі, просьбы, благанні, прабачэнні, удзячнасць, любоў і ўслаўленне.

"Святліца" — так называецца літаратурнае аб'яднанне і альманах, які выдаецца нерэгулярна. Светла ў "Святліцы"... Паэты "Святліцы" вучашца ў Максіма Багдановіча і ў народнай песні. Няма стылізацыі, нават на мяжы манернасці. Спрабуюць там падскочыць вышэй сваёй столі Ян Збажына і Руслан Равяка, ім гэта ўдаецца. У "Святліцы" ўсе адзін другога варты, усе — свая кампанія. Вось трэці выпуск, рэдактар якога Іван Лагвіновіч ідзе "у разведку" першым. Вершы ўклаў у падборку, нібыта ў зборнік: у пачатку — патрыятычныя, пасля лірычныя і завяршыў запаветам. Вось грушка папракае гаспадара, які вярнуўся: "Ты ж мяне на свет спарадзіў, на зямлі бацькоў пасадзіў, а пакінуў — асіраціў... Дзе ж ты гэтак доўга хадзіў?"

Алёна і Алёша Белыя вядуць паэтычны дыялог. “А ўсяго на табе было — лак пазногцяў і сінь павекаў”, — кажа Алёша. “Тваё Алёна — крыло анёла”, — кажа Алёна...

Недзе я чытала: першы скакоч у паэзіі не стварае моцных межаў, але абводзіць ледзь заўважнае кола, за якое паэт ужо не пераскоквае. Каб радком выглушыць свет і знайсці сваё месца ў ім, патрэбны геній. Каб з пачынаючага вершатворцы вырас добры паэт, патрэбна “Святліца”. Яблынка Ілоны Сцяпко з 10 вершаў расце ў вышыню. “Ад старога дна” праз акіян зямнога болю, лезучы па дрэвах, дакрануцца да аблокаў і вярнуцца — “ў замшавы мох стужна-агністаю змейкай”... Мне добра, лётаючы ў сне, я магу сустрэць у нябесах Ілону Сцяпко, якая спявае: “І па сцежцы ў сіняву — да агню — я на чоўніку плыву ў вышыню”...

Кожная прастора запоўнена тым паветрам, якое ёсьць у гэтай прасторы. Баранавіцкая моўная прастора мае “Святліцу”.

“Я б жадаў, паверце, верш іначай скласці: каб святлела ў свеце, калі светла ў хаце”, — пісаў Леанід Галубовіч.

“Благаслаўлённыя чыстыя сэрцам, бо яны Бога ўбачаць”... (Мц 5, 8).

Жыццё ляціць хутка. У нашым Краі час выміраеца інчай. У нас замест грамадскіх нацыянальных інстытутаў ствараюцца самадзейныя суполкі вакол пэўных груповак або пасобных людзей. Чытачы не ўдзельнічаюць у літаратурным працэсе. Няма грамадскага статуса паэта. Паэты чытаюць сябе самі — не на грамадскіх пляцоўках, а ў святліцах. Кожны новы паэт пачынае сам-насам са сваім сумленнем, са сваім талентам, — так, як ён разумее сам усё, уцягнуты ў сучаснасць, у гісторыю, абаронены толькі ценем ад сваёй правай руکі.

На правінцыі паэт даражэй каштуе, чым у сталіцы, таму што стварае паветра ў святліцы, з’яўляеца пунктам выйсця для новых пакаленняў і люстэркам, у якім відаць вытокі. Розныя таленты прыносяць розныя плёёны. Але, як казаў мой незабыўны сябра Рудольф Пастухоў: “Няхай усё будзе, усё спатрэбіцца ў гаспадарцы”. У культуры народа так, як у лесе, — кожнаму дрэву Бог дае месца, каб прарасло.

Паэты новага пакалення Анатоль Сыс і Леанід Галубовіч узгадавалі свае паэтычныя яблынькі на правінцыі, у вёсках. Анатоль Сыс памёр малады, таму што вырас залішне таленавітym і амбітным на нашу бедную зямлю...

“І плача ў калысцы сасновай дзіця, не знае сябе і пакутуе словам...” Думаю, што яблыньку “Таемнасць агню”, дапамагала выгадаваць паэту Леаніду Галубовічу яго святая людская мама, яе галоўку не затлумілі калгаснымі няпраўдамі. Але “хацелася ўжыцца ў народ і настолькі, каб жыць і свяціцца, як свеціцца зоркі”. Ужыцца ў народ, які перастаў чытаць і берагчы роднае слова, які не любіць сваіх паэтаў, а ты хаваеш святую таямніцу агню ў сваёй душы... Самая прыгожая метафары ўшчапляеш на сваю вясковую яблыньку. Паміж працай электрыкам Леанід лавіў для вясковых людзей свято з неба... Ён спрабаваў пазбіраць іх саміх, гэтых людзей, і скарбы продкаў, якія яшчэ засталіся, вярнуць стручанае свято і цяплю душаў. Калі людзі забыліся малітву “Ойча наш”, а наступныя пакаленні пра малітву не чулі нават ад маці, Божанька дае табе ў вусны добрае святое слова і дапамагае тваімі вершамі абняць стваральнай любоўю пакрыўданы свет і даць яму хоць крышачку святла і прыгажосці. Леанід Галубовіч высцеліў сваю яблыньку – зборнік вершаў, – і пакінуў яе там, дзе пасадзіў. Сам ад сябе уцёк. Схаваўся сам ад сябе.

Тады ж з’явіўся яшчэ адзін паэт, Сяржук Сокалаў-Воюш, які праспіваў Беларусь пад гітару на пляцах, у палацах, у Ракуцёўшчыне і ў Вязынцы, і назваў гэта “Кроў на сумётах”, вырваў з карэннем сваю яблыньку – зборнік вершаў – у тарбіну ды ў Амерыку завёз. Усе, вышэй памянёныя, былі пасланныкі Божыя – так я думаю. Ды чэрці тут не загінулі. Прыйтайліся – у жыцці і ў паэзіі.

Але адна яблынька на чужыне ўрадзіла такой шчодрай, што стагоддзе цвіце несмяротным “Вянком” Максіма Багдановіча для ўсёй Беларусі. У гэтым яе вянку заквітнёе калісъці і дасць плёны прыгожы сад. Я мару дажыць да той пары – хоць бы адной сваёй песняй.

## Артур Цяжкі

*Амур і сумны і прыгожы  
 Стайць з павязкай на вачах  
 Ля склепу. Часам лёгкі пах  
 Сюды даносіцца ад рожы.  
 Паўсюль крыжы, вянкі... Чаго жа  
 Тут, дзе магілы, сцень і прах,  
 Амур і сумны і прыгожы  
 Стайць з павязкай на вачах?*

Максім Багдановіч

У 1970—1980-я гадах у вёсках засталіся толькі старэйшыя людзі. Моладзь паехала ў савецкія гарады, пакідаючы традыцыйную культуру вясковага жыцця, на якой трymалася этнічная свядомасць Краю, дзе этнас так і не стаў беларускім народам.

Пакінутыя ў вёсках і на хутарах бацькі, вытрымалі і дапамаглі сваім дзецям утрымацца, застацца людзьмі, бо захавалі жывую веру, забароненую афіцыйна ўладамі, не заўсёды глыбока ўсвядомленую, якую нельга забараніць ці замяніць “лепшай”, савецкай, нельга стварыць на заказ, як тэатр. Сцэнар напісаны Богам, ролі размеркаваныя.

Такія думкі былі пры чытанні апавесця ў Артура Цяжкага — прарока паражэнняў, які інтэлектам слова спрабаваў супакоіць трывогу свайго часу, бо час заўсёды найлепшы той, у якім чалавек жыве.

Артур на паўсвядомым узроўні шукаў гармоніі сумленнага інтэлігента ў несумленным, штучна створаным бязладдзі. З цяжкімі духовымі траўмамі вяртаўся на хутар да бацькоў, дзе маці гайлі яго душу адварамі з зёлак і песняў. “Песні часта даводзілі мяне да слёз, гэта былі святыя слёзы любові, замілавання... і цяжка вытлумачальнаага шчасця”. У прозе ён быў сапраўдным тады, калі спавядальна пісаў аб далікатнай, узаемнай крэўнай любові.

Мусіць, прычынай была Артурава прыгажосць, бо рэ-

дактаркі прапускалі ў друк яго апавяданні на рэлігійную тэматыку: пра Каляды, пра свята святога Яна, пра малітвы маці і аднавяскоўцаў.

Савецкія начальнікі не выкарыстоўвалі талент хутаранцаў для стварэння грамадскай думкі. Хутаранцы – не змаганцы. Змагацца – гэта інтрыгаваць, аплёўваць, даносіць, рабіцца такім, як той, з кім змагаешся, а нам хочацца быць сумленнымі самім для сябе.

Нас справакавалі паехаць у горад па веды. Мала хто з хутара мог стаць музыкам (хоць у бацькі Артура была мандаліна!), але мы маглі падацца ў літаратуру, бо мелі сваё слова. Творчасць успрымалася пры саветах паважна, аднак у чужых нам гарадах у нас не было добрых дзядзькаў, да водзілася самім звязваць жыццё з творчасцю. У нас было адно месца для адступлення – наш хутар. Там можна было залізываць раны...

У Артура быў шляхцянскі хутар: хата з чыстаю паловою, на два канцы; гаспадарчыя забудовы стаялі асона, студня – пасярод двара, вялікі сад.

Цяпер людзі носяць свае хутары, як слімакі ракавінкі, ставяць іх у завулках гарадоў, адгароджваюць! Але мы жылі пры КПСС, якая гэтага не дазваляла – яна не змагла б кіраўцаў хутарамі ў гарадах. Мы былі ў падполі, забароненія. Нашы хутары абворвалі да платоў (а часам і платы зносілі), засявалі навокал чужым збожжам, якое дратавалі ў нас на вачах, ганялі па ім зайцоў. Пілавалі дрэвы нашых прадзедаў і казалі, што нашы прадзеды пасадзілі дрэвы на калгаснай зямлі. Казалі нам: “Пайшоў на хутар!”

На хутарах раслі паэты. Слова “паэт” – сінонім слову “чалавек”. Не ўсе рыфмуюць вершы, але думаюць: каб захадеў, я напісаў бы лепш.

Артур Цяжкі быў паэтам, быў артыстам-чытальнікам (выступаў нават у крамлёўскім палацы), быў трактарыстам, салдатам, газетчыкам-спецкорам, журналістам у раённых, абласных і рэспубліканскіх газетах. Як паэт друкаўся з 1957 года, як празаік – з 1966 года.

Выдаў кнігі прозы “Сустрэча пасля вясны” (1980 г.), “Пара

блакітных дажджоў” (1982 г.); кніга “Дзе мой дом” выйшла праз два гады пасля яго смерці ў 1986 годзе. (адчуваеца, што Артур яе сам не ўкладаў). У 1989 годзе ў Маскве ў перакладах С. Пайны выйшаў томік “Смятение”.

Артур быў разведзены, ад першага шлюба меў дачку Іну.

18 красавіка 1981 года у Гародні працавалі на суботніку, а Лілі і Артур з сябрамі гулялі вяселле ў Скідалі: Лілі было 33, Артуру – 38. Праз тыдзень паехалі ў Лылойці, дзе старэйшыя браты (іх было два – Генусь і Славік) пачалі “выходуваць” малодшага брата-паэта і давялі Лілю да слёз. “Ні адзін народ так не ненавідзіць сваю інтэлігэнцыю, як беларускі”, – казала Ларыса Геніюш, і яшчэ: “У інтэлігэнцыі ніяма іншай радні, акрамя духовай”.

Артур пераехаў у Гародню з Менска. Лілі, якая працавала ў абкаме камсамола, якраз далі кватэру. Добрай працы Артур не знайшоў. Ён уладкаўся рэдактарам у Доме народнай творчасці, выдаў буклет народных майстроў. Так ён з'явіўся ў нашай невялікай літаратурнай суполцы. Мы з ім падрыхтавалі кнігу твораў гродзенцаў “Краю мой Нёман”. Аляксей Карпюк выдаў гэтую кніжку ў Менску ў 1985 годзе.

Артур заходзіў у дом, дзе я збирала музей Максіма Багдановіча, казаў: “Каб памаўчаць у святых сценах”.

Артур Цяжкі жыў у Гародні з вясны 1981-га да вясны 1984-га. Памёр на 41-м годзе жыцця ад сардэчнага прыступу 5 красавіка 1984 года. пасля некалькіх інфарктаў. На смерць апрануў касцюм, завязаў гальштук; памёр адзін, ноччу, седзячы на канапе. Жонка Лілі з сынам Максімам, якому было 2 гады, спалі ў пакоі праз калідор і думалі, што Артур таксама спіць. Перад tym ён з'ездзіў да маці на хутар у Лылойці на Смаргоншчыне (Лылойці – ад літоўскага *lylioti* – люляць, калыхаць)...

А яшчэ раней Артуру даручылі ўхвальна напісаць пра двух невялікіх начальнікаў, каб вылучыць іх на званне народных ці заслужаных. Але былі яны зладзеямі і прайдзісветамі. Не хацелася Артуру скандалаў і непрыемнасцяў. Хацелася спакойна гадаваць і выходуваць сына.

Той, хто вырас на хутары і збіраў дабрыню і любоў па расе на досвітку, не навучыўся купляць спакой несумленнымі пісанкамі.

“Касцёл быў адамкнуты. “Зайду”, – падумаў Максім (у прозе Цяжкага галоўныя персанажы носяць імя Максім), але спачатку накіраваўся на могільнік. На пагорку пад сасной-развілкай была бацькава магіла. Авалъны партрэт-медальён на слупку сцілага помніка з мармуровай крошкі віднеўся цяпер, зімой, здалёку, амаль не ад самага ўваходу.

У лесе вечнасці стаяла глухая цішыня. Ля некаторых магіл снег быў расчышчаны, гарэлі свечкі. Асцярожна ступаючы па нябачнай, але знаёмай па памяці сцежкы, Максім ішоў да бацькавай магілы. Снег рыпеў мякка, ціха.

“Дзень добры, тата.” (“Дзе мой дом”).

Падрабязна пра пахаванне бацькі Артур напісаў у апавяданні “Сямейная рэліквія”.

Сямейная рэліквія – гэта тая мандаліна.

Артура пахавалі каля бацькі на цвінтары касцёла Маці Божай Добрай Рады ў Нястанішках. Кветак было шмат. Палову іх маці занесла да абраза Маці Божай, не вялі ўсю вясну. Маці перажыла малодшага сына на 16 гадоў. Цяпер яны разам – Юзаф, Юзэфа і Артур.

Аляксандр Ліпень на магілу Артура зрабіў барэльеф Амура.

*I ціха думаў я: быць можа,  
Любоў, палёгшы у трунах,  
Перамагла і смерці жах!  
Спачніце ж! Вечна на старожы  
Амур і сумны і прыгожы.*

Максім Багдановіч

Артур Цяжкі як празаік не паспеў знайсці сваю тэму, але ўпарты яе шукаў. Пісаў кароткія навэлы. Найчасцей у іх – мужчына-інтэлігент, стомлены, недагледжаны, са-мотны, але чысты душою, моцны, ездзіць па вялікіх даро-

гах, сустракаецца з людзьмі.

У апавяданні “Поезд ішоў з Сімферопала” ехала ў тым цягніку жанчына з хлопчыкам. Выйшла на прыпынку чаго купіць і трапіла пад цягнік. Мужчына-мастак, сусед, апякуеца хлопчыкам, не гаворыць яму праўды, усынаўляе яго.

Шмат у прозе Цяжкага пакрыўджаных дзяцей. У горадзе. На хутары, наадварот, дзеці жывуць прыгожым жыццём.

Вясковыя людзі ў прозе Цяжкага жывуць па хрысціянскіх запаведзях. У апавяданні “Жышь і дажываць” Міхась Вішнеўскі заходзіць да суседа Стася, які памірае, каб памірыцца. Стась жыў несумленна. Забыў “Ойча наш”, але просіць у Бога і ў суседа прабачэння, памятае, што за грахі трэба пакаяцца...

Аповесць “Смутак” – той твор, які дае зразумець, якая ніша ў нашай прозе засталася незапоўненаю без Артура Цяжкага. У Максіма памірае маці. Брэты забіраюць з хутара ўсё жывое, а Максім жыве ў горадзе... Яму дастаецца шэршая мышка. Ён просіць братоў не прадаваць хутар. Застаецца ў хаце, дзе яшчэ жыве матчына душа. Спачатку спіць як тады, калі маці была побач. Калі прыязджаў дадому стомлены, хворы, а яна пайлі яго “здароўем”.

“Рыпалі дзвёры. Уваходзіла мама. У старым мокрым ватніку, на галаве нацручана некалькі хустак, на нагах – дзіравыя кірзавыя боты.

– А, ты ўжо ўскруціўся? – дакорліва, як малому, гаварыла яна. – Ляжы. Зараз во малачка на кірагазе нагрэю. Напіся – і пад коўдру. Крапчай.

Мой ты мілы доктар. Колькі я абавязаны табе сваім здароўем! Заўсёды, калі мне было, ой, як цяжанька, ты сваёй гаючай дабратой і клопатам зноў ставіла мяне на ногі”...

Максім бярэ кошык і ідзе па грыбы па той дарозе, якую часта ў горадзе сніць. Па гэтай дарозе хадзіў з сябрамі ў школу за 5 км. Перабірае ў памяці іх дзіцячыя таямніцы, буду, дзе хаваліся, каб пакурыць.

Успамінае, як малы маляваў сабе вусы, браў партфель,

ішоў да бабулі Антаніны — гуляў у фінагента. Басам пытаяўся з парога: “Ці здалі вы малако і масла?”. Дарослыя ўключаліся ў гульню. Але аднойчы ў суседа трапіў на сапраўднага агента...

А дзяўчаты гулялі ў “жабрачак” з пераапрананнем, ім трэба было, каб суседзі іх не пазналі.

Максім наносіць на паперу план хутароў, якія мелі агульную назуву Бярозкі, усе амаль перабудаваліся ў вёсцы...

Хутаранцы — пустэльнікі, самотнікі, мілыя дзівакі, містыкі, філюсафы. Ім не трэба прыкідвацца, быць, як усе. Яны маглі дазволіць сабе жыць у пазачасавым містычным шчасці, глядзець на зоркі і думаць, як палепшыць увесь свет, каб быў такі, як іхні хутар.

Тroe суседзяў жылі дружна. Пакуль працавалі, іх жонкі рабілі сняданак. Ва ўсіх быта тая самая нішчымная бульба, але жонкі клікалі: хадзі, блінцы з яечнай на стале; хадзі — катлеты стынуць...

У вялікіх гарадах людзі працуець і зарабляюць, каб быць такімі, як усе, — мець такую ж вопратку, мэблю, манеры, мову, нават жонак і дзяцей.

Людзей з Артуравага “Смутку” ў гарадах пасылаюць да псіхолагаў, якія ахвотна і без вагання называюць іх “шызафрэнікамі”, а “нармальныя” людзі надта цешацца, маючы апраўданне сваёй ляноце і бяздзейнасці...

“Людзі ў Бярозках былі мяккія аптымісты”...

“Пакорныя, як галубы, і хітрыя, як вужы”, — казаў пра сваіх Апосталаў Езус. І на Артуравым хутары прыпамінаюцца Яго святыя слова...

Наш Край спрабуюць разбурыць, перш за ўсё духова. Але, мусіць, гэта не ўдасца зрабіць ніякім непрыяцелям — ні знешнім, ні ўнутраным, бо “ў родным Краі ёсць крыніца жывой вады”, з якой піў Артур Цяжкі, шляхотны інтэлігент, які не здолеў прышчапіцца ні ў Брэсце, ні ў Менску, ні ў Гарадні, таму пасля сарака гадоў вярнуўся ў Нястанішкі. Назаўсёды.

## Ларыса Геніюш

Такое можна ўбачыць у фантастычных кінафільмах, супергероі якіх рапчука ўваходзяць у празрыстую вадкасць і праз імгненне ўзнікаюць у іншым свеце, у іншым вымярэнні, у іншым часе.

Са мной адбылося нешта падобнае, калі мы з Аляксеем Карпюком і Васілём Быковым у пазычанай белай "Волзе" паехалі ў бок Зэльвы і ўвайшлі на драўляны ганачак драўлянай хаты Геніюшаў. І ўжо вітала нас гаспадыня. Ластаўка. Яна цешылася, што мы наведалі яе, шчабятала...

Запрасіла ветліва за круглы стол, засцілала яго бяլюткім льняным абрускам, упрыгожвала паяском з народным арнаментам. І адразу пачала завіхацца — насіць вясковыя сыры, каўбаскі, агуровочки, грыбочки... Шчабятала і лётала, як маладзенькая. Я выбрала месца, каб усіх бачыць і разглядаць сам пакой. Не дапамагаю такім спрытным гаспадынькам увіхацца ў іх гасцінных памяшканнях, баюся перабіць посуд... Ну, цяпер то я ведаю апраўданне — прытчу пра Марту і Марыю, сёстраў Лазара. Марыя слухала Езуса, ёй не было часу займацца кухняй. Ларысе, як і Марце, займацца кухняй было прыемна.

Размаўлялі Васіль і Янка. Карпюк не парушаў іх дыялогу. Ларыса слухала, між справай, зредку ўносіла свае каментары. Добра там было. Было там адчуванне ўзаємнай блізкасці, роднасці, адчуванне прысутнасці Бога паміж намі.

Хаціна тая мела сваё святыло і сваё дыханне. Хаціна, сагрэтая свядомасцю, што нарэшце гэтыя двое пасля неспакойных штурмаў прыплылі ў сваю ціхую прыстань. Сціплая, камерная, але не халодная і не пустая, а просторная, абжытая і абагрэтая, — месца, дзе rozум і дух маюць сабе лек, утульнасць, супакой і аднаўленне. Хата, абсталіваная, уладкаваная неспакойным разумам і неспакойным сэрцам для змучаных целаў.

Хата на чатыры пакоі, але абжытых былі два злева, а два справа — так, для розных гасцей, выпадковых патрэбаў і для

кніг. Там жа ў шафе знаходзіўся лішні посуд і бутэлькі з алкаголем. Алкаголь ім прывозілі з сабою ўсе сябры, хто іх наведваў, — даніна модзе. Госці там начавалі. Але я начавала звычайна ў гэтых абжытых пакоях, як блізкая, каб і ноччу можна было размаўляць, колькі сэрца патрабавала. Печку ў тых пакоях палілі рэдка, але ў яе прасторным гарлячку трымалі пірагі, калі яны былі, — мусіць, яны не чарсцвелі там і мухі іх не даставалі. Пад тым крайнім пакоем была кладоўка на дровы і на бульбу, аберагала яе з надворку аўчарка Альма, пакуль яе не атруцілі. Пасля ў Ларысы Антонаўны быў сабачка, якога за тры рублі купіў са шкады ўнук Алік, калі гасціяў у бабулі. Гэты чорны сабачка пасля смерці Ларысы Антонаўны зімаваў у хлеўчыку у бацюшкі, ссівеў ад суму па ёй.

Хата была сялянская, але ў ёй змяшчалася шмат дзіўных прадметаў: Янка збіраў кнігі, лулькі і статуэткі зуброў. На сцяне віселі добрыя старыя пейзажы. Аброзок Маці Божай, вышыты ў ГУЛАГу на лапіку прасціны костачкай ад рыбы, падараваны паэтцы на дзень народзінаў, а рамачка была зроблена з мякіша хлеба. Мэблі ўся, можна сказаць, была антыкварнай. Самаробная палічка з дошак, якія трymаліся пакладзеныя на цаглінкі... Калі я са сваёй сям'ёй адзін раз у 1970 годзе адпачывала ў Гаграх, пасля таго на той палічцы красавалася і мая фатаграфія ў купальнічку. Канапка стаяла каля палічкі. Я звычайна начавала на ёй. У супрацьлеглым кутку месцілася запклённая фабрычная са светлагам дрэва шафка, у якой трymаліся кнігі асаблівыя, якімі Янка і Ларыса ганарыліся.

Там жа пасля змясцілі плакат з васількамі, які прывезлі ёй мастакі на дзень народзінаў. І шмат такіх каштоўных не цаной, а памяццю сэрца сувеніраў. Аброзы былі амаль у кожным пакоі. У спальні, дзе Ларыса Антонаўна трymала друкарку, стаяў вялікі куфар, у ім ляжала ўсё тое, што звычайна трymаюць у куфры, — посцілкі, прасціны, кашулі, бялізна, добрая калекцыя ручнікоў, паяскоў, абрусаў і андаракаў, — паяскі яна ткала сама з маці настаўніка Пятра Марціноўская га з Дзярэчына, вышывала на сурвэтках птушкаў, васількі і

розныя кветкі з натуры. Этажэрка ў спальні была ўпрыгожана сурвэткай з васількамі. Ложак і канапка былі засланыя даматканымі посцілкамі...

Некалькі паяскоў, сурвэтак і ручнікоў з яе святога дому, вышытых яе рукамі, засталося ў музей Максіма Багдановіча, дзе мы ў 1996 годзе стварылі экспазіцыю літаратуры Гродзеншчыны. Яна сама выбрала іх са сваёй калекцыі яшчэ тады, як я толькі пачала збіраць экспанаты ў музей. У адным пакой знаходзяцца дакументы, кнігі, аўтографы, фатаграфіі, асабістыя прадметы ўжытку Ларысы і Янкі Геніюшаў, напрыклад, ёсць там старыя медычныя інструменты геніколага, якімі Янка карыстаўся...

У куфры захоўваліся розныя дарагія памяццю продкаў рэчы. Напрыклад, службовы фрэнч прадзеда Янкі Геніюша, пецербургскага чыноўніка, і паласатая вонратка з лагера з асабістым нумарам. Яна мне толькі аднойчы паказала гэтыя скарбы. А пасля сама пераслала са зручнай нагодай за мяжу рэліквіі пакутніцкай гісторыі беларусаў... Над двухспальнym ложкам красаваўся вельмі прыгожы, вельмі стary дыван, які нейкім цудам у добрых людзей захаваўся ад продкаў. Калі Ларыса засталася без Янкі, у яе пад падушкай начавала сякера, якую падараваў ёй археолаг Міхась Чарняўскі, гэта была лёгкая, спрытная, вострая сякера, удзень гаспадыня яе хавала ў спецыяльны чахол....

Найпрыгажэйшым у хаціне Геніюшаў быў ганачак з разнымі ўзорамі зверху, такі ўтульны і такі цёплы, гасцінны, адчынены заўсёды для добрых людзей. Стаяла там крэсла-качалка для Янкі, але можна было ў ім і мне адпачыць, пакалыхацца. Калі гаспадары пайшли ў вечнасць, а ганачак яшчэ не разбурылі, у адно цёплае лета я паехала аўтастопам да паэткі на дзень нарадзінаў, пабыла на магілках і пасядзела на tym ганачку, цягнік у Гародню хадзіў пасля поўначы. Я забыла там свой парасон. Праз некалькі дзён патэлефанавала Лідзе Тукальскай, сваячы Геніюшаў па Янку, яна жыла праз адзін дом, у якім была музичная школа, — парасон ляжаў на ганачку...

Дворык быў вузкі. Насупраць ганачка яны сумелі неяк ускапаць малую градку і яблын'ку пасадзіць, яблыкі там смачныя, вялікія, сакаўныя былі. Адразу за домам кветкі цвілі ад снегу да снегу. І хапала кветак на ўсю добрую Зэльву. Да паэткі заходзілі людзі і прасілі ў яе кветак, яна ўкладвала снапкі ці букеты, у залежнасці ад таго, на якія ўрачыстасці прасілі ў яе кветкі. Яна ведала мову кветак, сама стварыла ў Зэльве кветкавую традыцыю.

Гэтак жа да яе звярталіся з просьбай спячы вясельны каравай або торт "Напалеон". Яна часам казала, злёгку з мілым какецтвам, што Зэльва цэніць яе кветкі і печыва, не паэзію...

Усе блізкія і далёкія сваякі імкнуліся запрасіць яе на хрэсцьбіны ды вяселлі, асабліва, як засталася яна адна без Яначкі, то ў святочныя дні можна было яе не знайсці дома. У Зэльве і наваколлі было болей добрых да яе людзей, чым дрэнных. Толькі зло даставала надта балюча і востра.

У доле, далёка ад хаты, наколькі дазваляла адведзеная прастора, стаяла "шпакоўня". А за іхнімі градкамі ў пэўным часе ўлада збудавала грамадскую прыбіральню. Здзекваліся з іх, як тут умеюць здзеквацца з далікатных паэтак. У лепшай палове хаты іх продкаў жыла недатыкальная асоба. Насупраць іх ганачка наглядала за іх жыццём вялізнае вакно музычнай школы. З другога боку стаяў стary двухпавярховы дом. У адной кватэры таго дому жыла пляменніца Васіля Захаркі Зося, якая дапамагала Ларысе Антонаўне як маладзейшая спраўляцца з бытам. Але жылі там і іншыя людзі. Ахоўваў яе Анёл-ахоўнік, але чарцей вакол хаты віжавала, як гадаў я ў балоце.

Праз дарогу, амаль што насупраць іх дома стаіць царква, у якой маліліся продкі Геніюшаў, у якой малілася Ларыса Антонаўна, у якой адпявалі па смерці іх продкаў Геніюшаў, Янку і Ларысу Геніюшаў. У гэтай царкве знаходзіцца мемарыяльная дошка, прысвечаная паэтцы, на дзядзінцы пастаўлены з дозволу Мітрапаліта Філарэта бюст. Гэта падарунак ад Бога яе таленту за малітвы ўдзячнасці, якія яна складала ўсюды, дзе ішла са сваім крыжам, куды яе пасылаў Бог.

У царкве ёсьць Евангелле, для якога Ларыса Антонаўна знайшла аксаміту, абшыла вокладку для прыгажосці... У жахлівы савецкі час яна была царкоўным малітоўным чалавекам.

У Геніюшаў я ўбачыла і адчула, што такое Беларусь, наш Край, наш дом, якім прыгожым і цёплым ён быў задуманы Богам і пабудаваны продкамі. А нябёсы гэтага Краю заселеныя душамі продкаў і Богам з усімі святымі. Я ведала дагэтуль толькі вясковую Беларусь, яна таксама была прыгожай, але крыху прасцейшай, бяднейшай, плытчэйшай. А ў сапраўднай Беларусі было глыбокое герайчнае мінулае, і не толькі савецкае, але і нацыянальнае элітнае сучаснае, і бясконцае будучае. Была глыбокая вера ў Бога, дабрыню, любоў і паэзію, і загартавалася гэта вера ў вогненных і ледзяных печах ГУЛАГаў.

Я прышчапілася да магутнага поля Геніюшаў, яны мяне прынялі. Перш за ўсё прыняла Ларыса Антонаўна. Паэты іначай адчуваюць самоту, чым астатнія людзі. Гэта такое пякучае пачуццё, якое паліць сэрца ўвесь час. Мая самота і яе самота былі ўзаемным благаслаўленнем і ўзаемнай падтрымкай. Яна была мудрай і дыпламатычнай у адносінах да мяне. Да ўсіх, каго яна хацела прыручыць. Яна была ў той час у Беларусі такая адна. Чуйнік, які адчувае чалавека наскрозь. Называла сябе сэйсмографам. Акумулятарам. Першай генерацыяй. Янка дапаўняў яе, разам яны стваралі магутны гурт. Яны былі палітычнай апазіцыяй у краіне, дзе кіравала адна партыя з вельмі жорсткім статутам. Геніюшы былі нацыянальным адраджэннем, духоўнай сілай, былі народным фронтам, салідарнасцю, прытулкам для пакрыўджаных, нацыянальным універсітэтам і "Тайнаю вячэрай" на падабенства Езуса і Яго Апосталаў, былі нацыянальнай святынняй. І былі яны простымі мілымі, не маладымі, стомленымі людзьмі, якія заслужылі і мелі права чакаць апекі і павагі ад духоўных дзяцей і ўнукаў. Іх розуму, мудрасці, адвагі, шляхетнасці і сілы духу хапала на ўсю жывую Беларусь, якая не хацела жыць па чужому маральному кодэксу будаўнікоў камунізму, а хацела жыць па дзесяці Божых запаведзях.

Сяброўства, як малітва, патрабуе ачышчэння, патрабуе паглыблення ў спакойны ўзаемны давер, патрабуе стрыманасці мімалётных эмоцый і вытрымкі, патрабуе пастаяннага ўнутранага выбару, цярпення, прабачэння, увагі, шкады, адвагі, любові. Наша сяброўства будавалася на вельмі няўстойлівых, далікатных складніках. Розны ўзрост і літаратурны досвед. Розны сацыяльны статус. Яна пісала ў вершах, што яна сялянка, але на самай справе была са шляхетнай сям'і, у якой кніга паважалася, як хлеб, у якой дзяцей выхоўвала нянька, аб чым яна ўспамінае ў вершах. Яна чэрпа-ла ў сялянскай культуры ўсё высакароднае, і найперш прыгожыя слова, з якіх снавала і ткала льняное прадзіва сваіх вершаў...

Уесь час наша сяброўства спрабавалі разбурыць канто-ры, абкамы і зайдроснікі. Але мацавалася яно вялікай уза-емнай патрэбай. Ларыса казала, што пасля Прагі ёй найле-пей было б жыць на хутары.

Я не тое што ў єўрапейскай сталіцы, — ніколі не жыла на-ват у Менску. Выбрала на жыццё Гародню, у якую ў мой час пераезджала з розных савецкіх прастораў цэлымі прадпрыем-ствамі, каб умацоўваць небяспечныя межы з Польшчай, якую Расея пажырала ўсе стагоддзі пры ўсіх рэжымах, але зубы ў Расеі ламаліся на Польшчу. Тут можна было вытрымаць вяс-ковым з навакольных вёсак, якія гэтак жа пераезджалі сваімі кланамі, як з Расеі заводамі. Любімы выраз Алеся Чобата — “вёска авансавала”. Мяне тут спіхвалі набок усе, каму я тра-плялася на дарозе, а нават калі не траплялася, знаходзілі спо-соб, каб дацягнуцца да мяне...

Нягледзячы на ўсё, мы ліставаліся, у лістах былі шчырыя. І я ездзіла да яе так часта, як магла. Мой тата мяне папярэд-жваў, што гэтыя “пілігрымкі” дабром не скончацца. Тата раз-маўляў са мною, як з малою, не хацеў ужываць мовы паліты-каў. Ён мне казаў, што гэтая паэтка, да якой я еду, адносіцца да мяне дрэнна. Цяпер то я разумею, аб чым мне хацеў ска-заць мой мудры тата, але не знайшоў адпаведных словаў: Ларыса Антонаўна адносілася да мяне як да духовай дачкі, але не як да роднай. Родных дзяцей бацькі аберагаюць ад небяс-

пекі. Духовых дзяцей духовыя бацькі рыхтуюць на змаганне. Ува мне, вясковай наіўноце, савецкія школы ўсё ж сумелі падарваць такую неацэнную каштоўнасць, як роднасць, сям'я... Я не цаніла таго, што мне даў Бог... Мая мама не ўмела пісаць вершаў і не магла мне даць параду, як сябе паводзіць у тых літаратурных асяродках, што з гэтымі вершамі рабіць. Мама мяне натхняла невідочнай, бескарыснай, бязмежнай любоўю. Гэтага мне было мала чамусыці.

Калі я прыязджала ў Зэльву, Ларыса Антонаўна звычайна пякла печыва ў такой адмысловай дагатопнай электрычнай духовачцы. Як я ўжо сказала раней, яна была майстрышай па печыве і караваях, але я ў яе гэтаму майстэрству не вучылася. Я прыязджала да яе не вучыща пячы, а па натхненнне...

Печыва пяклося. Яна разгортвала свой сшытак і чытала новыя вершы. Яна была з тых шчаслівых паэтаў, якія не ведаюць такога стану, калі не пішуцца вершы. У святых вобразах яе вершаў блытаўся лагічны сэнс, на гэтих алагічных спалучэннях будаваўся вобраз, арытмічныя непрычэсаныя радкі яна сцягвала невідочнымі клямрамі, дасканаліта, углыбліялася ў думку і стварала цуд.

У лагеры яна прывыкла ўкладаць верш поўнасцю ў галаве, і пасля запісваць толькі на чыстае... Класікаў стварае прырода. Яна была прыслана да нас Богам як класік. Першая ў вялікай сям'і. Прыгажэйшая ва ўсёй Заходній Беларусі. Рازумная, і мела добрае сэрца.

Што да мяне, то яна дала мне столькі, колькі змагла, за ўсё, што я атрымала ад яе, нашу ў сэрцы вялікую ўдзячнасць памяці пра яе, успамінаючы яе род у сваіх малітвах. Калі гаварыць мудрымі святымі словамі, то да месца тут радкі з ліста апостала Паўла да навернутага ім у турме сябра Філімона: "каб не казаў потым, што ты ў большай ступені вінаваты мне сябе самога" (18-19). Я ёй была вінавата сябе самую ў найбольшай ступені...

Яна стварыла гераічныя гістарычныя паэмы пра Рагнеду і Усяслава. Яна эмацыйна выказала палітычную дэкларацыю незалежнасці і пасля ўзмацніла яе неймавернымі пакутамі за Беларусь:

*Нам не страшны сібірскі больші холад,  
нам не страшны маскаль альбо лях,  
чужы серп нам не трэба і молат, —  
мы разгорнем крывіцкі наш сцяг!*

Спачатку яна гэта ўклала, а пасля прайшла праз сібірскі холад. А калі памірала ў гродзенскай анкалогіі, як ёй ускрывалі некалькі разоў тое самае месца, дзе была зроблена аперацыя, яна прызналася, што фізічны боль, які яна цяпер трывае, яшчэ страшнейшы за боль здзекаў у ГУЛАГах

І я ўсё сустракаю таго страшнага спецыяліста, які выкануў заданне д'яблаў і да гэтага часу ходзіць на працу, мае доступ да жыцця няянінных ахвяраў.

Яна стварыла прыгожую паэму “Куфар”, якую да поўніла мноствам прыгожых вершаў пра талент і мужнасць народа, які жыве з працы сваіх рук... А куфар, які яна збірала ў пасаг роднай доныцы Беларусі, быў заўсёды поўным, як і поўным быў келіх гаркаты, да якога дазваляла дакрануцца і глынуць блізкім сябрам, а сама выпіла яго да дна.

Яна ўвесь свой час пражыла з Богам у сэрцы і малілася за ўсю Беларусь. Яна ведала — які гэта цяжар — рэалізаваць сваё прызначэнне, а разам з tym уздымаць усё вялізнае, што дадзена было несці ёй, каб зменшыць цяжар другіх. Яна заўсёды памятала, што Васіль Захарка перад смерцю перадаў тэстамэнт ёй.

Стваральны талент яна добра праяўляла на сваіх дніх народзінаў. Ведала, што ў культуры беларусаў, як іншых еўрапейцаў і хрысціянаў, святкуюць толькі дні святых апекуноў, толькі імяніны. Але рабіла тут, што магла, улічвала моц гэтых бальшавікоў. Ёй жа трэба было збіраць нацыянальныя эліты, дні народзінаў былі добрай прычынай іх збіраць і яднаць у сям'ю за сваім сямейным сталом. Гэта было свята ўслаўлення сяброўскасці. Не збірала яна па спісах, а прымала ўсіх, хто меў адвагу прыехаць. Прабачала яна правіны слабым, туліла іх да сэрца, а народзіны якраз былі нагодай для ўзаемнага прабачэння. Яна ўсіх хацела адагрэць і ўзняць

да вышыні і чысціні людскага, выцягнуць з калгасных фермаў, якія запаланілі Беларусь. Усаджвала яна так, што ўсім было цёпла і цікава паміж сабой у сумоўі, але ніякіх картак з прозвішчамі! — такога хамства не дазваляла сабе і сваім сябрам ніколі! З'язджаліся да яе эліты стану — гісторыкі, мастакі, моладзь, бытая вязні, лекары... Аднойчы яна падаравала вялікую кашміроўку, адну на чатырох: Вользе Церашчатавай, Вользе Дзёмкінай, Ганне Фурс і Норы Вецер, — разрэзала хусту на чатыры роўныя часткі, як злучыла іх той каляровай хусцінай! Я тыя часы таксама прыбіралася ў яе хусткі, так яны мяне сагравалі і аберагалі! Дзякую Богу, я іх занасіла ўсе, да дзірачак.

Калі яна засталася без Янкі, свядомая моладзь з розных куткоў Беларусі, пераважна студэнты, прыязджалі летам пад Зэльву, стаўлялі намёты ў нейкім ціхім месцы каля таго штучнага возера-вадастою і прыходзілі на яе сядзібу папрацаваць — яны рабілі розныя дробныя рамонт, пілавалі і рубалі дровы, нейкі тыдзень былі пры ёй... Яна называла іх "мае ўнукі". Так што, святая традыцыя ездіць да паэткі пачалася пры яе жыцці. Яе ўнукі яшчэ маладыя і актыўна ўдзельнічаюць у палітыцы і літаратуры, у сумным жыцці Краю, але некаторыя выехалі за мяжу...

Ларыса Антонаўна любіла ўсіх пісьменнікаў як маці, нават слабых і дрэнных, нават графаманаў. Увесну 1981 года яе запрасілі на пісьменніцкі з'езд, яна папрасіла мяне быць у Менску з ёю. Мы ехалі начным цягніком. Я ўзяла білет у купэ і неяк скамбінавала, каб пакінулі адно месца пры мне ёй. Але яна ўзяла білет у агульны вагон і пераходзіць у купэ не захацела. Нейкі пратэст мучыў яе, што ўсё не палюдску, што не так павінна быць, не з такой непавагай, не з такімі здабыткамі ехаць ёй у сталіцу на з'езд. Яна гэтую паездку ўспрымала як сваю ціхую паразу. Я шанавала тады свой зневіні выгляд, але перайшла да яе ў агульны вагон. Не спаўшы ночы, мы пайшлі на з'езд, які адбываўся ў Палацы прафсаюзаў.

Там было строга. Тэлеграму, падпісаную Нілам Гілевічам, кантралёр за запрашэнне не прыняў. Але Бог прыслало Валю

Трыгубовіч у нацыянальным строі, — Валя размаўляла з Ларысай Антонаўнай, якая хацела ўжо вяртацца дадому... Я знайшла сакратара Анатоля Жалязоўскага, атрымала бланк запрашэння...

На з'ездзе яна адчувала сябе добра, сярод сваіх дзяцей, сярод паэтаў, мастакоў і знаёмых. Начавала яна ў Ірыны Крэнь, а я пайшла да дачкі Вікі, якая ў той час вучылася ў мастацкай вучэльні. Схадзілі мы ў госці ў майстроўню Аляксея Марачкіна...

На tym з'ездзе найцікавейшая падзея была, калі ў перапынку Максім Танк прынёс Ларысе Геніюш з буфета прыгаршчы цукерак. Калі б я гэтага не ўбачыла, то не ўбачыла б нічога!

Максім Танк уважліва апекаваўся ёю і яе паэзіяй, усе публікацыі і кнігі Ларысы Геніюш з'яўляліся дзякуючы яму. І ганаары ёй налічвалі такія ж, як яму, Максіму Танку, — прызнанаму класіку і лаўрэату... Яна ж прысвяціла яму такі прыгожы верш:

*Сустрэнемся на вузкай перакладзіне,  
з двух берагоў паважныя прыйдзем...  
усё, што не даткана, не дапрадзена,  
я пакажу табе ў святочны дзень...  
Я запялю табе пра дзіва дзіўнае,  
якая ў Нёмане глыбіня,  
як ноччу месячнай на воды сінія  
выводзіць дзеўчына пайць каня...  
А конь не слухае, а конь бянтэжыцца,  
рве цуглі срэбныя, не стрымаць...  
З каменняў Нёмнавых аж іскры крэшицца,  
аж сэрца цешыцца з таго каня...*

Магчыма, гэта толькі на мае струны такім болем клацзецца гэты зусім не сумны верш, у якім ствараецца вобраз нацыянальнага герба Пагоні праз мілосную прыгоду дваіх, — колькі я чытаю яго, столькі лъю слёзы...

Яшчэ я прыгадаю свае смуткі з пахавання Ларысы Ан-

тонаўны. Памерла яна 7 красавіка на досвітку ў гродзенскай анкалозі...

Прыехалі па яе з Зэльвы сваякі. Калі прывезлі яе ў труне дадому, на дзвярах вісеў замок, апячатаны, не яе замок. Зэльвенскія сваякі той замок зламалі ломам. У доме ўсе шафы, тумбачкі, дзвёры ў пакоі таксама былі апячатаны. Гэтыя пячаці парушалі па ходу, — калі трэба быў посуд ці іншае што. “Гаспадары” ад улады пры гаспадыні, пакуль яна ляжала ў труне, праяўляць свае права не асмельваліся. Хавалі яе 10 красавіка. У сына Юркі былі праблемы прыехаць з жонкай і ўнукамі з Беластоку. Але яны прыехалі на чацвёрты дзень. Прыйехала яе сястра з Ялты. Пісьменнікаў на пахаванні вялікай паэткі было мала. Былі Мальдзіс, Іпатава, Арлоў і Мудроў, быў Аляксей Пяткевіч... Магчыма, пра некага я забыла...

Мне на могілках слова не давалі, ды я і не прасіла, не мела сілы выступаць. Я плакала... Я была ўвесь час пры Міколе Канашу, тым яе духоўным сыне, які захаваў у памяці і пасля прывёз і прадыктаваў ёй ужо ў сярэдзіне 70-х у Зэльве яе лагерныя вершы.

У Аляксея Карпюка на такую цырымонію — адпіваць і правесці некага да могілак — не хапала часу і цярпення, такі ўжо ён быў... Людзей на яе пахаванні было некалькі тысяч — ад царквы да могілак — такі быў даўгі ланцуг. У царкву яшчэ не ўсе тады заходзілі, людзі далучаліся па дарозе.

У Зэльве было меней людзей, чым у пахавальнай працэсіі за яе труной, з'ехаліся з усіх мястэчак і вёсак... А аўтобусаў навокал не было ніякіх, так што людзі дабіраліся сваімі способамі, як хто мог. Міліцыі ў форме ўвогуле не было відаць, яны былі пераапранутыя ў цывільнае.

Бацюшка Васілі прыгожа яе адпіваў, пеўчыя спявалі нават на сумнай вячэрэ, якая была апошній вячэрай у яе гасціннай хаце. “Паэткі прыгожыя нават у труне” — гэта яе слова, і яна была прыгожай у труне.

Пахавалі яе каля Янкі. На магіле Янкі яна паставіла сціплы помнік, які пашкодзіла навальніца, ён трэнснуў пры яе жыцці. Сябры паэткі, яе духоўныя нашчадкі, збиралі па крысе сродкі, каб зрабіць помнік на дзвюх іх магілах у выглядзе рас-

чыненай кнігі або скамянелага сэруца, і яго стварыў скульптар Але́сь Шатэрнік.

Ніл Гілевіч здолеў з бюджету Саюза пісьменнікаў выдаць гроши, якіх нарэшце хапіла. Надпіс на помнік выбіралі мы з археолагам Мішам Чарняўскім. Паколькі навокал гойсалі бальшавікі, каб зноў “бура” не пашкодзіла глыбу чорнага мармуру, мы ўзялі чистую і прыгожую дэкларацыю з яе верша:

З беларускай учэпістай гліны  
і з рагрын прынямонскіх вярбін...  
Я галінка ля белага тыну  
занядбаных, забытых святынь...

Далей у вершы ідуць радкі: “маё сэрца з зямлёю зраслося...” Але на помніку адна страфа... І добра, што верш гэты саставрэў: усе святыні ў Беларусі адноўленыя, ці амаль усе, і пабудавана шмат новых, і запоўненыя яны, абы чым найблей марыла паэтка. Яна вельмі хацела, каб мы маліліся...

Пасля яе смерці пачалася валтузня са спадчынай. Здаецца, наступіў час усяму груганню супакоіцца, але па інерцыі змаганне з ёю працягвалася. Частку яе збораў, калекцыі і маёмасці Юрка змог перавезці праз мытню. Лісты і рукапісы перадаў у Акадэмію навук. Кнігу Максіма Багдановіча “Вянок”, на якой Ларыса Антонаўна паставіла свой аўтограф, затрымала на мытні мастацтвазнаўца Марына Загідуліна, ведаючы, што Ларыса Антонаўна ахвяравала яе ў Максімаў музей у Гародні. Яна там і знаходзілася ў стаі экспазіцыі.

Некаторыя прадметы этнаграфіі змаглі закупіць Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей і Музей рэлігіі, але афармлялі яны гэта ўсё не як прадметы Ларысы Геніюш, а як адмысловыя этнаграфічныя калекцыі.

Мне асабіста спецыяльным рашэннем Зэльвенскага сельсавета афіцыйна было забаронена з’яўляцца ў Зэльве. Але мы з мастаком і рэстаўратарам Валодзем Кіслым пачалі туды і пасля ўсяго “разгрому” збіралі на тым дарагім

нам месцы дарагія нашым сэрцам кубачкі, талерачкі, збаночкі, на гарышчы знайшлі партфель доктара з яго унікальнымі старасвецкімі медычнымі інструментамі, выщыгнулі з кладоўкі стол, але надта паедзены жучкамі, таўкачыкі розныя, лапаткі драўляныя...Шмат мы там назбіралі...Яно ў Максімавым музеі было занесена ў асноўны фонд і экспанавалася... Большую частку кніг Геніюшаў зэльвенскія бальшавікі спалілі ў tym святым лесе, дзе яна збрала вершы і баравічкі.

*O, Беларусь, мой Край стary і слайны,  
мой горды лёт, мой сэрца кожны стук!  
Я волі не вымольвала ў тыранаў,  
дачка твая, я са змагань і з мук.*

Класік tym адрозніваецца ад простага паэта, што вершы класіка ўсе кладуцца на цытаты.

Думаю, што ў Зэльву будуць ладзіцца экumenічныя пілігрымкі вернікамі яе паэзіі ўсіх святых канфесій і ўсіх палітычных поглядаў. Думаю, што месца яе спачыну будзе tym месцам, дзе пакуль што раз'яднаная нянявісцю, бедамі і правінамі, Беларусь злучыцца ў адзін паспаліты народ... Думаю, што моладзь будзе хадзіць да яе магілы пешкі, магчыма, не такія вялікія адлегласці, як да Маці Божай у Будслаў, а вызначыцца Крыжовы Шлях Паэзіі са стацыямі яе пакутаў – ад Жлобаўцаў да Зэльвы, сімвалічна – праз Прагу, Сібір, Менск, дзе яе цягаў за валасы нечалавек Цанава, праз святыя Жыровічы, праз Вострую Браму... вакол таго зэльвенскага штучна створанага нявіннага вадастою і на хвойных здзічэлых пагорках.

## Лісты

**Зэльва, 19/VIII. 1982**

Данусенька!

...Ёсць мілыя харошия людзі, а ёсць родныя і дараегія; і ты мусіш адчуваць гэта. Не люблю свайго дня народзінаў і хачу лепш пра яго забыцца, калі працаўаць яшчэ трэба і пяром і лапатай у агародзе. Калі няпэўны лёс унукай даводзіць да хваробы сэрца, а фактычна цяжкая адзінота наводзіць на вельмі сумныя думкі. Не хачу, каб мяне сябры вінишавалі, але хачу, каб хоць давалі знаць, што жывуць, працуюць, родзяць, адпачываюць ці маюць нейкія цяжкасці. Хачу часам адчуць, што я не адна, усімі забытая, пакінутая на няміласць зэльвенскага начальства, якое лічыцца самым тупым і адсталым ва ўсім наваколлі. Гэта табе не Машэраў, не Кузьмін, не нашае ЦК, якія думаюць катэгорыямі народа. Не, лепш не хачу пра іх успамінаць... Пасылаюць цяпер зноў рознае шумавенне ў маю бедную хату. Зачыняю дзверы.

Айцец Віктар атрымаў кватэрну... Людзі яны харошия, але я не хачу бачыць сённяшні свет праз прызму сярэднявечнага праваслаўя. І яно патрабуе рэформы, адновы. Ёсць глыбокія вартасці духу і без строгіх канонаў таго ці іншага напрамку, калі зыходзяць яны з глыбокага гуманізму, этыкі і строгіх маральных вартасцяў сям'і і грамадства, якія нам пакінулі продкі. Нельга адкідаць ці перарабляць таго, што вякамі выпрацавалі людзі, прырода і нават наш клімат. Жывем мы тут коратка. Пражыць адмеранае нам трэба дастойна...

Я сёння атрымала 19 рапорту (відавочна, за "ЛіМ") і чуюся, як Крэз! Кош са свенчанымі яблыкамі і грушамі красуецца на стале. Няма каму іх есці.

Майстра амаль скончыў рамонт царквы і прыйшоў развітаца. Рэшту будзем дараўбляць самыя. Каб захаваўся стары храм, патрэбнае ацяпленне, а тут нам у гэтым моцна перашкаджаюць, як быццам гэта не для

людзей, а для стварэнняў нейкага ніжэйшага, не “коврово-хрустального” гатунку мясцовых начальнікаў.

*Шкада храма і працы людской. Паплеснеюць сцены. Калі так падумаеш, што іх можна крануць нейкая бомба, робіцца млюсна...*

Трэці месяц не даходзяць лісты ад *Міхася*. Проста нейкая праява садызму, бо ведаю з тэлефоннай размовы дзяяўчыны з Зэльвы з унукам, што напісаў некалькі лістоў да мяне. Зацікаўлены нехта, каб рваць мне нэрвы.

*Міхаць Ч(арняўскі) казаў, што Мірскі замак згарэў у сярэдзіне ўвесь. Як шкада! Там вяліся ўжо рэстаўрацыйныя працы.*

*Купі “Голас Радзімы” за 13.VIII і на маю долю. Валя Трыгубовіч там выдумала, што я казала на сябе, быццам некалі была “прыгожай і вясёлай”. Ну, і фантазія! Перадусім я заўсёды была моцна задуманай, сумнай і адначасова самай брыдкай з усіх маіх сёстраў. Калі б да цябе нехта прыехаў па інтэр’ю, дык хоць не выказваіся шчыра, а гавары нешта “вечнае, мудрае...”. Памідораў ураджай, а слоікаў няма. Разгубілася і не паслала іх Свеце (жонцы М. Чарняўскага, археолага). Магла паслаць і вялізны сыр, які з любоўю прынесла мне румянай, мілай цётка!*

*Не хочацца есці. А час ляціць, вызаваў не даюць і трывожна за *Міхася*, Польшу в(ельмі) важны пункт, і таму слабыя тут жарты...*

*Ну, бывай. Кароткія лісты твае. Могуць навеяць думку, што ты ўжо ад мяне адраклася. Калі б хапіла грошай, сілы і крыху адвалі, дык пакажыся тут ва ўсёй сваёй красе. Няхай добры Бог памагае табе быць мудрай, спакойнай, здаровай і сільнай. Сардэчна вітаю вас усіх. Пачалую Цябе, калі прыедзеши. Твая ранейшая і тая самая заўсёды Ларыса Геніюш.*

**Зэльва, 19/IX.1982**

**Дарагая Дануся!**

Вельмі цябе разумею. Мне тут душа баліць, што ў цябе варункі ў сям'і ненармальныя. Эрыка трэба даглядаць, як дзіця. Ягоная дынета ў сённяшні час ускладняе жыцьцё. Я доўга жыла ў чэхах і навучылася глядзець на кухню іх вачыма. Там жонка — “міністр фінансаў” у сям'і, і кухня — яе важная і адказная справа. Кухня — гэта свежая добрая ежа для здароўя сям'і! Гэта — углыводы і кашы і вітаміны. Добрая жонка і разумная маці найлепей ведае, што каму трэба для росту, для развіцця і для здароўя. Адносіца абыякава да дынеты хворага Эрыка нельга.

Сапраўды патрэбна табе праца не ў школе, каб з усім гэтым справіцца. Але выкінь з галавы сумныя думкі. Усім па-свойму цяжка. Ёсьць у цябе і радасць: гэта дзееці, талент, аўтарытэт і жаноўская абаяльнасць. Урэшце — безліч хороших сяброў... Не плач! Што цяжка вучыць тых, якія не паважаюць і нават ганбяць мову народа, з якога жывуць, — гэта разумею. Не адным ім калом у горле стаіць наша мова. У страху вялікія вочы. Ты гэта зразумей. Будзь спакойнай і зраўнаважанай, будзь гордай з таго, што лёс цябе на такім важным і адказным участку паставіў. Несалідныя адносіны да нашай мовы часткі разбэшчаных навучэнцаў трэба рашича стрымаць.

Якія з іх будуць грамадзяне ў будучыні? Яны наагул усё шанаваць перастануць, акрамя джынсаў... З'явішча вельмі нездаровае, і лішнія гутаркі тут не дапамогуць. Тут патрэбная дысцыпліна. Школа так, як вучыць, так мусіе выхоўваць грамадзянаў. І гэта трэба памятаць.

А наагул дык ты стамілася. Як са здароўем? Глядзі, які гонар, якое ішчасце ў вас з Вікаю. Людзі па колькі разоў паступаюць — і безнадзейна... Віка ўсё здавала бліскучая. Вёдаю гэта ад Вольгі Васільеўны Т. (Цераишчатавай), якая заехала да мяне ў суботу са

сваёй экспедыцыяй. Аўтобус адпачываў на надворку, а трэы дамы і чатыры сябры (два моцна барадатыя) размясціліся ў сціплых пакоях маёй пустэльні. Гдзе-што везлі з экспедыцыі, гдзе-што знайшлося і ў дома. Была бульба і да бульбы. Нават стары моцны на ўсіх карэннях і чыстым мёдзе звараны беларускі крупнік. Слухала іх з насалодаю. Ганулька (Фурс) і Эльза Максімава быццам век былі ў маёй хаце, так усё ведалі, што рабіць. Стол быў поўны. Я захварэла толькі, калі пачула ад Вольгі Васільеўны пра хворага Валодзю К(араткевіча) і яго жонку па найцяжэйшай аперацыі...

Крыўдна, што ніхто не пасяліўся ў іх, ніхто, нават Наташа, сястра Валодзі, не злітавалася над імі. Вось гэта ёсць гора. Тут трэба плакаць і толькі тут можна наракаць на лёс.

Вольга Васільеўна знайдзе кватэру для Вікі. Мы з ёю знайшли супольную мову. Моцна пасябравалі. Душою неяк зліліся з Эльзаю. Яна расейка, але перад яе чалавечнасцю, светлай галавою гэта не мае значэння. Любіць яна нас і нашу культуру. Быў з імі Саша Ярашэвіч. Харошы ён, як і раней...

Зоська Верас піша, як да яе даехаць. Чакае нас... З ёю яшчэ не найгорай, бо яна не адна.

Пішы, як справы. Трымайся. Усіх вас цалую. Ларыса Геніюш.

Ад дзяцей ніякіх вестак... Толькі надзея на Бога, што не прападуць...

**Зэльва, 20/ІХ.1982 г.**

**Дарагая Данусенька!**

Ведала я, што ты разумны, глубокі і чулы мой сябра, але настолькі! Як ты разумееш усе нюансы маёй душы, крытэрыі творчасці і тую сілу, якую дае нам Бацькаўшчына, наш род, сям'я... Лепей напісаць, як ты напісала, і нельга (Уступнае слова да кнігі "На ча-

бары настоена" — рэд.) Я ніколі не задумвалася, скуль і якая я. Проста кідала на паперу выраз свайго болю, тугі, кахрання да ўсяго, што тое кахранне ажыўляла. Дзякую табе, цяпер крыху разабралася, хто я. Так відавочна наканавана, што, адкінучы ўсе чары і духовыя спакусы Прагі чэйскай і сённяшніх дзён, я вяртаюся да святасці і чысціні прыроды — і маладосці маёй, так цесна злучанай з подыхам вечным зямлі, як і тагачаснае пакаленне нашай усёй Беларусі. Ну, а пра маю гасціннасць дык ты перабольшила крыху. Калі меней было страваў настале, дык болей было сардэчнасці да тых, хто блізкі і дарагі.

Адным словам, ты мяне давяла сяння да слёз. Дзякую, што дажджлівым днём гэтym сагрэла маё хворае сэрца.

Прысланыя на днях дагаворы падпісала і адасала ў выдавецтва. Цешуся, што кніжка будзе і хачу рыхтаваць другую на якіх пару аркушаў. Што да нашай паездкі ў Вільню, то трэба пачакаць...

Званіла дзецям у Беласток. Усе былі ўдома, тэлефон узяў Mixась і меў вялікую радасць, што чуе бабусін голас. Юрка прасіў папяросаў. Валя райстопы. Mixась прасіў лістоў і вершаў. Без папяросаў абыйдуцца. А вось шкада, што ім нельга нічога падкінуць з ежы. Алесь і Mixась маюць апетыт, а вось ці маюць што есці? Вельмі шкаду, што сёлета Mixась не прыедзе. Лісты ад іх па-ранейшаму не даходзяць. І што толькі думаюць тыя сытыя начальнікі наверсе?!

Ці глядзела ты "Ладдзю роспацы" Ул. Караткевіча па тэлебачанні? Зроблена нова і артысты гулялі вельмі цікава...

Я аддам табе вялікі партрэт М. Багдановіча. Што ж, будзем збіраць музей М. Багдановіча. Цешуся, што гэта будзе рабіць менавіта ты. Цалую цябе —  
Ларыса.

**Зэльва, 23/IX.1982**

*Данусенъка!*

*...Пішу табе таму, што 30.IX дзень народзінаў нашай Зоські Верас. Не забудзься яе прывітаць...*

*Што можна з Гародні пасылаць у Польшчу?.. Пісала ў Менск у гэтай справе. На ўсякі выпадак купі крыху муکі, каб была ў цябе ў хаце. Няхай будзе і лішні кусок мыла ды крыху цукру. Могуць быць перабоі з гэтым. Золата і крышталь для нас не важныя, а вось нешта з ежы трэба, каб было заўсёды. Я ўжо скончыла сваі марынады і толькі прашу Бога, каб не балела так галава і крыху падумай.*

*Сястра кліча мяне ў Сочы на “бархатны сезон”. Хіба каб разам з табою, адной не хочацца.*

*Дануся, ці няма ў цябе куска бархату галубога або бардовага так з паўметра? Можа ёсьць у каго з тваіх знаёмых? Не аксаміту, а бархату. Гэта трэба на пераплёт вялікай адной кніжкі. (“Эвангелле” для царквы.)*

*Цалую цябе — Ларыса.*

**Зэльва, 11/XII.1982**

*Дарагая Данусенъка!*

*Злітуйся, напіши хоць слайцо, як табе і што з табою? Ці атрымала мой апошні ліст?*

*Учора вярнулася з Менску. Паехалі і прыехалі са знаёмыі. Была ў Вольгі Васільеўны (Цераишчатавай). Начавала ў Эльзы.*

*Там бяда, скарачаюцца штаты, пад што падае Нора Вецер. Яна цяпер хворая. Шмат каго бачыла. У музей прыходзіў і М(аксім) Т(анк), але на коратка. Яго жонка паслала мне цудоўную вялікую хустку, чорную ў кветкі. Ён — цукеркі і інш. Аглядалі музей. Фатаграфавалі нас. М. Т. яшчэ малады, бадзёры. Перадзыгнуў нам праз бар'ер, ідучы да таксі. Так было мне там цёпла на душы, добра, бяспечна, што ледзь не з плачам вярталася дамоў. Туман быў, як малако, ледзь відно было дарогу,*

але ішчасліва прыехалі. У хаце чакаў Жук (чорны сабачка, якога Алесь “купіў” у Зэльве, які пасівеў па смерці гаспадыні. — Д. Б.)

Валодзя папракаў праз тэлефон, што не знайшла часу да іх заехаць, Валя пасля трэцяй аперацыі на горле ў Барулянах. Сэрца разрываецца з болю.

Усе цябе міла і з любоўю ўспамінаюць. Напіши мне хоць некалькі слоў, а калі не ты, то няхай напіша Эрык ці Валера.

...Менск іудоўны. Такі неймаверна дарагое... Я паздаровела ў Менску, хоць выпіла там і крыху каньячку, чаго не раблю ніколі! Тут мне зноў горай. Думаю, ці не лепей месц лекаў піць каньяк? Жартую...

Цалую вас ўсіх!

Ваша Ларыса Геніюш.

**Зэльва, 18/XII.1982**

Данусенька дарагая!

Гутарыла я з нашымі мясцовыми хірургамі. Радзяць табе аперацыю. Кажуць, што ў Гародні ў чыгуначнай бальніцы ёсць добрыя спецыялісты ў гэтай справе. Тромб цяжка разсасваецца і грозіць небяспека ягонай вандроўкі па арганізме.

Дарэчы, аб Крыстыне Лялько мне пісала і Мая Львовіч з Харкава. Яна і той паспела зрабіць многа добра. І што за дзяўчо твая Крыстына? Болей бы нам такіх сапраўдных добрых сэрцаў.

А я ўсёй душою пры табе, хоць зноў мне дрэнна. Учора пайшла ў амбулаторыю. Сэрца. Ціск 110 на 60. Скача. Сяння ўжо пасля двух уколоў 140 на 80. З радасці ўсё павытрасала, памыла крыху падлогу. Ужо вечар. Захацелася пагутарыць з табою. Пераглядаю апошнюю кніжку М. Танка. Некаторыя вершы нагадваюць, як я ў маладосці з маленъкім Юрачкам у Жлобаўцах чытала тыя ішчырыя вершы ў “Калоссі...” Была захоплена імі. У іх быў бунт, а я адчувала патрэбу яго ў тых варунках,

у якіх мы тады былі. Хоць былі мы адзінай грамадой і ўсюды жыла наша родная мова.

Не ведаю, як і чым аддзячыць за падаркі.

Так гэта пакінцуць нельга. На майм агародзе ставяць гарадскую уборную. Тут кожны начальнік паступае паводле свайго інтэлектуальнага ўзроўню. Дзівіца няма чаму. Калі б у гэтай хатцы жыў сам Янка Купала, яны зрабілі б тое самае. Што для іх знача беларуская культура? Гэта ж не “харчовая праграма”. Гэты “слайны манумент” напамінае мне, з кім я маю дачыненне і як бывае сёняня на роднай зямлі. Балела за Польшчай, балела за акупацыяй, баліць і сяння... А калі ж перастане?.. Наагул, Зэльва славіца “гонением на белорусских поэтов и гонением на христиан”, — так сказаў мне адзін дзед. Згодная.

...Трудна Церашчатавай звольніць тых, каго ёй прыслалі. Яны — не фізікі, хоць далёка ім да таго ведання беларускай культуры, якое маюць закаханыя ў яе энтузіясты... Яшчэ колькі год — і не будзе ўжо старых абразоў, скульптуры, андаракаў, посцілкаў. Самы час падабраць сяння тое, што належыць захаваць у музеях. Няхай глядзяць патомкі на густ, мастацтва і правіціасць сваіх мілых продкаў і пррабабуляў, чыі чэпчыкі і кашулькі, зробленыя ўласнымі рукамі, амаль дасканаласць мастацства. Музей зрабіў на мяне вялікае ўражанне, як і сам, з руінай памаладзеўшы нейкім цудам стary наш даўні рыцар Менск...

У панядзелак трэба ісці далёка на аналіз крыві. Веру людзям, якія робяць мне ўколы. А гэта важна ў майм становішчы... Шкадую, што я такая слабая нейкая... Цалую сардэчна вас усіх. Ваша Ларыса.

**Зэльва, 12/І.1983.**

Дарагая Данусенька!

Даўно няма ад цябе вестачкі.

Непакоюся, як вы маецеся, ці здаровыя? Вяселле прайши-

ло багата і гучна (жаніўся яе хрышчоны сын Пеця. — Д. Б.) Яшчэ ўсё звініць мне ў вушиах ад неймавернага піскліва галоснага барабаннага, дзікага джазу. Моладзь, старэйшыя і нават дзеци скакалі з насалодаю з забыццём. Гарэлачку пілі без меры. Закускі было, хоць яшчэ адно вяселле спраўляй. Але вяселле другога хрышчонага адлажылі на вясну. Дарылі ўсе шчодра. Мне было вельмі добра, але выклікалі хуткую дапамогу, зрабілі пару ўколаў, і я ўсё неяк вытрымала. Але вяселляў маю ўжо даволі. Пісаў Міхасёк. Прыслай свой здымачак з вусамі. Пачынае расці барада. Зусім не той мой Міхась. Удома ў іх ўсё добра. Чакаюць вясны і ўсходаў, ды кветакі ягадаў на сваёй дзялянцы. Дазволілі мне паслаць ім 2 кг цукеркаў. Паслала “малому” Алесіку. Непакоюся за тваю ножку, за мілага Эрыка. Прывыкла мець ад Вас весткі.

Новы Год і свята прайшли мне ў сем'ях мужавых сваякоў, крыху ўдома. Рада, што ёсьць свая хата, кут нейкі родны і дарагі па продках Геніюшоў.

З другой кніжкаю будзе цяжэй. Харчовая праграма — рэч не паэтычная. Аб братэрстве з усімі народамі кричаць не хочацца, бо гэта зразумелая і зусім натуральная справа, а аб сваіх людзях, сваёй краіне і хаце, каб была харошай, не горшай, як і іншыя, пісаць сяння цяжка. Я пішу сэрцам пра тое, што я люблю, а люблю я сваё гняздо, карэнні, з якіх вырасла душа мая неспакойная. Напішы мне хоць пару слоў. Сардэчна цалую Вас усіх. Ваша Ларыса.

**Зэльва, 21/І.1983.**

(Над лістом: Я проста ўдзячна маставам за дапамогу табе. Ці той тромб зусім “разышоўся”? Чаму нага баліць? Мне балаяць ногі, дык ад старасці.)

Дарагая Данусенька!

Не магу пра вас не думаць. Як Эрык? Як Тваі ножанькі, ці яшчэ пабольваюць? Падзіўляю “сяброўства”, “гуманнасць”, “дабрыню” і “салідарнасць у бядзе” нашых літаратаў... Няўжо ніхто не дапамог? Скуль такая

абыякавасць? А можа гэта ты сама вінавата, бо робіш з сябе нейкае “ўсесельнае” стварэнне? Нават мне напіса-ла, каб я не прыязджала да цябе... Адным словам, будзь жанчынай, стагні, крывіся крыху і прывучай “парнас-цаў” быць калі ўжо не “багамі”, дык хоць людзьмі. У мяне тут справы не цікавыя. Найгорай са здароўем. Знайшилі яшчэ цукар у крыві. Учора мела быць “Літ. газета” і... не было! Глумачэнне: нехта “ўкраў” усе газеты з Савецкай вуліцы. А там ужо маглі быць і лісты і часопісы. Пошту таму на нашай вуліцы не разносілі.

I гэта ў наш час у канцы XX-га веку! Проста жахліва, што тут робіцца! На днях зноў явіўся знамяніты «зنا-хар». Ці пазналі? – пытае. Так, пазнала, але бачыць вас у сваёй хаце не хачу! Уцёк, як падмецены! I чаго ўжо на гэтых раз яго прысылаў? Проста нутро маё ўжо не пе-праварвае падобных тыпаў і метадаў... Агідана! Мала ўжо да мяне хто цяпер і прыходзіць. Жыву адна і маю магчы-масць многа думаць. Сяння Валя Трыгубовіч прыслала мне аж чатыры здымачкі сваіх сынкоў. Малы Ясь вельмі цікавы. Відно, што хлопец з «характарам». Валя такса-ма выглядае добра. Адважная яна жанчына.

Пішу, а сама ўсё думаю пра Эрыка... Які ўжо ратунак на ту ю вантрабу? Разумны, харошы, пакутны Эрык, каб хоць выратавалі яго. Найболыш сяння дэфіцыт – гэта здароўе... Дзеци зноў нічога не пішуць. Хочацца верыць, што ў іх усё добра. Як Віка? Ці доўгая пабыла ўдома? Шкада Валерыка, што мерзне. Напішы хоць слайцо пра Эрыка. Усіх Вас сардэчна італую. Ларыса.

**28/I 1983.**

Даражэнская Дануся!

Пішу табе вечарам. Дзякую за вестачку. Сумная яна, амаль трагічная. Як здароўе мілага Эрыка, так і тваі ножкі... Непакойці мяне той «тромб». Чаму так балаяць ногі? Яны моцна балаяць і мне, але гэта ад старасці. Часам бывае: трагічна. Як сорбцыя Эрыку? Каб хоць паставіла яго на ногі. Magu сабе прадставіць тваі пе-

ражыванні. Падзіўляю тваю сілу, цвярозасць і клопаты пра музей, пра грамадскія справы. Так трэба. Што з Вікаю?

Мне таксама моцна баліць ніз жывата. Аказалася, што гэта спайкі пасля даўно зробленага апэндыцыту. Ніякае небяспекі. Горай з сэрцам. Здало зусім. Ціск зноў упаў 100 на 60. Зноў траякія ўколы, таблеткі... Здавалася мне, што прыйшоў ужо час з Вамі развітавацца. У больніцу я не хачу. Хаджу памаленьку на ўколы. Усхвалявала мяне шмат што. І смерць спакойнага талковага Кісялёва (такім ён мне запомніўся з апошняга з'езду пісьменнікаў), смерць Бачылы і выпадак на днях у Зэльве, калі памерла лекарка – рожаніца 26 год. Адзіная дачка ў бацькоў. З Брэста прыехала ражаць у Зэльву. Да мамы. Колькі гора, але бываюць выпадкі, где ніхто не вінаваты. Проста аказаўся недзе нейкі тромб ці нешта падобнае. Перажыла гэта ўсія Зэльва. Я, як бачыши, аж захварэла. Немагчымасць дапамагчы людзям, нашае безсілле гэта цяжка перанесці. Засталося дзіцятка. Дзяўчынка.

Што да вершаў, дык у мяне нейкая апатыя цяпер. Нашто, каму яны патрэбныя? А мяне за іх будуць толькі зядадаць. Пісаў нядаўна Алесік. (...) Хлопцы пакуль што трymаюцца. Вось і пацеха на маёхворае, старое сэрца... Буду ўдзячнай, калі хоць пару слоў напішаши пра Эрыка. Наконт музею – пасля... Галоўнае глядзі свае нэрвы і ногі, каб моцна стаяць на іх. Мне тут па-ранейшаму. Будзе ўжо чатыры гады без с. п. Яначкі. Цалую моцна Вас усіх – Ларыса.

(Допіс на палях: Выглядаю жудасна. Ні крывінкі ў твары.

Допіс зверху: Бура (а можа і не яна) пацкодзіла помнік с. п. мужу. Да вясны замацавалі яго дротам. Стайць нормальна. Трымайся. Сардэчна цалую.)

## Зоська Верас

*Вільня, Вільня, наша Мекка, вера,  
Каліноўская святая кроў.  
Там живе, бы ў казцы, Зоська Верас  
ля высокіх віленскіх муроў...*

Гэта – з верша Ларысы Геніюш. Калі Ларыса Антонаўна першы раз чытала верш, мне падалося, што параўнанне “бы ў казцы” – не на месцы. Парайла змяніць на “там живе бабулька Зоська Верас”. На што Ларыса Антонаўна сказала: “Бабулька – гэта такі персанаж, які сядзіць на прызбе і вяжা шкарпэткі для ўнукаў. Зоська Верас працуе на Беларусь, піша ўспаміны, адказвае на лісты, дапамагае навукоўцам, музеям, школам. Яна – не бабулька”.

Я пазнаёмілася з Зоськай Верас асабіста, калі пачала збіраць экспанаты для музея Максіма Багдановіча. Ёй ішоў 90 год, але сапраўды пра гэта не думалася – яна была працаздольнай, як маладая. Мы ведалі адна адну дзякуючы Ларысе Антонаўне Геніюш, якая пазнаёміла нас праз лісты, перапіску...

Успаміны “Пяць месяцаў у Менску” пра Максіма Багдановіча я прачытала ў газете “Літаратура і мастацтва” і цытаўвалася вучням, калі ў школе апавядала пра Багдановіча. Былі ў мяне і ўспаміны пра Гродзенскі гуртак беларускай моладзі, надрукаваныя ў “Беларускім календары” ў Беластоку.

Ларыса Антонаўна ў лістах і пры сустрэчы ўсё абяцала звязіць мяне ў Вільню да сваіх сяброў Шышэяў, якіх яна пазнаёміла і пажаніла ў лагеры, і да Зоські Верас.

Але адзіны, хто прывозіў Ларысу Антонаўну ў Менск ды Гародню, быў бацюшкі Васілій і наша прыгожая паездка ў Вільню ўсё адкладвалася.

Людвіка Антонаўна (такое сапраўднае імя Зоські Верас) спаткала мяне вельмі шчыра. Я думала, што гэта таму, што я прыехала з Гародні, з горада яе дзяцінства і дзявоцтва. Тут жылі яе дзяды Сівіцкія, рос яе тата. Гэты горад яна наведала

ўпершыню, калі ёй было 5 гадоў і добра памятала, як доўга стаялі ў калейцы, каб пераехаць праз Нёман – мост у пачатку XX стагоддзя быў часовы, некалькі падводаў – і ён апускаўся ў воду. Пасля ўжо, без бацькі, які памёр маладым, яна з маці жыла на вуліцы Гараднічанскай і ў 1908–1913 гадах вучылася ў Беларускай прыватнай гімназіі. Была артысткай-аматаркай, паэткай, бібліятэкаркай і выдаўцом газеты “Колас Беларускай нівы”, распаўсюджваліцай беларускіх кніг, часопісаў і календараў, якія ёй прысыпалі з Вільні. Адна з актыўнейшых сяброў Гродзенскага гуртка беларускай моладзі, яна пачынала ў Гародні справу свайго доўгага жыцця – бескарыслівай працы на Беларусь. Тады яна ўжо была знаёмая з Вацлавам Ластоўскім і Антонам Луцкевічам, які прыязджаў у Гародню на школьні вечар (пра гэта вядома з іх ліставання).

Кіраўнік гуртка, ксёндз Францішак Грынкевіч, меў шмат душпастырскіх абавязкаў, і ўсе арганізацыйныя клопаты ўзяла на сябе дзяўчына, пра якую Аляксандр Уласаў, калі распранаў яе з футра ў рэдакцыі “Нашай Нівы”, сказаў: “Мы думалі, што гэта салідная асoba, а гэта дзяўчо”...

У Вільню з Гародні і мы, як наша мілая папярэдніца, ездзілі цятніком, а па горадзе – трамвайсам да домабудаўнічага камбіната, а там – праз чыгунку ў лес. У лесе была сцяжынка, але не адна. Як у казцы. Летам можна было знайсці жменьку лясных ягадаў. Не было пэўнасці, што правільна ідзём, пакуль не вырастала хатка. Хатка з гліны. Уся ў кветках. Як убачыши хатку, можна адпачыць, прычасацца, выщерці пыл з абутку, як перад касцёлам.

Людвіка Антонаўна была “свой” – яна ўночы не спала. Для нашага зборніка і для музея яна напісала ўспаміны “Старое Гродна”. Калі аддавала мне рукапіс, сказала, што гэта яна пісала адразу, ніякіх чарнавікоў не рабіла, а рукапіс быў без адзінай праўкі.

Калі я прыходзіла, можа, а 12-й гадзіне, яна спала. Яе паціху будзілі або і не будзілі. Яна сама прачыналася апоўдні. Можна было паразмаўляць з дачкой Галінай Антонаўнай ці з зяцем Лявонам Антонавічам Луцкевічам – яны ж таксама мелі аб чым апавядыць! Можна было паглядзець яе батанічны

жывы слоўнік, бо ў гародзе Людвікі Антонаўны ўсё цвіло, ніколі не быў ён занядбаны. Не было там ні возера, ні рэчкі, толькі студня. Але Лявон Антонавіч з сынам Яраславам зрабілі жалабкі на страсе і трубы да вялікай бочкі, каб збіралася кожная крапелька вады. З гэтай жа патрэбы было зацементавана некалькі невялікіх басейнаў. Гаспадыня выходзіла з кіёчкам на спатканне, яна не снедала, не піла гарбаты зранку.

*Зоська Верас выходзіць з гнязда жаўрука  
і кавен’ка пільгрыма ў мален’кіх руках.  
І радзімае зеллечка ходнік ёй тчэ.  
І нябёсы яе не прымаюць яшчэ.*

*Багдановіч Максім і Гарэцкі Максім  
і Купала... Яна спатыкалася з ім.  
Пан Ластоўскі яе да Варшавы паслаў,  
нібы вольнай краіны пасла.*

*Правядзе адзінокіх да іх цемнаты  
і напросіць, каб неба ўзяло.  
Паясочкам на крыж пажагнае лісты –  
і напіша пра ўсіх колькі слоў...*

Яна была прыроджаным асветнікам, прапаведнікам, калекцыянерам, экспурсаводам. Яна любіла апавяданецца пра расліны ў садку, якіх у кожным гародзе не садзілі. Напрыклад, высокі куст, як памідоры, але дробныя, яна называла “бульва”. Заводзіла ў цяпліцу, дзе чакалі позняй восені хрызантэмы, якія гадавалі на Задушны дзень 2 лістапада, каб хапіла на магілкі ўсіх беларускіх дзеячоў, якія пахаваны ў Вільні на Росах, на Панаражах. Скрайнюю ад лесу градку яна засаджвала фасоляй для касулі, якая прыйходзіла з лесу ў гості да Зоські Верас. Каля дзвярэй хаткі цвіла белая шышына. “Гэта з сядзібы Лявіцкіх ці Ядвігіна Ш. Прывезлі некалі, так тут і расце”.

30 верасня 1982 года Зосьцы Верас споўнілася 90 гадоў, і Аляксандр Ліпень, гродзенскі скульптар, завёз нас у Вільню. Тады я і запісала на касету яе ўспаміны пра Максіма Багда-

новіча, пра тое, як яны працавалі разам у Беларускім камітэце дапамогі ахвярам вайны, пра іх прыгожае сяброўства. І рассказала, як у Гародні яна, навучэнка гімназіі, удзельнічала ў пахаванні Элізы Ажэшкі – усе гімназісткі горада ў форменных сукенках стаялі са снапочкамі кветак паабапал вуліцы ад дома Ажэшкі на Вялікай Садовай да фарнага касцёла, а пасля малітвы і да могілак...

Пра Максіма яна мне апавядала пры кожнай сустрэчы. Я перастала думаць пра ўсіх іх, нашых класікаў, як пра бронзавыя скульптуры, яны сталі для мяне жывымі, цёплымі. Яна казала пра Максіма, які ён быў прыгожы, высокі, ажно згінаўся ад сваёй высокасці, а валасы ў яго былі каштанавыя, раскошныя, хвалістыя, а вочы блакітныя, а ў пахмурны дзень яны былі светла-шэрыя, а не карыя, як маливалі на карцінах. А я правакавала яе: “А Паўліна Мядзёлка мне казала, што Максім быў непрыгожы, бо надта бледны, хворы, кашляў і пачеў”. А пані Людвіка аж падскочыла: “Няпраўда гэта! Ён быў бледны, але гэта яму было да твару. А калі кашляў, ён звычайна адыходзіў у бок. І меў заўсёды чыстую хусцінку, каб выцерці пот і вусны”.

У верасні 1987 года мы зноў прыехалі да яе з Аляксандрам Ліпенем. Ён узяў з сабой мальберт, знайшоў сабе куток у садку і маливаў лясную хатку на тле лесу і неба, і ўсё, што змясцілася перад ёю, — кветкі і градкі. Эцюд атрымаўся добры, бо адчуваеца нават восеніськае сырое паветра, засмуж лесу. Аляксандр Ліпень падараў мне карціну з лясной хаткай, і яна цяпер у мяне перад вачыма ўвесь час — на сцяне ў маім пакоі (такое цяпер у яе жыццё).

У 1920 годзе Зоська стала маладою ўдавой — яе мужа, Фабіяна Шантыра, расстралялі бальшавікі. Яна з сынам Антонам прыехала на Сакольшчыну ў маёнтак Альхоўнікі. Дзед Людвік памёр у 1922 годзе, Людвіка з мамай прадалі хутар і паехалі ў Вільню, дзе купілі дом. Так Зоська Верас пачала працаўаць у Вільні адміністратарам беларускага друку. Перад вайной яны з мужам Антонам Войцікам працалі дом у Вільні, купілі гектар лесу і самі збудавалі лясную хатку на падабенства ўкраінскіх мазанак ці ляпнянак

– з гліны. Усю вайну сям'я кармілася з таго, што вырастала на агародзе ды з лекавых зёлак, у якіх Зоська Верас ведала толк, бо скончыла ў Варшаве агародніцка-пчаліярскія курсы, а практику праходзіла ў перадавой гаспадарцы Іваноўскіх у Лябёдцы, пад Шчучынам. Яна ж уклала і выдала ў 1924 годзе “Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік”.

У 1948 годзе памёр муж Людвікі Антонаўны Антон Войцік, а сын быў у канцлагеры, адкуль вярнуўся ў 1956 годзе цяжка хворы... Лясная хатка – гэта вялікая гісторыя роду беларускай інтэлігенцыі.

У музей Максіма Багдановіча ў Гародні Зоська Верас перадала вельмі шмат віленскіх выданняў. У яе ў некалькіх асобніках былі часопісы, якія яна сама выдавала, – гэта “Захранка”, “Пralескі”, “Борць”, “Саха”. Некаторыя кнігі яна сама шукала па сваіх знёмых – у віленскіх, у Сяргея Новіка-Пеюна, у Янкі Багдановіча, дзяліла скарбы паміж менскім музеем, гудзевіцкім і гародзенскім. Сама малявала маленькія абразкі зёлак для гудзевіцкага музея. Усё аддавала без грошай, бескарысліва.

У той самы час яе прынялі ў Саюз беларускіх пісьменнікаў, яшчэ праз трэх гады выдалі яе кніжку “Каласкі” (1985), аформлі пенсію. Вядома, гэта былі малыя грошы, але яна прывыкла і навучылася жыць без іх.

Памяць у яе за гады не замутнела. Памяталі свае адрасы ва ўсіх гарадах, прозвішчы гаспадыняў. Калі паказала неяк альбом з ласкункамі тых даматканых палотнаў і сукянцоў, з якіх шыла свае строі на працягу стагоддзя, – тады да мяне дайшло, што гэта значыць – калекцыянерства гісторыі.

У агульным сшытку былі занатаваныя біяграфіі ўсіх “забароненых” дзеячаў, якіх яна ведала. Сярод малавядомых значыліся Ластоўскія, Іваноўскія.

Лісты ад сяброў маладосці, а яна з усімі ліставалася і ведала іх лёсны на зямной кулі, у яе былі перавязаныя стужкай і складзеныя па храналогіі. Яна казала: “Пытаецце пра Пятра Ластаўку? Адчыніце шуфлядку ў тумбачцы. Той

стосік, што з ружовым каснічком, гэта лісты ад яго. Пачытайце, каб мець жывое ўяўленне пра чалавека".

Зоська Верас у той час перачытвала толькі тыя кнігі, дзе апісваліся падзеі, у якіх яна прымала ўдзел, — на лістках яна пакідала свае заўвагі пра аўтарскія памылкі, на той выпадак, калі некаму гэта спатрэбіцца.

Пасля традыцыі Зоські Верас прадаўжала яе дачка Галіна Антонаўна Луцкевіч, якая памерла 13 жніўня 2007 года.

Апошняя наша сустрэча адбылася ў сакавіку 1991 года, калі Вільню трушчылі танкі дэмаграката Міхаіла Гарбачоў. Праз тыдзень па гэтых падзеях я і Алеся Чобат паехалі туды, бо надта хацелася глянуць на непераможную Вільню. Людвіка Антонаўна тады ўжо ляжала на прасторным ложку ў прасторным чыстым пакоі. Галіна і Лявон апекаваліся дзевяностадзесяцігадовай маці, як святой. Лясной хаткі ўжо не было: згарэла 13 мая 1990 года, але гаспадыні пра тое не сказалі. Калі яна ўгадала, хто прыехаў, бо ўжо не чула і не бачыла, адразу пачала гаварыць пра нашу агульную вялікую любоў, а можа і містычнае кахранне, — пра Максіма, і, аж дзіва, знаходзіліся нейкія новыя згадкі. Я трymала яе худыя ручанькі, такія яны былі родныя. Яна была прыгожая ў сваёй несмяротнасці. Я цалавала яе ўпалыя, але гарачыя пчочкі. Бог надзяліў мяне інтуіцыяй — ведала, што мы на гэтым свеце ўжо не спаткаемся. 8 кастрычніка яна памерла, а я тым летам перанесла аперацию і не змагла паехаць у Вільню.

Пахавальнью святую Імшу па Зосьцы Верас служыў ксёндз з Вішнева Уладзіслаў Чарняўскі.

## Ірына Крэнь

*“Наша вартасць, выключнасць  
і індывидуальнасць не даюцца нам  
праз тых, хто сустракае нас у адме-  
раным праз гадзіннік часе —  
у нашай кароткай храналагічнай  
эклістэнцыі —  
але праз Таго, Які нас выбраў  
з вечнатрывалай любоўю —  
з любоўю, якая ёсць ад вечных часоў  
і будзе вечна...”*

Генры Наўвэн

Не адчуваю сябе такой смелай, каб прарочыць, дзе ты цяпер, мая сяброўка Іра... Дзе знаходзіцца твая душа? Ці даходзіць да цябе мой голас, калі я размаўляю з табой, праз галасы свету жывых і мёртвых?

...Мінула 40 гадоў, як мы з табой пазнаёміліся на V з'ездзе пісьменнікаў у Палацы прафсаюзаў у Менску 12 мая 1966 года. Пазнаёміў нас даследчык літаратуры Сярэдняевечча Мікола Прашковіч. Ты была ў сваім асяроддзі на пісьменніцкім з'ездзе, вучылася ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які скончыла ў 1953 годзе. Ты ўжо апублікавала і вершы, і апавяданні. Працавала ў Інстытуце літаратуры. За жыццё ты памяняла некалькі месцаў працы: пасля Інстытута літаратуры ты працавала ў выдавецтве “Народная асвета”, у рэдакцыі “Беларускай савецкай Энцыклапедыі”, у Інстытуце ўдасканалення настаўнікаў, у рэдакцыі газеты “Наша слова” (ужо калі была на пенсіі), дзе выконвала працу карэктара і надрукавала шмат уласных артыкулаў, некалькі эсэ пра сям'ю Максіма Багдановіча.

Твой круглы пісьмовы стол заўсёды быў закладзены рукапісамі і выдавецкімі гранкамі. Замест таго, каб ствараць сваё, ты вырашыла дапамагаць выдаваць кнігі іншым. Трагічны лёс тваёй сям'і падказаў табе гэтую дарогу.

Твой бацька, Платон Андрэевіч Крэнь, быў дзесятым дзіцем у сваіх бацькоў, гаспадароў фальварка Ярашоўка Слонімскага павета. Ён скончыў Клецкую настаўніцкую гімназію ў 1913 годзе. У 1915 г. быў датэрмінова прызваны ў войска, скончыў школу працаршчыкаў у Пецяргофе. Ваяваў у Фінляндый. У снежні 1917 г. адзін зямляк перацягнуў яго да бальшавікоў, і з ім бацька твой выехаў на Дон. Захварэў і апынуўся ў шпіталі, а пасля — у белых. У Крыме пашчасціла яму сесцыі на пароход “Дон”, якім ён выехаў у Турцыю, адкуль у жніўні 1921 г. вярнуўся на радзіму.

У вайну з гітлераўцамі адзін сваяк напісаў на яго данос, абвінаваціўши ў шпіёнстве. Яго арыштавалі, але нейкі ўплывовы чытач “Баранавіцкай газеты”, дзе Платон Крэнь публікаваў фельетоны на бытавыя тэмы, дапамог яму выйсці з няволі. Аднак за тое выратаванне яго пасля вайны арыштавалі саветы і адправілі ў лагер, адкуль ён вярнуўся дадому ў 1953 годзе з туберкулёзам вачэй і лёгкіх. І пажыў яшчэ 9 гадоў.

Твой бацька Платон Крэнь быў таленавітым пісьменнікам, які пачынаў сваю творчасць як сатырык у віленскай “Маланцы” пад рознымі псевданімамі. Пісаў усё жыццё і прозу, і паэзію, і публіцыстыку. Аднойчы ён сам прызнаваўся табе ў лісце: “... не магу кінуць пісаць ... плачу, але пішу і стамляюся, быццам дровы сек, але затое на душы становіцца ціха ... нічога не мучыць” (ліст ад 07.03.1954 г.).

Маці не ўспрымала гэтага захаплення і лісткамі з яго вершамі распальвала пліту. Ты сабрала ўсё, што не згінула ў агні і ў папках “канторы”, і выдала кнігу “Бывай, Ярашоўка” ў “Беларускім кнігазборы”.

Ярашоўка — гэта і твая радзіма, тут ты нарадзілася 25 ліпеня 1929 года і падрастала сярод сваіх братоў Леаніда, Валодзі і Вані. Бацька прыгожа апісаў маліёнічасць прыроды Ярашоўкі і гісторыю яе гаспадароў. Аказваецца, у сярэднявечных гаспадароў Ярашоўкі быў адзін каталіцкі біскуп у Пецярбурзе (гэта ў XVIII ст.). Адна з уладальніц Ярашоўкі з Буглакаў была манашкаю слонімскага жаночага кляштара і падаравала яму маёнтак. Але за ўдзел кляш-

тара ў паўстанні 1863 года царскі ўрад канфіскаваў той маёнтак і аддаў у арэнду нейкаму польскаму шляхціцу. І ўрэшце Андрэй Крэнь, твой дзед, купіў Ярошоўку і сумленна на ёй гаспадарыў. А быў ён надта набожным...

Гэта ты мне апавядала, што твой дзед уставаў на досвітку і маліўся перад працоўным днём па некалькі гадзінаў, стоячы на каленях...

Тады, 12 мая 1966 года, ты запрасіла мяне на вячэрУ. Мікола Верабей, твой муж, быў вядомым выкладчыкам у політэхнічным інстытуце, ці не доктарам і прафесарам ужо тады. У вас была традыцыя – увечары ў час літаратурных зборняў збірацца ў цябе дома. Былі там Валодзя Дамашэвіч, Мікола Прашковіч, Адам Мальдзіс... Я ўвогуле ў сталічнай кватэры была ўпершыню. Вы жылі ў доме з высокай столлю, падлога была памалявана светла-жоўтаю фарбаю, занавескі былі зялёныя. Дачка твая Алена спала...

Да нашай сустрэчы ты чытала мае вершы ў часопісах і мела два першыя зборнічкі – “Дзяячае сэрца” і “Нёман ідзе”. Ты сказала як бы не сваю, а грамадскую думку пра тое, што мае вершы – гэта глыток крынічнай вадзіцы, шчырае, свежае слова ў паэзіі.

Мы былі ахрышчаны ў розных канфесіях, ты была праваслаўнаю. У той час гэтыя факты не высвятляліся. Калі ў Менску пачалі адпраўляць святыя набажэнствы на беларускай мове, ты пайшла маліцца ў касцёл святых Сымона і Алены. Вельмі ты цешылася, што ўнучка Ілонка трапіла з групай беларускіх дзяцей на лячэнне і адпачынак у Італію, дзе іх завезлі на спатканне са Святым Айцом Янам Паўлам II, які паблагаславіў Ілону і пацалаваў у галоўку.

Часта можна пачуць, як нехта кажа: “Сустрэліся першы раз, а такое адчуванне, што мы знаёмая ўсё жыццё”... Так і з намі было.

Цяпер я магу сказаць так: Бог выбраў мне сяброўку Іру, якая выбрала мяне за мае вершы, каб апекавацца мною ў сталіцы. Ты – равесніца маёй старэйшай сястры

Рэні, стала маёй старэйшаю духоўнаю сястрою. Я знайшла ў тваёй сям'і месца ў сталіцы, у тваім сэрцы – увагу, любоў, дабрыню. Мы былі з той часткі Беларусі, якую называюць Заходняй.

Мы былі адной духоўнай культуры: абедзве – хутаранкі. Нашу інакшасць, нашу ўзаемную роднасць мы адчулі з першай сустрэчы. Галоўнае, што нас збліжала, – гэта адносіны да жыцця: мы жылі на гэтым свеце, як нехта, хто да гэтага свету не належыць. Як пасланыя на гэты свет. Гэта была падсвядомая наша праўда.

Я ацаніла цябе адразу як чалавека, надзеленага вялікім дарам, які шукае спосаб чыніць духоўнае дабро, дапамагаць пакрыўдженым. Аднойчы я ажно спалохалася, калі ты сказала: “Пакуль чалавек у цярпенні, я гатова яму аддаць усё. Калі ён выбраўся з бяды і пачынае жыць нармальна, ён бойней мяне не цікавіць....”

Тое, што паміж намі пачалося, было падобным да таго, што адбылося, калі Езус размаўляў з багатым юнаком і “глінуў на яго з любоўю” (Мк10, 21).

Твае сябры пауніверсітэце вырасталі па службe з літаратарапаў у чыноўнікаў. Ніякая кар’ера – ні літаратурная, ні ў савецкіх установах – нас з табою не цікавіла... Зрэшты, яна была для нас немагчymая. У часе з’ездаў да цябе на сустрэчы ўвечары прыйходзілі ўжо толькі я і Валодзя Дамашэвіч. На VIII з’езд была запрошана Ларыса Геніюш. Яна і начавала ў цябе. У вас былі свае сяброўскія стасункі, таямніцы, перапіска, непараўнанні, якія вынікалі з таго, што вашу перапіску і размовы падслушоўвала і кантралявала “кантора”, таму што і Ларыса Антонаўна, і твой бацька былі вязнямі сумлення (як цяпер гэта называюць). Ты вучылася разам з дачкою презідэнта БНР Вінцку Жука-Грышкевіча Рагнедай, якая па маладосці таксама асмелілася надрукаваць свае вершы ў зборніку “Універсітэт паэтычны”, і за гэта вы абедзве атрымалі, як панесці. Але ты сяброўку ў бядзе не пакідала.

...Ці памятаеш, як ты мне аддала мяшок лістоў Ларысы Геніюш да Міколы Прашковіча? Мікола атрымаў тады аднапакаёўку. Пакуль ён перабраўся з інтэрната ў сваю кватэ-

ру, яе наведалі апекуны з “канторы” і паставілі “жучкі”. На наваселле да Міколы прыйшлі і прыехалі яго сябры. За тое, што ў сябе дома мужчыны спявалі “Мы выйдзэм шчыльнымі радамі...”, “Не пагаснуть зоркі ў небе”, “Магутны Божа...”, іх звольнілі з акадэмічных пасадаў, пазбавілі навуковых ступеняў, забралі тэмы навуковых даследаванняў, асудзілі за нацыяналізм. Мікола прынёс лісты Ларысы і Івана Геніошаў да цябе. Але ў цябе таксама было небяспечна. Ты хавала лісты то ў кантэйнеры ад хлеба, то ў карзіне з бялізнай. Стамілася і аддала мне. Гэта было ў 1977 годзе. Я ехала з Менску на Дні літаратуры ў Смаргонь, Астравец, Ашмяны з Максімам Танкам і Нілам Гілевічам. У дарозе я паклала лісты ў багажнік “Волгі”, на якой нас супрадавчала сакратар па ідэалогіі Емільянава Е.Я., і так яны прыехалі ў Гародню, дзе я запісала іх у асноўны фонд музея Максіма Багдановіча.

Калі я пазнаёмілася з табой, з того часу я ўжо не начавала ў гатэлях. Не таму, што мела алергію на гатэльны пыл, а таму што ты мяне запрашала шчыра, упэўнівала, што ў цябе мне будзе лепей, што ты чакаеш мяне і хочаш са мной нагаварыцца.

…Паступала ў мастацкую вучэльню мая дачка Віка. Пакуль ішлі ўступныя экзамены, ты карміла нас і слухала нашы аповеды. Знімала нашы стрэсы. А Алена, твая дачка, цярплюва гэта ўсё пераносіла. Жылі вы тады ў менскай кватэры на тэрыторыі політэхнічнага гарадка, Мікола быў ужо не з вами: вы раз’ехаліся па розных кватэрах, але ўсё жыпшё цярпелі боль па страчанай сям’і. У канцы жыцця ён прыходзіў да цябе абедаць… Паміж вамі была няспоўненая любоў і шкадаванне.

Я прыязджала ў Менск у выдавецтва “Мастацкая літаратура”, дзе праз некалькі гадоў выходзіў мой новы зборнічак вершаў, які там ляжаў і чакаў сваёй чаргі. Калі выходзіла кнішка “Ты — гэта ты”, рэдактарам яе быў інтэлігентны, сціплы паэт Іван Калеснік, а аблікоўвалі мы рукапіс у тваёй кватэры, бо ў выдавецтве заўсёды было тлумна. Вельмі хутка пасля таго Іван раптоўна памёр, і мы з табой размаўлялі пра гэта, успаміналі, шкадавалі яго.

Ты, Ірачка, раздзяляла са мной клопаты па выданні маіх зборнікаў. У кожнай рэдакцыі ў цябе былі знаёмыя, ты пра-водзіла мае друкаванкі праз казённыя “рагаткі”... Дзякую-чы той дабрыні, з плёну якой я карысталася. Ты і ганаары звычайна атрымоўвала за мяне — я толькі даверанаасць табе пакідала. З ганаарамі, як правіла, праблемаў не было (былі затрымкі на тыдзень-другі або і на месяцы), але ўжо ў 90-я гады ганаараў стараліся не выплючваць, а аддаваць аўтару яго кніжкамі на адпаведныя, напічаныя бухгалтарам, сумы. Тады і з'явілася кнішка выбранага “Снапок”, за якую мне налічылі па тагачасным курсе сто даляраў і хацелі, каб я амаль увесь наклад выкупіла сама. Але ты пайшла з той да-веранаасцю ў бухгалтэрню, і для цябе знайшліся грошы... А кніжку маю Зміцер Цехановіч у Менску скупіў у кнігарнях і распаўсюдзіў у часе некалькіх літаратурных сустрэч, якія ён мне арганізаваў.

У нас з табой, Іра, была вялікая агульная любоў — гэта паэт Максім Багдановіч, яго вялікае кароткае жыццё ў кант-экспеце яго несмяротнага роду. З многімі яго стрыечнымі сё-страмі, братамі ты была знаёмая, сустракалася з Аней Вала-совіч, ліставалася і з ёю, і з яе дачушкай. Збірала ім пасылкі і атрымоўвала ад іх краснадарскую гарбату.

Мой муж Эрык Загнетаў у свае апошнія гады лячыўся ў 9-й клінічнай бальніцы Менска па вул. Сямашкі, 1. Ты раздзя-ляла і гэтыя клопаты са мной — наведвалася яго, ездзіла туды з перасадкамі, сама нездаровая, вазіла Эрыку прадукты і лекі...

У той самы час недзе ў далёкай ад нас Калькуце благас-лаўлёная цяпер Маці Тэрэза пайшла на вуліцу апекаваща хворымі бяздомнымі, таму што Езус паклікаў яе быць Яго святым. Яна сабрала і стварыла закон місіянера Людові, пабудавала горад для церпячых на праказу. Благаслаўлёная Маці Тэрэза пакінула пасля сябе 4 тысячи сёстраў закону ў 600 цэнтрах 127 краінаў свету, дзе знайшлі прытулак і дапамо-гу 90 тысяч хворых, каля паўмільёна сем'яў, 20 тысяч пакіну-тых дзяцей.

Тваім лепразорыем была твая кватэра, тваімі сродкамі была твая зарплата. Тваімі сёстрамі твойго “закону” былі

дачка Алена і пасля ўнучка Ілонка. Але было ў цябе шмат духоўных сёстраў у Менску і ў іншых местах. Ты ведала іх магчымасці, іх сілы, ведала, на якую іх дапамогу можна разлічваць. Сярод іх былі сябры з універсітэта. Былі калегі з тых асяродкаў беларушчыны, у якіх ты працавала. Была жонка мастака Марачкіна Ірына, лекарка Тамара Антановіч.

Шмат разоў я сустракала ў тваёй кватэры Міколу Стому, які пасля стаў добрым навачасным кампазітарам, а тады быў студэнтам кансерваторыі. Ты ведала яго бацькоў, якія жылі ў Новай Вільні. Калі Міколу зацягнулі ў войска, ён вельмі гала-даў і прыбягаў да цябе, каб наесціся хоць раз на тыдзень...

У тваёй кватэры я сустрэла аднойчы старэн'кую інтэлігентную пані, жонку расстралянага расійскага пісьменніка (здаецца, Жалязнога). Пасля яе смерці ты хадзіла па савецкіх судах і дабілася, каб яе ўнучку не выселілі з бабулінай кватэры. Такія былі “гуманнія” законы – унучка не мела права на бабуліну спадчыну. Кватэру забірала дзяржава, але ты дабілася – і яе перапісалі на ўнучку.

...У тваёй кватэры жылі розныя жывуны і паўзуны: папугай, чарапашкі, ну, і коцкі, вядома. Але і бяздомных катоў, і сабак ты таксама карміла. Памятаеш, я сказала, што коцкі замяняюць мне ўсіх, каго я мела ў дзяцінстве на хутары – конікаў, бычкоў, парасятаў... Калі я вяртаюся ў замечаны непрытульны пад’езд, перад якім на паламаных лаўках сядзяць і ўсё “канцралююць”, а то яшчэ і чапляюцца бесцырымонныя суседкі, коцкі абараняюць мяне, заступаюцца за мяне, бяруць на сябе частку гэтай людской раздражнёнасці... Ты па сваёй звычыі памаўчала і кажаш: “Добра ты гэта сказала. Я адчуваю тое самае”.

Найболей насяднала любоў да Беларусі. Сустракаліся мы на яе прасторах мала. Аднойчы ў Ракуцёўшчыне, дзе беларуская інтэлігенцыя святкавала Максімава лета на Радзіме. Аднойчы ў Вільні, на першым з’ездзе БНФ “Адраджэнье”...

Ты прыехала з Менску, а я з Гародні, і мы сустрэліся ў вёсцы Біскупцы, пра якую ты ўсё ведала з маіх вершаў. Ты пазнаёмілася з маёй мамай і Рэнай, паказала я табе тыя мясціны, дзе ў нас растуць ягады, грыбы, дзе Гаўя абліятае

паўкругам наш луг, а напрадвесні залівае яго, каб добра, густа сена расло, і ўпадае ў Нёман. І месца, дзе я буду адпачываць, калі зусім стамлюся, я табе таксама паказала...

У Гародні ты спынялася ў брата Вані, да мяне заходзіла на некалькі гадзінаў. Я любіла паказваць сябрам свой горад і апавядыць яго гісторыю, якую і сама вывучала ўсё жыццё. Мы з табой наведвалі магілу Марыі Апанасаўны Багдановіч, маці нашага любімага Максіма Багдановіча.

У цяперашній маёй кватэрэ “брэжнеўцы” ты сказала: “Як адправяць цябе на пенсію, ты застанешся жабрачкай”.

Так, не шмат матэрыяльнага багацця я набыла. З кватэрэ ў музей М. Багдановіча я вынесла ўсё, што там спагрэбілася. З музея ў кватэру не прынесла ні макулінкі.

Так, між намі, лепей было б, каб я ўвогуле жыла ў сваёй вёсцы ў бацькавай хаце. Каб дабіцца нейкіх поспехаў, мала ўмець толькі вершы пісаць, трэба быць дзелавой. Але каб я спраўнаю была, то ты не выбрала б мяне сваёй сяброўкай...

Па смерці таты і Эрыка я часта адчуvalа пэўны неспакой і нават адчай — маіх заробкаў не хапала на самае неабходнае. Але я навучылася трymацца за пацеркі ружанца, і гэта моцная зброя супраць неспакою.

У сяброўстве адбываецца ўзаемнае адорванне любоўю.

Калі нехта не зведаў кахрання, але знайшоў сяброўства, а плача, што ён нешчаслівы, — ён грашыць.

Пра нас з табой казалі, што мы падобныя. Мы былі падобныя духоўна. На фоне і сярод савецкай падтасоўкі, няпраўды, мы шукалі споўненай любові, шчырасці, даверу, шукалі праўды. Як быццам мы раней усе гэтыя рэчы мелі — зведалі смак Божай любові і Божай праўды. Шукаць можна толькі тое, што чалавек меў раней і страціў.

“Кожны чалавек носіць у сабе падсвядома глыбокі ўспамін пра рай, які страцілі некалі даўно нашы першыя продкі...”, — пісаў Генры Наўвэн.

Калі разважаць катэгорыямі гэтага свету, то мы і тут мелі кожная свой маленькі рай у дзяцінстве, мелі любоў бацькоў, у якой шмат ад бескарыснай Божай любові. Твая маці Пелагея памерла ў 1951 годзе, калі табе было 22 гады. Бацьку

ты пахавала пасля сваіх трывцаці, а за ім і цётку Аляксандру. Я ж у свой маленкі рай вярталася доўга і прыводзіла туды сваіх дзяцей Віку і Валеру... Бог кампенсаваў нам стра ту нашых спакойных хутароў — пабудаваў на скале нашага сяброўства гняздзечка сваёй міласэрнасці. Бог благаслаўляў цябе — вуснамі маіх вершаў, мяне — тваімі вуснамі, якія хвалілі мае вершы.

Прыемна апавяданьце пра сябе таму, хто цябе не перрабівае, хто пранікае ў глыбіню тваіх словаў. Пры сустрэчах я табе чытала ўсё, што за час нашых ростаняў у мяне з'явілася. Не заўсёды гэта былі шэдэўры, але ты знаходзіла тое, за што можна мяне пахваліць і благаславіць. Гэта было мне неабходна, каб паставіць крапку і рыфмаваць, шукаць далей, гэта былі этапы майго паэтычнага росту. Замест шматлікіх крытыкаў і аматараў, якія з'яўляліся эпізадычна і знікалі, у мяне была ты, Іра. Ты замяняла мне залы слухачоў, ты супаківала мяне, калі мяне зневажалі.

Удзячнасць родзіць удзячнасць, любоў родзіць любоў. Мы былі дужыя ў сваёй супольнасці. Мы ведалі, што мы ёсць выбраныя, благаслаўленыя і падараваныя адной Богам на ўзаемную любоў. Выбраныя Богам, але не выбраныя гэтым светам. Але выбраным гэтага свету мы не зайдросцілі.

У табе ўвогуле не было заніжанай самаацэнкі, і мне ты не дазваляла самазнішчэння, хоць чыноўніцы часта даводзілі мяне да адчаю — я выкладала ў школе беларускую мову і літаратуру не па іхніх методыках, а па шкале хвялявання свайго сэрца. Мы абмяркоўвалі паміж сабой, што імкненне да папулярнасці і ўлады — гэта спакусы людзей слабых. Адступленне ад прынцыпаў свайго роду, непавага да сябе, заніжаная самаацэнка — таксама гадкія спакусы. Ад ганарлівасці да самазнішчэння няма ніякай мяжы. Мы ўсё такое адмяталі ў сваіх душах. Ты была майм правадніком па сталічных лабірынтах і правадніком па маіх творчых пошуках. Спаканні з табой, гутаркі за тваім круглым сталом давалі мне добрае адчуванне, гайлі маё слабое сэрца. Ты адчувала тое самае. Нашы ростані зарасталі пустазеллем, а спаканні давалі высокія плённы сумоўя. Мы перакопвалі

ў адзіноце горы пяску, каб дакапацца да чыстай крыніцы нашага сумоўя.

Перагісваліся мы нерэгулярна, не абменьваліся фоткамі. Я пакідала табе аўтографы вершаў і аўтографы на кніжках. Ты аднойчы завязала мне хусцінку — было холадна, пачагіла на шыю драўляныя пацеркі — уся матэрываальная памяць аб табе.

Але духоўная — твой голас, які не заглушаецца часам, які я чую і думаю, што гэта Бог размаўляе са мной тваім голасам. Твой голас замяніе мне ацэнку маёй дзеянасці начальнікамі, лідэрамі. Твой голас — гэта ўся беларуская мая слава. А іншай — сусветнай — мне не трэба было ніколі.

“Праўдзівая праца малітвы ёсьць суцішэннем і слуханнем Голасу, які гаворыць пра мяне добра...”, — пісаў Генры Наўвэн.

“Супольнае ламанне хлеба” — ламанне і аддача — гэта шчаслівія хвіліны ў сяброўстве.

Усё сваё жыщё ты хварэла. Шмат часу правяла ў бальніцах. Калі ты лячылася, Валодзя Дамашэвіч браў на сябе абавязкі наведваць цябе ў бальніцах. І, вядома, дачка Алена.

Апошняя хвароба, а гэта была злякасная пухліна мозга, - прыносила табе невыносны болю, спазмы сасудаў, невыноснае цярпенне. Але ты была чалавекам выключным, моцным, мужкім, — ты прыняла сваю хваробу як выпрабаванне ад Бога, як дарогу да ачышчэння, да паглыблення сваёй асобы, да ўдасканалення сваёй шляхотнасці, як выйсце са змроку да святла. Ты прыняла хваробу як ахвяраванне цябе Богам на алтар Беларусі.

“Цярпенне — гэта сродак удасканалення радасці і спакою... Экстрэмальны холад пячэ... Гэта абсалютная праўда, што да Бога можна дайсці толькі праз цярпенне, якое становіцца радасцю, таму што ўрэшце ёсьць поўнай радасцю...”, — пісаў Генры Наўвэн.

Хвароба твая працякала марудна, але ў гэты час ты была яшчэ больш уважлівай да людзей і да мяне. Ты рыхтавала свой апошні падарунак — аддаць сябе ў смерці. Ты падараўла мне сябе ў смерці, каб я магла за цябе маліцца.

Апошнім часам я ў Менск ездзіла не так часта і без на-  
члегаў. Мы размаўлялі з табой па тэлефоне. Ты адказвала па-  
вольна, але дакладна. Прыйехала я на прэзентацыю зборнічка  
“На белых аблоках сноў”, запрасіла цябе на той вечар, але ты  
не прыйшла. Сказала мне па тэлефоне, што не знайшла ту ю  
залу... Вельмі хутка, праз некалькі дзён пасля нашай прэзен-  
тацыі, памёр наш вялікі пісьменнік – Васіль Быкаў. Неяк я ас-  
лабела і разгубілася, і не здолела арганізаваць сябе, і з’ездзіць  
развітаца з ім. У дзень пахавання патэлефанавала табе, а ты  
сказала, што збіраешся ў Дом літарата, але яшчэ ёсць шмат  
часу, а было ўжо дзве гадзіны дня, і я зразумела, што з табой  
дрэнна...

Напрадвесні 2004 года паехала я ў Менск начной мар-  
шруткай, каб пабыць з табой даўжэй перад паседжаннем  
рэдакцыі часопіса “Наша вера”. Ты адчыніла мне дзвёры і  
вярнулася да тэлевізара глядзець нейкі фільм. Я спрабава-  
ла з табой размаўляць, але ты ўжо мяне не разумела. Твая  
суседка зайшла ў тваю кватэру, нібы ў сваю, размаўляла з  
табой, нібы з вязнем у камеры, груба. Мяне яна не заўважа-  
ла. Ты захацела спусціцца ўніз па лесвіцы да таго паверха,  
дзе прыматацаваны скрынкі на пошту. Забрала газету са сваёй  
скрынкі. Маладая пані глядзела на цябе, як на неразумнае  
дзіця... “Як вы хутка забыліся, якая яна разумная!” – дума-  
ла я. Пасля той сустрэчы я ледзь даехала дадому. Два тыдні  
была як непрытомная, усё блытала, усё ў мяне падала з рук.  
Супакоілася – набрала твой нумар тэлефона. Мы крыху па-  
размаўлялі. Ты мяне пазнала па голасе. Потым я патэлефа-  
навала Валодзю Дамашэвічу і папрасіла яго даведацца пра  
тваё становішча. Валодзя і так усё ведаў, ён часта бываў у  
цябе і размаўляў з табою. Ён сказаў, што Алені “гэты хло-  
пец”, Аленін муж Дзіма, добра табой апякуюцца. Хлопец  
носіць цябе на руках. Я яшчэ пасумнівалася, ці надоўга ў  
яго хопіць цярпення... Валодзя адказаў, што хлопец дужы  
і яго хопіць надоўга. Ён сказаў гэта з такім перакананнем,  
што я паверыла. Але сама я не мела сілаў, каб да цябе зноў  
заехаць. Валодзя прывёз да цябе ксяндза, які прыняў тваю  
апошнюю споведзь, падрыхтаваў да нябеснай пілігрымкі...

Пра тваю смерць 20 лютага ўвечары я даведалася ранкам 22 лютага 2005 года. Алена сказала ў тэлефон, што сёння маму будуць хаваць у Моўчадзі, куды з Гародні едзе дзядзя Ваня. Іван Платонавіч сказаў, што ў машыне ёсць для мяне месца. Беларусь была завалена гурбамі снегу, але мы ехалі на добрай машыне і прыехалі на некалькі хвілін раней, чым “прыехала” ты ў мікрааутобусе. Калі ў 1963 годзе ты хавала каля бацькі сваю цётку Аляксандру, паміж іхнімі магіламі ты пакінула месца для сябе. Такая ты ёсць. Ты вярнулася туды, дзе вучылася ў школе, прытулілася да родных, да тых, хто цябе любіў. На могілкі прыйшла адна твая аднакласніца — яна прыгожа співала па табе малітвы.

Дасць Бог, я калі-небудзь наведаю цябе ў Моўчадзі. Алена сказала па тэлефоне, што была там на Радаўніцу.

“Праўда ёсць такая, што хоць я не адчуваю гэтага ў кожную хвіліну, — я ёсць выбранае дзіця Бога, бясцэннае ў Яго вачах, названае ўзлюбленым дзіцем ад вечных часоў, і спачываю бяспечна ў Яго нястомных абдымках...” — Генры Наўвэн.

## Анатоль Сыс

Анатоль Сыс — нацыянальная ахвяра падзеяў 80–90 гадоў, калі мы, зусім не здольныя на людскія ўчынкі, лянівыя, вяліяя, кволіяя, не здольныя думаць, не тое што дзейнічаць, напалавіну трупы, прыўзняліся са сваёй агульнай магілы.

Саветы прыдумалі тэрмін “брацкай” магілы, але “брацкая” магіла была такой жа фікцыяй, як фікцыяй было ў саветаў усё савецкае жыццё. Віною таму, што Анатоль Сыс не сваё жыццё пражыў і загінуў у сваёй менскай аднапакаёўцы ў сорак гадоў у адзіноце, былі саветы, якія нас запаланілі, аб’ядналі дзве Беларусі ў адну, але так раз’ядналі духова ўсіх па аднаму, што мы жылі, як тыя прывіды ў непрабуднай ночы, усе на адным могільніку Беларусі. Калі б не было саветаў, маглі бы мы з Анатолем не сфатографавацца на той гудзевіцкай прызбе Белакозавай хаткі, і не было бы у музеі Максіма на стэндзе нашай агульнай з ім сяброўкі Зоські Верас бурштынавых пацеркаў з Дняпра, якія перад тым насіла, а пасля пакінула ў спадчыну Анатолю Сысу яго бабуля, а ён падараваў іх мне, — затое Анатоль жыў бы цяпер у Гарошкаве ў хаце, у якой застаўся і жыве адзін яго коцік, а светларусыя Анатоловы дзеці раслі б з татам і мамай, і кахала б Сыса адна прыгожая жанчына з берагоў Дняпра ці Сожа, яго равесніца. І свет цешыўся б, гледзячы на іх...

Няма такога апраўдання, што Сыс пражыў поўнае прыгодаў, жыццё паэта, што напісаў добрыя вершы, што сябры яго памятаюць, што праз год пасля яго смерці ў 2006 годзе выдавецтва “Кнігазбор” выдала амаль поўны збор яго твораў, укладзены Міхасём Скоблам... Жыццё чалавека ёсць неацэнным скарбам, кошт жыцця не вымяраеца ніякай творчасцю. Няма апраўдання таму, што Сыс загінуў у поўні жыцця ў “мірны” час.

Анатоль Сыс павінен быў стацца нацыянальной падзеяй, але мы не вартыя таго, каб ён стаўся нават нашым нацыянальным горам, нашым агульным болем...

Усе хацелі камандаваць, але ніхто не ўмеў слухаць каманды. Пазняк паклікаў — неяк сабраліся. Дзівакі. Хацелі быць разам, але не на прынцыпах любові і ўзаемадаверу, узаемапавагі, а на прынцыпах “я лепшы за іншых”.

Збіраліся ў адным месцы, але кожны ў сваім непрабіўным, гукаадпорным адзенні. Збіраліся — кожны з таемнай думкай, каб захавацца ад усіх на дыстанцыі і хоць тут дасягнуць вышэйшасці.

Ішлі змагацца за шчасце Беларусі, але сам кожны не хацеў быць шчаслівым. Кожны хацеў быць разумнейшым і хітрышым за другога. Усе пагарджалі ўсім і былі вартыя пагарды, гулялі ў сляпых і глухіх, ніхто нікога не бачыў, не слухаў, не ведаў і ведаць не хацеў.

Але надзея на іншы свет, не такі, як той, у якім давялося жыць, брала пад пахі, паднімала, давала жывой вады, прамывала вочы, прытуляла моцна да сябе, каб зноў не ўпалі. Трымала. Бывалі імгненні, што раптам усім разам было так добра.

Ракуцёўшчына 1985 года. Паўстае светлавалосы Сяржук Сокалаў-Воюш з гітарай і будзіць прачнуцца: “Ты ляці ў высі, малады саколе!”

Фэсты новых, не фальклёрных, не лірычных рытмаў — рокі-крокі... У залах дзеці з ланцугамі на руках. Гурт “Мроя” дае чаду, дзеці звіняць ланцугамі... Выходзіць светларусы Анатоль Сыс, лапае “гранату” мікрофона, кажа: “У-у-у”! Зала нямее. Ён спакойна выразна пачынае співаць:

*У гэтай краіне не маю я волі.  
Вось хмарка, я сяду і ў даль палячу.  
Над гэтай гаморай, над гэтым садомам  
ні шчасця, ні славы, я волі хачу...*

“Трупы” ўстаюць — вочы пачынаюць бачыць, вушы чуюць.

Калі ездзіла я на рады БНФ “Адраджэньне”, якія праходзілі ў Чырвоным касцёле на другім паверсе, Анатоль

Сыс звычайна садзіўся каля мяне. Пазняку трэба было нас убачыць – усіх разам і кожнага асобна.

Сыс пакінуў фронт, таму што яго моцна пакрыўдзіў Пазняк. І не адзін раз. Пакрыўдзіў святое дзіця паэзіі. Пачаўся цэрэбральны холад расчараўання. Сыс напіўся, узяў кій і пачаў лупіць ім па стале і па сабе: “Бунт, бунт, бунт!” Ён прыехаў з вёскі ў вышыванай кашулі, пад якою не было скурсы. Усе яго дзіцячыя дэмманстрацыі адбываліся ад крыўды, якую яму нанёс чалавек, якога ён наперад ужо выбраў сваім презідэнтам, а ўсе сябры нават не зауважылі гэтай абразы. Пазняк кричаў на сваіх аднадумцаў, як сакратар на членаў КПСС, шмат каму было крыўдна, але многія мелі цвёрдую скuru, не дзеля Пазняка прыйшлі ў Народны фронт.

Сыс быў залішне далікатны, бо паэтам быў, народнафронтайскім, змагарскім паэтам. Ён ужо зведаў смак захаплення стадыёнаў і пляцаў… Але пляцы збіраліся на кароткі тэрмін і ўсім хацелася пакрычаць… Не было яшчэ начных супрацьстаянняў. А Сыс меў энергіі на такія пляцы, каб зарадзіць ёю мноства людзей… Творчасць і жыццё Сыс яднаў у адно, і яму патрэбны быў чыгач-слухач “тут і цяпер”, успрыняцце яго верша і захапленне ім патрэбна было Сысу дзеля таго, каб напісаць наступны верш. Ён усіх любіў, але для гармоніі яму патрэбна была ўзаемная любоў… Беларуская культура не ўзнялася так, каб ствараць новыя школы і новыя плыні для свету, Анатоль працаваў у класічным вершы, але нехта павінен быў знайсці спосаб, каб выкарыстаць Сысоў патэнцыял. Гэта мог зрабіць толькі Народны фронт… Але БНФ не меў часу думаць пра асобных людзей.

А тут яго, нібы вучня ў дрэннай школе, ставяць у куток на калені на гарох… Яго блазенскія выкryкі на пісьменніцкіх сходах у кожным краі ўспрымаліся б як нявіннае блазенства і лакалізваліся б палюбоўна. Ён правакаваў на любоў! Салідныя пісьменнікі ўспрымалі гэта як абразу іх таленту. Але ў той час, калі вырас Анатоль Сыс, Саюзам пісьменнікаў ужо не кіраваў Максім Танк. Таму пісьменнікі не навідаво-ку, а ў кабінетах, не супраць былі з ім выпіць. Каб жа такія разумныя ўзялі ды пасадзілі яго ў той прэзідым на самае

ганаравае месца, усе ж захапляліся яго вершамі, прызнавалі самабытнасць яго таленту. Не. Пачыналі ўсур'ёз ваяваць з Сысом. Тады ён прымяніў эмацыйны шантаж да ўсіх на тое, на што ўсе паддаваліся, — на алкаголь... Гэта яму ўдалося. Уцягнуў найперш сам сябе. Не знайшоў Анатоль іншага спосабу жыць цікава, захапіць сваю шырокую душу вялікай працай над вершам: усё, што напісаў, далося яму лёгка, без асаблівай мазольнай працы! А калі б разгарнуў усю тую прыродную сілу, калі б разварушыў усю глыбіню, — быў бы ў нас вялікі прыгожы паэт! Што ж, прыслаў яго Бог зарана... ці запозна... Час быў надта смутны і невыразны. Не ўсе маглі вытрываць самі сябе ў такім часе... Бог жа кампенсаваў страту tym, што даў вершам Анатоля Сыса асаблівую магію, прыцягненне, напаенне асалодай і цяплом.

*Як той сабака, я шукаю схову — сканаць у ім,  
каб шкельцы гострых слёз,  
спаўзлі з вачніц, нібы з асвіных гнёзд,  
на вусны і з крывёй збудзілі мову...  
Няхай хоць перад смерцю я пачую —  
што кроў мая раскажа пра мяне...  
нібы ў труне,  
я ў схове заначую,  
як той сабака, я пагібелъ чую...*

Памерла мама. На свеце людзеў не засталося. Ніхто яго не любіў. Баб'ё хацела яго прысвоіць, кожная — сабе.

Пасля Максіма і Валодзі ён быў прысланы Новым Анатолем. Але задзяйўбалі, свае дзяяўблі больш балюча і трапна, чым не свае.

Ён валодаў класічнай формай мастацкага абагульнення думкі. Не трэба было яму збіраць вобразы ў прыродзе, яны сыпаліся яму ў бярэмя, як зоркі ці метэарыты. Форму яму не трэба было шліфаваць, прычэсваць. Яго паэзія — гэта яго Беларусь, яна была падобнай да яго самога:

*Xто з пяром, хто з паходняй, хто з посахам  
свет знайшоў,  
а я — з гострым нажом...  
о, сівая мая, о, боская,  
згвалтаваная, мая босая,  
мая голая пад дажджом...*

Не была я ў Гарошкаве, не памятаю такой вёскі з таго падарожжа па Дняпры на цеплаходзе “Уладзімір Маякоўскі” ў пачатку лета 1985 года, у якое запрасіла мяне з групай пісьменнікаў Галіна Васілеўская. Мяне здзівіў Сож у tym месцы, дзе ён упадае ў Дняпро, — прыток Дняпра, а глыбей і шырэй за бацьку. І бераг там надта высокі, круты і з наплатастваннем мінулых стагоддзяў у зрэзе.

Анатоль Сыс таксама нарадзіўся і вырас надта буйным, гледзячы на Дняпро і Сож. Быў фізічна дужы і бессаромна прыгожы, як усмешка свету ў сонечны дзень. Зашмат святла і зашмат ночы — дзіця Ѹёмнага святла, абсалютная задаволенасць самім сабой, такі пуп зямлі... Канцэнтрацыя багемнасці, а гэта ён нажыў у сталіцы. Іншага Анатоля Сыса я не мела магчымасці бачыць, таму што ён урываўся, як сонца з-за хмараў, — каб разглядзець сонца, зашмат святла. У вечным экстазе містыка, дзе паэзія і жыццё пераплятаюцца ў адно. З нявіннасцю бэстыі. Я такіх, выключна нахабна-нявінных, пазбягала, бо не мела сілы іх не баяцца...

*Прыйдзе ў сне, спытае:*

- Данута, ты як падпішаши мне сваю новую книгу?
- У два слова, — адкажу яму, — Анатолю — Данута...
- Э, не! Падпіши так, як я табе падпісаў, падпіши вершам.
- Дык я табе, Анатолю, усе рыфмы свае пераплачу, перарыфмую болі...

*Калі бура разбурыла твае дні, калі падмыты Дняпром твае карані, і Дняпром падмыты і Сожам, не*

збярог цябе добры Божа, не было каму цябе падтрымаць, смерцю стала табе твая кватэра сама, хмары аглохлі, сарваліся, абарваліся хмары са сну ў сон пад адхон, з хваляў сну на сну хвали — і прапалі, стаміліся і прапалі — у драўляным чаўне на чорным парэпаным дне, не ў горле гарачай печы — у цямрэчы паэта Анатоля Сыса пахавалі, у напластаванні стагоддзяў, туды кроцік не ходзіць, не даходзіць карэнне ў сутарэнне... Чаўны, пласкадонкі, лодкі сталі на якар... і аніякай Дняпровай паводкай твае лодкі з месца не зрушицы... спынены час душыцы... якія там ружы?! Памерлі гужы, арэлі ўтравелі, удзірванелі... да змёртвыхпаўстання на Божую волю ты паддаўся, паэце Сыс Анатолю! Ніякай краплінай слова смагу сваю не натоліш, Беларусі не вымраіш болей неабсяжную светлую волю... адыграў пажыццёвую ролю. Нехта навейши — не лепши — на згвалтаванай, ветрам паваленай вежы будзе глушыца твае верши... у чыстым полі — у прысадку, у вуголлі, у сотах паэтавых вулляў і абвугленах вуснаў, як у пабітай пасудзіне, матывам-рэчытатывам... Вось гэта тое, святое, што ўжо ёсць і што будзе... Прызнайся, Толік, што гадка, калі на глуха забітая хатка, не пад крылом пчалінае маткі спаткі і спаткі? і спаткі...

## Францішкане

Гэта ж трэба было так мне нарадзіцца – у шчасці, у святасці, у святыле, у любові і дабрыні.

У абдымках Бога. У прыгожым Краі. У прыгожай зямлі. Узыходзіла сонейка – самае светлае, самае цёплае, самае лагоднае. Заходзіла сонейка, а на светлых нябёсах ужо гойдаўся на арэлях зорак маладзік – рот ад вуха да вуха. У нас яго называлі “цыганскэ сонца”, а яшчэ пелі “узыйдзе месячык, як млыновае кола”.

Я падрастала, а навокал мяне хадзілі прыгожыя людзі...

Ішлі па нашым гасцінцы паважныя Ігнась і Ганна. Ён ішоў наперадзе ў шараковых портках у палоску. Яна ішла на два крокі за ім у паласатым андараку, падперазаным вышываным фартушком. Яны ішлі па сонечным пясочку гасцінца – ад святла, у святыле, ішлі ў Свято. Іх постаці не мелі ценяў. Сынок іх буслік лётаў над імі ў блакіце, цешыўся сам і цешыў іх сваім лётам. Мой коцік пабег у барок паразмаўляць са святым Францішкам. Шпак свістаў, шчабятаў шпачысе простую песню, ішлі спаткі шпачкі, прыходзіў на прызбу Рэнін хлопец Мікалай і свістаў на дудачцы такую ж шпачковую мелодыю захаплення. А ноч была празрыстай ад песень і святла.

У дзяцінстве час спяшаеща разам з дзецьмі, якія хутка растуць. Нават тады, калі дзееці падаюць набок і коцяцца з горкі, як мяккае воблака па мураўцы, час імчыцца паверх вершалінак соснаў.

Мы елі печаную бульбачку з пражаным тоўчаным семем, а былі светлыя ад спакою.

У тым Краі, дзе жывёлку называлі братамі меншымі, як і святы Францішак... А прыйшлі расейскія бальшавікі – і пачалі называць нас меншымі братамі, як скаціну.

Аднойчы грэблі мы сена і перажылі поўнае зацменне нашага сонейка. А не падумалі, што Бог нас папярэджвае: жышцё будзе як доўгае зацменне і сонца і месяца адначасна.

І страшная вайна пракацілася, як навальніца. І мірнае жыццё пачалося страшней той страшной чужой вайны. Треба ж было мне скаціцца з гэтага светлага сонейка! Думала – заскочу яшчэ ў святлейшаша, апынулася ў суцэльнай цемры. У горадзе, дзе ноччу асвятляюць вуліцы ліхтарамі, жыла я ў цемры, гадавала дачку і сына на цемру. Сярод цёмных. У вечным хваляванні за марную марнасць.

Чорт палюе ў цямрэчы, ён цёмных дурачыць.

Схавайся ад чорта ў сонейка. Ён у святле і не ўбачыць...  
Гэта Адам Міцкевіч!

Найдыўжэйшая і найцымнейшая цемра – усяго толькі адна ноч, нават калі яна цягнецца ўсё жыццё. Таямніцы мамінага ружанчыка аказаліся даўжэй за цёмную ноч. Ружачкі малітваў разагрэлі холад замерзлай, пакінутай Сонейкамі, зямлі, прышыгнулі цяплынъ нябёсаў...

Аднойчы я зайшла ў францішканскі касцёл на будзённую святую Імшу. Спынілася каля ўвахода, так і прамаўчала. Святы Францішак паглядзеў на мяне вачамі, поўнымі скрухі. Як тата, калі я яго не слухаю. Крывавыя стыгматы на руках і нагах святога Францішка з абраза сагрэлі мае далоні, цяплю пайшло па ўсім пастыльым целе... Я пачала заходзіць у касцёл, каб пагрэцца.

Саджуся на лаўку, працягваю да святога Францішка свае рукі, грэюся, як на сонцы.

Аднойчы я пачула па польскім радыё “Сонечную песню або пахвалу стварэння” святога Францішка. Ніводзін верш мяне так не ўсхваляваў. Я доўга шукала святыя вершы святога паэта.

Знайшла на польскай і на расейскай мовах, доўга імі малілася. Пераклала на беларускую мову, але не з італьянской. Пасля знайшла і “Кветачкі святога Францішка” у тлумачэнні польскага паэта Леапольда Страффа. А цяпер паэтка Аксана Данільчык перакладае іх на беларускую мову з арыгінала.

І паступова пачало да мяне даходзіць, што я з роду святога Францішка. У мяне ж была татава бабуля – Франуся, маміна мама – Франуся, стрыечная сястра – Франя... Беж-

маванае імя ўзяла я сабе сама свядома – Дануся-Франуся. Мы – францішкане. Мы таксама, як святы Францішак умеем размаўляць з птушкамі і звяркамі на іх мове, а яны разумеюць нашу чалавечую мову.

І бягу я па натхненне да святога Францішка. А як патрунку прасіць, то бягу да сучасніка святога Францішка – да святога Антонія. У закрыстыі перад святой Імшою айцец Юзаф запіша мае просьбы “на пасак”... Так называецца, што на пасак, але на самой справе – у касцельны журнал. Перад святой Імшой буду шчыра маліцца на ружанцы, які складаў святы Дамінік, таксама іх сябра, сучаснік ...

Колькі ж іх было – сяброў па веры, сучаснікаў, якія сталі святымі, каб прыходзіць на дапамогу жывым ва ўсе часы. Пасля святой Імшы ўсе просьбы з малітвамі складаюцца да абраза святога Антонія. Набажэнства завершыцца прыгожай песняй, якую прыдумаў святы Банавентура, у той песні паўтараеца рэфрэнам радок: “Мёртвыя выходзяць ад няволі смерці...” Іду я дадому з лёгкасцю, якую атрымала ад малітвы да святога Антонія, з цеплынёй, якую распаліў святы Францішак, з вялікім спакоем, нават з радасцю, што нічога не маю, ні да чога не прывязана, толькі да Бога.

Я ведаю, што яшчэ не пазбавілася ўсіх сумненняў, што маё свято не аднойчы будуць засціць змрочныя думкі, будзе мяне даймаць не раз смутак, што няма чым накарміць маіх коцікаў.

Святасць – гэта не тое самае, што і дасканалая гармонія. Святасць вымагае малітоўнай працы душы, практикі канцэмпляцый і чистых адносін да ўсіх людзей, з якімі судакра-наешся.

Людзей вакол мяне будзе ўсё меней і меней, але застаюцца толькі тыя, якіх пасылае сам Бог.

Гэта людзі, якія нясуць Свято, якія шукаюць Святыя. Але цемра живе. І наступаюць зацменні майго светлага змыслу.

Я – з той цемры, якая зведала Бога, пасля пакінула Яго, звабленая чортам, але мела сілы да Яго вярнуцца. Мая трагедыя ў тым, што калі нават Бог дае мне яшчэ крыху часу,

каб пажыць сярод сваіх, якіх так мала, што рэдка даводзіцца размаўляць,- то наўрад іці хопіць у мяне сілы, каб абсалютна пазбавіцца ад усіх грэшных прывычак, якіх набралася ў Краіне супольнай доўгай цёмнай ночы.

Але мая духоўная праца ідзе толькі ў такім накірунку, калі талент паэтычны перарастае ў талент веры, у талент вяртання ўсяго набытага іншым, каб зусім без ніякіх рэчаў, толькі з багатай голай душой прытуліцца да Святла і ў Ім застацца. Божа, ператвары маю цемру ў Святло ўсім тым, каго цемра загарнула.

## Хрысціна Лялько

Хрысціна Лялько таксама ўзгадавала адну яблыньку пад назвай “На далонях любові”.

Хрысціна прапанавала мне быць рэдактарам гэтай сваёй кнігі, бо знаёмыя мы з 1982 года і паходзім з Лідчыны — зямлячкі... Мама Хрысціны Лялько спачывае каля касцёла ў Белагрудзе, каля хутара ў Хадзюках сад асірацеў, але не засох, выспываюць яблыкі. І цвіце яблынька натхнення Хрысціны Лялько...

Мне здаецца, што такой кнігі паэзіі ў нашай літаратуры не было: кнігі, у якой няма мытняў, межаў, візаў, шлагбаўмаў, дзе Беларусь натуральна і праста злучаецца з Еўропай, са светам. Прастора кнігі — планета Зямля, яе жывое дыханне і жывыя пачуцці людзей, якія яе насяляюць, а пачуццям не перашкаджаюць межы. “На розных мовах гаворым — яднае маўчанне...” Здаецца, што сваёю любоўю Хрысціна абняла і сагрэла наш сусвет...

Яна паехала ў санктуарыі і святыя мясціны, каб прасіць Бога быць літасцівым да Беларусі: “Вялікі Божа, перажыць дазволь майму народу горкую часіну...” Паехала па веды, каб вучыцца выдаваць каталіцкія часопісы. Свой чысты хутар з бярозамі і яблыневым садам, з мамінау ўсмешкаю і любоўю яна павезла з сабою ў сэрцы, перагоўненым тугою па шчасці...

Хрысцініна радзіма — хутар каля вёскі Хадзюкі на Лідчыне, дзе добры Бог паклаў яе на рукі маці Марыі з роду Гурскіх 30 сакавіка 1956 года, у Вялікую пятніцу Вялікага посту.

Хутар — гэта завершанае ў сваёй паўнаце жыццё. Ён расце ў нябёсны дрэвамі, ён заглыбляецца ў гісторыю радаводам, ён упрыгожваецца працаю, “парогам матчынай хаты”, “чыстым росквітам неба”, “бярозамі каля хаты” і “зоркамі язміну”, што падаюць на падворак... Хутар збірае адзінае багацце — любоў...

Хрысціна гадавалася, атуленая любоўю маці. Скончыла Тарноўскую сярэднюю школу, Беларускі дзяржаўны універсітэт, засталася ў сталіцы, але кожную вольную хвіліну

ляцела на свой хутар, да любой матулі. Працавала ў музей Янкі Купалы, у тыднёвіку “Літаратура і мастацтва”, у часопісе “Беларусь”...

Хрысціна паходзіць з заходняй часткі Беларусі, дзе гісторыя кроіла мяжы па-жывому, як чэрстыя акраец хлеба; дзе ваявалі і забівалі, не памятаючы, за што; дзе лінія фронту ішла не па акопах, а па сэрцах; дзе пад соснамі каля касцёла ў Белагрудзе ляжаць побач дзед Вінцук і дзядзька Віктар, расстраляныя на Вялікдзень 1942 года паліцаем-прыдуркам; дзе на вачах малой уражлівай дзяўчынкі пад корань зразалі дзедаў лес — знішчалі казку маленства.

Пра гэта пазней Хрысціна распавяяла ў сваіх вершах і прозе. Распавяяла таленавіта, стрымана, не дэмантуючы болю. Яе аповеды з самага пачатку ахвотна друкавалі газеты і часопісы, яе заўважылі і палюбілі такія майстры слова, як Янка Брыль і Ян Скрыган. Абедзве кнігі прозы Хрысціны Лялько — “Дарога пад гару” і “Світанак над бярозамі” — былі высока ацэнены крытыкай...

Прыйшлі ў Беларусь 90-я гады, і людзі зрабілі “першы крок ад эпохі, калі заместа шапак сваіх здымалі з храмаў крыжы”... Прыйшло адраджэнне, і “бомамі ўзнёслымі званоў сад душы абуджаны прачнуўся”...

У гэтых час лёс падараўваў Хрысціне дзве незабыўныя сустрэчы з Папам Янам Паўлам II. Святы Айцец благаславіў яе на выданне каталіцкіх часопісаў і пасля цешыўся, што Беларусь мае каталіцкі друк на роднай мове...

Больш за дзесяць гадоў Хрысціна працуе галоўным рэдактарам каталіцкіх часопісаў “Наша вера” і “Ave Maria”. За гэты час яна падараўвала беларускаму чытачу кнігі і энцыклікі Папы Яна Паўла II, іншых польскіх тэолагаў, пераствораныя ёю на роднай мове, сабрала каля кварталініка “Наша вера” лепшыя творчыя сілы нашага краю — святароў, пісьменнікаў, вучоных, даследчыкаў культуры, гісторыі, літаратуры. Заснавала пры часопісе “Бібліятэку „Нашай веры“” і стала яе рэдактарам...

За гэты час хапіла ёй і радасці, і болю... 8 жніўня 2002 года адышла ў Вечнасць яе мама, якая была сяброўкаю і самаю надзейнаю падтрымкаю і апораю...

*На промнях сонца запішу я ноты  
свае высокай, светлай адзіноты...*

Бог адзін ведае, чаго вартыя гэтыя словы і з якою шчырасцю яны прамоўленыя. Людзей, роўных маці, няма...

Каб суцішыць боль і пазбіраць думкі, упараткаваць успаміны і перанесці ў новы жывы кантэкст, Хрысціна зноў едзе ў далёкі свет, ходзіць па Божых сцежках... Яна не ўцякае з Радзімы ад вялікай любові да ўсяго, чым ёсць Радзіма. Уцячы і нельга, і немагчыма, як сама прызнаеца: “бярэзняк (...) да апошняй маёй асечкі будзе бегчы за мной”...

Сандомеж, вулкі Варшавы, гатычны Гданьск, Асізі і Перуджа...

Яна едзе ў свет з адкрытым сэрцам і з сумам па любові, якой найбольыш збірала ў матчыным садзе. У свеце знаходзіць шмат цяпла і дабрыні, а новыя сустрэчы напаўняюць душу высокім святлом, дораць натхненне. Чым большы свет, тым больш у ім параскідана вершаў. Але вершы не збіраюць так, як ягады ў лесе. Трэба адрэзаць па-жывому кавалак сэрца і кінуць у агонь, каб зацвіў верш. Чым меней здзейснена пачуццё, тым глыбейшы верш. Але калі верш удаецца – лягчэе на сэрцы, кампенсуецца боль... З чистых пачуццяў родзящеца чыстыя вершы. Сапраўдных вершаў не складаюць, імі пакутуюць.

*Пакутаю напоўнена душа  
і перажытым колісъ, і адчутым.  
Высокая нядзельная Імша  
бывае самай светлаю мінутай...*

Як здзівіў мяне калісьці сваёй завершанай мудрасцю Хрысцінін хутар, так цяпер здзівілі мяне яе дасканалыя ў сваёй натуральнасці вершы, запоўненыя зместам жывога жыцця...

У кнізе “На далонях любові” ёсць другі раздзел – “Чытаю Тваё неба”: пераклады духоўнай паэзіі, і гэта другая па-

лова Хрысцінінага чыстага сэрца...

Цудоўныя вершы – ад Каралія Вайтылы і Чэслава Мілаша – да менш вядомых нам паэтаў-святароў. Магчыма, сваімі перакладамі Хрысціна хацела падзяліцца высокімі здабыткамі найперш польскай духоўнай паэзіі, паказаць, якія розныя паэтычныя традыцыі нашых двух, такіх блізкіх па духоўнай культуры народаў. Абодва раздзелы кнігі з'яднаныя адною высокай любоўю – да Бога і да людзей...

Я не асмельваюся запытаць у Хрысціны, ці ствараюцца пасля кнігі “На далонях любові” новыя вершы... І тым болей не асмельваюся спытаць, як ёй пішацца проза... Найбольш размаўляю з ёю як з галоўным рэдактарам каталіцкіх часопісаў, у якія дасылаю свае творы. Удзячнай ёй, што на стронках гэтых часопісаў ёсць месца не толькі для маіх твораў, але й для твораў многіх нашых калегаў, якія пішуть дзеля хвалы Бога і роднага краю.

## Мой Будслаў

Ад часу, калі сябе памятаю, я любіла чытаць вершы, не абавязкова добрая, — усе вершы, якія мне трапляліся. Усё, што ўкладзена ў слупок і мае пэўную форму, я чытала з вялікай асалодай. Самы няўклюдны, каструбаваты, недапрацаваны верш я ўспрымала як жывую істоту і апраўдвала ўсім сэрцам яе існаванне. Чаму вершы павінны быць толькі дасканалыя? І няўдалыя вершы некаму падаўца, як і людзі...

Я вучыла вершы на памяць, асабліва калі яны былі на беларускай мове. Часам я не ведала, хто аўтар. Вось адзін такі цудоўны верш, аўтара якога я так і не знайшла:

*Беларуская зямелька  
Мяне ўзгадавала,  
Маці ў мове беларускай  
Песню мне спявала.  
Гэта мова і Край родны  
Над усё мне міла.  
Не магу іх адцураца  
Да самай магілы.  
Не магу іх адцураца —  
Як рукі, як вока.  
Няхай слава Беларусі  
Ідзе ў свет шырока...*

Мне хацелася пісаць вершы толькі таму, што я іх любіла. Згаджаюся з паэтамі, што гэта самая вялікая асалода — пісаць вершы, перагорваць белы папар чорным пяром-плугам. Рукі ў сне цяпер дранцвеюць ад гэтай напруженай працы ўсяго жыцця, але я не крыўдую за гэта на вершы.

Я марыла ў дзявоцтве пра каханне і пра тое, што паэты прымуць мяне ў сваю сям'ю. Яны прынялі мяне ў Саюз беларускіх пісьменнікаў.

Я марыла знайсці сабе такую працу, каб чытаць вершы маладых паэтаў і дапамагаць ім. Такая праца ў Гародні была толькі ў газеце, але там не было мне свабоднага месца.

Калі я працавала ў школе, там таксама зредку знаходзіліся паэты, якія паказвалі мне свае першыя вершы. Гэта такая таямнічая, амаль інтрыгінная акцыя — прызнанне, што чалавек таксама мае гэтую святую хваробу... Я заўсёды шукала і знаходзіла ў творах пачаткоўцаў добры пачатак. Самы няспелы верш мае ў сабе нешта добрае. Калі ж я пачала працаваць у музеі, дзвёры якога заўсёды адчынены перад людзьмі, мая мара споўнілася: паэты сталі заходзіць у музеі і прыносьць агульныя спышткі вершаў, часам і па некалькі спышткаў адразу... Шмат часу трэба было знайсці на ўважліве перачытанне тых спышткаў, але гэта час малітоўны...

У той краіне, якая называлася “савецкай”, чамусыці ў модзе была не добрая пээзія, а патрыятычная. Са сцэны дэкламаваліся зрыфмаваныя проза-вершы. Ды і ў школьнай і інстытуцкай праграмах пераважалі такія. Але ў той час было шмат добрых настаўнікаў, асабліва настаўнікаў мовы і літаратуры, якія ведалі свой прадмет і ўмелі прыгожа апавяданці пра пээзію. Савецкія людзі чыталі кнігі. Я жыла ў Гародні за Нёманам, па гэтай прычыне мне адной выпісвалі часопіс “Сусветная літаратура” без адмысловага ўзгаднення з “Саюздрукам”, іншыя пісьменнікі жылі ў цэнтры горада, ім трэба было за падпіску змагацца. Але што гэта быў за часопіс!

Не марыла я пра ўзнагароды. Самай высокай узнагародай быў сам верш.

Спачатку я апавядала вершамі пра сябе, пасля пра свой род, пасля пра аздобу прыгожай краіны, у якой я нарадзілася і жыву, пасля пра падзеі з жыцця людзей, маіх продкаў... Пасля я ўсё гэта звязала ў адзін “Снапок” і палящела “На белых аблоках сноў” вышываць “Стакроткі ў вяночак Божай Маці”.

Успамінаць пра тое, як выдаваліся мае першыя зборнічкі вершаў, цяпер нават страшна. Першы зборнік “Дзявочае сэрца” з майго пачаткоўскага спыштака Аляксей Карпюк перадрукаваў і завёз у Менск, здаў на руکі Алеся Адамовіча, гэта былі надзейныя руки. Старэйшыя калегі ўсё зрабілі без мяне, а

мне ў Гародню прывезлі кніжачку і ганарап. Другі зборнічак “Нёман ідзе” трапіў у рукі Хведара Жычкі. Я тую размову з Жычкам успамінаю, як сон жахаў. Ён размаўляў са мной, як у засценках турмаў размаўляюць са страшнымі рэцыдыўістамі. За што ж ён так мяне бэсціў?

Хоць бы паважаў мяне за маладосць, у той час я мужчынам падабалася, толькі не такім, як Жычка... У маіх вершах была любоў да маёй зямлі, да рэк і нябёсаў, да жычкаў там любові не было. Выратаваў маю чаргу ў выдавецтве Рыгор Барадулін, заадно і навучыў мяне, як “абыходзіць вострыя вуглы”, хоць сам іх не абыходзіў. Але ж ён жыў у сталіцы, працаваў у выдавецтве і за першую нізку пра цаліну “Маладзік над стэпам” стаў лаўрэатам прэміі Ленінскага камсамола, а гэта давала свае прывілеі...

Трэцяя кніжачка “Запалянкі”, у якой было некалькі вясковых паэмак пра маіх дарагіх продкаў, трапіла ў рукі рэдактара Аркадзя Марціновіча, які дазволіў мне, ужо набраную ў друк, яшчэ раз перапрацаваць яе, але сам не ўмешваўся ў творчы працэс, толькі па-сяброўску aberagaў маю кніжачку ад жычкаў. Вядома, што жывучы ў правінцыі, аўтар не мае часу заходзіць у выдавецтва і правяраць, ці не выкінулі яго з чаргі. І мастакі, якія афармлялі мае кніжачкі, асабіста са мной былі незнаймёны. І гэта дрэнна. Вось на калядных спатканнях з арцыбіскупам Мітрапалітам Тадэвушам Кандрусеўічам я толькі цяпер пазнаёмілася з мастачкай Аленай Лось, якая ў далёкай маладосці аздабляла сваімі графічнымі малюнкамі мае дзіцячыя зборнікі, яна нават мае вершы ведае на памяць з таго часу...

Калі пісьменнікі вылучылі маю книгу “Дзе ходзяць басанож” на Дзяржаўную прэмію імя Янкі Купалы, я нават пакрыгудзілася, — якраз перад гэтым памёр мой муж, я была хворай ад гора, ніякая прэмія не магла заглушыць мой боль, яго трэба было проста перажыць... Тады мне не патрэбна была радасць, так мне здавалася.

Вершы вылечылі мяне і з гора. Жыла я на белым свеце дзеля вершаў, я іх рыфмавала, шліфавала, складала ў папкі, збірала, губляла, знаходзіла. Нарэшце звязвала ў снапок і ад-

пускала ў свет. Як папяровых птушак. У кожнага зборнічка вызначаўся ўласны лёс.

Кніга “Дзе ходзяць басанож” атрымала прэмію імя Янкі Купалы... Але выдавалася яна з прыгодамі. Рэдактарам кнігі была мая сяброўка, равесніца, паэтка Нэлля Тулупава, светлая ёй памяць... Сустрэліся з Нэлляй, абмеркавалі ўсё ў рэдакцыі. А на наступны дзень Нэлля тэлефануе і кажа, каб я прыехала зноў у выдавецтва, таму што кнігу не падпісалі ў друк. Прыйехала я і зайшла да галоўнага рэдактара, ім быў қрытык Варлен Бечык, светлая і яму памяць...

Варлен мне кажа: “Я кнігу ў друк падпісаў”... і паказвае нават свой подпіс на дакуменце.

“А хто затрымаў?” — пытаюся... “За гэтым сталом праўды не гавораць”, — адказвае мне Варлен.

Тут аднекуль з’яўляецца такая дзелавая жанчына і запрашае мяне на размову канкрэтна па вершах і радках кнігі. Паказвае мне на палях машынапісу надпісы алоўкам і нават нейкія штампы. Але адчуваеца, што не яе рукой гэтыя заўвагі зроблены, бо не ва ўсім яна і разбираеца... На вершах пра паўстанца Васіля Вашчылу, пра князёўну Барбару Радзівіл, пра князя Вітаўта, пра святую Ефрасінню — надпісы прыкладна такога зместу: “З-за такіх падзеяў ці варта “шрубаваць” гісторыю?!?”

Гэта быў 1982 год. Стагоддзе з дня нараджэння Купалы і Коласа. Янка Купала на сваёй радзіме ў Вязынцы сабраў на свята паўмільёна людзей. Такое было ўпершыню. Сярод таго прыгожага тлуму я назбірала вершаў, якімі замяніла ў кнізе вершы, выкінутыя невядомай мне рукою. Вершы ў тлумах збірающеца яшчэ лепей, чым у полі ці ў лесе, бо людзі размаўляюць, спываюць, думкамі дзеляцца... А і навошта мне ведаць, хто стаяў за той жанчынай? Такіх было цэлае войска...

Калі ўручалі мне прэмію імя Янкі Купалы, старшыня Вярхоўнага савета Іван Бровікаў спытаў: “Дык дзе ходзяць басанож?” Я адказала: “Тут”. Такую мела я прамову. Брыгада хлопцаў Лідскай лакафарбы аддала мне свае кветкі. Я раздзяліла іх на дзве роўныя часткі: палову — да помніка Янкі Купалы, другую палову — на магілу Валодзі Каараткевіча. Яго

сястра атрымала прэмію са мной разам, Валодзю яе ўручалі пасмяротна.

Пасля майм рэдактарам быў паэт Леанід Дранько-Майсюк. Ён любіў мае вершы нават толькі за тое, што пад імі красавалася прозвішча, падобнае да ягонага, — праз злучок... Леанід прапанаваў мне такую гульню: тыя радкі ў вершах, якія падкрэсліваў цэнзар з ЦК, акуратненька здымачь, пакідаючы ўсё на месцы, што не падкрэслена. Гэта віртуозная работа, якая дасканаліць майстэрства. Так мы і ратавалі ўсе ненадзейныя радкі...

Даўно тое было. Але там прайшло маё творчае жыщё. Кніга выбранных вершаў "Снапок" ляжала, падрыхтаваная да друку, амаль дзесяць гадоў, але гэта былі дзевяностыя гады, калі народы вызываляліся з няволі Савецкага Саюза.

У маі 2002 года тэлефануе мне галоўны рэдактар часопіса "Наша вера" Крыстына Лялько і кажа: "Пішы кнігу духоўнай паэзіі, ствараем "Бібліятэку „Нашай веры“, будзе магчымасць выдаць.

"Часу маю да восені?" — пытаюся я.

"Даю табе месяц часу..." — адказвае Крыстына.

Паехала я ў тыя месцы, куды мяне цягне сіла любові, — у Смаргонь, Міхалішкі, Крэва...

Пайшла я ў касцёл да святога Францішка, села перад яго абразом на нізенъкім зэдлічку і прашу: "Дапамажы мне, вялікі святы Паэта, падкажы, з чаго пачынаць працу..."

Калі доўга ў кантэмпляцыі ўглядацца ў яго стыгматы на руках і нагах, далоні пачынаюць грэцца, сэрца заліваецца хвалій цяпла. Падказаў мне святы Францішак: працу трэба пачынаць з малітвы.

Я разгарнула "Вянок" Максіма Багдановіча, духоўныя межы нашай Радзімы ў канкрэтным месцы і ў спрадвечным часе... Я паспрабавала наблізіць мой час да таго часу, калі...

*Пан Езус дарогай Апосталаў вёў,  
а Маці ўсіх дома чакала.  
а гэтых дзвюх тысяч кароткіх гадоў...  
мінулі — і як не бывала...*

Я запланавала сабе тры містычныя лічбы: 19 і 9 і 29. “Паміж бяссоннем сонца і бяссоннем зямлі” — гэта сумоўе з Богам. “Святыя пакінулі грэшным сумненні” — гэта сувязь са святымі. “Урачыстасць самоты” — гэта маё праўбыванне ў маім часе. З вершаў маёй маладосці я ўзяла дзесяць малых кветачак, астатнія напісала за той адведзены мне кароткі час. Увогуле кнігі паэзіі трэба пісаць адразу — не як зборнікі, як звязаныя эмацыйным і духовым станам стварэнні. Святы Францішак дапамог мне адарвацца ад вёскі, ад ракі Гаўі, ад фальклёру, але наіўноту маю ён мне пакінуў, сам быў усё сваё жыццё наіўным намоленым дзіцем. Калі я адчувала вялікую стому, ішла да каштанаў на стадыёне, які збудавалі на габрэйскіх могілках. Цяпер каштанаў ужо няма. Хутка спілуюць і вербы, якімі замест фіранак я ўпрыгожваю сваё аkenца... Я прытулялася да каштана, ён мяне лячыў:

*i шурпатыя пальцы старога каштана  
пазбіrali на кнігу мяне нечакана...*

Я тулілася да каштана, а добрая душа праходзіла побач ды пыталася: “Можа Вам дрэнна?” “Мне добра...” — казала я.

Зноў чытала “Вянок”. Нейкая магічная сіла пералівалася ў мяне з вершаў “Вянка”. Максімава малітва мяне збірала і вяртала да працы. Калі зусім мне стала дрэнна, я адчыніла кнігу Чэслава Мілаша “Тое”. Гэтыя два магіканы паэзіі ўтрымлівалі мяне і не далі зняверыцца.

2 ліпеня 2002 года я павезла ў Будслаў на ўрачыстасце свята Маці Божай сшытак з вершамі і аддала яго Крыстыне Лялько. У дзень урачыстага адлёту ў нябёсы святога Францішка трэцяга каstryчніка я атрымала падарунак — гатовую кнігу вершаў “На белых аблоках сноў”...

*раптам зачэрпне ад грому,  
утопіць вядзёрка па воселка,  
возьме ў нябёсы дадому  
хмарку, ягнятка і восліка...*

*сонечнай песняй  
запоўніць глыбіні і выси  
брат мой духоўны  
пазта Францішак з Асізі.*

Кусташам Будслаўскага санктуарыя тады быў айцец бернардынец Славамір Вятлугін. Цяпер ён служыць на Украіне. Калі святкавалі ў 2004 годзе 500-годдзе Маці Божай Будслаўскай, якая аб'явілася двум бернардынам, што працаўвалі ў лесе, айцец Славамір арганізаваў у Будславе мастацкі пленэр і выдаў трэћі кнігі пра Будслаў на беларускай мове.

За год да юбілею ездзіла я ў Будслаў з моладдзю дзевятоўскай парафіі, паспавядалася ў айца Славаміра. Пасля святой Імшы ён паказаў моладзі ўсе цуды будслаўскай святыні, навучыў, як трэба, адступаючы, глядзець на скульптуры, якія вырастоюць у вачах у перспектыве да велізарных памераў. Я такое бачыла ўпершыню. Касцёл у Будславе будаваўся на складкі вернікаў, ён самы вялікі ў Беларусі. Пакуль што адрамантавалі толькі дах. Сама святыня і фрэскі ўнутры, і абразы, і арган не рамантаваліся. Затое яны трymаюць тую першародную сваю прыгажосць — усё, як было задумана і створана. У скляпеннях будслаўскага касцёла астанкі пахаваных людзей не раскладаюцца. Моладзь Дзевятоўкі хадзіла па скляпеннях з цікавасцю, а я адтуль уцякла.

Калі мы развітваўся з айцом Славамірам, ён сказаў мне, як даўняй знаёмай: “Шкада, што я з Быковым не спаткаўся. Вось хто напісаў бы пра Будслаў кнігу… Данута, напіши пам’му!”...

Праз нейкі час мы зноў сустрэліся з айцом Славамірам у рэдакцыі “Нашай веры” і ён зноў папрасіў мяне напісаць пра Будслаў.

У кніжачцы “На белых аблоках сноў” у мяне ўжо было некалькі вершаў ад маіх светлых перажыванняў у Будславе, дзе шматтысячны натоўп са схіленымі галовамі на каленях плыве да цудоўнага алтара, на якім Мадонна з Сынам трymаюць гранат сусвету:

*о, Мадонна малога мястэчка ў кароне світання!  
 калі Тваё белае войска перад Табою паўстане,  
 на чыстых Тваіх дарогах Тваіх пілігрымаў калоны,  
 на ясных Тваіх нябёсах Тваіх анёлаў заслоны,  
 спакой на ўсход і на заход перадаюць Твае хоры  
 і чуе хвалебную песню глухі, забіты і хворы,  
 і я стаю пасяродку Твайго святога з'яўлення,  
 а Ты ад мяне прымай слязу, любоў і маленне...*

Я стварыла кніжачку “Стакроткі ў вяночак Божай Маці”, і яе выдалі якраз да ўрачыстага свята ў Будславе. Але кніжачка там і засталася як маленькая лісцінка, якая належыць санктуарью. За такую павагу да маёй сціплай працы я папрасіла ў Маці Божай прабачэння...

2 ліпеня 2004 года на свяце ў Будславе я падпісвала чыткам трох кнігі: “На белых аблоках сноў”, кнігу перакладаў сумесна з Алесем Чобатам вершаў Карава Вайтылы – Свято-га Айца Яна Паўла II, кніжачку “Стакроткі ў вяночак Божай Маці”... Некаторыя верніцы куплялі ўсе трох кніжачакі і прасілі зрабіць надпіс для сваіх дачок... Мастакі з духоўнага пленэру адчынілі імправізаваную выставу, асвятлілі яе знічамі – побач з павільёнам кніг з выдавецтва “Pro Christo”, на паліцах якога ляжалі мае кніжкі. Стомленыя пілігрымы прыбывалі на святы пляц з усіх куткоў Беларусі. Пляц запаўняўся ціхімі людзьмі. Белае войска ксяндзоў і біскупаў вынесла абраз Маці Божай. Пачалася працэсія са свечкамі, калі пачатак ужо вяртаецца да палявога алтара, а канец яшчэ толькі выходзіць на будслаўскі пляц. Хоры спявалі. Пілігрымы спявалі. Адразу пасля святой Імшы на пляцоўцы збоку пачыналіся танцы пад простыя спевы “Я люблю Цябе, Божа!”. Так моладзь скокамі лячылася ад, дарожнай стомы. На досвітку я выйшла з касцёла, дзе людзі ўсю ноч спявалі Гадзінкі да Маці Божай, маліліся ў кантэмпляцыі, а стомленыя пілігрымы спалі на дыванках перад алтарамі...

Сустрэла перад касцёлам айца Славаміра, усё роўна як ён мяне чакаў. Павітаўшыся, мы адначасна спыталіся: “Як?” Ён адказаў адно слова: “Класіка!”

Маладыя ксяндзы спавядалі ўсю ноч і ўвесь ранак. Ва ўрачыстым набажэнстве казанне прамаўляў ксёндз Уладзіслаў Завальнюк, які забыўся, што ён не на мітынгу. Некалькі разоў у экстазе паўтараў “Жыве Беларусь!”, а натоўп яму адказваў “Жыве!”. Так, у Будславе жыве Беларусь пад апекай цудоўна-га абрата Маці Божай, пад апекай Бога, які кожны год пасылае на ўрачыстую святую Імшу маленькі цуд — хмарку цёплага дажджу. Вось тое месца, дзе сэрцы людзей краіны зліваюцца ў адно.

*Няхай збіраюць іх арганы,  
пакуль нямыя, — іх нямых...*

Укладаючы сваю першую кніжачку эсэек, маю шмат сумненняў. Памаліўшыся шчыра, успомніла я, як святы Францішак з Асіі знаходзіў прароцтвы ў святым Евангеллі.

Адгарнула я святое Евангелле і вось што прачытала ў “Адкрыцці”, ці “Апакаліпсе” святога Яна:

“...Пачуў я зноў голас з неба, які размаўляў са мной, і сказаў: “Ідзі і вазьмі адчыненую кнігу з рукі анёла, які стаіць на моры і на зямлі!” Пайшоў я да анёла, просячы, каб аддаў мне кнігу... Ён сказаў: „Бяры кнігу і з’еш яе; нутро тваё яна перапоўніць горыччу, але ў вуснах тваіх яна будзе салодкая, нібы мёд“”.

Узяла і я кнігу з рукі анёла і з’ела яе: у вуснах маіх была яна салодкай, а нутро перапоўнілася горыччу... (пар. Ап 10, 8-10).



---

2



## Янка Купала

Янка Купала паслужыў Богу талентам Паэта ў тым закутку свету, дзе нарадзіўся. Католік па веравызнанні. Беларускі Прарок. Купала – гэта купацца ў жывой вадзе азёр і рэкаў, абмывацца расою на досвітку, калі сонца зайграе, упрыгожваць вадзіцу ў вяночкі ў самую кароткую ночку. Паганскі край. Паганскія павер'і... Але паганства перамог Дэкалог.

Янка Купала нарадзіўся ў той самы дзень, у які нарадзіўся Ян Хрысціцель. “Вось я пасылаю Майго пасланца, які Табе падрыхтуе Дарогу”...

Пасланне паўтарылася ў нашым Краі ў 1882 годзе - Бог нам прыслаў вялікага нацыянальнага Паэта, мы абраныя Богам.

*“На Купалле, на святое рві, матуля, зелле тое, што ў нас папараць завецца і шчаслівым быць здаецца! Як нарвеш яго даволі ў цёмным лесе, ў чыстым полі, - пакладзі за аброзамі, пасвяні сваймі слязамі... Як узыйдуць з зелля кветкі, будуць шчасце меці дзеткі, будзеш, маці, меці ў хаце долю, згоду і багацце...”*

“Паэт не індэфікуе свой грамадскі ідэал са збыткоўным багаццем, а толькі са сціплым, вартым хрысціяніна, дастаткам, напрацаваным асабістым талентам і ўмельствам” (Ул. Конан).

Але і людзі тут спрадвек не імкнуліся да вялікага багацця, да навукі, да прагрэсу. Беларусы - гэта дробнаўласнікі, якія вечна шукаюць і чакаюць нейкай волі. Свабода абмяжоўваецца законам, правам, воля - бязмежная. Воля паганская. Свабода хрысціянская. Купалу беларусы не зразумелі. Купала быў хрысціянінам, які пісаў паганам на паганскай мове. Пагане жывуць адным пакаленнем, у іх няма мінулага, няма будучыні.

Хрысціяне маюць бясконцы час. Нараджэнне, смерць і змёртвыхпаўстанне - толькі адзінак гісторыі.

Купала напісаў паямку “На куццю”, якая не друкавалася ў савецкім краі, аб страчаным залатым веку беларускай культуры. Народ дрэмле, але не спіць, як у магіле, ён сніць, што нехта верне яму страчаны ім рай.

Духі ўладароў Краю на родным замчышчы чакаюць ганцоў, якіх паслалі абысці тройчы межы Краю, - ганцы вяртаюцца і прыносяць добрыя весткі, што там людзі яшчэ падаюць голас на святло, зброю і песню, яшчэ абураюцца і патрабуюць, каб ім аддалі тое, што ад іх “схавалі-расхапалі”...

У 1982 годзе на Купалле, на стагоддзе з дня нараджэння паэта, усё адбылося, як у паямце “На куццю”... Як з таго свету, сабраліся каля хаты, дзе нарадзіўся паэт, каля паўмільёна людзей, якіх Купалавы ганцы абышлі тройчы... І кожны ганец апавяддаў аднолькава: “А як ударыў па струне, замітусіліся, як пчолы, і на гарэ і ў нізіне мне падавалі голас кволы. За мною ўсцяж і тут і там іх вусны бледныя шапталі: “Аддайце песню нашу нам! Нашто схавалі-расхапалі?!”

На свяце здавалася, што Прарок разбудзіў і сабраў свой народ. Народ зразумеў, што не толькі “сала” ў хляве трэба карміць, а і спяваць Купалаву песню. Але народ зноў заснуў пад тым Крыжам, пад якім маліўся Паэт:

*Сашлі мне светлую падмогу  
астаткі сіл сваім аддаць  
і - не зрабіўши брату злога -  
пад Крыжам бацьковым сканаць.*

Калі бывае балюча і цяжанька, людзі тут супакойваюць так: гэта Бог дае Крыж такі, які чалавек мае сілы несці. Бог ведае сілы чалавека.

У сваіх 20 гадоў Янка Купала пахаваў бацьку, брата і дзвюх сястраў. Маці ад такога гора ледзь хадзіла. Пакінуў яе на меншых сястраў і пайшоў шукаць працы. Тыя пошукупі называў кругамі пекла. Шмат месцаў памяняў. Паехаў у Вільню, Піцер, зноў Вільню, Арол, Маскву, Менск, Полацк, Смаленск, дзе “папраўдзе быў як непрытомны”...

У савецкім Менску ў 1925 годзе Купала быў “вызвалены” ад усіх пасадаў, якія займаў, адпраўлены на пенсію ў 43 гады.

У 1926 годзе пасля адзінага паказу на сцэне забаранілі спектакль “Тутэйшыя”. Доўга па п'есе Купалы прымалі бальшавіцкія рашэнні і пастановы. “Уся п'еса перапоўнена як замаскіраваных, так і яўных выпадаў супраць савецкай улады”, - з выступлення загадчыка Галоўлітам Якшэвіча на пасяджэнні бюро ЦК КП(б)Б 30.03.1928. “Ён бічье напуш савецкую рэчаінасць, ён паднімае на шчыт свайго смеху бальшавікоў, якіх ён ставіць на адну дошку з польскімі акупантамі”, - з выступлення А. Сянкевіча, загадчыка кульпропа ЦК, 1930 год.

Купала сказаў, што думаў пра тутэйшы свет, і перарабіш п'есу немагчыма. Ды ён і не збіраўся гэтага рабіць.

Пасля допыту восенню 1930 года паэт паспрабаваў пайсці са свету - 14 пісьменнікаў на волі, 200 - увязненныя, замучаныя. Купалу вылечылі. “Падараўвалі” машыну, дачу, далі сталінскую прэмію, каб палякі не пісалі ў газетах, як здзекуюцца камуністы з Купалы! Меў ён бясплатныя пущёўкі, ганаровыя месцы ў прэзідыймах...

Купала мусіў жыць да 28 чэрвеня 1942 года, калі а палове 11-й вечара з дапамогай жанчыны, якая выконвала заданне партыі, спікіраваў, як птах, у лесвічны пралёт у гатэлі “Масква”... Усе сведкі адчувалі сябе вінаватымі, пакуль не памерлі.

*Мець бы мне крыллі саколія,  
Мець бы мне волю зарніцаў,  
к нізам не рваўся б ніколі я,  
з высі б глядзеў на зямліцу...*

Калі пачынаюць размаўляць пра Купалу, які “здзеравянеў і збранзавеў” і перажыў духоўную смерць у дваццатыя гады, мне проста робіцца дрэнна, я адключаюся ў бяссіллі. Не трэба абгаворваць Прарока, ані раўняць яго з іншымі. Ён даў голас нямым, напоўніў болем і слязымі песні, якія дас-

талісі з пекла да Неба. Паўстаў, як Прарок і Пясняр гімнаў “з пікавай эмацыйнасцю генія духа і мовы”, найглыбейшы, найгалоўнейшы, найнароднейшы, найдасканальншы, прости, як прырода, касмічны, як сусвет, бяздонны, досвіткавы, купальскі.

Калі чытаць поўны Збор твораў Янкі Купалы - усё, што ён стварыў з 1903 па 1942 год, - такое адчуванне, нібы сам Купала перачытаць свае творы не паспеў. А рэдактары не крэслілі Паэта, не выкідалі нічога, што ён ім дасылаў. У Купалы шмат вершаў-двойніятаў. Усе пошукі ў памяці мовы ў Купалы на паверхні. Але мне, як яго нашчадку, гэта не перашкаджае, мне цікава гэта даследаваць. Купала меў права складаць і друкаваць на працягу жыцця шмат няроўнага, рознага, выпадковага і падобнага. Кожны творца мае такое права, нельга быць аднолькава натхнёным і таленавітым праз жыццё. Галоўнае - вяршыні. Па радках Купалавых вершаў можна слізгацца, як па чистым лёдзе, але калі зачэпішся - правалішся і захлынешся. Паэзія Купалы - бомба замаруджанага дзеяння на ўсе стагоддзі беларускай будучыні.

Цяпер беларусы чытаюць Купалу-католіка. Паэт складаў вершы пра свяцейкі, пра святых, паэмкі пра Андрэя Баболю, маліўся ў вершах да Бога і Божай Маці, да Крыжка і магілаў продкаў, якія таксама ж святыя. У савецкіх выданнях не было гэтих вершаў і строфаў. У поўным Зборы ўсе страты пасправавалі знайсці. Міхась Мушынскі, які кіраваў выданнем, піша так: “Перадусім выкідаліся тыя мясціны, дзе выразна гучалі рэлігійныя матывы, дзе лірычны герой звяртаўся да Бога са скаргамі на невыносна цяжкое жыццё (“Не даў Ты мне, Божа, зазнаць шчасце, волю, - забяры Ты, Божа, і маю нядолю”). Ваяўнічыя атэісты не маглі дапусціць, каб герой Купалавай паэзіі звязваў надзеі на лепшую будучыню не з класавым змаганнем, а з Боскаю літасцю. Таму выкасоўваліся радкі: “Ой, пайду я ў цэркву, свечачку կуплю, - можа згіне гора, якое цярплю”.

Паэт мусіў ставіць у савецкіх выданнях больш раннія даты, каб пацвердзіць, што творы да рэлігійных святаў, г. зн. “Хрыстос вакрос”, “Вялікдзень”, “Мая малітва”, маглі быць створаны толькі на пачатку творчага шляху...”

Беларусы майго пакалення не чыталі такіх вершаў як “Бабулька - прадаўшчыца зёлак”, “Канюх”, “Перад вясной”, “Памаліся”, “Смутна мне, Божа”, “Чатыры Крыжы”, “Вячэрняя малітва”, “Прарок”, “Сёмуха”, “Сявец” з радкамі: “абходзь жа наўкола рунь, Юр'я святы, ты, добры Мікола, пільнуй ад слаты”. Не чыталі мае равеснікі і нашы дзеці вершаў “Усяночная”, “Цару неба і зямлі”, “Лясное возера”, выкінуты былі такія радкі: “Знізывае пацеры восень”, “Недзе запелі Узвіжанне гусі”...

Пакінуты былі вершы пра хохліка, таму што Галоўліт не баяўся свайго чорта, а Бога Галоўліт баяўся.

*Як зайграе ў лесе хохлік,  
замірае песень воклік,  
ў цёмным яры скачуць чары,  
 чахне кветка на папары.*

Але вершы пра хохліка таксама прыгожыя. Хрысціянскія Любоў і Супакой адчуваюцца ва ўсіх вершах і паэмах Купалы, асабліва ў чыстай пейзажнай лірыцы, што запаўняла нашы парожнія дзіцячыя сэрцы і засталася ў іх на жыццё:

*I лягла цішыня  
у бары за гарой, -  
каб дрывінка адна  
хоць кіўнула сабой.*

*Снег пушаны залёг  
на галінках сасон,  
і чарнобель і мох  
атуліў сабой ён...*

(Магла б паглядзець у кнізе, але я запісала па памяці, і ведаю памылку сваю ў слове “дрывінка”, але я запомніла ў школе “дрывінка”, іначай не магу.)

Купала перакладаў песні першай беларускай “Кантычкі”, выдадзенай у 1914 годзе.

Верш “На біблейскія матывы” з'яўляецца вольным перакладам “Псальма 78”. Падзеі перанесены на Беларусь, Янка моліцца да Бога, каб не пакінуў спакутаваных на зямлі, залітай нявіннай крывёю, каб пакараў прыгнятальнікаў:

*бо ўсмярцілі яны Твой паслухмяны народ,  
месца яго спусташылі на захад і ўсход...*

У Ляўках, дзе паэт пісаў “як не сваім голасам, смяротна стомлены”, Дняпро, здзічэлы ад бяссіля, скамянелы, хаваецца ад людзей за такім жа дзікім берагам. Я размаўляла з хлопчыкам, які бег па кладачцы з дзымухаўцом за вухам, - нашчадкам Купалавага лётчыка. “Хлопчык і лётчык” - хрысціянскі верш, хлопчык размаўляе з Богам і просіць, каб забраў яго на Неба. Хлопчык - пасланец Бога, яго сэрца адчынена на дабрыню, давер і ўсёдараванне, ён перадае хрысціянскі знак супакою ўсім, нават жахліваму людз забойцу прапануе пакаяцца ў грахах перад сусветам.

Толькі цяпер звярнула ўвагу на тое, што паэма “Яна і Я” складаецца з 14 раздзелаў - кожны па 8 чатырохрадковых строфай, як 14 стацый Крыжовай Дарогі Езуса Хрыста. Адзіны твор, які не здымалі за рэлігійнасць з савецкіх выданняў, які пабудаваны па запаведзях Божых. Купала паказаў у паэме шчасце жыць на сваёй зямлі і працаваць на свае патрэбы.

Я ні разу не прачытала паэму, каб не плакаць. Плачу светла і беспрасветна. Ад шчасця. Бачу іх - сваіх продкаў, як яны спаткаліся і пачалі будаваць хату, стаўляць кросны, як выганяла яна ў поле кароўку Аўтарыню...

*Свяночным хлебам, соляй і вадой  
абнесла навакол яе трыв разы,  
паставіла да сонца галавой  
і загавор чыніла ад заразы...*

І мая мама з татам крыху зведалі такога шчасця, і Божа

адчыняў ім вароты Раю... І я крыху захапіла тae ідyllі, ну, хоць у дзяячоых мроях. Але не здолела ўтрымацца і ўшякла з Раю ў пякельны горад, дзе я была непатрэбнай, нязграбнай, нязручнай, чужой і беднай на ўзбочыне прагрэсу. Мне ад прагрэсу адны хваробы ды згрызоты...

Янка Купала паэмай “Яна і Я”, якую працеў у светлы час фальклорнай анахранічнай тубыльскай культуры пераскочыў праз бандыцкае дзікае стагоддзе нашай ганебнай бяспраўнасці ў глыбіні і вышыні, калі Яна і Ён будуць жыць самі для сябе і спадзявацца на свой разум, талент і Любоў, якою з'яўляецца Бог.

Я плачу ў шчасці, што мае дарагія мне ўнуку змогуць разгадваць прароцтвы Купалы.

*Я песняй мілую сваю праслаўлю  
паміж народамі сваіх, чужых зямель.*

Можа, Купала і меў на ўвазе тут Радзіму, але мне як купалянцы можна і пра сябе так светла думаць. Затое светла думаць, што з Купалавага роду-племені, з таго самага Краю, які ў цэнтры Еўропы, як выключэнне з усіх правілаў, не такі, як трэба, але свой і мае Янку Купалу, які надоўга застанецца светлым натхненнем і шчасцем і, як сказаў Уладзімір Карапеківіч: “Мы няспынныя, як яго сэрца, і мы будзем жыць, пакуль гэта сэрца б'ецца ў нашых грудзях”.

Калі я першы раз плакала з вершамі Янкі Купалы? Не хадзіла яшчэ ў школу. Навучылася чытаць пры сястры. Несла ёй кнігу ад настаўніка. Цвёрдая вокладка колеру спелага жыта, пожоўкыя лісткі. У палатнянай на голым целе сукенцы бегла сцежкай праз жыта. Каласы казыталіся. Сонца пра-пала ў жыще. Закалола мне ў правым баку. Села, разгарнула кніжку і чытаю:

*бегла поле і другое,  
үбегла і на трэце,  
ды ўжо сілы не ханае  
далай так ляцеці!..*

Божа мой! Нехта даведаўся, як я тут бягу па жыщце, і ўжо падаў у кнігу. З гэтым здзіўленнем убегла я ў свет Купалавых прароцтваў. І прайшла за ім сваё жыщцё:

*дык вот чуйце, чаго б я хацеў,  
аб чым думачкі толькі мае:  
каб мой люд маю песню запеў  
і пазнаў, аб чым песня пля...*

## Максім Багдановіч

Так выйшла, што маймі моцнымі мужчынскімі плячамі, маёю апораю ў жыцці былі тата і Максім Багдановіч. Я ж свой лёс не стварала, аддала яго Божай волі. І сама не думала, што ў канцы стагоддзя давядзеца мне будаваць Максіму ў Гародні казачны домік — Беларусь у мініяцюры...

Маленька гага Максіма прывезлі ў Гародню на цягніку ў пачатку жніўня 1892 года. Ці меў той побыт у Гародні ад няпоўнага году да поўных пяці ўплыў на яго творчасць?

Тут ён перажыў найглыбейшы шок — смерць маці, таму пасля і стварыў цыкл вершаў “Каханне і смерць”. “Пасля радзін ты ўсё штодня марнееш...” Пасля радзін Ніны маці захварэла скарацечнай чахоткай. Памерла. Максім быў якраз такі, як мой унучак Антонік.

Антоніка завезлі нядаўна ў вёску Біскупцы, на радзіму продкаў. Калі вярнуўся, сказаў так: “Дануся, ды ты ведаеш, што ў мяне ёсць? Новы домік у вёсцы. Ён мне так спадабаўся.” Гэта старая прадзедава хата.

У Максіма не было ў вёсцы доміка, яго бацькі здымалі кватэры, мянялі іх, мянялі і гарады.

Калі я плачу на досвітку па Радзіме, то ў маіх вачах стаіць гэта пустая, але жывая Антонікова хатка.

Калі Максім у Яраслаўлі на досвітку шукаў па зорках дарогу ў родны Край, — што ў яго вачах паўставала? Вулка ў Гародні, якая цяпер называецца ягоным іменем? Швейцарская даліна ракі Гараднічанкі? Матчына магіла?

Край успамінаў дзяцінства, “зачараванае царства”, уяўленні казак, якія чытаў:

Мы выходзім з цесных душных  
падзямельных норак  
на зімовы цёплы вырай  
цягнемся, пайзём...

Не прымха, не павер'е – праўда пра беларусаў. Народ, не вадзянік, паўзе ў змроку і пры святле месяца, дайсці можа толькі да дна, як “самнамбул”, гэта значыць лунатык.

Народ у цэнтры свету пакінуты на самога сябе, горычы спазнаў болей, чым можа вытрываць, каб не страціць спакою духу, увесы час у смяротнай небяспечы.

Але ёсць Край балота і лесу. Максім шукае адпаведных формаў і рытмаў – дыхання балота і лесу. Супраць паныласці, здранцвення, упадку сілы і маркоты, бясконцай санлівасці Максім стварае гнуткі, жывы, рухомы, дынамічны, шматфарбны і шмат'ярусны верш у рытмах будучага ХХІ стагоддзя.

У новых цыклах, як у новым крузе, зноў пачынае ад роднай стыхіі і стварае паэтычную гісторыю Краю. Гэта цыклы “Згукі бацькаўшчыны”, “Старая Беларусь”, “Места”, паэмкі “У вёсцы” і “Вераніка”. Ідуць шыхты этнічных беларусаў: Ян і Маці, Марына, якая памірае ад кахання, Летапісец, які піша Гісторыю “пра войтаў, лаўнікаў, і райцаў, і паспольства, і розных каралёў...”, Перапісчык, які стварае Кнігу Красы, Жывая Святая Кніга, Францішак Скарына, якому не ўдаецца вылечыць Земскага Пісара, Млынар-Чарадзей і яго пачыентка Дзяяўшчына, якой трэба зняць з сэрца “сукруху”, слуцкія ткачыхі, лясны чалавек і “хазяйн” лесу ці нячысцік...

Максім збеларусіў места Вільню, а пабыў там нейкіх тры ці чатыры дні. Вершы Максіма Багдановіча пра Вільню наватарская ва ўсіх адносінах. Ён здолеў убачыць і пераказаць сацыяльную стракатасць насельнікаў места, спякоту нябёсаў за дахамі места, хлопчыка са шкляначкай ля вулічнага ганку, які выдзімае з мыла пузыры – прыгажосць з нічога.

Святасць віленскіх касцёлаў, асабліва касцёла святой Ганны, у якім залечваюцца сардэчныя раны і забываецца ўесь тлум жыцця; нарэшце – Вострую Браму – цудатворны абрэз Маці Божай Вастррабрамскай з'яўляеца ў Максімавым трывожным сэрцы заўсёды, асабліва калі яму вельмі дрэнна. Думаю, ён шчыра маліўся ў віленскія ночы да Мадонны, і Яна спаслала яму талент і натхненне напісаць найпрыгажэйшыя і найглыбейшыя вершы і пра Вільню, і пра Мадонну.

Вобраз Мадонны ён бачыць у рысах дзяўчынкі, якая няньчыць дзіцятка, у постаці сіраты Веранікі, дачкі Забелаў, чыё імя паэт выразае на ліпэ ў старым садзе, у вобразах жанчын, да якіх паэт маліўся ў часе натхнення, слабасці і хваробы, роспачы і смутку.

Першы ў беларускай паэзіі стварыў прыгожыя, далікатныя, інтымныя, чыстыя людскія вершы на ўсе нашыя дні...

*Учора шчасце толькі глянула нясмела  
І развеяліся хмары змрочных дум.  
Сэрца чулае і млела, і балела.  
Радасць душу мне шчаміла, быццам сум...*

*Усё жыццё цяпер, як лёгкая завея.  
Кнігу разгарнуў — а не магу чытаць.  
Як зрабілася, што пакахаў цябе я,  
Хіба знаю я? Ды і нашто мне знаць?*

З дзяўчат, якіх ён выдумляў у галаве для сваіх вершаў, — я ведала адну. У 90 гадоў Зоська Верас усё яшчэ кахала Максіма Багдановіча. Яна апавядала мне пра яго ў апошнюю нашу сустрэчу, як бы перадавала мне свою любоў да яго... Некалькі дзяўчат паказвалі мне фотку Максіма і казалі, што гэта хлопец, якога яны кахаюць...

Гэта ўцёкі ад рэальнага жыцця, якое забірае так шмат нерваў, у салодкую таямніцу паэзіі?

Ці мрояць хлопчыкі пра інтымнае ў пару даспявання? Не спытала, а цяпер ужо сорамна. Але ж падглядаюць жаночае цела. У Максіма быў комплекс халасцяка, вечная матэрыйальная залежнасць ад бацькі. Таму ён выбраў эратычныя вершы Поля Верлена, пачынальніка сімвалізму, каб не проста іх перакласці на беларускую мову, а напісаць арыгінальныя вершы па матывах вершаў Верлена. І выказваўся на “забароненую” тэму, і вучыўся ў французскага паэта, і хаваўся за яго прозвішча, бо тое, што было наватарскім, не ўспрымалася як беларускае, а ўсё беларускае ў беларусаў не ўспрымаецца як наватарскае і ўвогуле не мае аўтарытэту.

Няма нічога чужога ў цыкле “З чужой глебы”. Цяпера пяюць “Раяль цалуе тонкая рука”, цытуюць “Трэск дроў: газніцы блеск няяркі”... як Максімава.

Праз Еўропу кацлісі хвалі лірычнага расшчаплення – авангардныя рухі разбівалі і форму, і нават самую мову на атамы... Паэзія – гэта мова ў мове. Паэты праз сябе пратапускаюць высакавольтнае напружанне рытмаў ямбаў, гекзаметраў, нават гратэску. “Мы – сэйсмографы”, – любіла казаць Ларыса Геніош.

А тут паэты як жылі, так і жывуць у падвойным свеце, між імі і ўладамі глухая мяжа. Улады да духовых беларусаў адносяцца як да баласту. Хто з паэтаў ідзе на службу да ўлады, той здраджвае свайму таленту.

Але і ў добрых варунках паэты мусяць “партызаніць”, выбіраць: або грамадскія справы або вершы. Страты немінучыя. Паэты замыкаюцца ў сабе, у вежы маўчання, ва ўнутраную эміграцыю...

У краі без эліты паэту цяжка быць элітарным. Канкуренцыйнае поле вузкае, найгоршае – грызня паэтаў паміж сабою. Паэту воля патрэбна, не ваконца для агляду. Дзе бойней волі? У Гародні ці ў Менску?

У Яраслаўлі на далёкай лаўцы паэт чытае свежую газету – усю, да імені выдаўца. Там ён быў вольным ад вёскі ці мясцечка, ад кола свойскіх хлопцаў, ад хуткіх ацэнак абывацеляў, ад жадання атрымаць як найхутчэй сацыяльны эффект, вольны ад груповак, клубаў, мог размеркаваць свае сілы не на самаабарону, а на самааналіз, на пошук самаведы, з чаго і пачынаеца высокая творчасць.

Максім мог абсталяваць свой паэтычкі свет паводле свайго густу і меў куды ўцякаць у свае далёкія адлегласці, у дабравольнае праз бацьку выгнанне. Дыскусіі ліставаннем за дарогу прытупляліся, ранілі не так балюча.

Паэта пры жыцці лупцуюць, камянююць.

У “Нашай ніве” вершы дэкадансу, чыстага мастацтва ўсё скідалі да кошыка, аж пакуль не абараніў іх Янка Купала. Ці ж не маглі яны ўкладаці зборнік паводле яго лістоўных прапановаў? Ён жа прасіў: “...заклінаючы п. Антонія іменем еўра-

пеізму і культурнасці, а п. Ластоўскага іменем мадэрнізму..." "надашліце мне ўсе матэр'ялы, — прасіў, — у 2—3 дні я ўсё добра ўкладу". Не даслалі і зрабілі абы-як адзіную кнігу, якую ён скампанаваў як кнігу свайго жыщца. А і так яна па сённяшні час найлепшая ў нашай паэзіі...

Нашаніўская хвала эліты ўсё ж была далёка не єўрапейскай закваскі — фальклёрны гурт. Максім Багдановіч не ўшчапіўся, а толькі прышпіліўся да гэтага гурта (вобраз узяла з ліста Венанты Бутрыма з Баранавічаў). У прыезд у Вільню, асабліва ў прыезд у Менск расчараўваў ён адраджэнцкую сям'ю, "беларускую хатку" ў горадзе. Мала патрываў яго ў Вільні, а пакінуць аднаго ж у спакоі не маглі, адvezлі ў Ракуцёўшчыну, а ў Менску "не вылечили меня и послали в Крым..." Паміраць у адзіноце.

Тэма смерці ў беларускай, асабліва савецкай паэзіі, была забароненай, а ў Максіма яна прыйшла праз ўсё яго творчае жыщцё. "Амур і сумны і прыгожы стаіць з павязкай на вачах ля склепу..." Паэт верыў у вечнае жыццё. Верш "На могілках" мае магічную сілу, як сама смерць. "І ціха думаў я — быць можа, любоў палёгшы ў трунах, перамагла і смерці жах!"... Родных, дарагіх яму магілаў было ўсюды. Калі чытаю я гэты верш, заўсёды мне здаецца, што дарослым ён прыязджаў у Гародню на магілу сваёй маці...

Гэтыя "Думы", "Вольныя думы" Максіма Багдановіча — колькі ў іх хрысціянскага спакою, Боскай несмяротнасці, глыбіні, нябёсаў! Ён увесь час размаўляе з зоркамі, з небам, углядзеца ўвысь, не пад ногі. Самы моцны верш па сіле ўздзеяння "Прыйдзеца, бачу, пазайздросціць бяздольнаму Марку". Нічога сабе выбар!

*Хоць бы ты чорную, толькі б не шэрную прала,  
Гора жадаў бы, ды толькі каб поўнью чарку.*

Сапраўды "шэрыя дні без прасвету, без сонца" страшней за чорныя дні.

Людскі ён быў, не змагарскі і не рэвалюцыйны. "Устань, свабодны шлях сабе шукай", — гэта аб дарозе да Бога, пошуку любові, спакою.

За некалькі гадоў незалежнасці, хоць фармальнаі, узніклі музеі паэта, у Ракуцёўшчыне пачалі ўзнаўляць фальварак, нарадзіліся святы паэзіі, выраслі людзі, хоры, барды, якія ўзнялі яго слова з пылу да святла.

Ды літаратура, паэзія, схаваная ў мову, “як ядро ў гарэшак”, ужо сама ёсць паратункам.

У такім нестабільным, нееўрапейскім Краі паэзія наперадзе заўсёды, як разведчыца ці як сувязная, пераважае над прозай, упłyвае на мараль, умацоўвае палітыкаў, кшталту грамадскія і сямейныя архетыпы, заўсёды скіравана да духова свядомай часткі Краю, да яго прамаўляе, беражэ Беларусь на вышынях, Беларусь віртуальную.

Мова і гісторыя — гэта гравітацыйнае поле паэзіі.

Але паэт праз натхненне выходзіць за межы гэтага гравітацыйнага поля ў чистую сферу і ўзбагачае сваімі адкрыццямі родную мову. Так рабіў Максім Багдановіч.

Беларусы забылі родную мову не на выгнанні, а дома. Замарылі яе хлуснёй, не давяралі ёй запаветных думак — і мова, і самі без мовы мёртвымі сталі пры жыцці. Пакінулі для хатняга ўжытку, а пасля адмовіліся назусім — ад нялюбай, жорсткай, елкай, чорнай.

Максім жа ў дабравольным праз бацьку выгнанні атрымаў мову продкаў з таемнай скарбонкі сваёй таленавітай души. З глыбокіх пластоў гісторыі вырваўся крык. Максім яго злавіў — і сам стаў крыкам гісторыі, сам сабе стаў народам і яго праўдай.

Чэрпаў з моўных сусекаў, гарставаў харктар мовы, з лянівай рабіў гнуткай, множыў яе вартасці... Не саромеўся маўляць на мове смелыя, забароненая думкі. Чуў яе звон з-за гор і з-за хмар, чуў дыханне з-пад каменя, адчуваў прысутнасць там, дзе яе не было, ляцеў птахам наслустрach ёй; мова, як абраз, мела над ім уладу, знаходзіўся ў яе дэспатычнай салодкай няволі, яна была яго маці, любоўю, яго небам. У мове і праз мову Максім Багдановіч запанаваў над часам. Яму гэта Бог дазволіў.

Усе яго моўныя хібы, “памылкі” — зусім не памылкі, а жывыя слова, створаныя ім па натуральных моўных зако-

нах: раныш, цемнь, лепі, болі, горач...

Максім чырванеў ад сораму за тых, хто дапытваўся: а навошта ён жыве ў Рәсей, а выдумляе сабе свой Край; чырванеў і за тых, хто забываў родную мову дома; чырванеў і за тых, хто рэстаўраваў мову не з бабуліных вуснаў, а з мёрвых слоўнікаў...

Пакуль паэты займаліся палітыкай, Максім Багдановіч меў права сесці на пустую дзялянку і зрабіць вялікую працу — Беларусь мае Паэта на ўсе будучыя часы, візітную картку нашай паэзіі, нашай культуры...

Першая і адзіная кніга Максіма Багдановіча “Вянок” хутка адсвяткуе сваё 100-годдзе. Яна была выдадзена ў канцы 1913 года ў Вільні “Беларускім выдавецкім таварыствам”, якое адчыніў Вацлаў Іваноўскі, надрукавана ў друкарні Марціна Кухты накладам 2000 асобнікаў. Кнігай апекаваўся Вацлаў Ластоўскі, ён і прапанаваў назыву “Вянок”, а ўнізе пакінуў аўтарскую назыву — “Кніжка выбраных вершаў”. Вокладку ўпрыгожыў дзіцячым малюнкам, які меў у сваёй калекцыі. На шмунткытуле змясціў герб Завішаў — лебедзь у вянку — на знак удзячнасці фундатарцы Магдалене Радзівіл. На асобным лісце дапісаў прысвячэнне — “Вянок на магілу С. А. Палуяна (8 красавіка 1910).”

Так “непасрэдна вырасла з кнігі жыцця, увасабляючы адзінства паэзіі і лёсу” (Т. Чабан), кніжка “...зусім маладая, склееная мною летам 1912 р(оку)” (М. Багдановіч).

Пералічваць яе даследчыкаў не хопіць месца, а выдаўцы “выпраўляюць” памылкі першага выдання.

Кніга “Вянок” — гэта не проста зборнік вершаў. Складаецца яна з трох раздзелаў: “Малюнкі і спевы”, “Думы”, “Мадонны”, усіх вершаў 93 і 2 паэмкі. На 120 старонках. У лістах да выдаўцы былі меркаванні дапоўніць “Мадоннаў” ніzkай “Каханне і смерць” (13 вершаў) і да 5 перакладаў з ніzkі “Старая спадчына” дадаць 22 пераклады з Поля Верлена, утварыць раздзел “З чужой глебы”. Кніга выйшла без дапаўненняў і без пасляслоўя “Ізноў пабачыў я сялібы” да паэмы “Вераніка.”

Максім здолеў у юнай геніяльной кнізе апавесці пра Край, да якога належалаў па карэннях, па крыві і пачуццях, па веры: пра гісторыю на ўзроўні наіўным паўсвядомым, пабудаваную на легендах і павер'ях; пра цывілізаваную гісторыю ва ўсёй яе красе і трагізме, у часе бясконцым, які заўсёды мае трэвы вымярэнні; пра веру гэтай зямлі.

Раздзел "Мадонны", у якім два вобразы беларускай Божай Маці – Нястомнай Дапамогі, "дзяўчынкі ўпэцканай і худой" і Веранікі, той самай, якая вышэрла Езусу твар і атрымала ад Яго свой абраз у замен за смеласць духу.

Паміж іншым, Максім завёў чытача ў здабыткі сусветнай паэзіі, каб паказаць, як пекна яна выглядае ў нашых словамах.

У поўным зборы вершаў М. Багдановіча 1992–1995 гадоў выдаўцы "выправілі" страты і гэтым парушылі гістарычную праўду.

Я думаю так: цнатлівия віленчукі свядома не надрукавалі ў першай кнізе маладога аўтара вершаў пра нараджэнне чалавека праз боль і смерць. Пашкадавалі "сціплы прости народ". Па гэтай жа прычыне не ўключылі эротыку Поля Верлена.

Вацлаў Ластоўскі, пэўна, уявіць не мог, што першая ластаўка таленавітага паэта можа стаць яго адзінай кнігай. З кароткіх спатканняў у Вільні летам 1911 года, з перапіскі і друку бачыў творцу вялікага патэнцыялу, філосафа, гісторыка, які ішоў у літаратуру праз сусветную спадчыну і хрысціянскую духовасць.

Калі вяртаўся з Вільні, натхнёны родным краем, Максім у думках будаваў "каркас" кнігі, на які пачаў нажыўляць "мяса". Планаваў раздзелы і ніzkі універсальнаага томіка для народа з беднай спадчынай, – як хто захоча, будзе мець узор для вучобы.

Сплятаўся "Вянок" канцэнтрычна, закруглена, завершана, але гнутка, як з жывых кветак. Калі верш не клаўся ў нізку, не меў шанцаў трапіць у кнігу.

З "давіленскіх" вершаў засталося не больш за 30. Была гатовая нізка "Згукі Бацькаўшчыны", рэляцыі ад чытання фальклору. Наўболей "давіленскіх" вершаў трапіла ў нізку

“У зачарованым царстве” — 15 з 26.

Толькі ў паэзіі “такой поўнай гармоніі паміж думкай ці пачуццём і формай — будовай і падборам гукаў” (Ант. Навіна) можна абняць усё жыццё ўсяго Краю, які згубіўся ў сусвеце, у галактыцы.

“Жыццём напоўнены ўвесь мрок” — дрыгва дыхае, лес пяе, вадзянікі, гады, “гаспадары” (духі ці жывыя?) ад бяздонных глыбіняў, у якіх тонуць самнамбулы, да вышыняў, пад якімі павукі снуюць дажджы, ад нараджэння да спрадвечнага сну, які страшней за смерць. У кожным вершы іначай будующа вобразы, рытміка, памер. Паэт стварае свой чыставы малюнак і сваю цёплую песню. Так яго апякун біскуп Максім з Рыэз, які памёр 27 лістапада 460 года, дбаў пра чысціню евангелізацыі. Так у Максіма “...нацыянальнае стаецца агульналюдскім праз укрытую ў ім чистую красу” (Ант. Навіна).

7 вершаў нізкі “Старая Беларусь” малююць кароткую гісторыю Беларусі. У прадметах і постацях ад Магілёва да Гданьска, куды даплыла бутэлька з адчаем аб катастрофе. Адно вядомае імя — “Скарэна, доктар лекарскіх навук, у доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры”, астатнія без імёнаў: летапісец піша, а перапісчык малюе гісторыю, падняволъныя ткачыхі ткуць паясы, млынар знімае скруху сэрца, а няхібкі ў латах стары ідзе па ўрослай кустамі і барамі краіне, чытае кнігу слядоў зямлі і ведае, якім “словам” уратаваць людзей ад зводу. Верш “Па ляду ў глухім бары” — гэта прарочы гімн Краю, ратунак якога ў поўнай занядбанасці і здзічэнні.

Кульмінацыйны верш “Кніга” — як малітва, як гісторыя, як твор мастацтва.

*Псалтыр, пакрытую няжорсткай бурай кожай,  
Я ўзяй і срэбныя засцёжкі адамкнуў...  
Вось псальма слічная. “Як той аленъ шукае  
Крыніцы чистай, так шукаю Бога я”...*

Нізка “Места” дапаўняе папярэдняя і завяршае раздзел “Малюнкі і спевы”. Места — “дачка каменняў”, па вулках

цокаюць пегасы, утульна хлопчыку са шкляначкай і бяздом-  
наму паэту, які дачытаў газету “да імені выдаўцы” і заснуў  
на далёкай лаўцы. Кантраст безнадзейнасці і багацця.

Раздзел “Малюнкі і спевы” Максім будзе па музычных  
законах з уверцюрай – уступам “Вы, хто любіце натрапіць”,  
сімфоніяй нябёсам і хвораму сэрцу.

Калі ў 80-я гады з’явілася фраза: “Не пішыце палітычных  
вершаў, яны хутка старэюць”, то аўтар да слова “палітыч-  
ных” меў эпітэт “дрэнных”. Цэнтральны раздзел “Вянка”  
“Думы” быў складзены Максімам як адраджэнскі, найболыш  
блізкі да тагачаснай і сучаснай добрай беларускай паэзіі,  
асуджанай на грамадзянскасць. Максім не верыў, а ведаў,  
што Беларусь будзе суверэннай і незалежнай. Але ад нацыя-  
нальных змагароў адрозніваўся тым, што бачыў Беларусь  
не ізаляванай, а далучанай да єўрапейскай духоўнай куль-  
туры. Таму побач з імёнамі беларускіх песняроў узнікаюць  
імёны сусветнай гісторыі. Максім ставіў задачу адраджэння  
касмічна – ад нічога да ўсяго. Таму Ус. Ігнатоўскі называў  
яго “Гасцём з высокага неба”. У лісце ад 27 лістапада 11 г.  
аўтар тлумачыў, чаму ён стварыў нізку “Старая спадчына”  
– “своеасаблівую выставу класічных формаў верша” (Т. Чабан),  
“...маючы на ўвазе не толькі іх красу, не толькі палеп-  
шанне версіфікатарскай снароўкі пры працы над імі, але і  
жаданне прышчапіць да беларускай пісьменнасці здабыткі  
чужаземнага паэтычнага труда, памагчы атрымаць ёй больш  
єўрапейскі выгляд... Хацеў я давесці здатнасць нашай мовы  
да самых строгіх вымог вяршоўнай формы...”

Але адраджэнскі раздзел “Думы” атрымаўся менш ды-  
намічным, чым эмацыйным “Малюнкі і спевы”.

Трэці раздзел “Мадонны” – духоўны, складаецца з па-  
эмак “У вёсцы” і “Вераніка” і завяршае “Вянок” светла, ня-  
бёсна.

...Святар у казанні апавядыаў, як адзін апостал шукаў  
на нябёсах Божую Маці і не знайшоў. Божая Маці была на  
зямлі, дзе людзі ўвесь час просяць у Яе заступніцства.

Каб аддаць Адзінага Сына дзеля адкуплення свету, Богу  
не трэба другой Божай Маці. Але трэба любові, дабрыні, па-

коры і ахвярнасці жывых жанчын, усіх маці.

“Той выгляд мацеры ды з воблікам дзяўчыны”, якая памерла 4 кастрычніка 1896 года (нар. 22 лютага 1869) ад скарацечнай чахоткі, пакінуўшы іх чацвёра, быў у думках і пачуццях Максіма пры стварэнні паэмкі “У вёсцы”. Але вясковая нянька нагадала яму Божую Маці:

*А можа не краса была ў дзяўчынцы той, —  
Дзяўчынцы ўпэцканай і хілай і худой, —  
А штось вишэйшае, што Рафаэль вялікі  
Стараўся выявіць праз Маці Божай лікі.*

Гэтак жа ў старым садзе ў красе сваёй вясны, падобную да ляснога “цвятка”, Паэт убачыў Вераніку, якая натхніла яго на паэзію. Болем. Шчасцем.

Кніга паэзіі “Вянок” пакуль што адна такая ў беларускай культуры. Яна ўліваецца ў сусветную культуру, і ніякія памежныя службы яе не стрымаюць...



## Валодзя Каараткевіч

*А прывёз самалёт Валодзю  
у Гародню, нібы ў санаторый  
І мы сустракаліся з ім,  
Дзе прачынаўся Баторый.*

*Не варухнуліся сфінксы  
на варотах Аўгуста Трэцяга.  
Сустракаліся і размаўлялі  
на руінах вякоў, на хрыбеціне.*

*А з бессмяротных стагоддзяў  
зарыкаў не забіты тур.  
Ланцуг крыжакоў прыхадзіў –  
іх у Нёман адкінуў мур.*

*У касцёле фарным Апосталы  
нас прымалі ў святы свой рад,  
Да Святога з Вечнаю Кнігаю  
быў падобны Валодзя, мой Брат.*

Усё, як у вершы, так і адбылося. У траўні 1965 года Валодзя Каараткевіч наведаў Гародню ўпершыню, прылягцеў самалётам. Чакаў мяне на мосце паміж Старым і Новым замкамі. Я ішла ад Нёмана. Убачыла, што ён ужо чакае, не абыходзіла зігзагам вуліцу, каб падняцца на мост па тратуары, а пабегла стромым насыпам, Валодзя падаў мне руку.

Караткевіч прыехаў у Гародню, каб праверыць, ці горад, які ён прыдумаў у кнізе “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” адпавядзе таму гораду, які ёсьць на самай справе. Аказалася, што два гарады ідэнтычныя. У галаве ў пісьменніка была ўкладзена яго найпрыкраснейшая (яго слаўцо) кніга-прытча ад сівой даўніны з праекцыяй на будучыню – “Хрыстос прызямліўся ў Гародні”.

Першы раз прыехаўшы ў горад, Валодзя быў экскурсаводам, я побач ішла, каб ён меў каму апавядань пра гэты горад тое, пра што будзе неўзабаве пісаць. Мы пачалі агляд з замка Вітаўта, ад магутных муроў якога Валодзя быў у захапленні. Ён пералез на той зарослы дзікім бур'янам бок, куды ніхто не пералазіў, хіба хлопчыкі-падлетеўкі, і разглядаў гэтыя пласты з каменняў і цаглінаў. Прабраліся мы ў самы востры кут старажытнай агароджы, і адтуль ён убачыў Каложу, ці Барысаглебскую царкву XII стагоддзя. Да Каложы мы ўзыходзілі напрасткі, па каменных утравелых крутых, зігзагамі, сходах, якія ў многіх месцах абрываліся, трэба было ўзбірацца па кустоўі. Каля Каложы стаяў домік, у якім старожка трymала ключы ад брамы і ад дзвярэй.

Валодзя з ёю хутка дамовіўся, і яна ўпусціла нас на дзядзінец, дзе мы пагладзілі адшліфаванае каменне і маёлікавыя пліткі, а ў самім храме Валодзя праверыў, “ці гласна”. Знік у алтарнай частцы і з’явіўся высока злева каля акна-байніцы. Заспіваў вядомую ўсім песню “Ой, сівы конь бяжыць...” У кінафільме па кнізе “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” Валодзя выконвае малененькую ролю і співае зусім іншую старажытную, але, думаю, створаную ім самім песню... Ён мяне ўгаварыў падняцца па той лесвіцы да яго, па стромай, цеснай, дзе не ўсе каменныя сходкі захаваліся.

Мы правялі каля Каложы добры кавалак часу. У музей, які тады знаходзіўся ў Старым замку, Каараткевіч ісці не захацеў (думаю, што не хацеў сустракацца з людзьмі), ну а ў Новым замку знаходзіўся абкам партыі, і мы крыху параглядалі яго з таго прыгожага ўнутранага двара.

Калі мы выйшлі з Замкавай вуліцы на пляц Сцяпана Батуры, то я ўбачыла, што дзвёры фары адчынены. Днём іх рэдка адчынялі, у касцёле не было ксяндза, але па вечерах вернікі маліліся, іграў арган. Я любіла патрапіць у фару Францішка Ксавэрыйя і памаўчаць у кантэмпляцыі, калі там было адзін-два ціхія чалавекі, акрамя святых.

Валодзя хадзіў па касцёле сам, разглядаў фрэскі і нават знайшоў аўтограф Ч'епала, італьянскага мастака, чаго, мусіць, быць не магло.

Мы абышлі ўвесь кляштар езуітаў, які займае ў самым цэнтры горада квартал. Асабліва спадабалася тая сцяна, што па вуліцы Гараднічанскай (тады яна называлася вуліцай Энгельса), — Валодзя абдымаўся з гэтай запыленай, пафарбаванай ружовым брудным колерам, але сярэднявечнай, сапраўднай сцяной... Адарваўся ад яе і кажа: “Калі мяне выберуць презідэнтам Рэспублікі Беларусь, я пабудую вялікі празрысты купал і схаваю гэты горад ад вятроў і розных катаклізмаў, гэты горад мне патрэбны, каб ратаваць беларускі народ...” Цікава, ці ў яго гэта вырвалася спантанна, ці ён сапраўды марыў стаць презідэнтам?..

Пасля мы яшчэ аглядзелі драўляны лямус у зачыненым кляштары брыгітак, дзе была бальніца для душэўнахворых, тады прайшліся па Дамініканскай на пляц Тызенгаўза. Тут Валодзя спытаў: “А дзе ў Гародні вуліца Цёткі?” Я ўжо была стомленая, а вуліца Цёткі знаходзіцца аж каля лесу, але мы дайшлі туды пешкі па вуліцы Каліноўскага. А там развіталіся. Мне трэба было вяртацца дадому, а ў Валодзі была нейкая таямнічая сустрэча.

У чэрвені ці праз месяц пасля таго я атрымала ад Каараткевіча ліст, у якім быў толькі аўтограф верша “Каложа” з прысвячэннем Дануце Бічэль.

*O, Каложа, туга мая светлая!..  
Ў чорны Нёман па чорным шкле  
Сіній крапляй спадае ракета,  
Быццам зорка ў ціхі Бэтлем.*

*Ў вокны цёмныя заглядае,  
Ззяннем бледным шукае кутка,  
Дзе хваіна ў грубцы страляе,  
Дзе ў жанчыны дзіцё на руках.*

*Глянь, абраная. Гэта не ў Нёман,  
Не ў цямноцце, не ў сон, не ў драму —  
Ў веліч падае зорка бяздольная,  
Ў снег і ў сэрца сыну твайму. (...)*

*Ўскінъ далоні тонкія ўгору,  
Сыну неба акрэслі шлях,  
Каб на векі адбліся зоры  
У тваіх і дзіцячых вачах,  
Каб ніколі пяруны чужынныя*

*Не асмеліліся скасіць  
Ні цябе, ні Каложы,  
Дзяўчыны  
З ніў і пушчаў Беларусі...*

Тую эмацыйную карціну захаплення колерамі маёліка-  
вых плітак і плінфы-цаглінаў мураванай сцяны Каложы,  
якую стварыў Валодзя ў вершы, я тут не змясціла. Пасля таго  
як я напісала верш “Каложа”, ды і таму, што стала жыву ў  
Гародні, мне з такой жа назтай прысвяціла верш Ларыса  
Геніюш, таксама вельмі прыгожы, і шмат хто яшчэ. Можна  
ўкладці маленькую анталогію з назтай “Каложа”. Але пер-  
шае месца належыць вершу Валодзі Караткевіча, які высока  
ўзняў вобраз жанчыны з дзіцём на руках.

У савецкія часы абласныя камітэты камсамола праводзілі  
творчыя семінары моладзі, каб упłyваць гэткім чынам на  
культуру. У канцы 70-х на такі семінар у якасці кансультанта  
прыехаў Караткевіч. Ён падрабязна тлумачыў, як нельга  
пісаць вершы на лірыцы кахання Людмілы Цыхун, і паміж  
імі завязалася дасціпная перапалка. На заканчэнне семіна-  
ра камсамольская кіраўнічка павезла гасцей у Скідарль, але  
ў зале не сабраліся аматары беларускай паэзіі. Клубныя  
работнікі пайшли збіраць хоць якіх слухачоў, а пісьменнікі  
чакалі ў пакоі з дашчатым сталом, весялілі сябе анекдотамі,  
асабліва Аляксей Карпюк.

Вечар адбыўся. Пасля была вячэра. Караткевіч зна-  
ходзіўся ў цэнтры ўвагі, каля яго сядзела камсамолка, яны  
размаўлялі і пачалі спрачацца. Каб паказаць, што ён рыштар,  
з дзяўчатамі не спрачаецца, ён пацалаваў яе ў вусны. Усё за-  
столле замоўкла. Дзяўчына перастала з ім спрачацца.

У кампаніі Караткевіча ніхто не меў ніякіх шанцаў на ўвагу, бо яна была скіраваная на яго, і ад гэтага ён яшчэ больш квітнеў і сыпаў жартамі. Васіль Быкаў у Скідалі сказаў: “Ёсць людзі, якім не трэба асабліва і надрывацца, усё ім даў Бог і продкі – ад пачуцця гумару да знешнасці. Караткевіч – беларус з крыві і касці, не згоршаны ніякім балтамі, што валасы, што вочы, што рысы твару, што постаць...”

Валасы яго былі русыя з адценнем дыму. Вочы... “не адзінакія – адно, як вада, светлае, другое – як жалудок”, – так жартавала Ганна Чарнушка з валасоў і вачэй Васіля Дзятліка ў рамане Малежа “Людзі на балоце”. То Мележ свайго Дзятліка стварыў на падабенства Караткевіча. Постаць у Караткевіча была і стройная, і ўся перакасабочаная. Апісаць яго постаць у мяне бракуе таленту. Але Валодзя Караткевіч быў самы прыгожы беларус ад пачатку гісторыі да сканчэння, да апошняга беларуса.

Усе, напэўна, чулі розныя гаворкі пра хваробы Валодзі Караткевіча, ды ён і сам аб сваіх хваробах любіў паразмаўляць гэтак жа, як і пра грыбны суп, на які ён запрашаў заўсёды. Лекар санаторыя “Беларусь” у Друсгеніках Міхал Адамін мне растлумачыў Валодзеву хваробу, а я тлумачу ўсім. Гэта хвароба – праца пісьменіка. Яна хранічная. Ад яе нельга вылечыцца, вызваліцца, адпачыць. Калі Караткевіч уваходзіў у сюжэт кнігі, у вобразы герояў, у самога сябе, ён блытаў дзень і ноч, рэальнасць і фантазію, блытаў мінулы час, у якім жылі яго героі, з tym часам, у якім знаходзіўся сам, – так нараджаліся яго кнігі на мяжы містыкі... Ратунку не было. Адамін казаў, што ў санаторыі для таго, каб Караткевіч не адразу засядаваў за творчую працу, яны прыдумвалі розныя прычыны, напрыклад, што няма стала, каб хоць дзень-два даць яму адпачыць, таму што надта яны, лекары санаторыя, любілі кнігі Караткевіча і любілі аўтара, але не прывыклі, каб пад іх апекай чалавек так мардаваў сябе працай.

Калі мой муж Эрык Загнетаў лячыўся ў 9-й клінічнай бальніцы ў Менску, там ён сустракаў Валодзю Караткевіча. Калі Валодзя трапляў у бальніцу, там парушаўся рэжым –

медсёстры праводзілі шмат часу каля палаты Каараткевіча, які сядзеў на ложку, падкурчыўшы ногі і апавядалаў вясёлыя гісторыі.

Ён вельмі любіў людзей, асабліва жанчын. Цалаваў жанчынам рукі і становіўся на калені. Аднойчы мы сустрэліся ў Менску выпадкова, на пляцы. Ішоў даждж. Было мокра. А ён стаў на калені непадалёк ад натоўпу на аўтобусным прыпынку...

На пісьменніцкіх з'ездах прыемна было з ім паціху паразмаўляць у зале. Але ён вельмі крыўдзіўся, калі пра яго творы пачыналі мусоліць розныя пустыя бездары. Я назірала адну такую сцэну яшчэ тады, калі Саюз пісьменнікаў мясціўся ў доме, "дзе гаўляйтэр Кубэ прыняў бяssлаўны свой канец..." Нехта з крытыкаў сказаў, што Каараткевіч не ўмее пісаць пра каханне. Валодзя ўскочыў з месца, выбег у фае і там гучна кричаў...

Шмат дзяўчат і жанчын сумавалі па Валодзю Каараткевічу. Але многія яго падводзілі, здраджвалі яму. Ажаніўся ён позна. Жонку Валю спаткаў на літаратурным вечары ў Брэсцкім педінстытуце. Вечар удаўся, Валодзя меў там поспех. Усе яго слухалі. А Валя сядзела на першым радзе і чытала кнігу. Ён падышоў у канцы вечара да яе і спытаў: "Што гэта Вы так чытаеце?" Яна чытала яго кнігу.

У Каараткевічаў у гасцях я была ў 1982 годзе 6 ліпеня. Зайшла, а Валодзя на канапе гладзіць плюшавых звяркоў. Гэтак, як раней малы мой сын, кажа: "Які я нешчаслівы, у мяне няма сабакі". Я прыехала ў Менск, каб 7 ліпеня з пісьменнікамі паехаць у Вязынку на 100-годдзе Янкі Купалы. Мы ў Каараткевічаў гаварылі пра Купалу ўвеселі вечар. Валодзя быў вясёлы. А пасля мне сказаў нашы знаёмыя, што іх за дзень да таго абрабавалі: скралі старажытны абраз, Валіны ўпрыгожванні і партыйны білет, яна чакала не прыемнасцяў на працы.

Першы раз я ўбачыла Валодзю ў tym нашым Доме пісьменнікаў на сходзе. Крытык Ларчанка абмяркоўваў мае вершы. Крытыкаўаў іх. З сярэдзіны залы падняўся юнак з доўгай шыяй, пад пахай у яго была тоўстая вялікая цёмная

кніга, ад чаго рукаво піджака ўзнялося да локця, другой та-  
кой жа доўгай рукой ён памахаў мне...

На першым курсе мае каліжанкі напісалі Караткевічу  
ліст, у якім выказвалі захапленне яго вершамі. Адказ Валод-  
зя напісаў мне. Гэта было ўвесну 1958 года.

Беларусы ў другой палове XX стагоддзя знаходзіліся ў  
добраі стваральнай аўры твораў Валодзі Караткевіча, таму  
вытрывалі навалу савецкасці. Гэтыя савецкія монстры не за-  
губілі хоць тую частку беларускай эліты, якая не развучы-  
лася чытаць кнігі, але чытанне Караткевічавых свежанад-  
рукаваных гісторыяў, легендаў з фантастычным элементам  
адбывалася на эмацыйным узроўні, крыху павярхоўна. А  
Валодзя Караткевіч, адзіны беларускі аўтар, які працаўаў не  
на славу сваю, а каб ратаваць народ ад летаргічнага сну, ад  
нечага нас перасцерагаў, бараніў беларусаў ад саміх сябе,  
а мы гэтага не расшыфравалі. Валодзя вучыў беларусаў не  
баяцца суседзяў - ні тых, якія з усходу, ні тых, якія з захаду.  
Перастаць аглядацца на суседзяў, перастаць слушаць, што  
яны пра нас думаюць і гавораць - і не думаць, што мы гор-  
шыя за іх. Бо мы не горшыя.

Вось перачытаем уважліва кнігі Караткевіча, уznімемся  
з каленяй і ператворымся ў прыгожых людзей – птахаў, як у  
легендзе пра старца і пра белы скіт...



## Янка Брыль

Божанька, як добра, што Ты прысылаеш ад часу да часу, не зачаста, у самы раз, такіх асобаў, як Янка Брыль, якім даеш шчасце Цябе бачыць!

…Такіх натхнёных асобаў, са святым уяўленнем, якія маюць усе вершы ў галаве, якім дастаткова двух-трох словаў, і ўжо гатовая песня, якую яны ўмеюць співаць без акампементу нават і тады, калі слухаюць толькі кветкі ў вазоне; якія не баяцца чорнай дзіры адхлані, якія ўмеюць чэрпаць поўнымі жменямі промні… Якія не выпрошваюць у нікчэмнасцяў нават “цёплага” месца свайго адпачынку; якія не баяцца апошній вандроўкі туды, куды Бог пасылае, бо ведаюць, што іх спакою не вытрымае ніводзін д'ябал… Якія ў думках кажуць: “Я хачу вам адкрыць вочы”… Глядзяць на ўсіх зверху, бо высокія ростам, але не забываюць, што Бог заўсёды вышэй за ўсіх…

Янка Брыль ад Бога атрымаў талент пісьменніка як падарунак і сам распараціўся ім як падарункам для чалавека, гэта значыць, быў выбраным для адказнай, важнай справы благаслаўлення…

Бог, крыніца жыцця, даў Янку Брылю высокі рост і ўзрост, даў розум, плён таленту, даў гавечнасць, поўню жыцця, гэта значыць уменне не прывязвацца да багацця, хоць бы яно расло само па сабе…

А мы, яго нашчадкі духоўныя, яго вучні, разгубіліся, калі ён пайшоў ад нас: не ведаем, што сказаць яму наўздангон, калі ён сам усё пра сябе сказаў…

Меў добрае слова ад Бога, якое працавала, працуе далей, прыносіць плёны, трymае ў стане шчасця, бярэ ўдзел у поўні жыцця… Калі Бог благаслаўляе, Ён Сам і стаіць за тым словам, і нават болей: Сам дае сябе ў тым слове… З дарам слова, як з каханнем: яго нельга вызначыць іначай, як праз асабістое сведчанне.

Янка Брыль даваў сваё добрае слова кожнаму чалавеку і ўсяму свету, сам быў мудрым — добрым, ціхім, цярпілівым

зносіў іншых, усіх любіў, усім прабачаў, заўсёды спакойна прымаў удзячнасць людзей, якіх дапускаў да свайго сэруца.

Божанька, Ты надзяліў яго такім высокім ростам, што ён ішоў, як ляцеў. Бачыў усё зверху, меў перспектыву, г.зн. не прывязваў сябе да другасных рэчаў. Меў вялікі разгон. А ў нашай краіне – хоць даганяй за трох гады сто гадоў, якія пражылі суседзі, – усё роўна іх не дагоніш. А ці трэба даганіць, калі высокаму можна быць першым і ззаду??!

Калі б я яго не ведала асабіста, ведала б пра яго не нашмат меней, таму што ён усе моманты свайго жыцця і жыцця сваіх блізкіх увёў у сваё добрае слова. Таму што з дзяцінства яго паэзія прозы ўдзельнічала ў фармаванні маёй асобы – у школе, у падвучэльні, у інстытуце... Калі ж выкладала родную літаратуру, вывучэнне яго творчасці было шчасцем, святочнай урачыстасцю, бо як родныя дзецы пад сэрцам, так пад сэрцам біліся яго прыгожыя героі: хлопчык Данік, Марыля, Гаяля з гарманістам Сярожам, Толя Руневіч, і шумелі яго ліпка і клёнік.

Ён іх спісваў са сваіх родных людзей, а мы іх знаходзілі ў сваіх родных. Ён ствараў у добрым слове жывую Беларусь ва ўсіх малаяўнічых, цёплых і змрочных праявах. Мы прытулялі яго, як нашу Беларусь, да сваёй вёсачкі, да свайго сэруца – усё яно неяк зрасталася, зраслося ў адно. Ён абняў, прыгуліў і сагрэў усіх нас сваімі добрымі словамі.

Побач з ім – крок у крок – ішоў яго малодшы сябра Валодзя Караткевіч, які ўзяў яшчэ большы разгон, хацеў убачыць, а што там свеціць беларусам, дзе нябёсы дакранаюцца да зямлі і тут жа ад яе адштурхоўваюцца... Залішне разагнаўся Валодзя, заляцеў у будучыню і згарэў там (целам – не духам!). Пакінуў не попел – а благаславенне Божых словаў. І мы іх маем.

Янка Брыль бярог кожны дзень, дадзены Богам. Ён узвышаў нас у думках да свайго ўзроўню, прымаў нас за сваіх дзяцей. Беларусь была ягонай сям'ёй. Хоць і сваю сям'ю меў, бярог яе, шанаваў, апекаваўся як добры бацька.

Янка Брыль ніколі не быў марнатраўным сынам. Быў сынам старэйшым, які зберагаў здабыткі роднай зямлі і

памнажаў іх. Але найдаўжэй ён быў бацькам, духоўным бацькам беларускай інтэлігэнцыі, які цярпліва вучыў усіх і чакаў цярпліва, калі блудныя сыны пазбіраюцца, памірацца са старэйшымі сынамі і прытуляцца да роднага цяпла. Былі яго сынамі ўсе, хто ведаў, разумеў і не знава-жаў роднае слова, добрае слова.

Развітаца з ім прыйшлі толькі сыны — беларуская эліта.

Раптоўна вялікі двор каля яго малой кватэры за-поўніўся людзьмі. Сынамі і дочкамі, бел-чырвона-белымі сцягамі з жалобнымі стужкамі. Зацвіў ружамі і белымі лілеямі, кветкамі, якія вырасціла Беларусь, хоць было га-рачае, сухое лета.

А ў Варшаве плакаў Чэсь Сэнюх, удзячны, што Янка Брыль сказаў яму аднойчы: “А ты вазьміся за пераклад па-эмбы Якуба Коласа „Новая зямля!”” І даў яму гэтым словам работу на ўсё жыццё...

Сціплая была мая задача — быць там, побач каля яго вечнага каўчэга, глядзець, плакаць, маліцца, дайсці да месца яго спачыну, потым прыехаць у Гародню. Я справілася.

І вось цяпер зноў малюся, плачу і пішу гэта развіталь-нае слова. І маю надзею, што верны, адданы яму легіён анёлаў, які вызваліў яго з зямной няволі, цяпер супра-ваджае яго да Цябе, добры Божа. Прабач яму тыя зямныя грахі, якіх я не ведаю. Прымі яго ў Валадарства Тваё.

Калі ўспамінаць нашы спатканні з жывым Янкам Бры-лём, то былі яны святочнымі, можна сказаць, велікоднымі, знакавымі. І адбываліся яны не выпадкова. Найчасцей іх прыдумваў Алёша Карпюк, які будаваў нашу супольнасць па ўзору Езуса Хрыста. Брыль прыязджаў у Гародню на справацьчынныя пісьменніцкія сходы, і ператвараліся яны ў шчырыя сяброўскія спатканні.

Брыль прыязджаў на літаратурныя святы, напрыклад, на стагоддзе з дня нараджэння Цёткі... На вечар з нагоды прысуджэння мне прэмii імя Янкі Купалы прыехаў Янка Брыль і ў той вечар нарадзіўся мой унук Стась.

Ад Янкі Брыля сыходзіла цяплю роднасці, ціхага шчасця. Асабліва, калі прыязджалаў Мацей Канановіч і яны запрашалі мяне павячэраць у Менск.

Уся мая пазія знаходзілася пад уплывам Брылёвой рамантычнай шляхетнасці.

Кажу яму на пасяджэнні рады: “Каб Вы ведалі, якая я старая, мне ж ужо сорак гадоў!”. Адказвае з усмешкай: “Паглядзі на Клаўдзію Каліну, ёй ужо пяцьдзесят. Будзе табе пяцьдзесят – і памаладзееш!”

Кажу яму, сустрэўшы ў выдавецтве: “Паглядзіце, што яны зрабілі з майм зборнікам!” Пагартаў і адказвае з усмешкай: “Ды тут яшчэ засталося шмат добрых вершаў!”

Умелі яны падказаць, што літаратура – гэта ўсяго толькі слова, але самі аддалі на ловы гэтага слова свае неацэнныя жыцці.

Часам падумаю: як жа я лётала да іх на спатканні, дзіва што Эрык мяне раўнаваў!

Паехала неяк у вялікі мароз у прыгожым трывогатальным палітку цёмнавішневага колеру. Спачатку была нарада ў Менску. Пасля ўзялі яны мяне на спатканне з творчай моладдзю ў Карапішчавічы. Пасля спаткання доўга не было машыны, каб вярнуцца ў Менск. Шпацыравалі мы з Янкам Брылём па заснежаным ляску, размаўлялі. Не прастудзілася я.

Цёпла было пры іх – пры мудрых мыслярах, якія здолелі абхітрыць камунякаў: ператварылі савецкую ўстанову ў людскую супольнасць. Мы на з'езды ездзілі, каб пабачыцца ды наразмаўляцца... Вядома, былі ў той установе іншага гатунку людзі. Але мы іх ігнаравалі.

**Жнівень 2006**

## Мацей Канановіч

Атрымала ліст за 24.08.2003 г. ад дачкі М.Ю. Канановіча – Гражыны, у якім яна адказала на маё пытанне пра верш “*Czarna Madonna*”:

*“Мілая Дануся, верш “Czarna Madonna” тата напісаў на конкурс фонду “Sacrosong”, які праходзіў 17-18 мая 1969 года ў Лодзі ў касцёле св. Тэрэзы. Музыку да татавых словаў стварыў лодзкі кампазітар Ежы Баўэр.*

*Конкурс праходзіў пад патранатам кардынала Караля Вайтылы, які кіраваў Ганаровым камітэтам (...).*

*Песня таты атрымала першую ўзнагароду, яму ўручили вітрах з Маці Божай Чэнстахоўскай, дыплом з аўтографамі кіраўнікоў конкурсу (...”).*

У вёсцы Дубраўка на Шчары жылі ў адным доме на два канцы браты: Аляксандр і Антось, які меў жонку Марыю і шасцёра дзяцей. Да іх у гості ўлетку прыязджаў з Польшчы трэці брат Франак з сям'ёй. Вайна параксідала вялікі род Канановічаў.

Пасля вайны дадому вярнуўся толькі Аляксандр. Антось загінуў. Пазней яго пляменнік, паэт М.Ю. Канановіч, напісаў верш “На смерць дзядзькі Антося”. На жаль, Аляксандр таксама нядоўга пажыў на свеце: летам касіў сена, стомлены, спацелы, пакупаўся ў рацэ – і за ночь памёр.

Яго дачцы Ані было тады чатыры гады. Аня вырасла, скончыла філалагічны факультэт Гродзенскага педінстытута. У 1968 г. памерла яе маці Марыя. Праз год Аня паехала ў Польшчу да Канановічаў. Яна ведала, што яе стрыечны брат Мацей Юзаф – пісьменнік, і таму павезла яму ў якасці сувеніра свае любімая кніжкі.

Паміж наведваннем гарадоў і гістарычных мясцінаў Аня ўслых чытала Мацею Юзафу “Новую зямлю” Якуба Коласа, “Птушкі і гнёзды” Янкі Брыля, вершы Янкі Купалы і Уладзіміра Караткевіча, а ён усё гэта запісваў на касеты. Так

М.Ю. Канановіч запісваў на голас усе творы, якія перакладаў, каб лепш зразумець змест, адчуць рытміку, ведаць, дзе стаіць націск у слове.

Аня перавярнула жыщце Мацея Юзафа Канановіча. Гэты светлавалосы анёлак прылягцеў да яго з Краю таямнічых каляровых сноў. Ён адчуў вялікую віну перад Радзімай продкаў. Там жылі родныя па крыві і родныя па духу людзі. Яму так захацелася зноў паехаць туды, каб сплаціць сыноўні доўг...

Увосень 1969 года Мацей напісаў Ані ліст, у якім расказаў пра сустрэчы з Янкам Брылём.

*“Быў на XII з’ездзе пісьменнікаў у Гданьску, які праходзіў на караблі “Баторый”. Сустрэў там Янку Брыллю і Алеся Ганчара, пасябраваў з абодвум... З Янкам Брылём выпілі на брудэршафт на першым падвячорку з каньяком. Не ўяўляеш, Аня, як жа ён усцешыўся, калі я пачаў гаварыць пра яго новую кнігу. Ніяк не мог паверыць, што я чытаў яе – яна ж не перакладзена на польскую мову. Калі даведаўся, што гэта ты прывезла яе мне і прачытала, то надта пра цябе распітваў. Сказаў, што напіша табе з Менска. Вёску Азярніцу, у якой твая школа, ён добра ведае. Калі запросіш яго на аўтарскае спатканне ў школу, то прыедзе. Як я і думаў, Янка Брыль вучыўся ў Наваградскай гімназіі, у нас ёсць агульныя знаёмыя, якія цяпер жывуць у Польшчы.*

*Перакладу на польскую мову адну з яго кніжак, аб гэтym ужо маю дамову з дырэкторам выдавецтва.*

*Абяцаў Янка запрасіць мяне ад Саюза пісьменнікаў афіцыйна прыехаць у Менск, Гародню, Наваградак. Хацеў бы прыехаць з Крыстынай і Оляй, калі атрымаеца...” (Крыстацьна – жонка пісьменніка, Оля – малодшая дачка).*

Янка Брыль запрасіў Мацея Юзафа Канановіча, які прыехаў і, акрамя названых гарадоў, наведаў вёскі свайго

маленства – Дубраўку і Галубы. З ім прыехалі дачка Гражына і сын Тадэвуш. Яны палюбілі Беларусь з першай сустрэчы. Гражына, у якой не склалася сям'я, бывала тут часта.

У пачатку каstryчніка 1970 г. Янка Брыль удзельнічаў у сусветным з'ездзе перакладчыкаў у Варшаве, зноў яны спаткаліся, гасцівалі з жонкай Нінай Міхайлаўнай у Канановічаў у Лодзі, дзе сабраліся сябры; калі ўключылі радыё, пачулі апавяданне Янкі Брыля ў выкананні польскіх актораў, чым вельмі ўсхвалявалі гостя.

Так двое сяброў пачалі рабіць тое, чаго не хацелі рабіць палітыкі суседніх краінаў...

Думаю, што Канановіч і Брыль не мелі ніякіх праектаў, рабілі ўсё, кіруючыся любоўю. Яны і раней займаліся перакладамі. Брыль перакладаў з польскай мовы класікаў. Паступова ён пачаў уцягваць у пераклады сваіх сяброў і ўсю пісьменніцкую эліту. У Менску выйшла кніга прозы М.Ю. Канановіча “Імёны любові” ў перакладзе Янкі Брыля.

Канановіч у Лодзі меў некалькі сяброў, якія былі з “крэсаў” і ведалі беларускую мову, іншыя – Ян Гушча, Тадэвуш Хрусцялеўскі, Ігар Сікірыцкі, а таксама пісьменнікі з Варшавы – далучаліся з цікавасці.

Укладаючы зборнікі прозы ці паэзіі, тэматычныя антологіі, Канановіч і Брыль кіраваліся толькі мастацкім густам і гэтым ламалі ўсталяваную партыйную піраміду, у якой лепшым лічыўся той аўтар, які славіць партыю і яе правадыроў.

Колькі ж можа зрабіць сяброўства двух таленавітых людзей, якія, аднойчы сустрэўшыся, адразу зразумелі, што яны і ёсць духоўныя браты ад нараджэння да смерці! Асобнымі томікамі ў Лодзімі выдавецтве выходзілі вершы Купалы, Багдановіча, Танка.

Толькі Васіль Быкаў меў сваіх перакладчыкаў у Варшаве, яго творы перакладалі з маскоўскіх выданняў з расейскай мовы. Напэўна, Уладзімір Караткевіч і Янка Брыль мелі свае дарогі ў выдавецтвы Варшавы.

Астатнія літаратура нашага Краю ў 1970-1980-я гг. ішла ў Польшчу праз руکі М.Ю. Канановіча. Яго дарацьчыкамі былі Янка Брыль і стрыечная сястра Аня Канановіч.

Мацей сам рассылаў лісты аўтарам у Менск і Гародню, дзе паведамляў пра той ці іншы праект і пра тэрмін да якога аўтар павінен паспець у кнігу пра Касцюшку, пра Міцкевіча, пра іншых, агульных для абодвух народоў, пісьменнікаў і выдатных людзей.

У Канановіча быў дрэнны зрок, высокі зрокавы ціск, насіў акуляры з вельмі тоўстымі шкельцамі. Мы яму куплялі і вазілі лек, здаецца, пантакрын – выцяжку з рагоў аленяў.

На мяне ён звярнуў увагу, вядома ж, дзякуючы Янку Брылю. Вось і першы ўспамін у лісце да Ані за 27.09.1970 г.: “Мушу напісаць лісты Дануце Бічэль і Аляксею Карпюку. Дануце пераслаць вершы, якія пераклаў для польскага радыё, у Карпюка запытаць пра некаторыя месцы з “Пушчанскай адысеі”. Не маю адреса, думаю, калі напішу “аддзяленне пісьменнікаў па вул. Э. Ажэшка ў Гародні”, такі ліст дойдзе...”.

Але хутка не ліст, а сам Канановіч прыехаў на Беларусь. Яго суправаджалі Аня і сын старэйшай Анінай сястры Стасі – Ромка.

Я іх прымала, як магла. Размаўлялі мы так, нібыта раслі на адной вуліцы. Мацей Юзаф хваліў мае вершы, казаў, што ў Польшчы іх будуць чытаць людзі, якія сумуюць па пясчаных берагах Нёмана. Аня цяпер так патлумачыла: “Вы тады былі такая прыгожая, што ён такім чынам гаварыў Вам кампліменты”.

Ішоў час. У Гданьску расстралілі рабочых, у Польшчы быў аб’яўлены ваенны рэжым, інтэлігенцыя пакідала радзіму і выязджала на эміграцыю. У Гародні цягнула першая пра-грамма польскага тэлебачання, мы мелі магчымасць таксама слухаць радыё. М.Ю. Канановіч па-ранейшаму жыў у Лодзі, а працаўваў у выдавецтве РАХ у Варшаве і запрашаў мяне прыехаць у Польшчу. Сам і арганізаваў гэтую паездку. Трэба было ехаць праз Москву, дзе ў Саюзе пісьменнікаў выдавалі замежны пашпарт і білет на самалёт. Я спазнілася ў аэрапорт на гадзіну, але і самалёт затрымаўся з-за нялётнага надвор’я таксама на гадзіну. Сустрэлі мяне ў Варшаве браты Мацей Юзаф і Марэк Канановічы. Завезлі ў выдавецтва РАХ на прэс-канферэнцыю. Я была ў шоку: што ведала, і тое забылася

ад страху. Размаўляць па-польску не ўмела. У канцы побыту размаўляла “mięką grodzieńską polszczyzną”, але ўсе ў РАХе былі такія мілыя і ласкавыя, адорвалі мяне зборнічкамі паэзіі, а пасля павезлі ў нейкі багаты модны рэстаран...

Браты Канановічы паказвалі мне горад сваёй маладосці, дзе яны ўдзельнічалі ў Варшаўскім паўстанні, дзе паміралі іх сябры, дзе пасля вучыліся, кахалі... Яны хадзілі побач са мною і ўспаміналі...

Пасля Вільні, у якой было добра, як дома, такім месцам для мяне магла быць Варшава, “старэ място”. Мяне захаплялі яе помнікі. Мы наведвалі выставы. Добрых тэатраў летам у Варшаве не было, таму мы хадзілі ў кіно. Аднойчы, калі ў зале згасла святло, М. Юзаф устаў і спакойна выразна прамовіў: “Pan inżynier Tadeusz Kościuszko jest nazawsze w naszych sercach”. На вуліцах ён звяртаўся да прыгожых дзяўчат з пытаннем, як даехаць да вуліцы Касцюшкі. У дзяцей пыталаўся, калі нарадзіўся Касцюшко. Першы кілішак заўсёды выпіваў за Касцюшку. Казаў, што гэта сямейная традыцыя – ад дзеда-прадзеда. Апавяддаў, як ён недзе за мяжою на літаратурным фестывалі таксама гаварыў пра Касцюшку...

У Варшаве мы заходзілі ў касцёлы. Як бы выпадкова, але маліліся на Святой Імшы ад пачатку да канца. У нядзелю падвечар на вуліцах было ціха. Мы зайшлі ў касцёл, дзе маладыя якраз бралі шлюб. Цёпліца, шчыра і прыгожа маліўся ксёндз і ўсе родныя маладыя. Я на нейкі час пасля таго шлюбу ўвогуле зрабілася нямою, хацелася плакаць...

Да Лодзі мы ехалі на машыне РАХа. Па дарозе заехалі ў Чэнстахову. Быў чэрвень 1978 г. Заставалася тры з паловаю месцы да абрannя Яна Паўла II на Пятрову Сталіцу. У Чэнстахове нас сустрэлі так, як бы даўно чакалі. Як жа: Мацей Юзаф Канановіч – аўтар песні “Czarna Madonna”! Экскурсію па Яснай Гары правяла мілая пані Рэгіна Мулка, якая прыехала з Луцка вывучаць мастацтва і засталася ў Чэнстахове. У яе быў адзін клопат – на Украіне пакінула бацьку, якога пакуль што не магла забраць. Пасля мы з Рэгінай ліставаліся да сярэдзіны 1990-х гадоў. Яна ахвяроўвала на Святую Імшу за мяне і маіх продкаў і паведамляла мне пра гэта паштоўкамі...

У музеі на Яснай Гары я ўпершыню ўбачыла прыгожы вялікі слуцкі пояс... Але самы вялікі скарб – цудоўны абрэз Маці Божай. Моладзь пад гітару славіла Яе ў касцёле, усе чакалі, калі адслоняць цудатворны абрэз перад вячэрняю Імшою.

*з болю Мадонна  
 Богу пакорна  
 клічуць на AVE песняй і звонам  
 росаў дыван рассцілаюць на AVE  
 цені бярозай кленчаць у травы  
 AVE Мадонна*

Пасля мы ехалі ў Лодзь познім вечарам. У святле месяца прывідна стаялі сухія лясы: вялікія абшары хваёвага лесу без іголак (вінаваты ў тым быті шахты...).

У вялізной кватэры Мацея Юзафа і Крыстыны Канановічаў ў цэнтры Лодзі я начавала ў пакой іх дачкі Олі, якая тады была ў дзіцячым летніку ад РАХа. Акно на ўсю сцяну. У кожным пакой ў цэнтры стаяў бюст Касцюшкі або вісеў яго партрэт...

Мне не паказвалі ў Лодзі ніякіх гістарычных помнікаў, але затое на некалькі дзён мы з'ездзілі ў Кракаў.

Пачалося зрокавае вывучэнне нашай агульной гісторыі з замка на Вавелі, з наведвання таго падзямелля, дзе спяць вечным сном агульныя нашы продкі Міцкевіч, Касцюшко, Стэфан Баторы. Мае гіды – Мацей, Крыстына і Гражына не забывалі пра гэта час ад часу нагадваць.

Да нас далучыўся ў вольны час пісьменнік Владзімеж Внук, сябра Мацея. Яны мне паказалі ўсё: ад узвышша Касцюшкі да слядка каралевы Ядвігі на цагліне, абнесенай агароджай каля касцёла...

Мацей і Владзімеж хацелі пазнаёміць мяне з Віславай Шымборскай, але не ўдалося.

З Кракава, памятаю, выбраліся ў Новую Гуту, дзе на сродкі вернікаў быў пабудаваны касцёл. Уразіла сучасная архітэктура святыні – карабель з мачтай -крыжкам. Да касцёла вяла алея звеноў, самы высокі называўся Лех (у гонар Валенсы). У вялікай зале адбываліся набажэнствы і канцэрты духоўнай музыкі.

Перад майм ад'ездам у Беларусь мы з Мацеем схадзілі ў Лодзі ў кляштар, дзе манахі лячылі людзей зёлкамі. Каля брамы стаяў натоўп, але мы зайшлі з другога боку. Манах, які нас сустрэў, надта ўсцешыўся, што вітае “пані з Гродна”. Распытваў пра горад Элізы Ажэшкі. Распытваў пра хваробу майго мужа Эрыка і праз нейкі час прынёс мяшок духмянага, дробна пасечанага сенца. Гэты мяшок выклікаў немалое здзіўленне ў мытнікаў: едзе такая з-за мяжы і вязе “сена” і книгі (вярталася я цягніком праз Беласток).

...Мацей сам выбраў мае вершы для книгі “Ty to ty”. У адным лісце ён так пісаў пра нашы справы: “Падабаюцца табе ці не падабаюцца пераклады вершаў – мяне гэта мала трывожыць, абы мае пераклады падабаліся польскаму чытачу, якога я лепей ведаю. Мая задача – дакладна і добра перадаць твае вершы на польскай мове”.

Каб паэзія малавядомай беларускі была для польскага чытача больш прыемнай, Мацей дапісваў за мяне ў некаторых вершах пачатак або канец, здаралася, цэлія строфы...

Зборнічак “Ty to ty” – гэта мая самая прыгожая книга. Канановіч сам рассылаў яе: Танку, Брыллю, Калесніку...

Мы сустрэліся зноў на днях польскай літаратуры ў Беларусі. Групты з усіх рэгіёнаў з'ехаліся разам ў Наваградак. На Свіцязі нас частавалі вячэртай. У вялікай сталоўцы санаторыя мы сядзелі побач. Мацей быў вельмі стомлены і ціхі. Ён увесль час распытваў пра сястру Аню і яе сям'ю, асабліва пра сына, які ў яе нядыўна нарадзіўся і якому Аня дала імя свайго бацькі – Аляксандра.

“Ну, як той Аляксандр?” – пытаўся Мацей. А думаў, відаць, пра дзядзьку Аляксандра са свайго дзяцінства...

Яшчэ раз з Мацеем Канановічам мы сустрэліся па званку Янкі Брылія...

У яго зборнік выбранай лірыкі “Мой гай дубовы”, які выйшаў у Беларусі ў 1986 годзе, не ўключаны каталогікі вершы, але ўся паэзія Канановіча – каталіцкая, светлая, чыстая. Яго партрэт у майм пакоі вісіць побач з партрэтам Святога Айца Яна Паўла II і абразом Маці Божай. Часам я размаўляю з ім. Чую яго слоўы: “Дануся, не паддавайся смутку”.



## Чэслаў Мілаш

Перад Унебаўзяццем Найсвяцейшай Панны Марыі, 14 жніўня 2004 года, у суботу, у Кракаве памёр сусветна вядомы паэт, лаўрэат Нобелеўскай прэміі Чэслаў Мілаш. Яго пахавалі 27 жніўня ў Крыпце Заслужаных, што знаходзіцца ў кляштары айцуў паўлінаў на Скалцы. Там спачываюць Ян Дlugаш, Юзаф Крашэўскі, Караль Шыманоўскі, Адам Аснык, Станіслаў Высь-пянскі і іншыя вядомыя палякі.

Чэслаў Мілаш сваёй творчасцю здолеў даказаць, што ў паэзіі няма немагчымага. Сам сябе паэт назваў годным сынам Адама Міцкевіча.

Як Адам Міцкевіч, Чэслаў Мілаш нарадзіўся ў летапіснай Літве, якую любіў, як маці. Ён прыйшоў на свет 30 чэрвеня 1911 года ў засценку Шэтэйны на Віленшчыне ў шляхотнай сям'і, меў шчаслівае дзяцінства. Дом быў запоўнены любоўню блізкіх людзей і рознымі жывымі істотамі. Паэт успамінаў, што на печы жыў пугач, які ноччу лётаў па дому і не даваў спаць.

Уся Віленшчына ведала і паважала дзеда будучага паэта Зыгмунта Куната. Брат Чэслава Андрэй успамінаў, што калі яны пасля доўгіх блуканняў наведалі родныя мясціны, адна бабуля каля касцёла кінулася цалаваць Чэславу рукі – не таму што ён паэт і лаўрэат Нобелеўскай прэміі, а таму што “дзед вярнуўся”. Чэслаў напісаў пра дзеда цудоўны верш, змешчаны ў кнізе “Тое”, што выйшла ў Кракаве ў 2000 г.

*Сакрэт дзедавай натуры відаць  
на фатаграфіі дзеда, калі яму было  
шэсць гадоў.*

*Шчаслівы хлопчык, жэўжык,  
праз скуру яго свеціца вясёлая шустрая душа.*

*Фатаграфія з шасцідзесятых гадоў XVIII веку,  
і я сам пад старасць выбіраюся  
нагуляць з дзедам у яго дзіцячыя гульні.*

*Над возерам, у якое ён кідае каменъчыкі,  
пад ясенямі, якія знайдуцца ў маіх вершах.*

*Кунаты лічыліся кальвінскай шляхтай,  
што пахне снабізмам, бо ў нас на Літве  
наибольш адукаванымі былі кальвіністы.*

*Сям'я перайшла ў каталіцтва каля 1800 году,  
але не захавалася вобраза дзеда  
ў касцёльнай лаўцы ў Святаброддзі.*

*Ніколі, аднак, не чулі дрэннага слова  
пра ксяндзоў, ані парушэння звычаяў.*

*Студэнтам Вышэйшай Школы ў Варшаве  
танцаваў на балах і чытаў творы  
эпохі пазітыўізму.*

*Сур'ёзна вывучаў арганічную хімію,  
таму ў Шэтэйнах пачаў вырабляць  
сукно, дык я гуляў у пакоях, дзе  
стаялі станкі вальцована.*

*Ветлівым быў да малых і вялікіх,  
багатых і бедных, меў дар выслушаць кожнага.*

*Калі Оскар Мілаш пазнаёміўся з ім  
у Коўне ў 1922 годзе, назваў яго  
французскім шляхціцам васемнацатага веку.*

*Знешні выгляд дзеда не паказвае  
душки, у якой схавана сапраўдная  
дабрыня і мудрасць.*

*Думаючы, як жа цяжка цягнуць  
карэнні, маю хвіліну адхлання,*

калі ўспамінаю майго дзеда,  
нешта ж ад яго атрымаў і я, –  
то не зусім я без вартасці.

*Называлі яго “літваманам”,  
а ці ж не ён пабудаваў школу ў Легмядзі,  
ці ж не ён апложваў літоўскага настаўніка?*

*Любілі яго літоўцы, палякі і габрэі,  
меў павагу ў навакольных вёсках.*

*(Тыя вёскі праз колькі гадоў па яго смерці  
вывезлі ў Сібір,  
таму цяпер там роўная пустка).*

*З усіх кніжак любіў успаміны Якуба Гейштара,  
таму што ў іх апісваеца  
дакладна наша даліна Нявежы  
між Кейданамі і Кракінавам.*

*У маладосці я не цікавіўся гэтым,  
бо што мне да таго, што было даўно,  
толькі будучыня мяне хвалявала.*

*Сёння прагна чытаю гэтыя ўспаміны,  
навучаны, што назывы мясцін,  
паваротаў дарог, пагоркаў, паромаў на рэках  
маюць вялікую вартасць.*

*Як трэба цаніць і правінцыю, і дом,  
і даты, і след мінулых людзей.*

*Каліфарнійскі вандроўнік, талісман мой –  
здымак пагорка, дзе ў Святаброддзі пад дубамі  
спяць дзед Зыгмунт Кунат,  
прадзед Шыман Сырус і яго жонка Эўфразына.*

Калі ў 1981 годзе Чэслаў Мілаш вярнуўся з Амерыкі ў Польшчу, яго спыталі пра мову. Ён адказаў, што зручна карыстацца мовай таго краю, дзе даводзіцца жыць. Ён выкладаў курс літаратуры ў Бэрклі па-ангельску, але вершы пісаў на польскай мове і казаў, што найлепшая польская мова на Віленшчыне. Я слухала гэтае прызнанне па радыё: у Мілаша было мяккае крэсовае вымаўлэнне і прыгожы голас...

Польскі крытык Войцех Карпінскі пісаў у 1980 г.: “Як так сталася, што добрая польская мова паэта на выгнанні праішла праз нейкае дзіўнае дыстыляванне, ачышчэнне, спрашчэнне, а заадно пашырэнне: быццам Мілаш зразумеў, што гэта ён – той нашчадак літаратурных традыцый усёй Рэчы Паспалітай. У яго мове змяшалася старапольская з літоўскай, лацінай, з мовай старажытных беларускіх лепапісаў, з мовай Ісы, Ляўды, зямлі Ульры і Патмаса, Літвы і Каліфорніі”...

Вось як пісаў сам паэт пра гэта ў вершы “Мая верная мова”:

*Я служыў табе.  
На ноч ставіў перад табой місачку з кветкамі,  
каб ты мела і бярозку, і зялёнаага коніка,  
і снегіра,  
якія жылі ў маёй памяці.*

*I так праз гады.  
Была ты радзімай маёй, а іншай не меў.  
Думаю, што будзеши маёй сувязной  
паміж мной і добрымі людзьмі, –  
няхай іх будзе дваццаць, дзесяць,  
а нават, калі яны яшчэ не нарадзіліся...*

Ёсць шмат агульнага ў Міцкевіча і Мілаша. Яны абодва ў дзяцінстве цяжка хварэлі. Маці абодвух будучых паэтаў ахвяравалі сваіх сыноў у апеку Маці Божай, якая іх уратавала і ўсё жыццё імі апекавалаася.

Як і Адам Міцкевіч, Чэслаў Мілаш вучыўся ў Віленскім універсітэце. Там упершыню выступіў у друку і выдаў першы зборнік вершаў “Тры зімы” (1936 г.). Спачатку паступіў на філалагічны, але, як сказаў брат Андрэй, там былі надта прыгожыя дзяўчата, то Чэслаў перавёўся на факультэт права, каб не зводзіць дзяўчата. “Ёсць у аўры Вільні нешта магічнае, маладосць пражыць у такім горадзе – скарб на ўсё жыццё...” – сказаў Чэслаў Мілаш.

У адрозненне ад Адама Міцкевіча, якога высыпалі ў Адэсу і Москву, Чэслаў Мілаш пераехаў у 1937 годзе ў Варшаву, дзе акунуўся ў літаратурнае жыццё як адзін з лідэраў “катастрафізму”, “другога авангарду”.

“Паэзія была залішне рафінованай, некаторыя тэмы забаранялася кранаць пэўнай паэтычнай канвенцыяй. Бунт маладых паэтаў ХХ стагоддзя быў скіраваны супраць залішне ўпрадаванай метрычнай сістэмы паэзіі. Чым мець такі парадак, лепей “зайканне авангардыстаў””, – пісаў Чэслаў Мілаш у “Лекцыі па літаратуры”.

Мілаш разбураў класічную прыгажосць паэзіі, але вопыт Міцкевіча браў у свой будынак паэзіі, дзе ўсё сціскае ѡца, як сырая гліна, да скамянеласці. “Трымае сябе на кароткім павадку”. “Трымаць сябе на кароткім павадку – з аграмаднаймагмы рэчаіснасці вырваць малы кусок, якім можна авалодаць”, – такое было і ў класіцызме. Уменне напісаць “Пана Тадэвуша” ў эміграцыйным хаосе, калі сціраліся злыя межы прызначэння – гэта таксама ўменне “трымаць сябе на павадку”, – зазначыў паэт у той жа “Лекцыі па літаратуры”.

Магчыма, каб “Тэалагічны трактат” і асабліва “Паэтычны трактат” трапілі ў мае рукі тады, калі былі створаны, а не ў 1998 годзе, я не мела б ад іх прачытання такой асалоды. Асабліва ад “Паэтычнага трактата” (1957 г.). Чытаю пра паэтаў Варшавы, якія гінулі, а “іх вершы былі малітвай мужнасці”.

Вывучаю гісторыю польскай паэзіі па паэмэ Ч. Мілаша: пра кожнага паэта трывалі радкі. Вацлаў Баярскі загінуў, ускладаючы кветкі да помніка Каперніку, Крыштаф Бачынскі – у першыя дні паўстання, Тадэвуш Гайцы – ва ўзарваным будынку... Усе гэтыя хлопцы былі маладзейшыя за Чэслава Мілаша.

Паэзія дапамагла Ч. Мілашу перажыць вайну і паслявенні час.

Услед за Адамам Міцкевічам, праз стагоддзе, Чэслаў Мілаш едзе ў Парыж, дзе працуе ў польскай амбасадзе аташэ па культуры. Калі ў 1951 г. трэба было вяртацца дамоў, Мілаш адмовіўся, убачыўшы, што ні маёmasць, ні талент, ні розум у паваеннаі сацыялістычнай Польшчы не належаць іх уладальнікам.

Чэслаў Мілаш супрацоўнічаў з выдавецтвам “Maisons Laffitte” і з часопісам “Культура”, які на польскай мове выдаваў Ежы Гедройц. Згадаем, што Адам Міцкевіч з Парыжа выправіўся ў Канстанцінопаль, дзе загінуў. Чэслаў Мілаш у 1960 годзе выехаў у Штаты. У Каліфорніі, у Бэрклі, выкладаў літаратуру. Быў прафесарам Каліфарнійскага універсітэта, доктарам honoris causa Мічыганскага універсітэта.

Калі пасля атрымання Нобелеўскай прэміі Ч. Мілаш наведаў Польшчу, у яго спыталі, які ў яго творчасці быў найлепшы час. Паэт адказаў, што яму добра было ў поўнай са-моце, бо ён – чалавек прыватны, камерны, яго бянтэжыць лішні шум вакол яго асобы... Ад прыроды ён быў нясмелы, нерашучы, але яму выпаў надта цікавы лёс...

Самотнасць дазваляла Мілашу ствараць паэзію, скіраваную на іншага чалавека, уплятаць у верш галасы гісторыі, даваць слова памерлым, рабіць прыемнае ценям.

“Паэт піша не для сучаснікаў, а для тых, хто ідзе за імі”, – казаў Іосіф Бродскі, і Чэслаў Мілаш паўтараў гэтую думку. Часопіс “Палітыка” змясціў кароткае эсэ нямецкага пісьменніка, лаўрэата Нобелеўскай прэміі за 1999 г., Гюнтэра Граса, які паходзіць з Гданьска. Ён напісаў: “Страна родных мясцін – гэта цудоўнае рэчыва, якое дапамагае творцу. Настальгія штурхae да творчасці, а творчасць ураўнаважвае страты...” У Бэрклі Чэслаў Мілаш меў прыгожы дом на Мядзведжай горцы, але сумаваў па доме дзяцінства, хоць калі пра гэта з ім размаўлялі, пераводзіў усё на жарты.

Калі ў Польшчы ў 1981 годзе ў яго спыталі, што ён сам думае пра Нобелеўскую прэмію, ён адказаў, што да гэтай прэміі ён не рыхтаваўся, бо з юнацтва думаў, што яна ёсць

труною... А калі ўсур'ёз, то, каб у Амерыцы ён быў толькі добрым польскім паэтам, гэтага было б замала на такую ўзнагароду... Ён быў звестуном добраў навіны, сувязным міжкантынентальнай паэзіі.

“Брала мяне Еўропа ў свае цёплыя абдымкі, яе камяні, абчэсаныя рукамі мінульых пакаленняў, абагулены воблік яе твару ў драўляных статуях, у жывапісе, у золаце вышыванак, у старажытных заклінаннях, мне хацелася барапіць яе ад хваробы разбурэння – родную мне Еўропу. Здаецца, гэтыя краявіды я ведаў да свайго нараджэння...” (“Родная Еўропа”, 1959 г.).

У 1955 годзе Ч. Мілаш напісаў біографічную і разам з tym філасофскую аповесць “Даліна Ісы” – найболыш папулярны твор сярод эміграцыі. Гэтай аповесцю сам аўтар і яго чытачы лячыліся ад настальгіі. Адзін амерыканскі крытык сказаў: “Каб Мілаш не стварыў ніводнага верша, то і так быў бы вялікім паэтам, бо напісаў „Даліну Ісы””.

Паміж “Паэтычнымі трактатамі” (1957 г.) як літаратурным прызнаннем веры і цыклам “Дзе ўзыходзіць сонца і куды заходзіць” (1974 г.) як трактатам гісторычным, ці прызнаннем веры ў культуры, развіваеца цудоўная творчасць у зборніках “Кароль Попел” (1962 г.), “Гутя зачараваны” (1965 г.), “Места без імені” (1969 г.) – у творчасці Мілаша чуваць матывы Міцкевічавага рамантызму – вернасці духоўнай радзіме, яе безабароннасці, жаданне ратаваць яе ад няшчасцяў.

Чэслаў Мілаш выступаў таксама і ў ролі таленавітага сувязнога паміж народамі і літаратурамі. Ён пераклаў вершы Оскара Мілаша (1877 – 1939), які быў добрым французскім паэтам і яго родзічам. У г. Фантэбле, дзе ён пахаваны, ёсць плошча Оскара Мілаша. У вайну Чэслаў Мілаш пераклаў і ўклаў антalogію англамоўных паэтаў. Пераклаў таксама “Зямлю бясплодную” Эліёта. Напісаў на ангельскай мове “Гісторыю польскай літаратуры”.

Каб перакласці “Псалтыры”, “Евангелле ад Марка”, “Кнігу Эклезіяста”, “Кнігу Ёва”, Чэслаў Мілаш два гады вывучаў грэцкую мову, а габрэйскую ён ведаў з дзяцінства.

На адной творчай сустрэчы ў Кракаўскім універсітэце студэнт спытаў у паэта, як ён стварае вершы: сядзе і піша, не думаючы, што атрымаецца, ці ведае наперад, аб чым будзе пісаць. Паэту спадабалася пытанне. Ён адказаў, што ведае заўсёды, аб чым пісаць і як пісаць. Але каб сесці і напісаць адразу – такое бывае рэдка. Часам тры месяцы, а часам і больш аддаеца аднаму вершу. Заўсёды вядомы першы радок, яго паэту дае Бог, а далей – нейкі “чарцік” падбівае паэта пісаць, а сам збоку назірае, як чалавек пакутуе...

Пасля трывалага гадоў эміграцыі Чэслаў Мілаш вярнуўся ў Польшчу і выбраў Кракаў, у якім ніколі раней не жыў. Кракаў паэту спадабаўся, бо там людзі спакойныя і сур'ёзныя. Паэт часта піў каву на кракаўскім рынку. З жонкай Караль ён бываў у кавярні “Гулівер” – звычайна яны сядалі за адзін і той жа столік. У апошні час Мілаш вёў рубрыку “Літаратурная камора” ў каталіцкім тыднёвіку “Tygodnik Powszechny”, але незадоўга да смерці сам яе перапыніў і развітаўся з чытачамі. Гэты апошні год жыцця паэт мала выходзіў з дому – адчуваў смерць і хацеў памерці ў сваім дому. Быў прыкладам старасці, якая ўсіх сагравае сваім апошнім цяплом. Імкнүўся прымірыцца са светам і з Панам Богам, таму што ў маладосці бываў калочым. “Час – глыбокая студня, у якую, калі падаш, то ляціш доўга”. Паэт быў голасам тых, каму голасу не давалі. Любіў паэтаў, напісаў на развітанне з многімі прыгожыя вершы. “Паэт – гэта лапата, якая капае чорную зямлю, і зранены гэтай лапатай крот...” – напісаў у прысвячэнні Тадэвушу Ружэвічу.

У літаратурнай гаспадарцы Мілаш быў яе шматгалосем, авангардам, прарокам, гігантом думкі і справы.

Калі святкаваў сваіх 90 гадоў у канцы чэрвеня 2001 г., першая праграма польскага тэлебачання паказала на ўесь экран яго прыгожы твар у вянку з польных зёлак, а на падвалконні сядзеў чорны кот з жоўтымі вачыма. Пад балконам у цішыні, якая бывае ў святынях, стаялі паломнікі – аматары яго творчасці. Містычна і я была сярод іх. Маю двайную ахову душы: блізка да сэрца – Багдановіч, Геніюш, Брыль, а за імі – польскамоўныя тутэйшыя творцы, якія ратавалі мой

дух ад камуністычнай заразы, давалі мне па кроплі расіцы сваіх душаў, прыкрывалі адкрытыя раны сілаю слова – генезіс продкаў.

“Чытач, будзь талерантным да мяне, як да сябе, як да ўсіх праяваў людскога роду” (“Зямля Ульра”, 1977 г.). Чэслаў Мілаш развітаўся з паклоннікамі свайго таленту книгай вершаў “To” – “Toe” – у 2000 г. Развітаўся з Вільняй, з жыццём, але застаўся ў паэзіі ўсіх часоў і народаў жывым з жывымі. “Як памру, буду аглядца падшэўку свету”.

**Жнівень 2004**



## Эліза Ажэшка

Жыла ў Гародні пані Эліза Ажэшка, “малодшая сястра Адама Міцкевіча”, “гродзенская самотніца, стражнічка крэсаў”, “духовая маці ўсіх бедных, змеценых у жмені лёсу, усіх прыніжаных і прыгнечаных”, – так пра яе казалі сучаснікі, а пазней і даследчыкі.

Загаварыць з нашымі сучаснікамі, то кожны нешта ведае пра яе, бачыў, чуў, як бы яна і цяпер жыве ў tym доме, які ў 70-я гады разбурылі і пабудавалі нанова, але не з дрэва, а з блокаў, перанеслі ўглыб да Гараднічанкі і нават па памерах змянілі, а ўнутры нібыта той жа балкон і дэталі разьбы па дрэве ў ганку.

Творчасць Элізы Ажэшкі высока ацэнена чытачамі, літаратуразнаўцамі, больш як стагоддзем часу. У нашы дні літаратура – іншая. Лікавая форма пазнавання свету, шасттанне па інтэрнэце, а кнігі даражэйшыя за алкаголь... Літаратура сёння больш дынамічная, проза больш востра-сюжэтная і крутая, цэніцца болей публіцыстыка, а не жывое апісаныцтва. Але не ўсе маюць магчымасць жыць хуткімі тэмпамі. Некаму трэба пешкі спускацца з высокага берага да Нёмана, хадзіць па сцежках, не па дарозе. Некаму трэба пачытаць томік Ажэшкі, паразглядаць графіку яе гербaryяў – яна навучылася засушваць зёлкі, бо дзядзька, да якога Эліза прыязджала на канікулы, быў батанікам; але яна засушвала і слова, і духі наваколля.

Па беларускіх назвах раслінаў, святаў, хваробаў і іншых тэрмінах адна даследчыца творчасці Ажэшкі абараніла ў Гданьску доктарскую дысертацыю, у якой паказала, што Ажэшка апавядала палякам пра культуру беларусаў над Нёманам.

Калі перачытвала нядаўна творы зямлячкі, найболыш актуальным падаўся нарыс “Людзі і кветкі над Нёманам” у беларускім перакладзе...

Дзіўна любіла Ажэшка людзей вясковых, як сваіх, заўсёды недарослых, няўдалых дзяцей, якія не ўмеюць ні лічыць,

ні зарабляць грошы.

Пра сябе напісала ўсё сама. Была невысокага росту. Была моцная. Але ў лістах па-жаночы каму-небудзь давяралася – не кахраная!

Нарадзілася 6 чэрвеня 1841 года у маёнтку Мількаўшчына каля Скідля, другая дачка ў Паўлоўскіх, ахрышчана іменем Эльжбета 21 чэрвеня ў касцёле ў Каменцы. Той касцёл згарэў у 1908 годзе, на яго месцы стаіць неагатычны.

Бацька Бенядзікт Паўлоўскі памёр, калі дзяўчынцы было тры гады, перад тым у лістападзе 1844 г. перапісаў маёнтак дочкам Клементыне і Эльжбеце. У маёнтку было яшчэ тры вёскі – Грабелькі, Залесна, Ханевічы – усяго 2390 дзесяцінаў і 500 душ.

Маці хутка выйшла замуж. Дзяўчата выхоўвалі бабуля і гувернантка. Сястра Клементына памерла 12 лютага 1851 года. Бацька, дзядзька і сястра пахаваны ў Пузынавічах на могілках каля фамільнай капліцы. Калі ехаць дарогай з Мількаўшчыны да Каменкі, помнікі відаць справа ад дарогі на пагорку.

У Мількаўшчыне старэйшыя людзі захавалі жывы ланцужок успамінаў. 70-гадовы чалавек паказаў нам здалёк клёны былога сядзібы Паўлоўскіх, сказаў, што на могілкі ў Мількаўшчыне ехаць не трэба, бо нічога там няма. Нюра Пятушок была служанкай у паноў Мазалеўскіх, якія купілі Мількаўшчыну ў 1908 годзе. Нюра сказала, што клёны былі такімі ж і тады, калі яна нарадзілася, паказала нам панскі хлеў, свіронак і студню, каля якой стаяў дом. На полі і цяпер шмат абломкаў цэглы.

Эліза вучылася ў пансіянаце сакрамэнтак у Варшаве ў 1852–57 гады, а 21 студзеня 1858 года яе выдалі замуж за багатага, значна старэйшага за яе шляхціца Пятра Ажэшку. Шлюб адбыўся ў Гродне, жылі маладыя ў маёнтку Людвіна-ва на Палессі (цяпер гэта вёска Попіна ў Драгічынскім раёне). У Закозелі стаіць вельмі прыгожая капліца, якая тады належала Ажэшкам.

Усіх трох братоў Ажэшкага – Фларыяна, Пятра і паралізаванага Браніслава пасля паўстання 1863 года вы-

слалі. Пяцьро вярнуўся з Пермі ў 1867 годзе, яму не дазволілі спыніцца дома. Памёр пры сёстрах у Варшаве ў 1874 годзе – пакрыўджены Элізай Ажэшкай: яшчэ ў 1864 годзе пісала ў лістах, што яе муж памёр у высылцы. І лісты гэтыя друкаваліся.

Восенню 1867 года падала заяву ў кансісторыю Віленскага біскупства аб скасаванні касцельнага шлюбу, справа зацягнулася ажно да ліпеня 1869 года, расходы склалі 6000 рублёў. Пакінула Эліза ад першага шлюбу літаратурнае прозвішча.

У tym жа 1869 годзе справамі яе маёнтка заняўся Станіслаў Нагорскі. Сяброўства іх закончылася шлюбам у Фарным касцёле ў Гродне. Было гэта пасля смерці жонкі Нагорскага ў 1894 годзе. Ці стала Ажэшка з ім шчаслівая? Станіслаў Нагорскі памёр у 1896 годзе, пакінуў ёй свой прыгожы дом, які цяпер усе называюць домам Ажэшкі, і ў якім пасля яе смерці і да вайны 1941 года ўсё захоўвалі так, як быццам гаспадыня некуды паехала, а не памерла. А ў вайну зберагчы ўсё тое ўжо не змаглі.

Да пажару 10 чэрвеня 1885 года ў Ажэшкі быў свой дом на вуліцы Гарохавай, якая цяпер называецца Сацыялістычнай. Пасля пажару Ажэшка дапамагала гродзенцам адбудавацца, але сама жыла на прыватных кватэрах. Улетку жыла ў вёсках.

Вёскі Квасоўка, Гнойніца, Міневічы, Багатырэвічы, Сухая Даліна, Путрышкі, мястэчка Лунна, маёнтак Свіслач давалі натхненне і матэрыйял для творчасці.

У Свіслачы ў яе былі сяброўка і старая палякі Анэльця і Адам, там яна надта добра сябе адчувала – і ў палацы, і ў садзе над ракулкай Свіслач. Уставала на досвітку маладой і шчаслівой. Пісала ноччу. У 1881–1989 гады цёплыя месяцы праводзіла ў Міневічах-Багатырэвічах... З натуры пісала аповесць "Над Нёманам". Працавала яна ад красавіка да кастрычніка, а зімой адпачывала.

У 1884 годзе рэдактар "Тыгодніка Паўшэхнага" Мар'ян Гавалевіч заказаў ёй аповесць пра канфлікт пакаленняў на крэсах. Доўга не бралася за яе. Пісала цяжка, але хутка.

Бераг Нёмана каля Багатырэвічаў парослы кустамі, вельмі круты і высокі. Вёска пачынаецца ад Крыжа – ад надмагільнага помніка Яну і Цэцьлі. Лесвіца ад Крыжа да Нёмана ператварылася ў крутую сцежку. Зарасла. Дом Багатырэвічаў знік. У вёсцы пра такі дом ніхто нічога не ведае. Засталіся ў вёсцы дзве каталіцкія сям'і.

За Багатырэвічамі праз малы прагал пачынаюцца Міневічы, вуліца над кручай, хаты ў адзін рад, у большасці пустыя. Калгас называецца “Сорак год БССР”.

Толькі ў канцы Міневічаў бераг робіцца роўным. Пачынаецца лес. Бераг зноў падымается, парослы лесам.

У tym лесе стаяў крыж на магіле паўстанцаў. У 1993 годзе Саюз палякаў паставіў на tym кургане металічны крыж і знак арла на камені. Легенда пра вёску Багатырэвічы такая. У Яна і Цэцьлі, якія выбраўлі гэтае месца і занялі вольны абшар зямлі, было 6 дочкаў і 6 сыноў. Зыгмунт Аўгуст падараваў ім шляхецтва. Краязнаўца Ядкоўскі знайшоў, што Багатырэвіч Мотуз, татарскі толмач, атрымаў ад князя вёску...

На магіле заснавальнікаў Яна і Цэцьлі захаваўся ад старжытнасці драўляны помнік: Езус Хрыстус нясе Крыж. Пад яго выявай унізе на слупе прыбіты Укрыжаваны Езус, а на другім баку слупа – гарэльеф Маці Божай. Дата – 1549 год. Словы – *memento mori*. Не захаваліся, вядомыя па апісанні, фігуры святых з каменя і гліны. Каля крыжа – два старыя, з вострымі канцамі камяні, на іх – нечытэльныя знакі... Ад 1549 года драўляны помнік шмат разоў перараблялі нанова, капіравалі. Ажэшка ўспамінала разъбяра Якуба, старога і ўжо здзяцінелага. Палякі займаліся рэстаўрацыяй помніка ў 1935 годзе.

Старшыня Стральцоўскага сельсавета сякерай пашкодзіў помнік: хацеў, каб жанчыны не хадзілі на ружанец, а толькі ў калгас працаўцаць. У старшыні пасля гэтага падкурчыліся ногі. У сярэдзіне восьмідзесятых гадоў новую скульптуру з дрэва зрабіў гродзенскі скульптар Аляксандр Ліпень.

Ад маёнтка Панямунь, дзе Эліза Ажэшкага працеваўала ў 90-я гады, захаваліся капліца, дом і стайнія. Мосцік, на якім пісьменніца па вечарах размаўляла з высокім госцем

Уладзіславам Рэймантам, знік. Усе будынкі выкарыстоўваў ўцца гаспадарчымі службамі Гародні, усе ў вельмі запушчаным стане, у капліцы знаходзіцца склад, у доме – кватэры.

У 1908 і 1909 гг. ужо хворая Эліза Ажэшка праводзіла летняя месяцы ў гасцях у Браніславы і Тадэвуша Бохвічаў у маёнтку Фларыянаў (цяпер Ляхавіцкі раён). Лісты, якія яна пасля прыезду ў Гароднё напісала Бохвічу, склалі цэлы асобны том.

Пад канец жыцця ў 1909 г. ёй правялі тэлефон і яна на- ведала кінематограф, аб чым можна прачытаць у лістах.

Памерла Ажэшка ў сваім дому 21 мая 1910 г. Жалобная імша адбывалася ў Фарным касцёле. З нашых знаёмых на пахаванні была Зоська Верас, вучаніца прыватнай гімназіі. У святочнай форме, са снапкамі кветак дзяўчата стаялі ўздоўж вуліцы замест паліцыі, калі выносілі пісьменніцу з дома і з касцёла.

Пахавана Ажэшка побач са сваім мужам. Недалёка ад яе магілы, з правага боку цэнтральнай алеі, 1 лістапада 1878 года была пахавана маці Элізы Францішка Відацка з Каменскіх.

Калі перачытваеш цяпер аповесці, асабліва лісты Элізы Ажэшкі, такое адчуванне, што яна не мела часу працаваць над стылем. Цяжка лавіць думку, цяжка зразумець, чаму паліякі называлі яе мову “залаташчолай пальшчызнай”.

Зрабіла такую ашаламляльную літаратурную кар'еру таму, што жыла на крэсах...

Вакол імені пісьменніцы надта шмат міфаў – было, ёсць і ствараюцца новыя.

“Міф – не тое, што ёсць, але тое, што здаецца нам, што ёсць, і тое, што мы хочам, каб так было... Свядомае сканструяванне свету, нягледзячы на факты, а нават насуперак ім...” (Яцак Кальбушэўскі, “Крэсы”, Вроцлаў, 1998 г.).

Можа і праўда, Ажэшка першай абула туфлі без абца-саў, апранула світку і пайшла да хворых яўрэяў, у вясковыя бедныя хаты, а за ёю служанка несла кошык з лекамі ды булкамі з крамы... Можа, яна першай прыдумала, што творца павінен служыць народу. Можа, яна не была ні першай, ні

апошняй, але была крайняй – карэннем Польшчы, якое пра-расло не ўглыб, а ўбок – на крэсы.

Была крайняй, але не “выпадала ў асадак”, як Жэромускі альбо Прус.

Варшаўскія пазітывісты выхавалі пакаленне патрыётаў – чынавенства, афіцэрства, асаднікаў. За гэта яе без чаргі друкавалі ў вядучых часопісах, плацілі высокія ганаары, вылучалі на Нобелеўку.

Да таго ж быў у модзе фемінісцкі рух! А яна была жанчынай і амаль ўсё жыццё без мужчынскіх плячэй.

Адмовілася ад Нобелеўкі зноў жа як патрыётка, бо яна пісала крэсовую лакальную прозу, а Сянкевіч ствараў глабальную літаратуру. ...

У канцы жыцця Марыя Канапніцкая склада верш “Рота”, а Эліза Ажэшкa стварыла сэнтыйментальную патрыятычную аповесць “Gloria victis”.

Няўжо для палякаў гэта раўназначныя творы?!

Пісала крэсовую літаратуру, дапамагала бедным народам калі Нёмана, бараніла іх права на жыццё ў іх вясковых хатах...

Няўжо не магла ўзняцца наддробнымі праявамі дабрыні тады да таго ўзроўню, да якога ўзняліся пазней Станіслаў Цат-Мацкевіч і яго брат Юзаф, Ежы Гедройц ды Чэслаў Мілаш? Ці хоць бы застацца крыху больш нейтральнай, як паэтка Казімера Ілаковіч?

Вёскі над Нёманам, у якіх шукаюць слядоў Ажэшкі краязнаўцы, даўно стаміліся ад цікавасці да яе, – і ўсе, як змовіўшыся, адпіраюцца, што тут ніякіх палякаў няма, а жывуць беларусы.

Крэсовыя палякі былі беднымі па польскіх мерках, а па беларускіх мерках яны былі багатымі. Былі палякі, якія збеларуселі. У іх на падворку быў парадак, у беларусаў – гной. Цяпер тут усе палякі збеларуселі.

“Сёння турысты, якія едуць з Польшчы, едуць не на крэсы, а на былыя крэсы. Пераступаюць граніцу чужых дзяржаў, вітаюць іх то жорстка, то ветліва беларускія, літоўскія і ўкраінскія пагранічныя службы; калі нават вядзе іх на-

стальгія па дарагіх сцежках, не едуць да сябе на крэсы, а на Літву, Беларусь, Украіну..." (Яцак Кальбушэўскі, "Крэсы", Вроцлаў, 1998 г.).

Край над Нёманам сёння належыць Рэспубліцы Беларусь з 10 мільёнамі людзей. Мясціны, якія належалі Элізе Ажэшцы, або ў якіх яна знаходзіла цяплю, натхненне, сваіх герояў, легенды, слова, зёлкі і ўсё, што трэба было ёй пры жыцці, – цяпер залежаць ад эканомікі, свядомасці, культуры гэтага Краю.

"Нёман можа і не быць польскай ракой, але аповесць Элізы Ажэшкі "Над Нёманам" застаецца назаўсёды адным з шэдэўраў польскай літаратуры" (Яцак Кальбушэўскі, "Крэсы", Вроцлаў, 1998 г.). Цалкам згаджаюся з гэтай думкай.



## Наталля Арсеннева

У 1988 годзе ў Беластоку я даведалася адрас Наталлі Арсенневай і напісала ёй ліст. Яна адказала. Яна не верыла ўжо, што можна хоць лістком даляцець да Беларусі. За паўстагоддзя жыцця на чужыне. Перапіска наша была не доўгай. Наталля мне адказвала з доўгімі перапынкамі, і лісты ішлі доўга. Яна хварэла, яе блізкія хварэлі, яе ўнутика перанесла траўму, трапіла ў аварыю. Яе нявестка памерла маладой, пакінула двое дзетак і старых бацькоў, паэтка дапамагала сыну апекавацца ўсімі.

Яна прыслала мне том вершаў “Між берагамі” з надпісам:

*“Дарагая Данута! Дзеляць нас з Вамі адлегласці ўтысячы міляў, але чуемся мы, быццам лучыць і нас, і нашую творчасць нешта непадзельнае й чарадзейнае, а гэта слова — Беларусь! Ці ж не? Хай жа ж будзе яно, гэта слова, і з намі заўжды і ўсюды. Наталля Арсеннева, кастрычнік 1989 г.”.*

Шкадую моцна, што я не напісала ёй пра яе паэзію ўсіх добрых словаў. Як яна натхняла мяне, захапляла ад першых спатканняў у віленскіх часопісах “Калоссе”, якія я чытала ў гродзенскім архіве яшчэ студэнткай. Яе вершы — гэта шквал пачуццяў, гэта як усё роўна нехта ўзнімае цябе — і ты даеш нырца ў блакіт, у асвяжальны моўны вір — і робішся такой жа шматколернай, стракатай і свежай, як яе вершы. Адкуль на фоне нашай ціхай зеляніны гэтая шматбарвовасць, гэтая пачуццёвая буйнасць, інакшасць, гэтая святочнасць?! Як Ніягарскі водаспад — такая высокая, глыбокая, акіянская, такая нястрымная, як бы яна прадчуvalа сваё будучае жыццё не ў сціплай прыродзе, а там, сярод індзейскіх і негрыянскіх цёмных рваных рытмаў, хрысціянская і язычніцкая, яна лавіла сваім чуццём гэтую ўсю непамернасць і знішчала спакой традыцыйных дактыляў, анапестаў. І мова яе беларуская — як

бы не наская гэта мова, мова слоўнікаў братоў Гарэцкіх і Ластоўскага, нібыта сялянская, а зусім элітная.

*“Італьскае віно пагарай праліецица...”*

*“Пакуль павесіцьnoch на чорным небе ветах,  
я кужалем сівым няйзнак датку свой верши...”*

Вядома, цякла ў яе паэзіі кроў Міхаіла Лермантава, які быў яе продкам па жаночай лініі, вядома, ужо былі створаны гарадскія вершы Максіма Багдановіча...

А Іосіф Бродскі яшчэ не нарадзіўся. Ён найбліжэй да яе па творчай манеры, — гэтаксама нанізываў вобразы, грувасціў іх, як Наталля Арсенініва.

“... гэты момант тварэння, у які вочы мае, адчыненыя шырока, запаўняюцца сусветам і, як помпа, уцягваюць яго, гэты пакутны момант, калі я грувашчу на паперы элементы шахматнай гульні з блясконцасцю, гэты момант, які дазваляе забыць пра штодзённае...” Гэта думка паэта Чылі Вісэнта Гуідобра.

І я нанізываю яе светлы вобраз на ланцужок імёнаў вялікіх і прыгожых паэтаў, якія зрабілі мяне шчаслівай толькі тым, што стварылі, зрыфмавалі, а я прачытала аднойчы, я іх знайшла, адкрыла для свайго сэрца.

У часопісе “Калоссе”, а можа ў “Студэнцкай думцы”, я разглядала фотку Наталлі Арсенінівой і Максіма Танка, неяк інтymна прытуліўшыхся, як два галубкі, двое шчаслівых у сваёй духоўнай сяброўскасці, лучнасці...

А містычна — з другога боку — я каля Максіма Танка бачыла Ларысу Геніюш. Не спытала ў яе і не ведаю, ці спрабавала Ларыса напісаць Наталлі ў ЗША, ці хоць калі яны сустрэліся... Затое Анатоль Іверс апавяддаў, як у вайну прыехаў у Слонім беларускі тэатр з Менску, у якім Наталля Арсенініва працавала, загадвала літаратурнаю часткаю. Былі яны знаёмыя па віленскім друку, таму Наталля з даверам сказала, што немцы хутка пакінуць Беларусь, а ёй давядзеңца выехаць у эміграцыю. Анатоль Іверс прарапаноўваў ёй сувязь з падпольем, але яна ведала, што камуністы яе не пашкадуюць, — муж працаваў у самапомачы...

*Дык дай мне роднага парогу  
даткнуць, пакуль замкненца кола... —*

Прасіла яна малітоўна ў Бога. Кола замкнулася, там засталася Наталля Арсеннева — за акіянамі, а лісткі яе думак, яе вершаваных радкоў прынеслі пошта і любоў да нас. Да нас, якія “паміж берагамі...” Толькі не рака нас разлучала, а нябёсы. Ці ёсць у іх берагі?

Наталля Арсеннева вытрывала паўстагоддзя жыцця ў эміграцыі. Была яна духоўна дужай, мела Бога ў сэрцы, мела слова роднае, за якое трymалася, мела сям'ю і “запраўдную” сяброўку Яню Каханоўскую, бабулю Данчыка Андрусішына з роду Луцкевічаў (памерла 17.07.2005 года)

У эміграцыі людзі не жывуць, а ў большасці выжываюць, трymаюцца ад сустрэчы да сустрэчы за Бога і ўспаміны, якія перабіраюць у памяці.

Некалі да апошняй вайны нашы дзяды ездзілі ў Амерыку па заробкі на хлеб. І вярталіся. Жыць чалавеку трэба дома, чалавек — не дрэва, і без магілаў продкаў ён засыхае. Або прыжываецца на чужым дрэве як прышчэп.

Пачытайце, пра што мне пісала вялікая беларуская паэтка перад развітаннем у лістах — пра Крыж, пра Чарнобыль, пра надвор’е, баравічкі, якія збірала ў парку, бышцам яны праразлі праз зямную цвердзь з Беларусі, яна цытавала сама сябе. Яна бачыла і разумела чужое, але жыла толькі сваім. На чужыне няма шчасця.

## Лісты

**8.01.1988 г.**

*Даражэнъкая Данута!*

Вярнулася ад знаёмых з Канады ў мінульым тыдні, за-спела Ваш ліст, ён чакаў мяне тут амаль трох тыдні, дык спяшаюся адказаць.

Перад усім, вельмі цешуся, што пакрысе знаёмімся, пачынаем перапісвашца, чуцца адной сям'ёй. Я тут, у Рачэстары, чуюся вельмі самотнай. Беларусаў тут амаль няма. Але трymаю ўсе гэтыя амаль 20 гадоў ішчыльную сувязь з Ню-Ёркам і больш-менш у курсе ўсіх нашых спрайт. Жывём мы таксама вельмі сціпла і супакойна, выгадавала сыну паракчу — унука і ўнучку. Але яны яшчэ не жэнляцца, хоць унук жыве асобна. Унучка скончыла каледж і ўжо другі год працуе. У нашым Рачэстары жыццё плыве вельмі супакойна. Гэта досыць вялікае места, каля 300 000 жыхарства, ёсць вялікі універсітэт, палітэхніка й кансэрваторыя, але мы амаль ніякага ўдзелу ў жыцці горада не бяром. У нас тут, як для мяне, лепшия разрыўкі — гэта возера Антарыё, колькі паркаў, якія больш падобныя да лесу, адным словам, прыгожая жывая прырода.

Ці паверыце, што ў парку, які да нас блізка, шмат грыбоў, сапраўдных “нашых” баравічкоў! І наогул, вакол вельмі прыгожа, не верыцца, што жывём у такім вялікім месце. Больш пакуль што нічога не пішу. Калі гэты ліст атрымаецце, напішу больш.

H. A.

**1.11.1988 г.**

*Даражэнъкая Данута!*

Даўно ўжо, яшчэ ў верасні, атрымала ад Вас другі ліст, ішоў ён вельмі хутка, а не адказвала я таму, што чакала адбіткаў Вашых вершаў з цыкллю “Эўфрасінні Полацкай”, якія мне абяцалі прыслаць з

Ню-Ёрку, а тады рыхтаваліся да гэтак званай Сустрэчы Беларусаў, якія адбываюцца тут што пару год. Сёлетняя, найбольшая, прыехалі на яе людзі з усіх Амэрыкі, з Эўропы, нават далёкай Аўстраліі. Супала наша сустрэча з 1000 хрысціянства на Беларусі. У сувязі з гэтым беларусы Амэрыкі выдалі паштоўку Крыж Эўфрасінні, якую пасылаю ў гэтым лісце Вам, а ну ж дойдзе. Гэта была б цудоўная ілюстрацыя да Вашага верша “Крыж”.

У праграме сустрэчы было высвячэнне з гэтае нагоды вялікага драўлянага Крыжа ў Прошчы, якіх 200 кіламетраў ад Таронта ў Канадзе.

Тут некалі, яшчэ ў пачатку мінулага стагоддзя, мясцовыя індыяне замучылі і забілі двух французскіх манахаў — місіянераў, Канада тады належала Францыі. З гадамі гэты прыгожы ўзгорак над лясамі й вазёрамі стаўся прошчаю, куды прыходзілі людзі са сваімі бедамі і просьбамі, маліліся. Ля падножжа ўзгорку вырас гарадок. У самой прошчы пабудаваная вельмі вялікая і прыгожая капліца. А тады эмігранты з усяго свету пачалі будаваць і стаўляць у памяць сваіх пакінутых родных краінаў на гэтым узгорку свае Крыжы і помнікі.

Цяпер ёсьць 40 гэткіх памятак, не было толькі беларускай. І вот сёлета ўдалося сабраць гроши ѹ паставіць на самым шчыце ўзгорку ѹ беларускую памятку — высокі Крыж, вельмі прыгожы, хоць прости, драўляны. Выглядзе ён цудоўна, а ўнізе — лясы і азёры.

Сустрэча трывала 2 дні, а на 3-ці паехалі ў Прошчу асвяціць Крыж “За долю і шчасце Беларусі”. Суседзямі нашымі крыху ніжэй Югаславы і Філіпінцы. Пасылаю Вам прысвечаны гэтыя урачыстасці верш, які, як і Ваш, называецца “Крыж”. Быў на сустрэчы Сакрат Яновіч з жонкай Таняй з Беластоку, быў ён і ў Прошчы. Прыйзджали ў ЗША Оля Корбут з мужам. Данчык, унук мае найбліжэйшай сяброўкі Яні Каха-

ноўскай (з Луцкевічаў), якая жыве ў Ню-Ёрку, ездзіў з імі па Амэрыцы як перакладчык. А вось і мой верш:

### Крыж

*Як вокам скінуць — сцяг пушчаў сініх,  
за пушчай далеч яничэ сіней,  
А тут, на ўзвышышы, стаіць над імі  
наш Крыж прыгожы, маўляў у сне...*

*Шмат чулі свету Крыжы маленняў,  
шмат просьбаў, выкаваных бядой,  
прыйшилі мы ў Прошчу сагнуць калені,  
свяціць не нечы ўжо Крыж, а свой.*

*“Зрабі свабоднай, зрабі шчаслівай  
краіну нашу...”, — маліўся хор,  
і ўторыў натаўп, і спелай нівай  
хінуўся, ветру наперакор.*

*А вецер дужаў, кудысь аблокі  
зусім па-весеніску ўжо, плылі,  
маўчала Прошча, унізе ж далёка  
сінелі зараснікі й пали.*

*— Магутны Божа, — без слоў прасілі  
мы ўсе, а рукі узніяўши ўвыши,  
стаяў нязрушна на ўзгорку схіле  
ён, гэткі родны ўжо сэрцу Крыж.*

...
  
*Тут дождж на ўмгненне каменне спляміў,  
рассыпаў краплі ў траве, ў лісці.  
Найнакш — і Нехта дзесь там, над намі,  
наш Крыж вадою святой хрысціў.*
  
*5.09.1988*

Калі мой гэты ліст атрымаеце, зараз адпішице, хадзелася б, каб Вы атрымалі паштоўку. А пакуль што, бывайце здаровы.

Вашая Н. А.

**Рачэстар 22.10.1989 г.**

*Даражэнская Данута!*

Не крыўдуйце на мяне, што гэтак доўга не адпісвала на Ваш ліст, але мае хатнія абставіны гэтак склаліся, што ўсё давялося адкласці набок. Справа ў тым, што жыву я з сынам. 20 год таму давялося мне кінуць усё наладжанае жыццё ў Ню-Ёрку, кватэру, працу, сяброў і ехаць да сына ў Рачэстар —ён застаўся з двумя нялетнімі дзецьмі на руках пасля смерці жонкі й прасіў мяне дапамагчы яму з імі. Ён у мяне застаўся адзін (старэйшы загінуў у часе вайны ў 1943 годзе), ён не магла яму адмовіць, кінула ўсё ў прыехала да сына, выгадавала дзяцей (хлопцу было тады 8, а дзяўчыне 4 з паловай гады), і вось ужо і сын праз колкі месяцаў выходзіць на пенсію (яму якраз споўнілася 65 год), і дзецы выраслі, але ё мне ўжо мінула 20 верасня 86 год!

Так што здавалася б цяпер я магла б ужо ўздыхнуць свабодна, але насунулася іншая бядка: бацькі мае нябожчыцы нявесткі, якія жылі дагэтуль у добрым здраві ў Флярыдзе і якіх мы наведвалі штогод у іхнай там близу курортнай мясцовасці (ім аднаму 86, а другому 82 гады), раптам пачалі хварэць, і мне давялося туды ехаць іх даглядзець, бо сын мой не мог кінуць працу, а ўнучка таксама працуе, ды ё што яна там магла б дапамагчы.

Вось я ё была там усё лета, справы ў іх зусім дрэнныя, чым гэта ўсё скончыцца, не ведаем, а тут — захварэла ўнучка — на ейную машыну, калі яна ехала з працы, наехаў нейкі п'яніца, і ў выніку ў ейнай спіне пашкоджаны 4 пазванкі, боль быў страшэнны, не магла ні сядзець, ні ляжаць, цэлы месяц не працавала. Цяпер лепши, ужо працуе, пакуль што паўдня, але я зноў занятая хат-

най працай і ўсімі справамі, не гаворачы ўжо аб мараль-ных перажываннях. Я, ведама, не скарджуся, у жыці ж усяк бывае, але ўсё ж лепш, каб усіх гэтых клопатаў не было.

Але цяпер, даражэнъкая, ужо купіла вялікі канверт і бяруся высылаць Вам маю кніжку, тым больш, што ў міжчасе выйшаў дазвол на перасылку ў СССР літара-туры (кніг, журналу і г. д.). На мінулым тыдні ат-рымала ліст з БССР ад В. Аксак, між іншым, яна піша, што бачыла й чытала маю кніжку "Між берагамі", — "добрая людцы далі пачытаць", — яна піша. "Між берагамі" выйшла ў свет 10 гадоў таму невялікім ты-ражком і засталося іх ужо вельмі мала, у мяне асабіста ўсяго 3 экземпляры, адзін пасылаю Вам. Рэшта, колькі іх там ёсць, собскасць Беларускага інстытуту навукі і мастацтва ў Ню-Ёрку, старшыня Вітаут Кіпель. Ве-даю, што ён выслаў у Менск пару разоў па 5 кніжак, і яны там ходзяць па руках, "добрая людцы даюць чы-таць", як піша Валя Аксак.

У нас сёлета было вельмі гарачае й засушлівае лета, дык грыбоў, на жаль, не было зусім. А цяпер ужо за-праўдная восень. Дрэвы стаяць усе ў золаце й гэтак прыгожа, што аж сэрца сціскаеца!

Вашая Н. А.

**10.02.1991 г.**

*Даражэнъкая Данута!*

Учора атрымала ад Данчыкавай бабці, а маёй адзінай запраўднай сяброўкі Яні ліст і Вашу кніжку "А на Па-лесці". Пакуль кніжка да мяне нарэшце трапіла, міну-ла гэткім чынам шмат месяцаў. Яна піша, што нечага шукала й знайшла яе на дне бюрка. Відаць, Данчык, якому кніжку перадала Вера Бартуль, паклаў яе яшчэ ўлетку ў шуфляду й забыўся аб ёй. Ведама, "у маладых веџер у галаве", — як Яня піша. Вельмі цешуся, што кніжка ўсё ж у мяне ўрэшице рэштаў, вельмі Вам за яе дзякую. Мне вельмі падабаюцца Вашыя вершы пра на-

шую даўніну, пра Эфрасінню Полацкую, пра Усяслава Чарадзея, Лазара Богшу... Як шкада, што Вас не было на сустрэчы беларусаў у Кліўлендзе сёлета. Гэта была запраўдная сустрэча пасля столькіх год накіданай нам варажнечы, зялезных заслонаў, маны... Я ўсяго пару тыдняў па досыць цяжкае аперацыі, усё ж наважылася таксама пацягнуцца на сустрэчу і не шкадую, бо так цудоўна было пачуцца й нам і нашым сябрам — беларусам з-за мяжы, з Менску, адным непадзельным цэлым, дзецьмі аднае Бацькаўшчыны — Беларусі!

Сустрэча аднак мінула й засталіся адно ўспаміны. Невясёлая штодзённасць. Увесь апошні год крыху хварэю, прычапілася нейкая трасца з роду вірусавых захворванняў, чхаю, кашляю, глытаю антыбіётыкі, а хвароба трывмаецца. Ну, можа, як прыйдзе вясна, пацяпле, пачуся лепш, увесь вольны час аддаю перапіцы, адказам на лісты з Беларусі, а таксама з Польшчы... Дзякую Богу, што памяць мая яшчэ добра служыць, хоць мне ідзе ўжо 88 год. З гэтага прычыны не крыўдуюце, калі не заўсёды мо' у пару адказваю на лісты, а з кожнага Ваших ліста вельмі цешуся, бо веру, што жыве Беларусь і будзе жыць.

Вашая Наталля Арсеннеўа

### Травень-чэрвень 1991 г.

Даражэнская Данута!

І з вялікім спазненнем адказваю на Ваш ліст... Крыху хварэла сама. А тут у мае ўнучкі — яна са мной жыве — лекары знайшли дыябет і астму... Ну, але, як кажуць, Бог не без міласці. І лекары абяцаюць яе падлячыць.

У нас сёлета была вельмі ўціплальная вясна, а цяпер вельмі сухое і гарачае лета. Трава пасохла, ужо не зялёная, але жоўтая і рудая, як у Афрыцы. Грываў сёлета не будзе зусім, так што і на гэтую прыемнасць — збиранне грываў — спадзявацца не даводзіцца.

Хіба пад восень, калі раздажджыцца, нейкі спрытнейшы грыб высуне галоўку.

Пасылаю Вам мой верш “Чарнобыль”, ён быў змешчаны ў апошнім нумары тутэйшай беларускай газеты “Беларус”...

Атрымліваю лісты з Беларусі, просяць маіх кніжак і фатаграфіяў — а іх і я не маю. Вайна заспела мяне ў хворай мамы ў Вільні, мы жылі тады з мужам і хлопцамі ў Пултуску, там усё працала і пагарэла ў першыя дні вайны. Тое-сёе знайшлося ў Вільні ў людзей, трохі фатаграфіяў у маміным альбоме.

Мама памерла 15 верасня, я, пахаваўшы яе, узяла альбом. Вывозячы з дому на высылку ў Казахстан, забралі гэтых альбом.

*Ваша Н. А.*

### Чарнобыль (у 5-я ўгодкі)

*Весні ранак. Ужо на парозе  
я спыняю знянацку хаду:  
надта хораша зноўку бярозы  
карагоды на ўзгорках вядуць!*

*Iх імклівия руکі на сіні  
далячынъ ткуць празрысты вузор.  
Курапаты, Чарнобыль, Катыні  
ім не засцяць ні вёснаў, ні зор.*

*Мне ж... мне мроіцца іншае ранне:  
Хлопчык з пужжаю... статак... раса...  
Ўпершыню ў поле выгнаў ён сёння,  
красавік... Люба ў сонцы гайсаць!  
Сонца ж — скрозв! Уваччу, у лазовым  
жоўтым пухам прыбраным галлі,  
нат у шчаснасці той без назову,  
ад якое аж сэрца баліць!  
І няўпрыцям нікому з худобы  
чалавечай, што стоены сцень,*

чорны сцень, найчарнейшы — Чарнобыль —  
ужо крые, пакрыў іхны дзень.

Што з худой пастушковае жменькі  
хутка выпадзе пужжа, што ён,  
як і безлічы меньшых маленъкіх,  
моўчкі прымуць пакутлівы скон,  
што узноў над маёй Беларусяй  
прарасце, забуяе бядা,  
што... ды лепей вазьму памалюся,  
да людскога і свой боль дадам.

Божа, Божа! Адзіны ў сусвеце,  
хто ўсё знае, усё можа, — зрабі ж,  
каб за нас не пакутвалі дзеци,  
не яны каб, а мы неслі Крыж!

## 20.01.92 г.

*Даражэнъкая Данута!*

Атрымала сёння Ваш ліст, ішоў больш за месяц, але ў нас гэта не дзіва ў перадсвяточны час. Летась адзін ліст з каляднымі віншаваннямі я атрымала перад самым Вялікаднем у Вялікую Пятніцу. Спачуваю Вам, што хварэце, бо нездароўе адбіваецца на пачуццях. Я таксама... толькі-толькі пачынаю ачуňваць ад зацяжной прастуды... А да вясны яшчэ далёка. Але дзень ужо падаўжэў на пайгадзіны — і крыху палягчэла на сэрцы. А на грамніцы, да якіх толькі два тыдні, дзень ужо прыбуздзе на цэлую гадзіну! Не смейцеся з мяне, але я заўсёды адчуvalа і адчуваю лучнасць з прыродай і залежнасць ад яе. Таму і трываю тут.

... Мы тут перажывам, што ў Беларусі ўсё перамянілася захутка, баюся, што людзі будуць яшчэ больш пакутаваць, і таму не магу, не ўмею цешыцца, што Беларусь ужо не БССР, а Belarus, як пішуць цяпер тут газеты, і шмат хто дзівіцца, што ў маёй паэзii я, аптымістка, гляджу на сучаснасць песімістычна. Ну, дай, Божа, каб усё скончылася добра. Цалую моцна.

Ваша Н. А.



---

3



## Спявайце Пану новую песню...

У недалёкім мінульм казнадзею ў касцёле даводзілася разлічваць на свой голас. Ён уznімаўся на амбону і такім чынам знаходзіўся над вернікамі, усіх бачыў, і яго ўсе бачылі, і быў блізка да ўсіх. Навес, стрэшка над катэдрай ці балконам — яна ў нашым касцёле са шматпалоскавым карнізам, упрыгожаным картушам, — узмацняла акустыку без мікрафона.

Амбона (ambon) — слова грэцкае, азначае “вяршыня пагорка”.

Цяпер святар карыстаецца мікрофонам і не ўзнімаецца на амбону. Калі ж адбываюцца падзеі незвычайнай важнасці, тады святар ідзе на амбону.

Драўляная амбона — шэдэўр дэкаратыўнага і скульптурнага мастацтва стылю ракако — была ўсталявана ў гродзенскім касцёле св. Францішка Ксавэрыя ў сярэдзіне XVIII стагоддзя (адны называюць 1750 год, іншыя — 1773). У 1773 годзе закон езуітаў быў забаронены. Касцёл перайшоў да парапфіі, але парафіяльным называецца з 1782 года.

Касцёл аднаўлялі шмат разоў, г. зн. малявалі па старой фарбе таксама фарбай. Я бачыла анёла, якога перамалявалі 4 разы.

Цяпер рэстаўрацыя вядзеца па ўсіх правілах навукі і мастацтва з дакладнай дакументацыяй. Старыя пласты фарбы асцярожна здымаяцца да апошняга, гістарычнага, пласта так, каб нідзе не крануць, не змарнаваць гэты першапачатковы слой.

“Полымя — найбольш істотная частка агню, якая імкнецца ўверх у форме піраміды”, — я недзе гэта прачытала. Наша амбона — такое полымя. Паміж маленнем у касцёле моўчкі сумаўляюся з амбоную, чытаю як прыгожы псальм Сярэднявечча з дрэва, золата, паліхроміі, грэюся калі духоўнага вогнішча продкаў...

“І пачуўся голас ад трону, гаворачы: хваліце Бога нашага ўсе Яго слугі, хто Яго баіцца, — малыя і вялікія” (Пс 135).

...Мастак на рыштаванні скрабком здымает патрэсканую

фарбу — вызвале мастацтва з няволі. І засвяцілася вока Божага Провіду ў трохкуніку, ад якога разыходзяцца залатыя прамяні (самы вялікі промені мае даўжыню 222 см, але знізу вочы бачаць усё ў паменшаных памерах).

...“Існаванне істот духоўных нецялесных, якія Святое Пісанне называе звычайна анёламі, ёсць праўда веры” (Катэхізіс Каталіцкага Касцёла).

Арханёл трymае табліцу Божых запаведзяў на падстаўцы. Правай рукой ён паказвае дарогу на неба. Арханёл-люнак — скульптура незвычайнай дасканаласці і святасці. Твар анёла — мудры, натхнёны, захоплены сваёй місіяй Божага пасрэдніка паміж небам і зямлёй, ахоўніка Божага Дому на зямлі — Касцёла. Як змяніўся ўрачысты ўзлёт Арханёла, калі зазялі золатам яго крылы!

Арханёл стаіць на зямным шары — глобусе, які ззяе памяньелай зелянінай.

— Чаму ён так свеціцца? — пытаюся.

— А мы яго злёгку пасерабрылі.

Над зямным шарам натуральна нагрувашчаны гурбы хмараў, халодных, серабрыстых, але холад змяншаецца ад крылатых галовак анёлкаў, якія выглядаюць з-за хмараў. Кожны вернік мае каля свайго боку анёла, апекуна і ахоўніка, які вядзе нас ад нараджэння да жыцця вечнага.

Анёлкі, ахоўнікі амбоны, берагуць яе і сімвалічны зямны шар ад небяспекі і дрэнных людзей. Адзін анёлак рукамі і крылцамі закрывае шар, падстаўляе пад небяспеку голыя грудзі і жывоцік. Ён трymаецца ў паветры, як птах у палёце, такі маленькі. Зялёны шар прымацаваны да ажурнай канструкцыі, якая вырастает з вільчака страхі. Па баках, на спецыяльных троніках, сядзяць два анёлы, якія дзеці, з прыўзнятымі рукамі і крыламі (адна рука была згублена, яе дарабілі з ліпь).

Найважнейшае — не адняць у прадметаў іх натуральнага налёту даўніны, зрабіць так, каб пасля рэстаўрацыі яны захавалі прыгажосць свайго ўзросту, бо калі старым рэчам надаюць выгляд новых, яны ператвараюцца ў бліскучыя цацкі.

Амбона рэстаўруеца менавіта так. Але перад гэтым рэстаўравалі капліцу Маці Божай Кангрэгацкай, сцены якой зроблены са стуку — мяшанкі белага мармуру і гіпсу.

Усе залатыя элементы мастакі пакрылі золатам так, што капліца засвяцілася сваёй цудатворнай шчырасцю і прыгажосцю. І так трэба было! Сведкаў трох стагоддзяў там усё роўна шмат — гэта воты, гэта пазалочаная пацымнелая рама, у нішы якой знаходзіцца цудатворны абраз.

Пад стрэшкай амбоны засвяціў срэбрам галубок у промнях над ім; на сцяне з'явіўся першы краявід у колерах пацымнелай зеляніны: сейбіт з сявеńкі на ніве сеи збожжа, ідзе з горкі ў наш бок. На горцы — будынак, касцёл, зеляніна, дрэвы. Як любяць цяпер пісаць: вытанчаны пейзаж.

Кошык ці балкон, дно якога падобна да ракавіны з дзюбаю ўніз, упрыгожаны ажурнымі расліннымі элементамі. На сценах балкона ўзнік з няволі старой фарбы трывіях: злева людзі збіраюцца каля калонаў святыні, пасярэдзіне людзі стаяць на памосце, да якога прыбліжаецца паруснік, каля берага, справа і злева, — невялікія лодкі, воддарль ад цэнтра карціны — вялікі карабель. Зноў два дрэвы, як на першым пейзажы. Адна постаць бачна на беразе з музычным струнным інструментам.

На пейзажы справа людзі сядзяць на няроўнай пагоркавай прасторы паміж пальмаў, у цэнтры, сярод людзей, — асока, большая за ўсіх астатніх. Усе постаці павернуты ў яе бок.

Пад шматслойным “каждухом” фарбы былі схаваныя гэтыя краявіды. Дзякуючы таму, што іх замалявалі, яны лепей захаваліся, і рэстаўратары іх зусім не краналі, толькі дзенідзе былі адламаныя маленкія частачкі з дрэва.

На карнізе “з'явіліся” два евангелісты: святы Лука на сваім воліку, які шчасліва прытуляеца да апостала, і евангеліст, які не мае тут свайго прадмета, але па натхненні на твары можна меркаваць, што гэта Ян — апостал і паэт. На балконе шчаслівая постаць анёла ўзнімае крыж.

Унізе не накладвалі золата, толькі пачысцілі там, дзе яно захавалася, а цямнейшы бляск — гэта рэшткі паліменту...

Малюнкі на амбоне могуць быць прысвечаны дзейнасці апекуна катэдры — святога Францішка Ксавэрыя, славутага езуіта, аднога з самых святых ксяндзоў усіх часоў.

Калі будавалі ў Гародні касцёл імя св. Францішка Ксавэрыя і змясцілі яго скульптуру ў цэнтры апостальскага раду ды намалявалі фрэскі з выявамі яго дзейнасці, час пабудовы касцёла быў бліжэй да жыцця святога Францішка Ксавэрыя, гэта быў той самы час. Жывапіс амбона натуральна можа апавяданць пра тое, як св. Францішак Ксавэры адплываў у Індыю, як навучаў там людзей каталіцкай веры.

“І мёртвыя рэчы маюць жывыя слёзы”, — так казаў Вяргілій. Наша амбона плача слязымі радасці. Мастакі-рэстаўратары моляцца да Бога працай.

## Аляксандр Ліпень

Не магу без слёз разглядать старыя фотакарткі. Углідаюся ў вочы тых, каго ніколі не бачыла і не ўбачу, і хочацца запытаць: куды падзеўся гэты прыгожы народ?

Вось здымак дзяўчат і хлопцаў з вёскі Боркі ў цэнтральнай частцы Беларусі, 1921 год. У вёсцы на сорак двароў шмат моладзі. Апранутыя ў даматкане святочнае адзенне. Дзяўчата ў светлым, хлопцы ў гарнітурах, большасць пад гальштукамі. У цэнтры сядзяць музыкі — Адам, Зося, Ядвіся і Бронюсь Тараховічы: з гармонікам, гітарай і балалайкай. Крайні з барабанам сядзіц Ян Ліпень, будучы бацька Аляксандра Ліпеня. Гэта яго продкі. Яго і Альгерда Малішэўскага, беларускага мастака, які вучыў у мастацкай вучэльні маю дачку Віку пісаць карціны. Мы з ім размаўлялі, калі Віка абараняла дыплом у 1981 годзе. Пасля ён трагічна загінуў — трапіў пад цягнік.

На здымку бацька Альгерда Адам Малішэўскі стаіць у другім шэрагу — у цэнтры, усміхаецца сабе ў вусы, як бы ведае, што будзе бацькам такога таленавітага сына. Усе младыя і шчаслівяя. На парозе жыцця. Час спыніўся і з'яднаў іх назаўсёды ў адну еднасць, у адну сям'ю пад дрэвамі каля кветак, якія самі ўзгадавалі. Моладзь вёскі Боркі, што ў самым сэрцы Беларусі.

Гэтых хлопцаў і дзяўчат, якія выраслі, пажаніліся, каб працеваць на сваёй гаспадарцы і гадаваць дзяцей, у трыццатыя гады началі раскулачваць — за адну ноч у 1937 годзе ў вёсцы забралі 12 мужчынаў. Вярнуліся двое, каб дома памерці ад пабояў у турмах. Сярод тых, якія не вярнуліся, быў Ян Ліпень і яго брат Браніслаў і дзядзька Аляксандар, і браты маці яго, — Уладзімір і Іосіф Пракаповічы. І бацька мастака Альгерда Малішэўскага таксама.

З 40 двароў у Сібір вывезлі 14, дадому вярнулася толькі адна сям'я.

Дзеці гэтых людзей паміралі на вайне або ў Сібіры і Казахстане ад голаду. Сtryечныя дзядзькі Аляксандра Ліпеня

былі вайскоўцамі, калі іх зняволілі, лётчыку Іосіфу Пракаповічу заціскалі ў дзвярах пальцы, каб прызнаўся, што хадзеў падарваць Крэмль, а ён ніколі не быў у Маскве. Катавалі, каб падпісалі пратакол, што іх бацькі паходзяць з панскага роду...

Сапраўды, і не скажаш сёння, што на здымку 1921 года сядзяць вясковыя... У тым, як яны глядзяць у аб'ектыў, адчуваецца чалавечая годнасць, сяброўскасць і спакой. Прышэлцы з усходу ўжо забыліся, што людзі ўсюды такія самыя: яны ўмеюць не толькі іграць квартэтам, танцаваць і спяваць, але касіць і жаць на сваёй зямлі. Чыстыя і прыгожыя — яны і на працы выглядаюць гэтак жа, як на танцах. Ніколі ў беларускай вёсцы жанчына не выходзіла на поле ў бруднай спадніцы ды хусцінцы.

Аляксандр Ліпень нарадзіўся 30 кастрычніка 1925 года ў сям'і Яна і Юзэфы, у дзявоцтве Пракаповіч. Ён быў старэйшым сынам, сястра Ядзя нарадзілася пазней, у 1936 годзе, калі ў маці вылечылі сухоты... Ахрышчаны ў бабруйскім касцёле святых Пятра і Паўла, у якім пры саветах была кантора будаўнічага трэста і які адбудавалі нанава ў 1990-я, Аляксандр заспеў на гэтым свеце продкаў па маці.

Прадзед Ян Пракаповіч ганяў па рацэ Беразіне баржы, зарабіў грошай і купіў зямлю ў пана Рагольскага. Гэта было прыкладна ў 1863 годзе. Зямлю купілі два браты — Ян і Антон (па 15 гектараў кожны) — і паставілі аднолькавыя хаты. А было ў Яна сямёра дзяцей: чацвёра сыноў і тры дачкі, а яшчэ двое памерлі малымі. Зямлю Ян пакінуў старэйшаму сыну Цэзару. Сына Вінцука, дзеда Аляксандра Ліпеня, паслаў вучыцца на каморніка. Працаваў ён каморнікам у Асіповічах, прыязджая ў вёску на ровары, а жонка Юля была паняй. Гэта пасля яна зрабілася калгасніцай.

Пад канец жыцця прадзед Ян будаваў новую хату і на будоўлі памёр, пры ім у капшуку знайшлі 200 рублёў запасных. Карова тады каштавала 3 рублі.

У Антона не было сваіх дзяцей. Антон перадаў зямлю пляменніку, каморніку Вінцуку, з умовай, што ён паставіць на магілах яго і яго жонкі Ядвісі па іх смерці

помнікі. Вінцук і жыў у хаце дзядзькі Антона пасля таго, як ажаніўся з Юлай Ждановіч. Яны дагледзелі дзядзьку і цётку да смерці і пахавалі, і помнікі Вінцук зрабіў сваімі рукамі з каменя, яны і цяпер стаяць. Зямлю і ўсю маё масць дзядзькі Антося Вінцук прагуляў у карты. Калі прыехалі забіраць гэта ўсё, то брат Цэзар заплаціў 500 рублёў, і ўсё пакінулі, як было. Братья ніколі не ўзгадвалі і не папракалі сябе за гэты выпадак.

Бацькаўых бацькоў Аляксандру Ліпеню не заспеў. Ба-буля Багуміла мыла на сажалцы бялізну, прастудзілася і памерла маладой. Дзед Вінцук Ліпень, — абодва дзядулі называліся Вінцукамі! — захварэў, схадзіў да фельчара, той даў яму таблетак, якія ён выпіў усе адразу і памёр.

Калі Аляксандру Ліпеню у канцы XX стагоддзя ставіў помнікі на магілах па сваіх продках, ён не мог знайсці магілы дзядулі і бабулі Ліпеняў, бо не быў на іх пахаванні, але якраз прыехала з Амерыкі стрыечная сястра Галя і паказала тое месца, бо каля іх была пахавана Галіна маці, якая памерла маладой ад няшчаснага выпадку: пабудавалі новую хату, і калі пераносілі рэчы са старой, яна несла ружжу, якое ўпала на зямлю і стрэліла... На магіле дзеда расце дубок, на магіле бабулі расце сасна, а на магіле Галінай мамы расце двайная бярозка, бо памерла яна цяжарнай. Ліпеневы дзяды пахаваныя недалёка ад крыжа, на якім ёсьць дата — 1905 год. Дзед Вінцук памёр прыкладна ў 1920 годзе, а бабуля Юлія ў 1960 годзе.

Чацвёра братоў Ліпеняў — Браніслаў, Ян, Стэфан, Казімір і сястра Валя жылі адной сям'ёй у дзедавай хаце, за маці ў доме была жонка старэйшага брата Казіміра Адэля. Вось яны ўсе разам сфатографаваліся ў 1920 годзе: сядзязьць злева направа — Браніслаў, Казімір трymае на руках меншага сына Станіслава, Адэля, а каля яе дзве іхнія дачкі — Ядзя і Яня. Стаяць — Ян, Валя і Стэфан, які загінуў на вайне 9 мая 1945 года ў Сувалках, калі вайна ўжо скончылася, — вёз кухню і трапіў на міну. У Казіміра і Стэфана жонкі былі роднымі сёстрамі. Ян, Валя і Стэфан вяселлі рабілі ў адзін дзень — 20 лютага 1923 года.

Бацька Ян, з 1890 года нараджэння, да жаніцьбы працаў у Малішэўскага Антося, з 1911 па 1916 год Ян служыў у царскім войску ў музычнай часці. Прывёз з войска зінгерайскую швейную машынку, гармонік і фатаграфію, на якой вайсковыя музыкі і сярод іх — Ян Ліпень з гармонікам, на якім ён іграў у войску. Калі яго арыштоўвалі, белая нашыўкі на пагонах музыкаў прынялі за белагвардзейскія. А яшчэ быў у іх дома падручнік па батаніцы на польскай мове, які пакінула ўлетку пляменніца з Менску, дзе тады былі і польскія школы. Малы Аляксандр Ліпень любіў разглядаць каляровыя малюнкі розных раслінаў у tym падручніку. Гэта быў другі прадмет “шпіёнства” бацькі Ліпеня, калі яго арыштоўвалі, — кніга на замежнай мове...

Пасля войска Ян Ліпень зноў працаў на гаспадарцы таго ж самага пана Малішэўскага, там жа працавалі і яго браты Казімір, Браніслаў і Стэфан. Ян быў і цесляром, і кавалём, паставіў Малішэўскуму дом — гаспадар заплаціў усім чатырём братам па 5 дзесяцінаў зямлі. Зямлю выдзеліў у адным кавалку і даў лесу на хаты. Адразу пасля вяселля Ян і Юзэфа жылі ў старой хаце дзеда Антона, якая ўжо стала іхняй, а ў 1925 годзе пабудавалі сваю, дзе 30 кастрычніка і нарадзіўся сын Аляксандр. Маці захварэла на туберкулёз, а каб не захварэў і малы Аляксандр, яго гадавала бабуля Юля.

Старэйшага брата Браніслава і Валінага мужа Ясі Грыгаровіча забралі з поля 1 верасня 1937 года і расстралялі ў Курапатах без суда. Валя памерла ад рака крызві ў 1938 годзе. Пакінула пяцёра сіротаў. Галю і Юзіка вывезлі немцы на работы ў Германію. Галя пераехала ў Амерыку. Юзік застаўся ў Германіі. Сын Вінцук з дзетдомам апынуўся ў Сібіры...

Калі арыштоўвалі 16 лютага 1938 года Яна Ліпеня і Уладзіміра Пракаповіча, бацька казаў, каб за яго не хваляваліся, што са сваімі рукамі ён пражыве ў любых умовах. Але ім патрэбны быў не майстры, а ахвяры. Ён памёр у турме ад пабояў на допыще. У 1973 годзе Аляксандр Ліпень атрымаў даведку з ваеннага трывбунала Красназнамённай беларускай вайсковай акругі аб рэабілітацыі бацькі Івана Вікенцьевіча Ліпеня. Але і пасля Ліпень жыў як “сын ворага народа”, яго

не пусцілі на пленэр у Польшчу. Падавалі дакументы на званне народнага майстра, але не ганаравалі, бо “сын ворага народа”.

Аляксандр Ліпень узгадваў неяк:

“Нашымі суседзямі праз плот былі Малішэўскія. Зямлі мелі 20 гектараў, але апрацоўвалі яе самі, ворнай зямлі было 8 гектараў. Сад на 40 сотках. У Антося былі прыгожыя вусы. Яго жонка Юля была высокая, зграбная, прыгожая і добрая. У іх было двое сыноў — Франак і Станіслаў. Дзед Ігнасі меў крэмневае ружжо і пістонаўку. Сталаў так добра, што трапляў у пятак, які трымалі між пальцаў. Да канца жыцця меў здаровыя белыя зубы. У іхнім садзе пад яблынкамі стаяла 20 калодаў пчол. Увечары, калі яны выбіралі мёд, Юля прыносіла нам міску мёду і казала: „Прынесла вам мёду, даражэнкія мае, за тое, што наши пчолкі кусаюцца“.

Дом у іх быў такі, як у нас. Толькі з ганкам. Было ў іх двое коней. Адзін вараны жарабец, якога яны запрагалі ў вазок, і збруя для выезда, на шыю вешалі шамкі — конь бяжыць, і такая музыка звінела... І на дугу мачавалі званочак.

І вось прыйшло 1930 год.

Памятаю — восень, зямля прамерзла, а снегу не было. Бачым у акно з боку вёскі Восава ідзе абоз. Гэта бедната едзе раскулачваць. І пачалося. Размеркавалі па некалькі вазоў на кожны двор. І пачалі цягнуць. Хто цягне стол, хто крэслы, хто бочки, хто карову, хто каня. Я быў малы, то бегаў і глядзеў. Памятаю, вывелі жарабца, запрэглі ў вазок, а старэйшы сын Франак выскачыў з нажом, перарэзаў гужы ў хамуце, адрэзаў набёдры і кінуў мне — нясі дадому! Я пабег. Там пачалі біцца. Франака арыштавалі. А я занёс набёдры дадому і вярнуўся зноў. Гляджу — у садзе агонь. Яны адчынялі вуллі, падпальвалі газету і з агнём садзілі яе ў вуллі — пчолкі з апаленымі крыламі сипаліся на зямлю, паўзлі па зямлі і замярзалі. І вось яны пачына-

юць лупіць мёд. Адзін мужык садзіць у калоду голую руку, а пчолкі яшчэ засталіся паміж сотай, дзе агонь не дастаў, некалькі пчолаў упілося яму ў руку. Выцягнуў, абтрасае, крычыць. Хто палкай, хто чым — выдралі мёд і знішчылі пчол.

Малішэўскіх у Борках было палова вёскі. Яна і Юзэфу Малішэўскіх раскулачвалі таксама тады ж, у 1930 годзе. Яны і багатымі не былі. У іх было трох каровы. Ян быў хворы на сухоты. У іх дома жылі дзве маці — Ігнасіха і Антосіха, і чацвёра малых дзяцей. Як прыехалі ў двор усё забіраць, Ян выйшаў з хаты ў новым кажушку. Яны накінуліся на яго, тузалі, зрывалі з плячэй кажушок. Ян на другі дзень памёр. Усё забралі і выгналі з хаты. Іх не вывозілі ў Сібір, бо ўсе ў сям'і былі непрацаздольныя. Сяргей Сямашка з хутара Ханкаўшчына адпусціў ім варыўню. Яны там жылі. Мой бацька Ян Ліпень паставіў ім печ. Усе людзі наасілі ім бульбу і што маглі. Два гады так пражылі: Юзэфа, дзве бабулі і чацвёра дзяцей. Людзі хадзілі да начальства і прасілі за іх. Ім дазволілі вярнуцца ў меншую палову хаты. У большую палову пасялілі Умецкіх з Пад'ясенкі. Неўзабаве нечакана памёр сын Іпаліт і маці Юзэфы Антосіха. Сына Юзіка забралі на фінляндскую вайну. І вестак ад яго не было. Сына Альбіна фашисты забралі з коньмі. Савецкія „вызвалілі“ і адправілі ў Чалябінскую вобласць. Засталася дома адна дачка Яня. Юзэфа памерла, калі разам з маёй маці, — яна называлася таксама Юзэфай, — вялі каровак з Ліды ў канцы вайны. Яны купілі ў Лідзе па кароўцы, вярталіся дадому пешкі два тыдні, заразіліся тыфам, не дайшли да свае вёскі 5 кіламетраў, памерлі ў Глушы, гэта вёска Алеся Адамовіча. Кароўкі засталіся дзесяцьмі.

У той самы час раскулачвалі сям'ю Ждановічаў, гэта браты бабулі Юлі. Пяцідзесятнікі, тысячнікі, то бок, 50 тысяч салдат і матросаў накіравалі ў вёскі ваяваць з людзьмі сваёй зямлі. Ідзём мы з татам па вёсцы, сабакі выноць, адчуваюць, што гаспадароў забіраюць.

А суседнія падываюць. А гэтых тысячнікіх страляюць. Прыйшлі мы з татам. У хаце шмат людзей. Сабіна адчыніла куфар і складвае ў клунак палатніны прасціны, суконныя даматканыя коўдры, усё свайго вырабу. А тысячнік ёй кажа: „Хозяйка, имейте ввиду, можно взять с собой только 50 кг. Это одежда и продукты... Выбирайте, что нужно“ . Бабуля Юля прыйшла і забрала сваю маму, маю прабабулю. Дзеда Ігната забрала яго дачка Эміля. Дзяцей — трохгадовага сына Яна і шасцігадовую дачку Лёдзю — забралі мае бацькі. Бацька ездзіў па іх ужо на станцыю Ясень і забіраў з цягніка. Двухгадовую Тоню забрала сястра Сабіны Канстанцыя, у якой сваіх было сямёра дзяцей. Пасля Сабіна прыехала па дзяцей і забрала іх у Сібір. Жыць засталася толькі Лёдзя, якая перад самай вайной прыехала да сваякоў у вёску на лета і засталася тут. Ян памёр з голаду ў Сібіры. Дом перавезлі ў Борсава пад сельсавет. Пабудовы разабралі на дровы...”

Ва ўсходній Беларусі было насельніцтва чатыры з паловай мільёны, а расстрялялі 262 тысячи чалавек...

Маці Аляксандра Ліпеня таксама чакала, што яе з дзецьмі выпшилоць у Сібір, зрабіла на памяць здымак з сынам і дачкой у 1938 годзе. Вайна іх выратавала ад Сібіры. Я спытала аднойчы ў Аляксандра Ліпеня, ці любіць ён узгадваць сваё дзяцінства, а ён з такім сумам мне сказаў, што пра кашмары ўзгадваць не хочацца, таму што ў 11 гадоў ён ужо араў і баранаваў, а якія ж там былі сілы для такой працы. Ён быў адзіны мужчына, а на яго плячах — маці, сястра Ядзя, бабуля з прыёмнымі сіротамі і троє прыёмных сірот у іхняй хаце. Але тое, як у Борках тулілі да сябе гэтых сірот — прыклад вялікай Божай міласэрнасці, якой цяпер у жыцці нашага Краю амаль няма...

Прыйшлі фашисты. Гітлераўцы раздалі калгасных коней, у кожны двор далі аднога каня, а вупраж, плуг быў адзіны на два двары. Але хутка Аляксандра забралі кацаць акопы. З адным сябрам уцяклі ад гітлераўцаў, трапілі

да саветаў. Ад бруду апанавалі іх скұлы, але адна доктарка вылечыла. Вайсковая часць, у якую трапіў Ліпень, ішла за фронтам. Шэсць гадоў Ліпень быў у войску, але не зарабіў звання ветэрана вайны і не меў ад саветаў ніякіх ільготаў. Калі скончылася вайна, быў вадзіцелем. Атрымаў права вадзіць машыну праз хітрасць. Набіралі салдатаў, якія ўмелі вадзіць машыну, і Ліпень з сябрам запісаліся таксама. Але капітан іх прагнаў, бо ўбачыў, што не маглі яны па свайму ўзросту да вайны скончыць курсы шафёраў. Хлопцы схаваліся ў кузаў пад лаўку. Калі капітан у час прыпынку іх заўважыў, было далёка, каб вяртаць іх назад. Так Ліпень стаў шафёрам. У канцы вайны вывозіў з заводаў Германіі станкі і абсталяванне.

Аднойчы ў Германіі, калі ўжо вайна скончылася, Ліпеня з двумя салдатамі паслалі вартаваць мост і забылі іх змяніць троє сутак. Калі ж узгадалі, то, каб кампенсаваць гэтую прыкрую прыгоду, узнагародзілі іх адпачынкам на 10 сутак. Ліпень то “зайцам”, то на страсе вагона даехаў дадому. Сястра Ядзя жыла ў бабулі. Не паспеў абагрэцца, як зайшоў настаўнік і сказаў, што Віця Бунь павёз у Восава ў сельсавет данос, што ў вёску вярнуўся сын “ворага народа”. Ліпень паехаў назад у часць, каб не забралі ў турму.

У войску Ліпень маляваў сваім сябрам у вольны час па вечарах дзяяўчат з тых фотакартак, якія яны бераглі. Каляровыя партрэты дзяяўчатак. Напісаў лозунг на выбары, усе ішлі на выбары пад яго лозунгам. Па замове начальства маляваў карціны: “Генерал Даватар на баявым кані”, “Кутузаў назірае за непрыяцелем”, “Чырвоная плошча” і шмат усяго такога. Ліпень сказаў, што мастаком ён стаў у войску...

Дамоў з вайны Ліпень вярнуўся 4 снежня 1950 года.

Сядзіба Ліпеняў захавалася. Аляксандр пакінуў дома сястру Ядзю, а сам паехаў далей ад свае вёскі, дзе не ведаюць, што яго бацька і дзядзькі былі рэпрэсаваны і расстралены. Таму што спакою ўсё адно не далі б.

Прыехаў у Гародню, уладкаваўся працаваць на электрастанцыі, дзе працаваў усё жыццё — машыністам турбіны, майстрам, старэйшым майстрам. Завочна вучыўся ў школе

працоўнай моладзі, у Маладэчанскім тэхнікуме. За тое, што пасля работы афармляў стэнды, яму адразу выдзелілі пакой. Аднойчы яго папярэдзілі, што забяруць пакой, калі не ажэніцца. Ажаніўся з дзяяўчынай са сваёй вёскі, якая пераехала з маці пасля вайны ў Гародню. Касцельны шлюб удзяліў ім біскуп Аляксандар Кашкевіч ...

Быў у вёсцы Боркі настаўнік малявання Рыдзеўскі, ён прыгожа маляваў коней. У вайну ў вёсцы спынілася ветэрынарная частка. Нямецкі ветэрынар за карціну Рыдзеўскага, на якой быў намалівансы ўздыблены конь, заплаціў бацькам мастака два мяшкі муکі... Гэта быў адзіны настаўнік Аляксандра Ліпеня. У школе настаўнікі прымушалі Ліпеня маляваць Леніна на дошцы мелам. Калі прыязджалі рэвізоры правяраць школьнную работу, іх здзіўлялі тым, што як пэравернеш дошку, на адваротным баку — Ленін. За карціну “Ленін на Чырвонай плошчы” яму ў школе падаравалі шапку.

Аж дзіўна, як шмат часу ён аддаваў мастацтву, працуучы ў гарачым цэху. Дарэчы, ён да канца жыцця сябраваў з усімі, хто з ім працаўваў у тым цэху на электрастанцыі, і ўсіх пахаваў, апошняга за два тыдні да сваёй смерці.

Мой муж Эрык, калі яго з дапамогай генерала Аляксеева праз Саюз пісьменнікаў звольнілі з войска, куды яго забралі для “ұмацавання” савецкай арміі грамадзянскімі спецыялістамі, пасля звольнення знайшоў працу ў электралабараторыі “Гроднаэнергі” і меў кантору праз сценку з Ліпенем. Гэта былі 60-я гады. Я пайшла на навагодні вечар да энергетыкаў з мужам і дзецьмі, і так добра мне было там ад того, што яны размаўлялі па-беларуску. Гэта была тэхнічная эліта. Яны між сабой сябравалі, спраўлялі разам вяселлі, святкавалі дні народзінаў...

З тых часоў я знаёма з Ліпенем. Калі не стала Эрыка 23 лютага 1983 года, усе з яго працы пакінулі мяне, толькі Аляксандар Ліпень і Апанас Цыхун засталіся мной апекавацца. Калі я пачала працаўваць у музеі, а ўсё трymалася на аматарстве, Аляксандар Ліпень з Аляксандрам Бянькоўскім адрестаўравалі стол-бюро ў пакой Адама Багдановіча...

Калі адбыліся ў краіне вялікія перамены і савецкія грошы абясцэніліся, у Аляксандра Ліпеня на кніжцы ляжала 42 тысячы рублёў. Ён у натарыуса зрабіў адпаведны запіс у савецкім пашпарце пра гэты факт. Але потым і пашпарт яму давялося змяніць. Ён не прадаваў свае творы на выставах ці на вуліцах, ён проста іх маляваў — да яго прыводзілі знаёмыя знаёмыя. Калі гродзенскія габрэі пачалі вяртацца на сваю прарадзіму, яны там сумавалі па зіме. Аляксандр Ліпень маляваў і маляваў зімовыя пейзажы, а габрэі, прыязджаючы ў госці, забіралі іх, каб там, у цёплым kraі, іхнія старыя маці і бацькі глядзелі, узгадвалі і плакалі ад шчасця, што некалі мелі той калочы зімовы пейзаж, дзе іхнія продкі закладвалі могілкі недалёка ад горада... А пасля на іх магілах пачалі будаваць стадыёны. Часам у Аляксандра Ліпеня заканчваліся зімовыя пейзажы, але людзі адтуль прасілі, каб ён маляваў, бо толькі яго зіма была такая, якую памятаюць іхнія старыя маці. Сузіранне яго малюнкаў давала ім спакой, чаго яны, пэўна, не знаходзілі ў сучасным мастацтве. Мастацтва Ліпеня застаецца па-за часам...

Я так заўважала, што малюнкі з натуры, ці эскізы, у Ліпеня атрымліваліся цікавей, чым тыя, якія ён пасля ствараў у хатніх умовах. Я не агаварылася, майстэрні ў яго не было аж да пенсіі, ён працаваў дома ў двухпакаёвай кватэры, дзе гадаваліся яго дзяўчата — Наташа і Алена. Праўда, быта невялічкая паветка, дзе ляжалі бярвенні і ўсё для скульптурных работ, для разъбярства. Каля гэтай паветкі ён пазнаёміўся з Васілём Быковым, які жыў у доме праз агароды на вуліцы Чапаева.

Мастак Валянцін Савіцкі ўбачыў Ліпеня на беразе Нёмана на пленэры. Савіцкі быў здзіўлены, што мастер, які нідзе не вучыўся, мае сваю школу, свой стыль і добры густ. Гэта Савіцкі параў Ліпеню заняцца разьбой па дрэве, скульптурай, і Ліпень вельмі захапіўся гэтым відам мастацтва...

Яго скульптура “Гусляр” была на многіх выставах са-мадзейных мастакоў. Жонка Янкі Купалы Уладзіслава Францаўна Луцэвіч набыла ў Ліпеня яго “Гусляра” ў му-

зей. Ліпень быў у перапісцы з Уладзіславай Францаўнай, захоўваў яе лісты. Шмат скульптурных працаў Ліпень падараваў Алесю Белакозу для музея ў Гудзевічах, зрешты, як і жывапісных. Калі ён пакідаў майстэрню на вуліцы Замкавай для гродзенскага мастака Вацлава Рамашкі, там заставаліся бюсты Каліноўскага і Урублеўскага. Ён ляжаў у абласной бальніцы, дзе доктар, які лячыў яго сэрца, быў вельмі людскі і ўважлівы. Яны пасябравалі, і Ліпень аддаў бюсты Каліноўскага і Урублеўскага ў аддзяленне кардыялогіі абласной бальніцы. А на могілках па ўсёй Беларусі барэльефаў, бюстаў і помнікаў, зробленых ім, не злічыць... Шмат хто з маіх знаёмых пры жыцці замаўлялі сабе пасмяротны помнік. З Ліпенем ім было лёгка дамаўляцца, бо ён рабіў так, як яны хацелі... Сумныя гэта разважанні...

Я не ведаю ўсіх тых людзей, якія гарнуліся да яго гэтаксама, як і я. “Стваральнік асяроддзя”, — казалі пра яго народныя майстры, ягоныя вучні. “Разъбяр святла”...

Калі ў 1965 годзе Валодзя Караткевіч прыехаў у Гародню перад тым, як напісаць свой раман “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні”, то вазіў яго па наваколлі Аляксандр Ліпень... Калі Артуру Цяжкаму было блага перад заўчастнай смерцю, ад безвыходнага суму па праўдзе ён зайшоў да Ліпеня...

Ліпень ніколі не асуджаў людзей, не абураўся, не павышаў голас. Ён ніколі не спазняўся і нікуды не спяшаўся. Ніколі не ірваўся наперад і, наогул, нікуды не ірваўся. Ён такі быў тут адзін. Стомлены — ён не спяшаўся на той свет... Бо кожны, хто ўзвышае самога сябе, той прыніжаны будзе, а хто прыніжае самога сябе, той узвысіцца...

Калі ён стаў працаваць толькі ў майстэрні ў цэнтры горада, знаёмыя заходзілі да яго на гарбату. Я выбірала месца так, каб бачыць Каложу. Гэты пейзаж доўга вісеў на тым самым месцы, але нарэшце знік, — Аляксандр Іванавіч не признаўся, каму яго давялося прадаць ці падараваць. На той карціне было ўсё — жывяя, цёплыя бессмяротныя аблогі, глыбокі спрадвечны неўміручы Нёман, самая высокая па сваёй велічы і гісторычнай значнасці гара, на якой плы-

ла ў нябёсы самая прыгожая святыня нашай зямлі. Пасля ён намаляваў падобную карціну зноў, але аблокі... аблокі... аблокі... некуды далёка паплылі. Другі пейзаж з Каложай не ўдаўся.

Я толькі нядаўна дlya сябе знайшла ту ю простую ісціну, якую ведаў паэт Максім Багдановіч... Кожны творца працуе для сябе, дlya сваёй ціхай радасці, каб спраўдзіць сябе перад сабой, каб быць сабой. Калі я нарэшце гэта ўсвядоміла і засвоіла, мяне перасталі қранаць зняважлівыя ацэнкі людзей, якія ірвуцца ў першы шэраг па спінах сваіх папярэднікаў. А што з людзьмі? – спытаеце. Для людзей трэба рабіць тое, што згодна з тваім сумленнем, з тваёй воляй, якая згодна з воляю Божаю.

Аляксандар Ліпень атрымаў гэты досвед коштам трагічных жыццяў продкаў, і як мастак ён адбыўся ва ўсёй сваёй паўнаци. Ён абраў чистую працу – ствараць на карцінах краявіды сваёй зямлі, якую любіў ад продкаў, якую ў продкаў аднялі. Надта ж працевіты і моцны народ жыў у тых Борках. І сын таго народу Аляксандар Ліпень напрацаваўся на сваёй містычнай зямлі, якую адняць у яго было немагчыма.

Яго пейзажы знаходзяцца ва ўсіх краінах свету, яны паплылі ў Амерыку, у Канаду, у Ізраіль і Аргентыну... Так, як і нашчадкі несмяротнай вёсачкі Боркі, у якой засталіся трывывія хаты.

Апошні раз завёз Ліпеня ў Боркі сын яго сястры Ядзі Валодзя Дрозд, які жыве ў Маскве. Ён прыехаў з Масквы ў Гародню на сваёй машыне, завёз Вольгу і Аляксандра ў вёску, у Бабруйск, на могілкі, дзе пахаваныя продкі... Гэта было ў пачатку верасня 2005 года. Тады сябра Аляксандар адкрыў мне сваю мару: “Калі дажыву да таго часу, як мой пляменнік Валодзя пойдзе на пенсію, прадасць у Маскве кватэру і вернецца ў Бабруйск у нашу хату, то можна пахаваць мяне ў Борках. Будзе каму прыходзіць на магілу”... Аляксандар Іванавіч памёр 30 траўня 2006 года і пахаваны ў Гародні на могілках каля “Азота”.

Да гадавіны з дня смерці Аляксандра Ліпеня быў выдадзены каталог яго твораў. Аплацілі невялікі наклад з бюджету

“Гроднаэнэрга”. У галерэі імя Тызенгаўза была арганізавана выставка. Сабраліся на адкрыццё вучні і сябры. На выставе быў бюст Янкі Купалы, былі пейзажы і нацюрморты — кветкі, баравічкі, дрэвы ды камяні... Стажок на беразе спакойнага азярца і ў лясстэрку азярца... І шмат успамінаў — шчырых, са слязымі... Мала каго так памятаюць праз год пасля смерці...

Ён так умей мальваць воду і камяні! У наваколі Гародні ўсе рачулкі, азяркі і балотцы любоўна перанесены ім на палатно. Увекавечаны...

На адной выставе я ўбачыла неяк карціну, якая вельмі падобна была да дзіцячага малюнка, — там не было колеру, толькі некалькі штрыхоў: у цэнтры — студня, дзве жанчыны з вёдрамі каля студні сярод сумётаў. Ні дрэўца, ні хаціны, адзін снег. Зіма Аляксандра Ліпеня...

Яго жонка Вольга паказала мне не закончаную працу — сядзіба Ліпеняў у вёсцы Боркі. Ён ужо не мог трymаць пэндзлік у руцэ, але напісаў сваю сядзібу, нібы вярнуўся туды — у свой лёс, у свой Край. Вокны зачынены ставенкамі, якія рабіў яго бацька Ян, цямнее толькі адно акно. На панадворку конік і ка-роўка п'юць каля студні вадзіцу. Хата забрала Ліпеня дахаты. Вярнуўся ў баркі, у ліпкі... Кола замкнулася .



## Казімір Місюра

У каталіцкай газеце Гродзенскай дыяцэзіі “Слова жыцця” ад 13 мая 2007 года змешчана была інфармацыя пра аднаўленне пашкоджанай агнём часткі галоўнага алтара катэдры Францішка Ксаверыя. “Дарэчы, выконваць аднаўленне згарэлай часткі будзе гродзенскі майстар”, — паведамлялі ў газеце. Наіўна хацелася ўбачыць у прыродзе той дуб, з якога будуць разбярыць скульптуры Апосталаў Тадэвуша і Сымона, я думала, што іх адновяць цалкам з новага дрэва... Аказваецца, іх будуць лячыць, даклейваць згарэлыя часткі... Майстар жыве ў Воранаве.

Казімір Місюра нарадзіўся 1 мая 1956 года ў вёсцы Больцішкі Воранаўскага раёна, у бацькоў Ядвігі і Адама Місюраў ён быў чацвёртым дзіцем пасля Юзафа, Галены, Тэрэзы, а за ім ішла Францішка.

Бацька памёр, калі Казімір быў малым. Маці жыве ў вёсцы Крупава пры дачцы Галене.

Казіміра выхоўвала бабуля Марыя, якая вельмі прыгожа размаўляла па-беларуску. Бабуля ведала, што яе ўнуک Казімір будзе мастаком, таму што маляваць ён любіў з малога, маляваў прыгожа і шмат. Праўда, сам Казімір не разумеў слова “мастак”, думаў, што гэта той, хто будзе масты...

Вучыўся ў Радунскай школе-інтэрнаце. Калі закончыў 8 класаў, не меў грошай на білет, каб завезці дакументы ў мастацкую вучэльню імя Глебава ў Менск... Крыху пашкуаў свайго шчасця ў розных вучэльнях Прыбалтыкі...

У 1979 годзе скончыў Бабруйскае МГПТВ № 15, вучыўся разбярству ў майстра Леаніда Окуня. Майстар даваў яму самыя складаныя заказы, якія выконвала вучылішча. Майстар трymаў яго пры сабе, бярог яго талент. Двойчы Казіміра вылучалі на Ленінскую стыпендыю, але знаходзілі некага больш вартага, стыпендыя ад Казіміра ўцякала. Казімір вылучаўся адказнасцю, дасканаласцю зроку і рук, ён мог выцягнуць з дрэва найтанчэйшую, найдаўжэйшую стружку, ён бачыў вокам, у якім месцы куб, намаляваны ад рукі,

мае няправільны кут, у якім месцы шар, абведзены ад руکі, скрыўлены. Мог працацаць начамі. Ніколі не здраджваў слоў, якое даваў.

Пасля войска, у 1988 годзе, Казімір скончыў мастацка-графічны факультэт у Віцебску. Якраз у гэтым жа годзе ў пасёлку Мір, славутым сваім адрэстаўраваным замкам, адчынялася ГПТВ па прыкладным мастацтве, і туды накіравалі Казіміра Місюру старэйшым майстрам вытворчасці па лепцы, пластыцы, разьбярстве, ручной і станочнай апрацоўцы дрэва.

Ён марыў стварыць у Міры школу разьбярства, пачаў наладжваць контакты з мастакамі, разьбярамі Менска, запрашаў іх у Мір, ездзіў з навучэнцамі ў сталіцу на спатканні і выставы. Пазнаёміўся з галоўным даследчыкам радзівілаўскіх замкаў, аўтарам шматлікіх публікаций і выданняў па гэтай тэмэ Валянцінам Колніным, жонка якога Галіна Пятроўна пачала працацаць у Мірскім ПТВ.

Таленавітая выпускнікі таго першага набору скончылі акадэміі мастацтва, раз'ехаліся ў свет. Адзін жа з іх, Чэслаў Коўшак з Ліды, пасля скончыў каталіцкую духоўную семінарью і служыць у Польшчы ксяндзам.

Казімір пачаў ладзіць выставы творчасці навучэнцаў, пленэрны, святы майстроў, святочныя шэсці пад дэвізам “хвала творчасці”, пачаў з навучэнцамі чысціць ад другаў і смецця руіны Мірскага касцёла. Фрагменты ажурнай разьбы, знайдзеныя там, сталі найпершымі дапаможнікамі, выразнымі ўзорамі творчасці для навучэнцаў. Ён і цяпер зберагае гэтыя святыя рэліквіі, якія Бог даў яму ў рукі як падказку, што такую працу ён хутка будзе рабіць на хвалу Яму. Трымае ён у майстроўні ў Воранаве і вучнёўскія працы — галоўкі з дрэва, з металу, невялікія ўзоры разьбярства, з любоўю праіх апавядает.

Выкладчык, які працацаць па прынцыпе “Ты сам умееш тады, калі навучыш іншага”, быў нязручным, парушаў спакой кірауніцтва вучылішча. Пасля трох гадоў працы Казімір Місюра вымушшаны быў пакінуць Мірскае ПТВ і вярнуцца ў Воранава.

Два гады ў Воранаве працаваў у пажарнай ахове. Знайшлося месца выкладчыка мастацтва ў сярэдняй школе — і ён узяўся за сваё. З таленавітым дзецьмі ён займаўся індывідуальна і ў мастацкім гуртку. Ладзіў зборныя і персанальнныя выставы. Спрабаваў ператварыць навучанне ў свята, бо творчасць, талент — гэта свята і ёсць. Вызвалілі яго за грамадскую дзейнасць у БНФ, за мастацкія паштоўкі — белыя сэрцы з чырвонай палоскай, якія ён з вучнямі раздаваў і рассылаў воранаўцам на 25 сакавіка, гадавіну Дня ўтварэння Беларускай Народнай Рэспублікі.

Застаўся без працы ў сваім доме з жонкай і трывма дзецьмі, у сваёй майстроўні са сваімі скульптурамі — галовамі з дрэва сваіх каларытных суседзяў, з вобразам Адама Міцкевіча, з проектамі помнікаў Каліноўскаму, Міцкевічу, са спакоем і неспакоем душы...

Недалёка ад Воранава ёсць мястэчка Беняконі, дзе пахавана Марылія Верашчака, вялікае каханне Адама Міцкевіча... Вобразы Марылі і Адама майстар выразьбіў з развоенага ствала грушкі. Яны стаяць на сваім пяньку ў паўабарота адно да другога, з'яднаныя ствалом ад пачатку лёсу, разлучаныя на два дрэвы жыцця, закаханыя, злучаныя пасля смерці любоўю і памяццю іх духовых напісадкаў. Кветачкі на яе хварушку. Грушка — цёмнае дрэва, цёмна-бурае...

Казімір апавядае пра тое, пра што павінен ведаць кожны майстар, кожны цеслю... Плот, слупы, будынкі стаўляюцца з дрэва так, як яно расце, — уверх “галавой”. У спілаванага дрэва капіляры падымамоць астаткі сокаў уверх. Скульптуры стаўляюць наадварот — уніз галавой, іх не закопваюць у зямлю, а замацоўваюць на падстаўку, на цемент. Сокі сцякаюць не ў зямлю, а на ўмацаванне.

“Няхай той, хто думае, што ён моцна стаіць, будзе ўважлівым, каб раптам не ўпасці...” (Першы ліст Паула да Карынцян, 10, 12.)

На ўездзе ў Воранава стаіць драўляная скульптура, якую стварыў Казімір Місюра: традыцыйныя Яна і Ён у народных строях хлебам-соллю вітаюць усіх, хто прыбывае ў Воранава.

Збіралтіся ўсталяваць уязнью скульптуру з боку літоўскай мяжы. Спілавалі дуб, якому было пад 300 гадоў. Скульптуру стаўляць перадумалі. Неакораны дуб 17 гадоў ляжаў у двары аўтабазы, яго елі жучкі. Казімір шкадаваў гэты дуб і вырашыў яго ратаваць. Забраў яго і сам папілаваў на чурбаны. Шчэнкамі гэтага дуба ён адну зіму саграваў сваю хату і майстроўню. З гэтага дуба зроблена шмат каларытных галоваў. З даволі вялікіх адшчэпленых кускоў гэтага магутнага знакавага дуба ён выразьбіў сваіх дзяўчат: Ластаўку, дзяўчыну-анёла ў стане экстазу ў палёце ластаўкі, Папараць-кветку, безабаронную перад ветрам дзяўчыну — вецер паднімае яе кашульку, якую яна сама спрабуе ці то ўтрымаць, ці то скінуць...

Калі Казімір працаў толькі ў сваёй майстроўні, не мела працы Аня, музыка па класе фартэпіяна. Казімір угарварыў Аню папазіраваць і зляпіў з гліны яе галоўку. Галоўка з трэшчынай на шыі, і гэтая трэшчынка дадае вобразу шмат адценняў, з дасканалымі рысамі тварыку, з глубокай пластыкай душы, увасобленай рукамі творцы. Як сказаў святы Францішак з Асізі: “Няшчасце — гэта прабачэнне ў любові праз боль, шчасце — гэта пацалунак двух нешчаслівых”.

Дзейнасць Бога — гэта агонь, які дае энергію ўсім спраўам людзей.

2006 год быў юбілейным у жыцці Казіміра Місюры. Поўня яго жыцця. Свята збірання плёнаў. Падзеі гэтага года не былі выпадковымі, Пан Бог заняўся разъярствам лёсу разъябра.

Было ўжо відавочна, што ён пры гэтай уладзе ніколі не будзе працаўца ў дзяржаўных установах. Але ён не згубіў адвагі і не адмовіўся ад сваіх прынцыпаў. Меў час, каб лепей прыслушацца да ціхага голасу Духа Божага, які выразна гучыць сярод іншых галасоў, прайсці праз страх і пераканацца, што ён любіць Бога і ведае, што ўзлюблены Ім...

Казімір кажа: “Чорт забраў працу, а Бог працу даў”.

У ваверскім касцёле ксёндз прэлат Фелікс пасля святой Імшы звярнуўся да вернікаў, каб падказалі, калі хто ведае, майстра, які б змог адрестаўраваць галоўны алтар. На Імшы малілася маці аднога знаёмага з вёскі Місявічы, які ўвечары патэлефанаваў у майстроўню. Неўзабаве і ксёндз паз-

наёміўся з Казімірам і яго разъярствам і пераканаўся, што гэты майстар зможа дапамагчы касцёлу адрестаўраваць алтар. Але трэба было пакрыць алтар Маці Божай пазалотай, а Казімір быў усяго разъяр, скульптар.

Ён дзяліўся са мной сакрэтамі пазалоты, якія мне зусім не абавязкова ведаць: "Золата кладзеца на палімент ці армянскую глінку. Глінка разводзіцца эмульсіяй. Прадмет пакрываеца глінкай тры-чатыры разы, апошні слой распаліроўваеца і размочваеца гарэлкай. Глінка малядзее. Тады бярэцца на руку таплёнае масла, пэндзлікам праводзіцца па руцэ, на пэндзлік бярэцца залаты лісток і датыкаеца да глінкі – золата абцякае прадмет без маршчынак, плошчу да аднаго дэцыметра. Пасля пазалоту трэба адпаліраваць. Для гэтага бярэцца агатавы зубок – вось ён, ім паліруеца да бліскі..." Казімір апавядалаў, як цяжка давялося яму вучыцца майстэрству пазалачэння, як ён спачатку ездзіў у Гародню і Менск да знаёмых і незнаёмых скульптараў і рэстаўратараў і як яны адмаўляліся дзяліцца з ім сваімі ведамі. Але знайшліся і шчырыя добрыя майстры, якія яго навучылі спачатку тэарэтычна, а пасля ён сам вучыўся. Навука была нялёгкая... Але з дапамогай малітвы ён вытрымаў. Адрэстаўраваў алтар Маці Божай у Ваверскім касцёле... Імшу з нагоды асвячэння адрестаўраванага алтара вёў біскуп Аляксандр Кашкевіч. Гэта было ў ліпені 2006 года. 13 ліпеня ноччу адбыўся пажар у катэдры імя св. Францішка Ксаверыя ў Гародні, абарэлі скульптуры апосталаў Тадэвуша і Сымона і фундатара барочнага алтара кашталяна мсціслаўскага Самуэля Лазовага...

Казімір Місюра быў запрошаны працаваць па ўзнаўленні пашкоджанняў. Гэта вельмі далікатная праца. Найважнейшае ў ёй – любіць і паважаць талент і шчырасць майстроў з мінулага. Дапамагаюць Казіміру рабіць рэстаўрацыю яго сын Ігар, які скончыў аддзяленне графікі Гродзенскага ўніверсітэта, і сябра па Бабруйску, разъяр Віктар Рэкіш.

Генеральны план рэстаўрацыі распрацаваны польскімі спецыялістамі пад кіраўніцтвам галоўнага рэстаўратара

Каралеўскага замка ў Варшаве Паўла Садлея, а зацверджаны ў Міністэрстве культуры Рэспублікі Беларусь.

Тэарэтычная праца па даследаванні пашкоджанняў пажарам і жучкамі даўно завершана — алтар у стылі барока быў усталяваны ў XVIII стагоддзі! Час не злітаваўся над ім.

Створаны дакладны да міліметраў эскізны варыянт усіх ажурных дэталяў. Ужо зроблена рэльефная ажурная разьба ніжняга цокalia, прымаштаваная да дакладнай добрай сталяркі на драўлянай падлозе — першы ярус стаўляецца на драўляную падкладку, ці сапажок.

Алтар складаецца з трох ярусаў, кожная частка якога трymаецца на дакладнай інжынерна-канструкцыйнай рабоце. За лета ствараюцца пераходныя кансолі з першага на другі ярус ці завяршальная частка ніжняга цокalia — дзве пад ногі апосталаў і адна, меншая, пад ногі фундатара.

Так дакладна знізу ўверх па міліметры капіруецца праца разъбяроў майстроўні Яна Сміта з Рэшаля, вывучаеца іх “почырк”. Па “почырку” разъбяроў было шэсць і адзін вучань.

Ян Сміт прывёз інструменты і дзве гатовыя скульптуры — Збаўцы Езуса Хрыста і апекуна касцёла Францішка Ксавэрыя. Астатнія ствараліся на месцы. Алтар не залаціўся, таніраваўся светлымі колерамі і злёгку аздабляўся пазалотай. Алтар не меў перспектывы, як у Будславе, але меў глыбокую пластыку.

Казімір лічыць, што фартуна яму ўсміхнулася, а Бог дазволіў дакрануцца да таленту тых майстроў, пагладзіць іх працу, увайсці ў таямніцу іх творчасці, прывыкніць да яе і палюбіць, гэтак жа акуратна зрабіць, а дзе-нідзе нават паправіць, удасканаліць, злучыўшы іх “почыркі” ў адно знутры, не парушаючы далікатнасці ліній і ўзору ажура.

“Я ведаю, — кажа майстар, — што я з імі ў адной камандзе, што яны прынялі мяне... Але і з рэстаўрацыйнай групай сучаснікаў мы таксама адчуваем сябе, як сям’я, як адна каманда. І цяпер для мяне не мае значэння, колькі я на гэтым зараблю, галоўнае зрабіць добра”.

Слядоў разца ў яго работах не відаць, адметнасцю гэтага майстра ёсць чысціня, ён чысціць, шкурышь, шліфуе. І такая ж чыстая яго душа. За час нашых размоваў не прайвілася ў ім ніякіх адмоўных эмоцый, ацэнак, абгавораў, прыкryх, дрэнных словаў... Прадонне дабрыні і цяпла. Намоленасці. Глянуў на пейзажы Сяргея Шэмета і сказаў: "Веруючага мас-така адразу пазнаеш па цеплыні ад яго твораў". Тоё самае можна сказаць нават пра ажурныя драўляныя рапоткі самога Казіміра Місюры.

Пасля пажару людзі ў касцёле ціха паўтаралі, што гэта Божы знак, Божы гнеў. 13 ліпеня 2007 года на святой Імшы маліліся за талент, здароўе і руکі майстроў, якія ўзнаўляюць прыгажосць катэдры, і за душы тых майстроў і продкаў, якія пабудавалі нам касцёлы на хвалу Богу. Касцёл знутры перафарбавалі. Высока пад купалам ідзе аднаўленне фрэскаў. Рэстаўратар Уладзімір Кіслы займаецца касметычным аднаўленнем аброзоў у бакавых алтарах. Праяўляюцца цікавыя моманты, калі замест аднатоннага тла за постаццю св. Язафата Кунцэвіча ўзнікаюць анёлкі, а сонечнае свяцло з акна касцёла перакрыжоўваецца са святылом містычным з левага верхняга кутка на абраце.

У майстроўні Казіміра Місюры знаходзіцца фігурка злёгку абарэлага анёла з трэцяга яруса.

Майстар моліцца да свайго анёла-апекуна, каб усе яго рысы, а праз іх і рысы скульптураў Апосталаў і фундатара Лазовага заселі глыбока ў вачах і сэрцы майстра, каб прывыкнуць да іх, палюбіць іх, каб яны сталі часткай яго самога.

...Падыходжу да алтара св. Казіміра, каб паразмаўляць з ім пра нашу супольную духоўную спадчыну. Прашу ў св. Казіміра апекавацца Казімірам Місюрам і ўсёй камандай рэстаўратараў, якія навукай, разцамі і пэндлікамі змешваюць у адно будучыню святога апекуна нашых супольных абшараў і наша мінулае .

...Міласэрны Божа, выслушай нашы малітвы, учыні так, каб тыя, хто з любоўю і сэрцамі шчырым ідуць за Тваёю праўдаю, дасягнулі мэты свайго падарожжа...

У пачатку снежня заехаў да мяне Казімір са сваім сынам Ігарам, прывёз з Воранава ад маёй сяброўкі з маладосці Элі Багдановіч дарункі з хутара Элінага дзядулі, які яна прыватызавала. Паказаў мне дакумент, — яго Казіміру ўручыў пробашч катэдры ксёндз Ян Кучынскі, — гэта благаслаўленне ад Папы Рымскага Бэнэдыкта XVI, і змест яго такі: “Айцец Святы Бэнэдыкт XVI шчырым сэрцам удзяляе Апостальскае благаслаўленне Казіміру Місюру і яго сям’і, просячы ў Бога шчодрасці дабрыні і Божых ласкаў. 30.10.2007, асабісты подпіс і пячатка”.

Я адчуваю задаўненую віну перад гэтым вусатым разбяром з добрым сэрцам дзіцяці.

Некалькі разоў ён падыходзіў да мяне, а ў мяне дрэнная памяць на твары. Ён падыходзіў да мяне, як да добра знаёмы. Так было ў Свіслачы на магіле Віктара Каліноўскага ў натоўпе беларускай моладзі. Так было ў майстроўні яго настаўніка, а майго сябра Аляксандра Ліпеня.

Ён прасіў у мяне аўтограф на новым зборніку, а ў мяне не было з сабою яшчэ аднога асобніка кніжкі, якую я прынесла Аляксандру Ліпеню. Я ж не чакала там сустрэць Казіміра! І пакрыўдзіла тым, што адмовіла.

Але я запомніла, як ён падыйшоў да мяне, калі вынеслі труну з целам Аляксандра Ліпеня з яго кватэры і спыніліся перад пад'ездам... Нібыта быў ён у той сумнай людской разгубленасці самы добры, самы ўважлівы...

А тут я сама знайшла яго ў Воранаве ў майстроўні, а ён знайшоў маю аднакласніцу з Лідскай педвучэльні Элю Багдановіч. Пасля ён неяк сказаў, што цяпер, калі пачаў рэстаўраваць алтар у фарным касцёле, яго ўсе сталі познашаць...

Толькі ці падыходзіць тут слова рэстаўраваць? Ці рэстаўрацыя гэта? Капіраванне павярхоўных элементаў? Не проста капіраванне – прасвятыленне на дыстанцыі, заглядванне ўнутр той прасторы, каб адшукать у ёй новую прастору, новую глыбіню пластыкі, новыя магчымасці рэальнасці... Школа Сміта пераўствараецца ў школу Місюры. Ці змянілася ў стагодзіях разбярскае мысленне? Ці тыя самыя рукі, разец і до-

лата? Мысленне дрэва, мова разьбы, драўляныя шляхі мастацтва... Сувязь мастацтва і думкі... Накірунак у бок віртуальнаі віртуознасці...

Кісты кажа: "Гэты хлопец зробіць Апосталаў, як новенькіх. Спачатку ён разгубіўся і баяўся нават да іх падыходзіць. Але калі прывёз першую сваю работу на суд камісіі, галоўны рэстаўратар Варшавы Павел Садзій сказаў: "Ёсць у Варшаве рэзчык, які там лічыцца найлепшым, прывязу яго паказаць, - што такое сапраўдны віртуоз!"

Але я мушу запярэчыць іншай думцы Кілага - пра "закручванне рук натхненню", калі займаецца рэстаўрацыяй. Менавіта экстаз натхнення сузіраю ў гарэльефах з кветак і лістоў Місюры, якія ўзнікаюць на новых драўляных калонах алтара.

Дрэнна, што час падганяе. У кожнай творчасці час не павінен лічыцца. Аднойчы заехаў да мяне Казімір зусім разбураны. Страшна было думаць, як ён даедзе дадому на сваім дрындулеце. Але толькі ўзяўся за інструмент у майстэрні - усе хваляванні адпалі.

Казіміру Місюру звалілася такое шчасце з неба - яму ўжо не трэба думаць пра тое, хто будзе цешыцца, сузіраючы яго творчасць... Прыходзяць людзі ў касцёл на святую Імшу. Традыцыйныя вернікі схіляюць галовы перад найсвяцейшым сакрамэнтам, а некаторыя мужчыны моліцца да светлых дошкаў алтара, якія, прыбітыя да намоленых старых, адразу робяцца святымі... Вочы вернікаў ужо ўяўляюць усю веліч адноўленага алтара, як цуд уваскращэння з попелу... Непрадбачнасць пераўясаблення ва ўсёй замкнутай паўнаце, шмат" яруснасці, святасці ўстаноўленых па тыгулах Апосталаў, а вышэй - святых евангелісташ і анёлаў, павернутых паўкругам да Святла.

Самы неверагодны цуд, што цяпер творчасць Казіміра Місюры будзе дыктуваць канчатковое рапшэнне перамалёўкі ўсяго алтара. У майм уяўленні гэта будзе светлае адноўленне багатых пластыкай залатых і блакітных яснотаў.

Працуючы ў сваёй майстроўні ў Воранаве па 14 гадзін у суткі, у пыле, апілках, стружках, Казімір Місюра пры жыцці ўжо знаходзіцца на нябесах.



## Апанас Цыхун

...Наведала яго 17 лютага ўжо дома. Апанас Пятровіч усцешыўся, як мяне ўбачыў. Сеў на канапе і пачаў апавядаць мне пра сваё доўгае жыццё...

5 мая 2005 года Апанасу Цыхуну споўнілася б 95 гадоў. У студзені Апанас Пятровіч захварэў і яго паклалі ў бальніцу. З бальніцы ён хутка выпісаўся. “Мяне там не лячылі і не адпускалі дадому. Гайшоў бы сам, але на вуліцы холадна, а шапку забралі. Як ты пойдзеш у холад без камашаў і без шапкі. Поўны тупік”.

... Асірацеў у 9 гадоў. Маці Юля памерла ад сухотаў, пакінула траіх сіротаў – Апанаса, Івана і Ніну. Неўзабаве бацька ажаніўся. Мачаха праклінала не сваіх дзяцей, але яны выраслі, а яе дзееці паміралі – з траіх выжыў адзін.

Калі вучыўся ў польскай настаўніцкай семінарыі, спявав у хоры касцёла імя святога Францішка Ксаверыя. Яго і ў семінарю прынялі, таму што меў добрыя голас.

Прафесар спеваў Станіслаў Франчак, які кіраваў касцёльным і семінарыйным хорам і аркестрам і першы прымаў уступны экзамен, паставіў абітурыенту Афанасию “выдатна”, а пасля яго і іншыя выкладчыкі ставілі добрыя адзнакі, хоць падрыхтоўку ён меў слабую – шчыра прызнаўся сам.

З 1928 да 1931 года Апанас з сынам професара выконвалі ў хорах сольныя партыі. Праўда, за семінарю трэба было плаціць па 80 злотых за паўгода, да таго ж кожная струна ў скрыпцы каштавала 50 грошаў, а струны часта ірваліся. Гроши дасылаў дзядзька Максім Краўцэвіч, родны брат маці, з Пецярбурга. Апанас неяк выслаў дзядзьку свой фотаздымак, але выйшла так, што гэбісты прыдralіся да нагруднага значка – крыжа, і за тую фотакартку добраага дзядзьку Максіма саслалі ў ГУЛАГ на 10 гадоў...

У хоры ўдзельнічалі і сябры па семінарыі: Ян Зяленскі, які пісаў пасля вайны лісты з Варшавы, Уладзімір

Баран, які скончыў Варшаўскі ўніверсітэт і працаваў у Гародні дырэктарам СШ № 1, дарэчы, бацька Аляксандра Мілінкевіча. Гэта сябры ўсяго жыцця Апанаса Пятровіча.

Семінарыю Апанас Пятровіч не скончыў: з IV курса яго забралі ў Польскае войска. Служыў у Вільні, Сувалках "цаляўнічым" гарматы, якую цягала коньмі.

У 1934 годзе Апанас вярнуўся з войска і ажаніўся з Марыяй Зянковіч з вёскі Свіслач Дольная. Пачалі гаспадарыць у вёсцы Кунцаўшчына, мелі каня і кароўку.

У 1937 годзе яны прадалі гаспадарку, за 40 пудоў жыта купілі дамок і ўчастак у Гародні і заняліся дробным гандлем на ганачку свайго дома. І добра ў іх выходзіла, але ў ліпені 1939 года Апанаса забралі на вайсковыя зборы.

Іх полк стаяў пад Гданьскам, калі пачалася вайна. Тады Апанас Цыхун ваяваў "цаляўнічым" у супрацьтанкавай заслоне Варшавы, але хутка трапіў у нямецкі палон — у лагер у Гуры Кальварыі. Узгадвае, як палонныя польскія салдаты зранку пачыналі дзень спевам малітвы.

Пасля нямецка-савецкага пагаднення палонных, якія паходзілі з крэсаў, пасадзілі ў эшалон і павезлі на ўсход. На станцыі Ласосна іх не выпускалі, але Апанас Цыхун вылез з вагона і міма вартавога пабег у лес. Маглі забіць, але чамусыці не стралілі.

Дабраўся дадому, убачыў выбітыя шыбы. Жонка з сынам перабралася да сваякоў у вёску.

Апанас Пятровіч пайшоў на працу ў Лашскую сямігадовую школу. У 1941 годзе яго забралі на зборы, і тут ізноў пачалася вайна.

У вайну нарадзіўся сын Пеця.

У канцы вайны польскі чыноўнік выехаў у Варшаву і пакінуў свой дом на вуліцы Манюшкі, 21, Цыхунам, якіх лічыў добрымі людзьмі. Але саветы адабралі дом. Апанас Цыхун з сям'ёй вярнуўся ў свой маленъкі дамок на Бертэля, 41, дзе Цыхуны жылі ўвесь час, а апошнія 15 гадоў Апанас Пятровіч жыў адзін.

Яго бацька Пятро памёр у вайну ад заражэння крыві – адсёк кончык пальца.

Пасля заканчэння вайны Апанас Пятровіч завочна вучыўся ў настаўніцкім інстытуце і працаваў настаўнікам у Лашскай, Капцёўскай, Батароўскай школах. Працаваў таксама настаўнікам пачатковых класаў у польскай школе, але на гэтай працы не прыйшыўся...

З 1949 да 1968 года ён быў школьнім інспектарам у райана. У 1963 годзе ён адчыніў музей Яўхіма Карскага ў Лашы. У гэты музей, на радзіму дзеда, прыязджала ўнучка Карскага з Піцера. Вядома, правяраць іншых настаўнікаў лягчэй, але ён быў не строгім інспектарам. Ён хадзіў пешкі па вясковых школах, часам начаваў у вясковых хатах. Так, ходзячы, ён пачаў збіраць адметныя словаў, легенды, песні.

Апанас Цыхун збіраў адзін і прычым тое, што не мела матэрыйяльнага эквівалента. Яму дапамагалі настаўнікі роднай мовы, выпадковыя знаёмыя і сябры – Вячаслаў Губар, Аляксандр Шыдлоўскі, Сяргей Бандарэнка, Міхась Васілёк.

Збіраў дыялекты гэтага самабытнага беларускага краю на польска-літоўскім сумежжы, дзе яшчэ там-сям захаваліся язвяжскія сляды. У вёсцы Ятвяź на рацэ Чорнай Ганчы вонкны ў хатах рабілі авальныя (зверху), а на магілах крыжы стаўлялі на пірамідку – з камення, з грудаў. Апанас Пятровіч і ў мове знайшоў язвяжскія назвы, і ў прыладах працы, і ў выглядзе людзей.

За рэчкай Кусёнкай, прытокам Пыры, якая ўпадае ў Малочнае возера ля Парэчча, стаяў дуб, якому было 800 гадоў. У яго вялікім дупле знаходзілася распяцце, і да таго дуба людзі прыходзілі маліцца святы Ружанец, як да каплічкі. Тоё месца называлася “Панскі гарод”.

На хутары каля дуба жыла гаспадыня, якая ўмела размаўляць па-літоўску і па-беларуску, лекавала зёлкамі. У яе Апанас Пятровіч збіраў назвы зёлак, грыбоў і дрэваў. Дуб упаў у 2002 годзе, і каплічку перанеслі на хутар.

Апанас Пятровіч збіраў назвы ветракоў, хутароў, пагоркаў і балотаў, мастоў і брадоў, паромаў і валуноў – тут

мова ўзаемна ўзбагачаеца сумежнымі мовамі, гэтак жа, як перамешваеца людская кроў...

*Дай, Божа, плёну  
З Твайго загону,  
Дай, Божа, мовы  
З Тваёй дубровы!*

*Крыніца студзіць —  
Вада Хрыстова.  
Палююць людзі.  
Расце дуброва.*

*Пад сэрцам-дубам  
Алтар прыбраны.  
А ў ім Пан Езус  
Укрыжаваны.*

*У жнівень сейбіт  
Збірае збожжа.  
Набраў я песень  
Табе, мой Божа!*

У Апанаса Цыхуна быў дзве скрыпкі сапраўдных невядомых майстроў. Адну скрыпку яму пакінуў па сабе як спадчыну беларускі настаўнік Павел Аляксандравіч Тамашчык (1889–1978 гг.). Гэту скрыпку Апанас Цыхун падараў музейу Максіма Багдановіча ў Гародні як ілюстрацыю да першага апавядання пісьменніка “Музыка”, якое было апублікавана ў газеце “Наша Ніва” 6 ліпеня 1907 года. І Апанас Цыхун, і Максімаў музыка-самавук гralі на скрыпках, а настаўнік Павел Тамашчык быў на 2 гады старэйшы за Максіма Багдановіча!

Апанас Цыхун граў на скрыпцы нават на вялікіх сцэнах, але найболей граў для сяброў, для душы.

У 90-я гады з'явіліся ў Апанаса Пятровіча выдаўцы і спонсары. Ён выдаў кнігі: “Акадэмік з вёскі Лаша Я. Ф.

Карскі. Краязнаўча-біяграфічны нарыс”, “Легенды і балады Гродзеншчыны”, “Песні з народных глыбіняў”, “Пройдзенныя шляхі-пуцявіны”.

Пакуль я слухала Апанаса Пятровіча, ён некалькі разоў падыходзіў да кніжак, да шафы, паказваў мне тое, пра што апавяддаў, паціху перабіраючы сваё жыщё... І раптам кажа: “Міша, збегай у краму, купі добраага віна – да нас жа прыйшла Данута.” Міша адказвае: “Не пайду я ў краму, у нас ёсьць добрая гарэлка.” “Дык нясі...” Выпіў. Кажа: “Пячэ.” Закусіў бананам. А Міша кажа: “Наш татка стаў афрыканцам, аднымі бананамі закусвае...”

...Пакідала я бацьку і сына, іх садок у снезе, у вуліці пчолак, якія вясны чакаюць, з добрымі, чыстымі думкамі...

Апанас Пятровіч памёр ноччу з 9 на 10 сакавіка на руках траіх сыноў...

У годзе яго нараджэння, 1910-м, нарадзіліся Ларыса Геніюш і благаславёная Маці Тэрэза з Калькуты... Ён нарадзіўся 5 мая, а яны – 9 і 16 жніўня.

Вяртаецца сейбіт?... Не, вяртаецца Музыка мелодыяй і мовай. І дыханнем дуброваў. Дыханнем дрэваў. Вяртаецца мовай...



## Уладзімір Кіслы

Уладзімір Кіслы скончыў геаграфічны факультэт БДУ ў 1979 годзе. Амаль увесь час працуе мастаком-рэстаўратарам у музеі гісторыі рэлігіі ў Гародні, куды яму дапамог уладкаваць асяродак Аляксей Карпюк.

Пра тое, каб працаўцаў рэстаўратарам у музеі, Уладзімір марыў са школы. На Мастоўшчыне, у Дубнаўскай школе, дзе Валодзя вучыўся, быў добры школьны музей, у якім ён шмат чаго зрабіў...

Аднойчы ў школе перад кінафільмам паказвалі навіны культуры. Валодзя ўбачыў, як у Эрмітажы рэстаўратары рабаў твор мастацтва, тады і падумаў, што хацеў бы і ён такое рабіць... Але давялося вучыцца на геаграфічным факультэце.

Пры БДУ была мастацкая студыя, якую Валодзя Кіслы добрасумленна наведваў і скончыў. Атрымаў накіраванне на працу ў "Белкалгаспраект" у Гародні, аклад быў добры, і праца цікавая. Па чарцяжах архітэктараў рабіў макеты аб'ектаў. Але калі яму прапанавалі ісці наглядальнікам у музей гісторыі рэлігіі, ён адразу згадзіўся.

Вызвалілася месца навуковага супрацоўніка, ён перайшоў туды і распрацаўваў тэму "Іслам і юдаізм", па якой была пабудавана экспазіцыя, на невялікай прасторы – вельмі простая і выразная па зместу.

Рэстаўратарам у музеі працавала Вольга Гаршкавоз. Яна пераязджала ў Менск, пакідала гэтае месца, але надта не хацела саступаць яго Кісламу... У 1982 годзе яму ўдалося паехаць на стажыроўку ў Менск да славутага мастака-рэстаўратара гістарычных прадметаў Уладзіміра Маслыкі, які аছаніў працэздольнасць і жаданне навучыцца майстэрству рэстаўрацыі Кілага. Пасля Валодзя вучыўся рэстаўрація станковы жывапіс у Менску, быў на стажыроўках у Варшаве, Рызе, Львове. Апошняя з тых стажыровак мела ўсесаюзны статус.

Так Кіслы зрабіўся прафесійным рэстаўратарам і кансерватарам. Выратаваў сотні абразоў і іншых твораў са-

кральнага мастацтва. Наладзіў шмат аўтарскіх выставаў як самабытны жывапісец. Усяго, што стварае для людзей Уладзімір Кіслы, пералічыць немагчыма. Практычна, няма такой працы і такой справы, якая не пад сілу гэтаму адкрытаму на людскія патрэбы самабытнаму творцу. Напісала б самародку, але нейкае слова забытае, баюся ім пакрыўдзіць Уладзіміра, які мне для музея Максіма Багдановіча зрабіў столькі добра, што і пералічыць цяжка, і шмат пазабывалася за доўгае жыццё.

А вось ён мне нагадвае, што калі рэстаўраваў тую растрэсеную канапку, пылу і смецця было столькі, што можна было ў ім патануць. А тут заходзяць нейкія дамы, і Кіслы іх мусіць запрашашаць у гэты пыл, іншага пакоя для прыёмаў у нашых мастакоў не бывае. Для рэстаўрацыі жывапісу патрэбныя чатыры пакоі...

Прыносіць да яго святар абраз у скрутку памерам 4 на 3 метры, кладзе на стол, кажа: "Працуй"... А Валодзя яму кажа: "Ці падумалі Вы, як мы з рамай вынесем яго з гэтай майстэрні?..." Праца рэстаўратара, а дакладней, кансерватора – брудная, пыльная, смярдзючая. Але Кіслы выбраў сабе гэту працу.

З таго часу, як Валодзя адрэстаўраваў у дом бацькоў Аляксандра Мілінкевіча карціну Адама Маліноўскага "Імгla ў Альпах", яны пачалі сябраваць. Аляксандр хрысціў Валодзевага сына Міколу, а Валодзя хрысціў сына Мілінкевіча Вітаўта...

У 1987 годзе Мілінкевіч вяртаўся з Беластока і заехаў у Воўчын. Паходзіў па мястэчку і пачуў гісторыю, як у Воўчыне мясцовы каваль знайшоў у паўразбураным касцёле карону апошняга караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага і хадзіў у ёй па мястэчку. Дачакаўшыся цяпла, Аляксандр Мілінкевіч, яго сын Саша, Уладзімір Кіслы і гісторык Mixась Ткачоў паехалі ў Воўчын.

Воўчынскі касцёл Прасвятой Тройцы, восьмігранная ратонда ў стылі позняга барока з чатырма Евангелістамі на франтонах, знаходзіўся ў такім стане, што хадзіць па ім было небяспечна. Толькі ў левай закрыстыі былі адагнутыя кра-

ты. Мяццовы настаўнік падрабязна апавёў, як у 1946 годзе апошні католік пакінуў Воўчын, касцёл зачынілі, забілі дошкамі. Савецкія памежнікі ўночы ўлезлі ў касцёл, адагнуўшы краты ў закрысты, і распатрашылі труну караля...

Кароль Станіслау Аўгуст Панятоўскі нарадзіўся ў 1732 годзе ў Воўчыне - прызначаны каралём расейскай імператрыцай Кацярынай II, не прызнаны ў сваёй дзяржаве. Памёр у Пецярбурзе ў 1798 годзе і там першапачаткова пахаваны. Пахаванне было бедным. Карона была з латуні пазалочаная. У 1938 годзе бальшавікі звярнуліся да ўрада Польшчы, каб забіралі свайго караля. У дубовай труне па чыгунцы астанкі перавезлі да Ваўкавыска, адтоль на падводзе завезлі ў Воўчын, занеслі ў закрыстыю, вялікая труна ў скляпенні не ўлезла... Так і засталася ў закрысты.

Пра карону Уладзімір Кіслы і яго сябры не змаглі нічога даведацца. Каваль памёр, дачка і сын не сказалі нічога выразнага... Сталі разбіраць завалы. Уладзімір, як самы малы, пачаў капаць.

Знайшлі рэшткі труны. Даставалі кусок нейкага лахмана, на якім знайшлі герб Панятоўскага. Гэта была шата з мантыі, якою накрывалі труну. Знайшлі шмат фрагментаў тканіны і кусок шаблі. Усё паклалі ў мяшок. Былі там і косці. Але ў Гародні зрабілі аналіз у лабараторыі інстытута біяхіміі, аказалася, што гэта косці не чалавечыя. Нягледзячы на тое, што вырашылі пра свае знаходкі нікому не казаць, а паехаць туды яшчэ раз, Міхась Ткачоў некаму прагаварыўся, пагалоска пайшла. Кісламу патэлефанавалі з міністэрства культуры і прапанавалі прывезці ўсё ў Менск, каб перадаць польскім дыпламатам. У гістарычным музеі ў Менску зрабілі кансервацыю. І ўсё заціхла.

Аднойчы зайшлі ў майстэрню да Кілага вельмі паважаныя людзі: прафесар гісторыі, дырэктар каралеўскага замка ў Варшаве Аляксандр Гейштар, Марэк Дзяржыцкай-Рагальскі, Аляксандра Згажэльская, наш зямляк Тадэвуш Поляк. Але яны перад Кіслым не прадставіліся. Паразмаўлялі. Уладзімір Кіслы прапанаваў, што ўсё ператрущчана і фрагменты касцей трэба шукаць пад мікраскопам.

Пасля на пляцы ў Гародні Валодзя спаткаў Яна Паруліса, які паказаў яму газету, дзе прачытаў ён такую фразу: "Гіпотэза, якую высунуў пан Кіслы, спраўдзілася...". Такім чынам, былі знайдзены фрагменты касцей апошнягага каралія Польшчы. Урачыста са свечкамі ўнеслі іх у палац Панятоўскага ў Варшаве. Пасля перапахавалі іх у катэдры святога Яна ў Варшаве. А 14 мая 1991 Аляксандр Мілінкевіч і Уладзімір Кіслы былі ўзнагароджаны вельмі прэстыжным ордэнам "Заслужаны для культуры польскай." Міхась Ткачоў ужо быў хворы, не змог паехаць у Варшаву, ордэн трэба было атрымаць асабіста. Сына Мілінкевіча, як школьніка, ордэнам не ўзнагародзілі.

Яго Эксэленцыя біскуп Аляксандр Кашкевіч за вялікія заслугі перад касцёламі Гродзеншчыны - рэстаўрацыю і кансервацыю сакральнага мастацтва - узнагародзіў Уладзіміра Кілага паездкай у Рым на святкаванне 25-годдзя пантыфікату Святога Айца Яна Паўла II.

Уладзімір вярнуўся з Рыма, поўны ўражанняў ад віру жыцця сталіцы, цэнтра цывілізацыі каталіцкай культуры, на тле ўсяго вечнага, класічнага, прыгожага. Два тысячагоддзі таму створаны рэчы, якія складана стварыць сёння пры найдасканалейшай тэхніцы. І ўсё гэта так густа паставлена, і зусім няма эклектыкі і безгустоўшчыны. І прырода адпавядае гэтай манументальнасці. Лісты дрэваў - як з воску злепленыя...

Пасля вяртання з Рыма мы сустрэліся выпадкова на вуліцы ў Гародні і паразмаўлялі. Я хацела перавесці ўвагу Валодзі на другі старожытны горад у Італіі – на Асізі, пра які часта думаю, таму што там нарадзіўся святы Францішак, самы святы вялікі паэт усіх часоў... Горад Асізі не змяніўся з таго часу, калі там у 12-м стагоддзі святы Францішак за спевы писальмаў на пляцы збіраў каменне, каб адбудаваць касцёл...

Але Кіслы зноў вяртаўся да Рыма - ўсё астатніе, што ён бачыў, прыглушыў у яго мастакоўскім уяўленні выгляд Рыма. Пра Святога Айца Уладзімір сказаў, што ён яго сустрэў, нібы даўно знаёмага, блізкага чалавека, паколькі сапраўды мы ўсе прывыклі да Яго Святасці, аглядаючы ў першай праграме польскага тэлебачання яго вандроўкі па свеце. Але, калі Свя-

ты Айцец з'явіўся ў акне, каб блаславіць пілігрымаў і развітаца-ца з імі, а пасля акно зачынілася, то сэрца ў грудзях сціснулася ад нечага незваротнага, дрыготка прайшла па целе... І увесь пляц плакаў.

За той час, калі мы з Уладзімірам знаёмыя, ён два разы мяняў майстэрню. Апошняя яго майстэрня, крыху меншых памераў, але затое ў самым сэрцы Гародні – у старым доме на другім паверсе, з акном, якое выходзіць на вуліцу Траецкую. Якраз насупраць вокны тае кватэры Васіля Быкава, у якой ён найдаўжэй жыў у Гародні з першай сям'ёй, і куды я часам заходзіла...

Уладзімір умее абсталяваць майстэрню так, што інтэр'ер яе выглядае, як добры музей мастака – усё натуральна і та-ямніча.. Не толькі майстэрня, нават балкон можа шмат апавесці пра самога гаспадара, нават старая драўляная лесвіца на другі паверх, упрыгожаная дубовай калодкай, на якой прымацавана яшчэ шырэйшая, але плоская калода, усё разам падобнае да стала. Нават у тратуар перад пад'ездам умуравана некалькі ракавінак. У кожным нечаканым месцы прымайстравана нечаканая штучка...

Цяпер Уладзімір болей працуе як вольны рэстаўратар. На гарышчы катэдры знайшлі абрэз Маці Божай Снежнай і прынеслі да Уладзіміра. Ён апавядает, з якімі пачуццямі прыбліжаецца да пашкоджанага твора мастацтва...

Кажа: “Я да яго набліжаюся, як хірург да цяжка хворага. Асцярожна вымаю з рамы. Асцярожна здымаю шаты. Чышчу. Аддзяляю зусім пашкоджаныя месцы. Спачатку разглядаю, вывучаю, што і як трэба дамаляваць. У рэстаўрацыі свецлага аб'екта можна пакінуць пляму, каб паказаць, як выглядаў твор да рэстаўрацыі. У касцёле гэтак рабіць нельга, таму што абрэз працуе на пачуцці вернікаў. На такое месца абрэза мас-так кладзе слой лаку, каб можна было лёгка знішчыць работу рэстаўратара і зноў дабрацца да першапачатковага слоя. Пасля робіцца пунктуванне і таніроўка”...

Уладзімір зняў шаты з абрэза. Дошка без шатаў ляжыць у цэнтры ўвагі – на стале. Спачатку абрэз быў намаляваны на квадратнай дошцы, пасля яго прытачылі знізу. Гэта відно

і на шатах. Дошка ўся на дзірках ад жучкоў і ад куляў. Рэстаўратар яе ўмацоўвае на новай дошцы. На кароне не хапае шкельцаў. Ёсьць лішнія, няўмела прымасаваныя дэталі.... Абраз Маці Божай Снежнай належала катэдры, на гарышчы якой яго цяпер знайшлі. Але на яго прэтэндуе і касцёл з прыгарад-зенскіх Грандзіч. Урэшце гэты абрэз аддалі ў брыгіцкі касцёл Дабравешчання Найсвяцейшай Дзевы Марыі, змясцілі яго ў цэнтры галоўнага алтара.

У катэдры толькі цудатворную капліцу Маці Божай Кангрэгацкай рэстаўравалі майстры з Менску. Затое Кіслы стварыў да абрэза Кангрэгацкай Мадонны карону, - менавіта абрэз укаранавалі, не галоўку Мадонны і Дзіцятка Езус, - з-за невялікіх памераў усяго твора. Карону ўмацавалі ў цэнтры прыгожай срэбнай рамы над абрэзом. Укаранаванне адбылося 28 жніўня 2005 года.

Усе вялікія алтарныя абрэзы ў катэдры паціху касметычна рэстаўруе Уладзімір Кіслы. Па маіх назіраннях засталіся толькі алтарны абрэз святога Казіміра, абрэз з капліцы Арханёла Міхала, абрэз святога Станіслава Косткі і алтарны абрэз Святой Тройцы...

Але пералічаныя мной абрэзы зневініх механічных пашкоджанняў не маюць, магчыма, іх аднаўляць няма патрэбы.

Абрэз Маці Божай Карміцелькі і Маці Божай Анёльскай у францішканскім касцёле пасля рэстаўрацыі Уладзіміра Кілага зазялі сваёй першапачатковай святочнасцю і святасцю. Карміцельку францішкане падаравалі ў алтар касцёла ў Івянцы. Там працуюць таксама францішкане. Да абрэза Маці Божай Анёльскай Кіслы ўжо зрабіў карону, яе зацвердзілі і звязалі ў Рым да Святога Айца Бенедыкта XVI на асвячэнне... Чакаюць зручнага моманту, каб урачыста каранаваць.

Уладзімір успамінае: калі рэстаўраваў абрэз Маці Божай Чэнстахоўскай, яму давялося наклеіць на новую дошку толькі твар і рукі, якія выступалі з шатаў. А сама шата была пазалочаная з дрэва, яе прыйшлося адчысці і пазалаціць нанова...

Уладзімір Кіслы вельмі будзённа апавядзе пра сваю працу, якая выглядае збоку, як цудатворчая. Для Кілага гэта звычайная праца. Звычайнай, аднак ён лічыць сябе шчаслівым

чалавекам у сваім прызванні. Падрабязна апавядкае, як у Шчучыне святому Інацэнту, прывезенаму з Рыма ў 1734 годзе, “перамываў костачкі”, каб захаваць іх ад далейшага разбурэння, як склейваў па маленькіх дэталях сам рэлікварый, падбіраючы тыя пароды дрэва, з якіх ён быў зроблены першапачаткова...

У Луіса Борхеса ёсць эсэ пра мастацтва і літаратурную творчасць “Калі фікцыя жыве ў фікцыі”... Там шмат назбірана на прыкладаў такіх вядомых твораў як “Тысяча і адна ночь”, як “Гамлет”, дзе ў п’есе новы жывы ілжэкароль атручвае караля, а вандроўныя акторы іграюць падобную ж сцэну на сцэне...

Я гэты прыём мела магчымасць назіраць у хаце маіх бацькоў. Таты ўжо не было. Мая дачка Вікторыя падаравала маёй маме, а сваёй бабулі Марылі, такую карціну: на карціне збоку сама мастачка Вікторыя малюе бабуліну сядзібу – карціну ў карціне... У касцёле гэты прыём выкарыстаны на аброзе святога Апостала Юды Тадэвуша – на грудзях у Апостала ў авале аброзок Езуса Хрыста... Валодзя Кіслы ў выпадку з аброзом Маці Божай Чэнстахоўскай выкарыстаў гэты ж мастацкі прыём у рэстаўрацыі.

Казімір Місюра неяк апавядкаў, як у вучэльні яны спаборнічалі – хто з навучэнцаў выцягнё разцом найдаўжэйшую і найтанчэйшую стружку,- і Казімір у гэтым майстэрстве быў лепшым.

У Казіміра такая цёплая добрая жывая душа яго майстэрства – хоць яна і драўляная, у Пятра Янушкевіча – душа з досвітковых мрояў – ружовая, у Сяргея Шэмета душа яго аброзоў - колеру нябёс і сонечнага ззяння, а ў Сяргея Грыневіча – душа яго мастацтва – ультрамарынавае прадонне акіяна, а ў маёй дачкі Вікторыі душа з кветковых пляўсткаў, якія свецяць зоркамі...

Але Уладзімір Кіслы, як рэстаўратар аброзоў, не мае права дадаваць у мастацтва старажытных і сярэдневяковых майстроў свае колеры, раскрываць сваю душу. Ён павінен вярнуць ім затуманеныя стагоддзямі, засмужаныя часам, першапачатковыя колеры, і нічога свайго не дабаўляць. Уяўляю, як Уладзімір адлущчвае лушпінне часу, каб вызваліць з няволі жывую душу...

Мала хто надзелены такім цярпеннем. Імпульсіўны творца на такі подзвіг не запраграмаваны Богам. Уладзімір Кіслы мае такія магутныя сілы ад продкаў. Гэта такі каржакаваты дубок з вёскі Дубна, на якім трymаецца наш Край. Наш Край трymаецца на моцных.

Уладзімір праваслаўны, яго маці святкуе праваслаўныя святы і прывучыла да гэтай традыцыі сына. Дзед Сідар і ба-буля Тэкля былі грэка-каталікамі. Дзед служыў у польскім войску ў Варшаве. Калі суседка сварылася, бабуля абзываала яе "сызма", гэта значыць "схізма", не нашай веры...

Экуменізм мацуецца свецкімі людзьмі. Уладзімір рэстаўруе сакральнае мастацтва ўсіх канфесій. Яму падабаецца, што Касцёл у Беларусі моліцца на роднай мове, што ёсць каталіцкі друк на беларускай мове. З адукаванымі ксяндзамі прыемна размаўляць і мець з імі справы.

Некалькі разоў у Гародню прыязджаў граф Яўстахій Сапега. Пасябраваў з Уладзімірам Кіслым. Напісаў книгу "Так было. Недэма��ратычныя ўспаміны Яўстахія Сапегі" У кнізе ёсць успаміны і пра Кілага, які ездзіў у Варшаву на прэзентацыю і атрымаў книгу з дараўальнім надпісам графа. Уладзімір падараў графу Сапегу карціну з краявідам Нёмана. Карціна гэта падарожнічала заўсёды разам з графам у яго вандроўках па свеце ў апошнія гады жыцця. Казаў: "Гэта мой Край"!

Цяпер Уладзімір Кіслы атрымаў яшчэ адну пасаду – на-вуковы кіраунік па аднаўленню пасля пажара галоўнага алтара Гродзенскай катэдры імя св. Францішка Ксаверыя. Ён адмовіўся ад аплаты гэтай пачэснай пасады.

Валодзя кажа: "Як падумаю, то я ўсё жыццё раблю тое, што рабіў, як толькі пачаў памятаць сябе,- сядзеў, схаваўшыся ад мамы, за хлеўчуком і нешта майстраваў. Напрыклад, лыжы, якіх не меў, а хацеў катацца, то зрабіў сабе сам. І так я жыву, гуляючы ў розныя цацкі... Але шчаслівейшых за мяне людзей вакол сябе я не бачу."

## Мікола Скляр

Скульптуры з дрэва ўпрыгожвалі гарадскія паркі, ажыўлялі дрэвы. Калі горад заслалі спрэс шэрай пліткай, скульптуры пайшлі пад плітку. Рэзбяр аслабеў. Каб падмануць кашчатую з касой, блытаў дзень з ноччу. Уночы глядзеў розныя кінафільмы па тэлевізары.

Яна прыйшла на досвітку і забрала жыццё. Тэлевізар не выключыла. Жанчына спала ў суседнім пакоі.

Рэзбяр нарадзіўся разьбяром. Настаўнікаў у яго не было. Былі вучні.

Вучні сабраліся ўсе, каб развітацца з настаўнікам. Марына, пушчанская дзяўчына, сказала:

— Рэзбярыў свягло.

Тамара, якая выплятае з саломы золата бедным, сказала:

— Стваральнік асяроддзя.

Мікола, які рабіў тое самае, што разьбяр, сказаў:

— Дзед...

Захацелася мне знайсці ў сусветнай літаратуры прыгожы хваласпеў лесу. На вочы трапіўся накцюрн “Чылійскі лес”. Як ён мог не трапіцца, калі книга Пабла Неруды заўсёды пад рукой! Калі канчаецца запас любові, я бяру яе ў вершаваных сусеках гэтага чылійца...

*“Пад гарлякамі вулканай каля самых заснежаных вяршиныя над вялізнымі азёрамі падымаетца церпкі, маўклівы дрымучы чылійскі лес... Гіганцкі бук цягнецца надзымута. Непрыручаны водар лаўра. Змроучны пах бальда вярэдзіць душу. Кіпарыс заступае мне да-рогу... Гэты свет цягнецца па вертыкали ўвышыню: птушыныя народы, кантыненты лістоты...”*

*А вось гнілы ствол — гэта цэлы скарб!...*

*Чорныя і сінія грыбы сталі яму вушамі, пунсовыя расліны-паразіты ўпрыгожваюць яго, як рубіны, ляніва пайзучыя сцябліны пазычылі яму свае бароды,*

*з яго прагнішага нутра імкліва выслізгвае гадзіна,  
быццам выпарваецца, пакідае мёртвае дрэва жывая  
душа”.*

Пабла Неруда

...На пахаванні разбяра Мікола Скляр паспей мне прызывацца, што ён цяпер ездіць на пленэрны да суседзяў у Літву і ў Польшчу. У Польшчы выразьбіў тры помнікі Яну Паўлу II, гэтаму вялікаму святому чалавеку.

— А дзе цяпер знаходзяцца помнікі і як іх паглядзець?

— Там знаходзяцца, дзе яны ствараліся. Цяпер гэтыя вялікія святыя чалавек мае мае помнікі ў Вяржбіцы, у Драгічыне і ў польскім Браньску.

Ранічкай на дарозе адчуваю сябе сястрышай травы, дрэваў і птушак. Святочная будзённасць... Не. Будзённая святочнаясць правінцыі. Прыгарада правінцыі. У баку Азёраў у драўляным вясковым доме — майстэрня Міколы Скляра.

Двор сустракае мяне такім ж чурбакамі, як у Пабла Неруды. З камлёў вылужваюцца, як птушаняты з яек, храпы мядзведзяў, лісаў і ваўкоў. У адным бервянне завязла галава невядомага мяне героя — гэта ўжо помнік у нейкі дом адпачынку ці яшчэ куды.

— Ты незнарок можаш яму вуха адціпаць, — спрабую жартаваць. Пакуль што гаспадар маўчыць.

Майстроўня сустракае мяне стракаценнем крылатых людзей — хорамі анёлаў, херувімаў і серафімаў... Першы раз бачу ў адным месцы столькі анёлаў... Ёсць тут і драўляныя птушкі, і Дон Кіхот на чырвонай тоўстай кабылцы.

— Яна апухла з голаду, — кажа Мікола.

Мае вочы прыщыгваюць анёлы. Тры анёлы, вылітвыя з медзі. “Чаму такія сумныя?” — пытаюся. — “А чаго цешыцца, калі жыццё невясёлае?”

Спілаванае дрэва не памірае. Мае свой драўляны рытм, сваё дыханне. Як чалавек на пальцах мае кожны свой адметны графічны малюнак, так і кожнае дрэўца мае сваю колцавую графіку... На дніях я ішла каля рабочых, якія пілавалі ясенелісты клён, у разрэзе ўбачыла чырвоную пляму. Думала, што нехта парэзаўся. Але аказалася, што гэта кроў не чалавека, а дрэва...

Колер залежыць ад пароды. Ясень — белы, асінка — цагляная, алешынка — чырвоная, елка — рудзейшая, дуб — цёмна-буры з шарызной, сасна — стракатая ад кольчыкаў.

Колер дрэва залежыць і ад узросту, і ад глебы, з якой дрэва п'е сокі, і ад паветра, якім дыхае... І ад тэмпературы. “А ўсё перавязана зялёной стужкай мяжы, на якой зредку сядзяць ціхія грушкі...” — гэта Адам Міцкевіч у “Пане Тадэвушу”.

Мой сын Валера найлепшым дрэвам для разъярства лічыць грушку. Калі яшчэ яе паварыць пару дзён у металічных начоўках, то драўніна рэжацца як сырая, пасля разца не трэба чысціць шкуркай, само як адшліфаванае.

Мікола найлепшым дрэвам лічыць дуб. Маленъкія дубовыя трэшчынкі не псуюць мастацтва. Мікола па разцу амаль не шкурыць, як і ўсе скульптары. Дрэва павінна заставацца дрэвам. Гэтыя барозначкі, няроўнасці прыдаюць твору своеасаблівы шарм. Але карыстаецца Мікола ўсімі пародамі дрэваў, якія яму трапляюць у рукі. Не любіць толькі асіны, на якой Юда павесіўся...

У майстэрні шмат розных паленцаў. Ляжаць сабе і ляжаць. З сучкамі, шчарбінкамі. Майстар паглядае на іх закаханымі вачыма. Гэта яго драўляныя дзецы. Спакваля ў галаве складваецца вобраз. Дрэва само падказвае майстру форму, памер. Мікола чуе, што яму шэптам кажа драўлянка.

Ёсць асаблівая прастата святасці ў дакрананні вострым лязом да дрэва, з якога птушкай вылятае жывая душа, толькі нельга яе параніць, бо яна невідочная, як у чалавека. Таму анёлы ў майстроўні Міколы Скляра такія розныя, рознакрылія. Адзін анёл доўгімі валасамі ўмацаваў апушчаныя крылы. Другі анёл закутаўся крыламі, як бабуля хустай. Трэці анёлак крылы ўзняў, як бусел перад узлётам. Чацвёрты ўзняў крыж... Пяты анёл закрыў рукамі тварык і плача. Шосты — моліцца выцягнутымі ў неба складзенымі далонямі. У аднога анёла з дубу прыkleены сасновыя крылцы, пражылкі ад кольцаў ствараюць ілюзію пер’я. Мікола вёз праз мяжу з Літвы трэску ясеня, у якой убачыў анёла. У літоўскім горадзе Прынай адбываўся пленэр да 500-годдзя горада. (Прынай стаіць таксама на Нёмане, як і Гародня). Мікола Скляр выразьбіў у парку

лаўку “Нёман”: на адным канцы роўнай лаўкі — сівы вусаты бацька Нёман, а на другім канцы лаўкі — рыбкі, якія ў Нёмане жывуць.

Мікола выразае анёлкаў, нібы складае Богу малітву, драўляную ахвяру разбяра. Выдабыванне з паленцаў духоўных істотаў — гэта штодзённае сведчанне веры ў сакральным практыцы...

*Няшчасце не прыйдзе да цябе,  
і гора не наблізіцца да твойго шатра.  
Бо Анёлам сваім загадае наконт цябе,  
каб яны ахоўвалі цябе на ўсіх шляхах тваіх.  
На руках цябе будуць насіць,  
каб не спатыкнуцца ты аб камень  
сваёй нагою... (Пс 91(90), 10–12).*

Я ў дзяцінстве пляла кошыкі з лазовых дубчыкаў. Тата рабіў лучок і прымачоўваў скабы-рабрыны. У вясковым поўдні без драўляных рэчаў не абыдзешся — лыжкі, апalonікі, міскі, кубкі робяцца са “смачных” дрэваў. Усе плядовыя дрэвы смачныя. Мікола кажа, што яго бацька заварваў гарбату з галінкамі розных дрэваў. І яшчэ ён кажа, што скульптар Валодзя Панцялеев любіць лізаць ліпку, як толькі здзярэ кару.

Пасля вайны дзяўчата наслілі вятровачкі, дзеравянкі на драўлянай падэшве. Я марыла пра вялікі светлы стол. Такі стаяў, калі я адпачывала ў Дубултах, — стол на ўесь пакой. Яшчэ я марыла, каб мае дзеці, сабачкі і коцкі, сядзелі дома на драўляных пяньках. Самую прыгожую прэмію імя Аркадзя Куляшова я ўбачыла ў паэткі Ніны Мацяш — бярозавы пяняк з выдзеўбленаі сярэдзінай. Я за жыццё здзейсніла адну драўляную мару — адрамантавала і абсталівала драўлянымі прадметамі казачны домік паэта Максіма Багдановіча. Як у народнай казцы, хітрыя звяры выгналі мяне з казачнага доміка, дзе сумуюць сіроткі: драўляны конік, яечкі, ложак, столік, крэселка, плецены кошыкі...

У Скляра Міколы ў майстроўні шмат, як ён кажа, ад зямнога пачатку, розных жаночых вобразаў. Мяне зацікавіла

толькі Маці Божая Балесная — галава і плячо Мадонны выходзяць з бярозавага ствала: валасы не пакрытыя хустай, унізе не заплеценыя, зблытаныя, броўкі зведзеныя. Ад вока па шчацэ, як слязінка, ідзе цёмны сучок. Засмучаны Езус пакуль што з пластыліну. Мікола прызнаецца, што драўляны вобраз Езуса “Смуткуючага” давялося аддаць аднаму аматару яго творчасці. “Ці ж не ведаеце, што целы вашыя — святыня Духа Святога, які ў вас, якога вы маеце ад Бога, і што вы не належыце сабе самім? Бо вы куплены за вялікую цану. Таму слаўце Бога ў целе вашым!” (1 Кар 6, 19–20).

У дамініканскім часопісе “W drodze” з нумара ў нумар друкуецца твор Міхала Зёлы “Лісты да Льва”. Лісты піша афрыканскі хлопчык Карамэнья на пяску, ён называе Езуса “Паважаны Леў”, бо гэта — ён лічыць — самы моцны зварот у лісце. Побач з Карамэнья, бачны толькі яму аднаму, сядзіць афрыканскі анёл, ён, вядома, чорны. Вось як выглядае чорны анёл... “З пэўным намаганнем і немалым шумам анёл расцягвае спачатку правае, потым левае крыло. Размах крылаў імпазантны, але бліскучая плёнка, нацягнутая на тонкіх і доўгіх, як высахлыя сцябліны слановай травы костках, убога свеціцца дзіркамі, а ў некаторых месцах парвалася на шматкі і, здаецца, што гэта стары Кундсан сушыць сваю прапацелую кашулю на штыкецінах рыштавання...”.

У Міколавай сям'і анёлаў ёсць адзін маленъкі, з трухлявага корчыка, увесь у падзіраўленым, парваным убранным, ён ноччу свеціцца, але днём і ноччу ён белы. Мікола стругае корчыкі, пакуль яны не пасвяглеюць, бо ў Беларусі няма чорных анёлаў. Мікола кажа, што свеціцца ноччу толькі таполя. Калі струхлеет.

Кожнае дрэва можа стаць святым. Трэба асвячаць дрэва малітвай пілы, сякеры, разца і талентам творцы, ну і малітвай слова і святою вадзіцай.

У канцы XX і ў пачатку ХХІ стагоддзя Мікола Скляр шмат ездзіў на пленэры. У Наваградку ён стварыў ваяўнічую постаць Гражыны па аднайменнай паэме Адама Міцкевіча. Каля штуचнага возера ў мястэчку Гудзевічы сумуе, не ўмее плаваць драўляная русалка. Мікола ўдзельнічаў у пленэры да 925-годдзя

Браслава ў 1990 годзе. Група мастакоў выразьбіла тады драўляных князёў браслаўскай легенды. У князя Дзвіна і княгіні Друі была дачка Дрыва. Пасваталіся да яе Сноў, Снуд і Брас. Сноў і Снуд забілі Браса, а самі біліся доўга, аж Снуд забіў Снова і сам памёр ад ранаў. Аказалася, што яны забілі не Браса, а яго слугу. Брас не ўзяў Дрывы з-за яе жорсткага сэрца. Дрыва кінулася з вежы ў возера. Дзвін і Друя памерлі з гора. Усе праліліся рэкамі. Брас застаўся адзін, княжкыў доўга і справядліва. Двух жаніхоў і Дрыву выразьбіў Мікола Скляр.

На працягу трох гадоў вандраваў Мікола з вучнямі па шляху Якуба Коласа са Стоўбцаў у Альбуць. У Стоўбцах ён стварыў у дрэве стаўбчанку з хлебам-соллю і музыку-лірніка. Каля Альбуці выразьбіў квартэт музыкаў, спявачку і хлопчыка з кнігай, г. зн. Каствуся Міцкевіча, ці малога Якуба Коласа. А яшчэ там засталася Міколава лаўка з пачваркай, у якой на галаве драўляная жабка.

Мікола Скляр ідзе да каталіцтва праз Касцёл. Едзе ў Літву і Польшчу, засяляе суседнія краіны драўлянымі “эмігрантамі”. Першы раз Мікола паехаў на пленэр у Старае Сядліска за Элблёнгам праз Саюз палякаў на Беларусі. Пленэр пад назвай “Сем сытых дзён у вёсцы” збіраў народны разьбяр Мірэк Дзевалтовіч. У 2000 г. Мікола выразьбіў у Сядліску святога апостала Пятра вышынёй 80 см. На наступным пленэры выразьбіў для мясцовага лясніцтва двух блізнятаў-музыкаў у адным ствале, яны зрастліся спінамі.

Некалькі разоў з'ездзіў у Вяржбіцу. Выразьбіў там Мадонну Вяржбіцкую з Дзіцем пад вярбой, вядома, і вярба з дубу... Там, у Вяржбіцы, прапанавалі выразьбіць бюст Слугі Божай Яна Паўла II. Бюст устаноўлены каля сучаснага касцёла ў Вяржбіцы.

Мікола Скляр пасябраваў з разьбяром з Саколкі Пятром Шалкоўскім, які мае дом, а ў дому адзін паверх адведзены пад музей рамёстваў Саколкі, ці “рэгіональнае памяшканне”, куды прыязджаюць экспкурсіі, каб вывучаць народную творчасць рэгіёна. Пётр з пані Крыстынай маюць чацвёра дарослыя дзяцей і шмат унукаў. Людзі сябруюць і збліжаюцца тады, калі моцна трymаюцца кожны за свае карані...

У майстэрні ў Міколы стаіць пластылінавы бюст Святога Айца. Мікола вывучаў яго таямнічую ўсмешку спачатку на падатлівым пластыліне. “Я не ведаю, як ствараюцца шэдэўры, — кажа Мікола. — Я ведаю, што чалавек у дрэве павінен быць падобным да арыгінала”.

Фігуру Яна Паўла II у ціары (больш за метр вышынёю) устанавілі ў прыгожым двары біскупскай куры ў Драгічыне. Там жа, у Драгічыне, майстры выразьблі як бы ў перапынках ад працы, магчыма, самы прыгожы свой твор — распяцце Езуса Хрыста. Мікола кажа: “Прыйшоў чалавек і папрасіў, мы не маглі адмовіць”.

Для польскага горада Браньска скульптуру Слугі Божага Яна Паўла II у поўны рост вышынёю трох метраў, у піусцы, з паднятай правай рукой і прыгуленай да сэрца левай, майстры выразалі не на пленэры, не спішаючы, а ў майстроўні ў Пятра ў Саколцы. Гэтая скульптура ўстаноўлена перад касцёлам у Браньску.

У маі Мікола ўдзельнічаў у пленэры на тэму вады ў горадзе Драўна і пакінуў там русалку з рыбай як каралеву Драву.

У Гарадку разбяр Мар'ян Мурак будзе ратонду на тэму “Пан Тадэвуш” Адама Міцкевіча. Сам гаспадар выразьблі навес — па перыметры 36 рэльефаў памерам  $2 \times 1,7$  м. Запрошаныя госці будуюць усіх персанажаў памямы. Мікола Скляр удзельнічаў у трох пленэрах на тэму “Музыкі”, “Ловы”, а цяпер ездзіў на пленэр “Рада”... Выразьблі шляхціца.

“Хвала на вышынях Богу!”, а дрэвам хвала ў нізінах — яны натхняюць творцаў, з іх будуюць палацы, святыні, масты і хаты. Продкі елі хлеб з апілкамі. Святы Францішак еў хлеб з попелам. Нашы продкі былі высокія, як дрэвы. І нашчадкі няхай растуць, як дубы ў полі. Дрэвы з намі — і па смерці. Дрэвы мацуюць зямлю каранямі, трymаюць нябёсы кронамі, фільтруюць паветра дыханнем лістоты. Дрэвы жыцця — маўклівая сувязь памяці.

На вачах усяго чалавецтва паклалі ў кіпарысавы човен святога, які ратаваў нас ад нас саміх, — Яна Паўла II.

У акце адкуплення чалавецтва ад смерці вечнай з нашым Збавіцелем прымала ўдзел Дрэва Крыжа...



## Пятро Янушкевіч

У пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя я збірала экспанаты для Музея Максіма Багдановіча ў Гародні. У залу, у якой экспанавалася кніга паэта “Вянок”, дзе распавядаецца пра дзейнасць віленскага адраджэння, быў патрэбны не-вялікі аброзок Маці Божай Вастрабрамской у імправізаваную каплічку, і я вырашыла пашукаць мастака, каб ён намаляваў добрую копію.

На выставе гродзенскіх мастакоў убачыла анёлаў на карціне Пятра Янушкевіча. Пётр згадзіўся намаляваць Вастрабрамскую Мадонну. Ён стварыў аброзок на дошцы, як у старажытныя часы: візію Маці Міласэрнай у цёмным блакіце начнога неба.

Мастак сказаў, што ён маліўся да Маці Божай Вастрабрамской, і Яна з'явілася такой у яго малітве. Так душа мастака ўспрыняла гэты аброз. Ксёндз Анатоль Маркоўскі асвяціў яго, а я малілася да Маці Міласэрнай, пакуль працавала ў музеі.

Зноў папрасіла ў Пятра Янушкевіча, каб намаляваў Арханёла Міхала ў імправізаваны дзіцячы пакой таго Максіма, якім ён быў у Гародні ў пяцігадовым узросце. Мастак прынёс малюнак наўнага вершніка з крылцамі і гарачым промнем у руцэ — зноў удалася Пятру падробка пад дзіцячы малюнак. І вершнік быў на драўлянай, здаецца, дубовай дошцы. Прыймная камісія, куды ўваходзілі людзі, якія не любілі Бога, нізка ацаніла аброзы Пятра Янушкевіча, аднак абодва аброзы занялі сваё месца ў экспазіцыі і цяпер берагуць спадчыну паэта.

Мастак Пятро Янушкевіч нарадзіўся 18 мая 1960 года — у той самы шчаслівы дзень, калі нарадзіўся Слуга Божы Святы Айцец Ян Павел II, у каталіцкай вёсцы Клінчаны, недалёка ад Гародні.

Дзяды Пятра па маці выехалі ў Польшчу. Мастак расказаў, што неяк дзед Антон Колбан, ідучы ранкам на працу, убачыў на балконе сваёй кватэры зязюлю. Гэта было ў горадзе

Хожуў. Расказаў дзед пра гэта на працы. Яму кажуць: "Нешта важнае адбудзецца". І гэта ў той дзень нарадзіўся Пятро.

Дзяды Андрэй і Юзэфа Янушкевічы мелі чацвёра дзяцей, каля 20 гектараў зямлі. Яны не захацелі ўцякаць у Польшчу, але і ў калгас не ўступілі. І ўся вёска Клінчаны не пайшла ў калгас. Зямлю канфіскавалі ўлады. Мужчыны ездзілі праца-ваць у горад, а савецкія найміты рабілі набегі: забіралі коней, білі жантчын нагамі ў жывот.

У 1961 годзе згарэла вёска — яе падпаліў брат Пятра Манюсю. Ён не хацеў: малы ўзяў запалкі і падпаліў за хлявом ялавец. Была сухая восень — і за паўгадзіны вёскі не стала.

Янушкевічы пабудавалі хатку на адно акно. А пасля баць-ка сваімі рукамі пабудаваў самы вялікі дом. Ён і цяпер стаіць. Маці адна жыве ў ім, слухае радыё "Марыя".

Дзед Андрэй пасвіў кароў, рабіў дудачкі, прыгожа граў і апавядаваў пра птушак. Пятро памятае казку пра чорнага бусла, які быў галоўным у бусліным вырай: перад адлётам у ўсплыя краіны ён заглядваў усім буслам у дзюбу, а калі хто з буслоў еў не жабаў, а зярніты, таго ў вырай не браў.

Бацька Вацлаў Янушкевіч меў добры голас, і з манашкай Тафіліяй, якая жыла ў Клінчанах у сваёй хаце (яна і цяпер там жыве, праўда, не ўстасе з ложка, ёй ужо болей як 100 гадоў), яны разам адпявалі памерлых...

Пятро вучыўся ў Падліпской сярэдняй школе. У актывітары ён уступіў за цукеркі — дзяцей завялі ў буфет і дазволілі ўзяць па "жмені" цукерак. У піянеры Пятро не ўступаў. У той дзень, калі прымалі ў піянеры, Пятро прапускаў заняткі. Аднойчы ў час медагляду ён не паспеў адвязаць шнурочак (цесна быў завязаны на шыі) і схаваў медалік пад паху. На стаўніца давяла яго да слёз. Нават рабілі праверкі, каб у дзяцей не было крыжыкаў і медалікаў на шыі. Але Пятро насыў медалік на даўжэйшым шнурочку і хаваў яго ў кішэні. У камсамол Пятро таксама не ўступаў, але яго напалахалі, што ў войску прымушаюць ведаць статут на памяць, і Пятро здаўся, уступіў у 10 класе ў камсамол.

Да першай споведзі іх падрыхтавала манашка Тафілія. Дзяцей увечары завезлі ў Адэльск, ксёндз іх паспавядаў, і яны

там начавалі. У нядзелю яны ўрачыста на святоі Імшы прымалі Першую Камунію...

Пеця з малых гадоў любіў маляваць – з 5-га класа.

У 9 класе знаёмы хлопец завёў яго ў Гародні ў студыю мастака М. Апіёка. У Менскай мастацкае вучылішча Пятро не паступіў – не напісаў дыктоўку.

Уладкаваўся ў горадзе працаваць афармляльнікам, бо саромеўся вяртацца ў школу. У аўтобусе ён сустрэў дырэктара Падліпской школы, які ўгаварыў Пятра вярнуцца ў школу. Заканчвалася першая чвэрць, і Пятру “аўтаматам” выставілі “тройкі” па ўсіх прадметах.

Пасля заканчэння школы ён паехаў у Піцер, каб паглядзець Эрмітаж... У сваёй школе працаваў афармляльнікам і тро разы ў тыдзень ездзіў у Гародню ў студыю. У 1978 годзе ў сям'і Янушкевічаў здарылася гора. Бацька позна вечарам рубаў дровы на панадворку і папрасіў прынесці яму пераносную лямпу. Гэта павінен быў зрабіць Пятро, але лямпу панесла яго малодшая сястра Тэрэза. Яе забіла токам. Маці вельмі гаравала.

Праз зіму, увесну, Пятра забралі ў войска. Служыў у Бессарабіі, у пасёлку Сарата. Іх аддзяленне абслугоўвала вайсковую хлебапякарню. Пятро і там быў афармляльнікам. Калі пачалася вайна ў Афганістане і з 20 салдат трэба было ехаць на вайну 19-ші, то пакінулі Пятра, каб талент не загінуў.

Пасля дэмабілізацыі Пятро з'ездзіў у Пецярбург у Акадэмію мастацтваў, але “клімат” у акадэміі яму падаўся не-здаровы, і ён не здаваў дакументы на паступленне.

У Менскі тэатральна-мастацкі інстытут на факультэт манументальнага жывапісу Пятро прыйшоў з другога заходу. Там быў асобны конкурс для тых, хто адслужыў у войску. Бралі чатыры чалавекі. Пятро быў чацвёртым. Гаўрыла Вашчанка і Уладзімір Стальмашонак вучылі традыцыйнай школе жывапісу. Аллег Хадыка вучыў постмадэрнізму, г. зн. уваходжанню ў вобраз, разбурэнню межаў паміж зрокавым і пачуццёвым. Студэнты знаходзіліся цалкам пад уплывам мыслення Аллега Хадыкі, яго разбуральной аўры.

Пятро Янушкевіч скончыў інстытут і атрымаў накіраванне ў камбінат “Мастацтва” ў Гародню. Там яму далі майстэрню, якая тады знаходзілася ў сінагозе. Яму пашчасціла з дыпломам — ён зрабіў настенны роспіс у тэатральнай зале Акадэміі мастацтваў у Менску, які і цяпер захаваўся.

Напачатку ў Пятра было шмат замоваў. Ён афармляў мастацкую школу ў Шчучыне, а калі будаваўся вялікі прыгожы касцёл Святога Духа ў Беластоку, зрабіў для святыні восем вітражоў па восем метраў вышынёй — чудоўныя светлыя творы з жыцця Езуса Хрыста і Яго Апосталаў. Беластаччане палюбілі яго вітражы, часта ўпрыгожваюць імі выдавецкую прадукцыю — буклеты, абрэзкі, малыя кніжкі.

У пасёлку Паўднёвым на ўскрайку Гародні, дзе пабудаваны касцёл Беззаганнага Зачацця Найсвяцейшай Панны Марыі, таксама ёсьць вітражы Пятра Янушкевіча. У неагатычным касцёле Найсвяцейшай Панны Марыі ў вёсцы Зарачаны вітражы Сэрца Езуса і Маці Божай таксама зрабіў Пятро. Калі ў пачатку 90-х гадоў аднаўлялася праваслаўная капліца на старых могілках у Горадні, мазаіку над уваходам “Спас Нерукавторны” і чатыры авальныя тондо ў царскія вароты таксама зрабіў Пятро Янушкевіч.

Неўзабаве ў Нямеччыне з’явіўся аматар яго карцін, які сам прыязджаў у Гародню, а пасля раптам знік. А тут яшчэ распаўся Савецкі Саюз, і мастацкія майстэрні сталі непатрэбныя...

У Пятра пачаўся амаль безнадзеіны час, але ён разва-жаў пра яго спакойна: “Я пакуль што да рынкавай творчасці не саспеў. Як рэстаўратар расчышчае слой пазнейшай фарбы, не ведаючы, што там пад ёй схавана, так і я іду ў майстэрню, каб вызваліцца ад таго, што ўва мне ёсьць, каб спаліць...” Такі стан душы творцы, які ідзе ў майстэрню, як на першае спатканне, бярэцца за пэндзлі і пачынае маляваць тое, чаго не бачыць вачыма цялеснымі, але бачыць вачыма душы.

Як у ім ужываюцца глыбокая філасофія і імпульсіўнасць, парыў? Ён стварае карціну, як у сне, уяўленне намацвае образ, потым вобразы чапляюцца, штурхаюцца, нанізываюцца, нагруваючы аздін на другі, як хвалі накатваюцца адна

на другую. На гэтую карціну наступае, засланяе яе другая карціна. Простыя лініі ламаюцца, закручваюцца ў спіралі. Хвалі расцякаюцца і касцянеюць, ледзянеюць у брылы, у шары, у кубы – што пэндзаль хоча, тое і вытварае. Вось карціна “Гаспадыня зімовага саду”, дзе гаспадарыць завея, а не гаспадыня, якая патанае ў брылах лёду. Мастаку здаецца, што карціна вельмі халодная, такая замерзлая, што “халад-нейшага холаду не бывае”.

“Дзве рэчы забіваюць душу – роспач і фальшывая надзея”, – казаў святы Аўгустын.

У Пятра няма ніякіх сродкаў на жыщё, але ён не збіраецца шукаць простую працу. “Я без гэтага памру”, – кажа ён. Няма падтрымкі і ад творчага мастацкага саюза, які не займаецца сацыяльной абаронай.

Разглядваючы творы Пятра Янушкевіча, я ўбачыла сябе ў маладосці, пра якую забылася: у Біскупцах пры свяtle месяца я рыфмавала – што прыходзіла ў галаву... Але сёння не я ёсць інструмент прыроды, я з прыроды ствараю прыладу творчасці. Я сабрала растрэсеныя пачуцці ў спакойную плынь з дапамогаю святой Эўхарыстыі, таямніцы пакаяння і малітвы на ружанцы...

З халоднай мастакоўскай душы плывуць змрочныя ко-леры фіялету, балота, едкай барвовасці. Аднойчы Пятро ў такім стане стварыў юнака са штылем замест сэрца, бяз-душны прыгожы твар – у вянку едкіх кветак, кілішак – у спешчанай руцэ, а ніжэй пояса – валасатая скура: намаляваў кентаура. Галубок ад Бога ляцеў на той карціне. Пятро знішчыў свой аўтапартрэт. З жахам я разглядваю яго фотакопію.

На карціне “Кантракт” – цёмныя цені чалавека і анёла. Які контракт яны заключаюць?

Карціна “Анёл”. Сумны анёл, якога пакінуў гаспадар, адмовіўся ад яго аховы. “Не пакідай свайго анёла-ахоўніка прывязаным да дрэва! Папрасі анёла-ахоўніка, каб ішоў з табою. Калі ты заснеш пад кустом, ён цябе разбудзіць і нагадае, што цябе чакае доўгая дарога да нябеснага дому на Божую гару!” – гэта сказаў святы Базыль Вялікі.

Аднойчы Пятро гэтак у натхненні накладваў колеры знізу ўверх, нанізаў, як у сне, рэфлексіі ліній, паддаўшыся настрою, не заўважаючы візуальнага бар'еру паміж рэальным і нерэальным, — так і з'явіўся твор “Апошняя таямніца”. На пярэднім плане паўсталі галовы, чарапы, пачвары, у цэнтры стала — чорная жанчына з касой. За гэтым жахам узніяўся Езус Укрыжаваны з ясным німбам над збалелай у цернях галавой. Святую прабівалася з-за крыжа... Пятро разгледзеў свой твор і зразумеў, што Бог падае яму руку, спыняе на ягоным палатні пачвараў, праганяе іх, спыняе крыжам змрок і запрашае мастака быць сведкам прысутнасці Бога. Сам дае яму жыццё, дыханне і ўсё...

“Хрыстос у чалавеку хоча любіць тое, што ў ім найгоршае”, — сказаў Тамаш Мэртан...

За адну восень 2000 года ў Пятра памерлі бацька Ващаў і брат Мар'ян. Маці Вашлава знайшла сілы сесці на ровар і заехаць з Клінчанаў у Падліпкі на святую Імшу.

З дапамогай Бога, маці, жонкі Зoi і дачкі Яланты ён выбраўся са змроку адчаю і гэтым летам у галерэі імя Антонія Тызенгаўза выстава Пятра Янушкевіча пацешыла аматараў выяўленчага мастацтва разнастайнасцю жанраў, філасофскай глыбінёй і светлым настроем. “Золата — просты колер, які не раскладаецца на спектр, з'яўляецца сівалам Боскага пачатку, які не падзяляецца, бо ёсць і пачаткам, і сутнасцю ўсяго. Менавіта таму Пятро неаднойчы звяртаеца ў сваіх творах да ўласцівага сакральнаму жывапісу залатога фону”, — так напісала Наталля Маліноўская ў газеце “Культура” пра выставу Пятра Янушкевіча.

Пятро разбурае памеры. Малыя будынкі і вялікі крыж, на якім выразна відаць цвікі. Постаць Збаўцы адбіваецца ў палаючым дрэве Крыжа. Палае сэрца. Свечка гарыць і сцякае, як вастрыё мяча. Цуркі, пісягі, бурбалкі крыві, павуцінне занядбання, грахоў. Трывога, адчай, чырвоныя ружы ў крыві і агні. За крылавым полымем, за прысакам — святле халодная зеляніна. “Глядзіце, каб гэты дзень не зваліўся на вас знянацькু...”.

“Каляднае ззянне”. У светлым ззянні — постаць Езуса Міласэрнага на фоне абрысаў касцёла. Ад працягнутай рукі Збаўцы ляціць белы галубок з галінкай лілеі ў дзюбе. Светлым

ценем птах павялічваецца ў паветры, у ветры, даючы адчуванне палёту, дасягае ablіčча Божай Маці і Дзіцяці — светлыя німбы над іх галовамі дапаўняюць нябёсы. Слупы свяглі і лініі даля-гляду перакрыжоўваюцца, яснота над светам, Боскае “упоене” — прыгожае польскае слова! — нібы нараджэнне ад пачатку, адданне сябе ў Яго рукі. Пятро кажа:

— Гэтую карціну хацелі купіць, але я паставіў завысо-кую цану. Няхай пакуль што пабудзе пры мне...

Дзве дзіцячыя галоўкі плаваюць у ружовым тумане. “Візуальны бар’ер”.

— Кожны ранак у мастака пачынаецца так, нібы пачы-наецца жыццё, — з чыстага ліста, — кажа Пятро...

Усе творцы — малыя дзеци, да іх трэба ставіцца так, як да хворых немаўлятаў, нават калі яны навучыліся хаваць сваю голую душу пад кепку-невідзімку...

“Мы, будучы Божым родам, не павінны думаць, што Бо-ства падобнае да золата або срэбра, або каменя, увасобленага ў твор мастацтва і чалавечай думкі” (пар. Дз 17, 29).

Выяўленчае мастацтва — гэта тая ж паэзія колераў, якія зразумелыя на ўсіх мовах. І кожнае адкрыццё выклікае ў ча-лавеку энтузіазм.

Калі Пятру споўнілася 45, ён змяніў пашпарт, тады ж змяніўся нумар хатняга тэлефону. А гадзіннік, які стаяў на камодзе і маўчаў з таго часу, як ён скончыў інстытут, — узяў і сам пайшоў...



## Алесь Сільвановіч

Улетку 2000 года на тарцы сярэднявежнага дома быўной дамініканскай школы з'явілася пано "Анёлы і птахі Гародні". Два анёлы вядуць да сонца вырай птушак, на крылах і хвастах у птушак — нацыянальныя арнаменты этнічных насельнікаў Гродзеншчыны.

Як і ў мінулым савецкім стагоддзі, прапаноўваліся герой і жанчыны са снапамі. Выйграў конкурс малады прадстаўнік беларускай школы постмадэрнізму мастак Алесь Сільвановіч. Праект зацвердзіла і камісія гарвыканкама.

Конкурсная працэдура цягнулася паўгода. Твор у тэхніцы сграфіта (разьба па каляровай штукатурцы, якая наносіцца слаямі) быў выкананы на сцяне 10 x 10 м брыгадай з трох мастакоў і шасці штукатураў за адзін месец.

Месец працы на рыштаваннях быў своеасаблівай дэманстрацыяй Божай волі. Людзі з вуліцы, безумоўна, хадзелі ведаць, што тут ствараецца, і мастакі спакойна тлумачылі.

"Анёлы і птахі Гародні" Алеся Сільвановіча размясціліся на жылым будынку недалёка ад пляца, на які выходзяць малая базыліка св. Францішка Ксавэрыя, касцёл Узвышэння Св. Крыжа і базыльянская царква, якія сталі сведкамі таго, што горад Гародня жыве па Божых законах. Бог выйшаў са святыняй у свецкае жыццё і вывеў на вуліцы сваіх пасланнікаў — анёлаў...

У занёманская частцы Гародні, насупраць завода карданных валau, у невялічкай царкве амаль увесь іканастас створаны Алесем Сільвановічам, а кампазіцыіны інтэр'ер у традыцыйнай сакральнай культуры Алесь зрабіў разам з жонкай Ірынай.

Падчас вучобы ў акадэміі Алесь праходзіў практику ў Ноўгарадзе — там і захапіўся каляровай пластыкай Андрэя Рублёва і Феофана Грэка, пад уплывам якіх стварыў выяву анёла. Калі патрэбны пакутлівы час на яснае зрокавае ўяўленне новай карціны, тады і вяртаецца Алесь

да анёла-выратаўальніка, анёла натхнення, тады і з'яўляюцца варыянты анёла з флейтай, анёла з келіхам, анёлка малога.

Развівае таксама і тэму птушкі, якая з'яўляеца носьбітам Божага Провіду. Галубкі Алеся Сільвановіча, бездапаможна дзіцячыя, з'яўляюцца духам карціны, носьбітам каляровай ідэі. Як у “Вежы” – птахі ў кожным акне (адно пустое). Як у “Браме” – ёсьць чорны, белы, чырвоны і зялёны птах, “блакітны выбіваўся з каляровых рытмаў”.

Рытмічнае паўтарэнне прадметаў на палатне ўцягвае глядча ў дынаміку карціны, робіць яго сваім аматарам (гэта як у рок-музыцы – не хочаш, а скачаш).

Мастак змешвае біблійныя сімвалы (келіх, рыба, крыж, звон, зорка, лілея) з народнай сімволікай ткацтва (арнамент поля, раслінаў, сімвалы ахоўных мядзведзяў), сумяшчае ўсход і заход. Стылізаваныя прадметы падобныя да першабытных надпісаў і малюнкаў на скалах, на скуры, на бяросце. Тло карціны ён ператварае ў патрэсканае, зношанае. Казка змешваеца з явай. Спыняеца час, паўстае хрысціянскі сэнс: мы кожны год нанава перажываем Нараджэнне, Укрыжаванне і Змёртвыхпаўстанне Адкупіцеля...

Цяпер Алесь “будзе” вандроўны “замак” на калёсах, унізе – арнамент з кветак, крыжоў, ліній.

– Мне не цікава “фатаграфаваць”, капіраваць поле, дарогу. Ствараю свой свет, іду за інтуіцыяй. Люблю дзяцей, пантаміму, танец, лялечны тэатр. І пішу, як люблю.

– Недзе прачытала, што да творцаў трэба адносіцца як да хворых бліzkіх нам людзей... Як ты даеш рады дрэннаму настрою?

– Я яго не выпускаю наверх. Іду ў майстроўню і застаюся адзін, стараюся працаўаць.

– Ты і твае сябры – мастакі аднаго пакалення, якія ў Гародні (іх больш за дзесятак) не палітыкуюць, не паддаюцца модным амбіцыям, дэмансстрацыям, злосці... Вы адчуваеце сябе свабоднымі ў мастацтве?

– Праз мастацтва можна шмат зрабіць для незалежнасці Беларусі. Не адчуваю сябе касмапалітам. Шукаю беларускай

мовы мастацтва, каб быць зразумелым свету людзей. І прыемна, калі магу зацікавіць аматараў і дома, і ў Мадрыдзе, у Парыжы. Мае карціны павандравалі ў Новую Зеландью, у Мексіку, у Злучаныя Штаты. Карціна “Паходня” спадабалася гасцям, кажуць, што гэта тыповы беларус. Яны ж нас бачаць усё ў цемры, пры лучыне.

— Мне прыемна ў тваёй майстроўні, дзе створаны інтэр’ер выставы. Падабаецца, што да некаторых карцін ты пішаш вершы. Але і без слоў — гэта вершы. “Чырвонае мора, дзевяць караблёў”, — верш з трох строфай, але рытмы Чырвонага мора мне невядомыя. Гэта тое мора, якое ратавала людзей Маісея ад егіпецкага войска?

- Магчыма, і тое. Гэта — мора майго сэрца.
- Ты жывеш у сучасным свеце і ці па-за часам?
- Я знаходжуся тут, на сваім месцы, у сваім часе.
- Як ты ставішся да смерці?
- Да смерці я стаўлюся з пашанай, але адчуваю, што яна недзе далёка ад мяне.
- Ты молішся?

— Малюся словамі і колерамі, прадметамі на палатне. На досвітку прыйходзіць натхненне, а з ім — мудрасць і слова.

... Мастацтва Алеся Сільвановіча — гэта сродак экуменічнага яднання і прыгожае свята.

Пакуль я занатоўвала свае думкі, Алесь, як добры чарапунік у сваім вандроўным “замку” ў суправаджэнні “яцвягаў з чоўнам” (човен яцвягі нясуць па сушы над галовамі), трапіў у Вроцлаў і перажыў там свае “тры каралеўскія дні” (так называюцца яго карціны).

“У карцінах Алеся Сільвановіча ёсьць абраз, ёсьць прадметы з раскопак курганоў, дыханне народнага ткацтва, формы раманскіх капітэляў, сляды царкоўных харугваў. У гармонію каларыстычнай гамы мастак бярэ ад зямлі цёплую охру, патрэсканую жаўцізну, шпатавую чырвань і будзе чыстая лагічныя капмазіцыі. Гэтак праз постаці анёлаў, каралеў, паляўнічых, цмокаў, блазнаў, ільвоў... узнаўляеца казачнай мовай слаўнае мінулае...” — так напісаў пра Сільвановіча польскі мастак Марэк Станелевіч.

А вось як аўтар ацаніў сучаснае беларускае мастацтва: “Мастацтва Беларусі прамаўляе адметным голасам беларускай інтэлігэнцыі... Памыляюцца тыя, хто думае, што беларускае мастацтва закасцяняла, што ў ім няма смелых эксперыментуў і сапраўднай прыгажосці.

Мастацкія школы сапраўды трymаюцца акадэмічнасці. Затое ў польскіх вучэльнях ужо зник дакладна пастаўлены рисунак, які ёсць базай кожнага накірунку творчасці. Узровень менскай Акадэміі надзвычай высокі. Думка, што студэнты працуюць з натхненнем толькі для таго, каб уцячы ад шэрай рэальнасці, крыўдная як для студэнтаў, так і для выкладчыкаў. Прафесарскія кадры ведаюць, што без цяжкай працы талент нічога не варты”.

Ад сябе: поспех беларускага мастацтва дапаўняюць інтэлігентнасць, сяброўскасць і духоўнасць.

## Сяргей Шэмет

Неяк папрасіла ў мастака, каб падзяліўся са мной сакрэтамі свайго мастацтва. У апошні час мала сустракаю людзей з так прыгожай душой, даверлівых і шчырых, такіх цёплых. Сяргей Шэмет вучыўся у савецкай школе, але ў яго мастацтве няма савецкай ненатуральнасці, таму што ён з дзяцінства прывучаны маліцца да Бога, мама яго навучыла...

Першае, што ўбачыла, гэта "Партрэт з кветкамі". За мінулае стагоддзе савецкія мастакі адбілі ахвоту нават глядзець на партрэты, таму што малявалі герояў працы, і, частцей за ўсё, гэта былі амбітныя бездухоўныя людзі. Мастакі постмадэрнізму пазбягаюць пісаць партрэты, але "Партрэт з кветкамі" Сяргея Шэмета цёплы, шчыры, прыватны, хаця і тыповы. На партрэце — гродзенская дзяўчына Наталля, якую я ведаю з дзяцінства і вельмі паважаю.

Мастак Сяргей Шэмет намаляваў яе як бы па-за часам. Разглядаючы яе прыгожы твар, безбаронны, рамантычны, але смелы, я падумала пра Вераніку, якая прарвалася праз кардон жаўнераў і выщерла Езусу пот белай хусцінкай, і ўспомніліся мне радкі Максіма Багдановіча: "І саліваліся ў жывы абраз ядыны той выгляд мацеры ды з воблікам дзяўчыны..."

Тонкім слоем святла абмаліваў мастак постаць дзяўчыны, з другога боку засланіў яе кветкамі, якіх аж зашмат на яе худыя плечы.

"Каложская царква" XII стагоддзя — духоўная візітка Гародні. Гарадзенскія мастакі любяць маляваць пейзаж з Нёманам і Каложай на крутym гарыстым беразе. Упершыню я аглядаю пейзаж з Каложай, з вокнаў якой сеецца шчодрае святло, што сагравае наваколле і нябёсы. Паміж буйных колераў дэкору крыжоў на сцяне віднеецца арка дзвярэй, якіх у сапраўднасці няма, але гэты прыём змяшчэння дзвярэй стварае ўражанне, што ў святыні моляцца: Каложа запрашае на малітву. Асення дрэвы навакол будынка сімвалічна нагадваюць пра яго старажытнасць. Агароджа Каложы нагадвае

барты містычнага карабля, які плыве па стагоддзях на паліве духоўнасці да нябесных брамаў. Мастак умела карыстаецца святылом, яно сеецца не з вышыні, а з глыбіні.

У “Нашай веры” (№ 3 за 2002 г.) быў перакладзены артыкул расейскага філосафа Уладзіміра Салаўёва “Жыщё твораць людзі веры”, у якім разглядалася сутнасць хрысціянства: “Храмавае, хатнє хрысціянства... ёсць фактам. Сусветнае хрысціянства... ёсць толькі заданнем...” Мастак Сяргей Шэмэт бярэцца за такое заданне, ведаючы, што “свет выратуе прыгажосць”. У Шэмета ёсць вялікае жаданне даваць доказ веры ў Бога праз мастацкую творчасць малітвай абразоў, развіваць талент веры.

Ёсць у Беларусі мясціны, асабліва мілья нацыянальна свядомым людзям. Сяргей Шэмэт менавіта так паказвае Гальшаны і Будслаў. Чаму Гальшаны? Гэтае мястэчка блізка ад Ашмянаў. Сяргей бываў там часта. Касцёл у Гальшанах быў адчынены, а ў Ашмянах — зачынены. Гальшаны — гэта важная магістраль беларускай гісторыі, тут вуліца пачынаецца з дарогі і пераходзіць у дарогу — з Трабаў у Вільню. Тут жылі князі Сапегі. Тут кароль Ягайла закахаўся ў Зоську Гальшанскую. Тут Валодзя Караткевіч знайшоў сюжэт рамана “Чорны замак Альшанскі”.

“Верасень у Гальшанах” вечаровы, барвовы, смутны, аж хочацца плакаць чыстымі слязымі. Кароўка пасе рэчку Гальшанку і дамы на ўзвышшы — сама такая прыгожая, свойская... Пейзаж “Таямніцы Гальшанскага вечара” — светлы, вясёлы, з той жа Гальшанкай. На карціне “Сельскі матыў” — кузня ў Гальшанах: трои дужыя хлопцы з мудрымі тварамі філосафаў падкоўваюць трох коней, дакладней, на чырвонага коніка накладваюць падкову, а белы і вараны побач перажываюць... цярпіціва.

Гродзенскі мастак Алесь Аўчыннікаў, які бачыў творы Сяргея Шэмета на выставе ў Ашмянах, здзіўляеца, што мастак зрабіў такі рывок у сваёй творчасці, вызваліўся ад залежнасці настаўнікаў. Галіна Багданава ў публікацыі “Пленэр пад знакам духоўнасці” піша пра Сяргея Шэмета: “Мастак... уразіў вельмі сучасным, па сутнасці постмадэрнісцкім

практичнім біблейськім сюжетам". У Будславе Сяргей Шэммет знайшоў сваю сіню птушку шчасця, як ён сам сказаў: "Расплюшчы вочы і глянь у глыбіню душы. Ты адчуеш яго (шчасце) у ціхай малітве і ў сваім абдужаным найпрыгажэйшымі пачуццямі сэрцы, убачыш у лагоднай прыродзе Беларусі".

Пейзаж "Квітненне кветня" — самы дасканалы твор мастакта. На ім — рэчка Сэрвеч з роўнымі берагамі, кустоўе, дрэўцы, сенажаць і чыстае неба, пазалочаныя святлом самыя кончыкі, вяршынкі лісця, і чысціня. Таямніца чысціні. Маці Божая ў беззаганным вобразе зляцела з ясных далячыніяў на сенажаць у кветках на гэты беражок у таночку анёлкаў.

Пейзаж "Далёкае возера" — гэта, магчыма, Браслаўшчына. Возера ў тым самым атачэнні кустоў і дрэваў, а на пярэднім плане — дзве дзяўчыны, апранутыя толькі ў валасы на галоўках і, магчыма, у вяночкі з васількоў, на пясчанай латцы берагу сярод кустоў. "Яны загараюць", — неяк цёпла сказаў мастак. А сярэдзіна возера як бы выгнутая ўверх, светлая цені на хвалях, ажно хочацца пайсці туды, паглядзець зблізу, хто ж там такі празрысты ходзіць па паверхні возера. Мастак заваблівае ў сваю таямніцу. Як сказала Наталля Маліноўская пра пейзажы Сяргея Шэммета: "Мастак валодае вытанчанай тэхнікай жывапісу, сумяшчае здабыткі старых майстроў з эксперыментальными пошукамі самога сябе".

"Звеставанне" — дасканалы сакральны абрэз, які мае права заняць месца ў касцёле. "Анёл увайшоў да Яе і сказаў: "Вітай, поўная ласкі! Пан з Табою, благаслаўленая Ты між жанчынамі... И сказала Марыя: вось Я — Слуга Панская, няхай мне станецца паводле Твойго слова..." (Лк 1, 28, 38). У мастацтве сюжэт "Звеставанне" мае розныя кампазіцыі. У Сяргея Шэммета постаць арханёла Габрыэля на-малявана толькі да пояса, рэшта губляецца ў прасторы, ствараючы адчуванне незямнога бытавання. Гэты абрэз паглыбляе ўяўленне важнай падзеі, з якой усё пачалося ў хрысціянстве. Любоў Бога нельга разглядаць у людскіх вымярэннях. Бог перадае Марыі прамень, які праз руку анёла трапляе ў Яе пакорную руку і распальвае ў Яе груд-

зях полымя ахварнай любові, адкрытасці на Божую ласку. Лілея – сімвал чыстасці, змешчана на гэтым промні. Святло з грудзей Марыі рассейваецца навокал, анёльская блакітныя крылы, як веер, трymаюць гэтую яснасць над Яе галавой, як бы суцішваюць пажар сэрца. “Яго „Звеставанне” – гэта дзіўны пазачасавы дыялог акрэсленых няўлоўным нябесным святлом вобразаў”, – піша Галіна Багданава. Ёсць у творах Сяргея Шэмета і традыцыйныя дэталі – адкрытая кніга і знічка. Светлы прасторы, светлае акно, у якім дзеецца гэтая размова, выдзелена мас-таком, выведзена за часавае вымярэнне.

Другі абраз – “Святая Сям’я па дарозе ў Егіпет”. “Анёл з’яўляеца ў сне Юзафу і кажа: устань, вазьмі Дзіця і ўцякай у Егіпет... бо Ірад хоча шукаць Дзіця, каб Яго загубіць...” (Мц 2, 13).

Мастак кампазіцыйна ставіць гэтую Святую Сям’ю ў цэнтры жыцця чалавечтва, паказвае Яе велічнасць, бо Яна абароненая Божым святлом у выглядзе піраміды, якая сімвалізуе канчатковую мэту падарожжа – Егіпет. Еднасць, святасць, замілаванне, узаемная любоў і бязмежны давер – аснова кожнай сям’і. Кожная сям’я мусіць быць святой. Цяпло ідзе з гарачых грудзей Марыі. Вышэй за галаву Юзафа – толькі вяршыня піраміды. У руках Юзафа – адна трысцінка. Вочы ў восліка агністых, гарачыя. Вушкі трывожна прыгнутыя. Навокал няма ніякіх прадметаў, толькі ледзь заўважная палоска зямлі, адно нябёсы, у якіх у сонечным коле птушка паказвае Сям’і дарогу.

У адным з нумароў часопіса “Наша вера” ёсць рэпрадукцыя фрэскі Джотто “Уцёкі ў Егіпет” (1305 год) з капліцы ў Падуі. На tym творы шмат людзей ідзе па дарозе ў Егіпет, іх постаці меншыя, чым постаці Святой Сям’і, Юзаф вядзе восліка, на якім едзе Марыя з Езусам. Там адчуваецца рух і ў дарозе, і ў часе, у стагоддзяx. Але капіраваць мастакоў мінулага Сяргею Шэмету няма патрэбы, варта толькі вучыцца ў іх эфекту паглыблення ў рэальнасць, што мастак і робіць, аднак у евангельскіх сюжэтах трэба быць вельмі асцярожным у інтэрпрэтацыі.

“Спаслнне Духа Святога” — гэта сюжэтная карціна, на якой шмат постацяў апосталаў, на пярэднім плане — св. Магдалена з адкрытым сэрцам, у глыбіні залы, але і ў цэнтры ўвагі, хто там ёсць, — Маці Божая.

Апосталы стаяць па два бакі залы, з тварамі, павернутымі ў сярэдзіну. Кожны іначай эмацыйна ўспрымае Духа Святога. Якога спасылаюць зверху два анёлы: вогненныя языкі мастак намаляваў паралельнымі светлымі палоскамі зверху ўніз, а на падлозе адцяніў іх, паўтарыў светлымі цепнямі.

Абрэз Маці Божай на ўсіх карцінах Сяргея Шэмета адзін і той самы — гэты вобраз адпавядзе ідэалу яго душы — гэта Маці Божая Будслаўская, Апякунка Беларусі. Мастак стварае вобраз Маці Божай Будслаўской у велічнай кароне, апускае Яе на зямлю, але не ператварае ў звычайную зямную жанчыну, ажыўляе Яе: крыху падоўжыў постаць, нахіліўшы ўбок, павялічыў дэколль сукенкі, агаліў шыю, левае плячо, крыху параскідаў ручкі і ножкі Немаўляці, дазволіўшы Яму лёгка ўсміхнуцца. Кветкі на сукенцы не вышываў, толькі ценямі нагадаў пра іх. Атрымаўся той самы абрэз — Боскі, але цёплы, дынамічны. Анёлы-ахоўнікі ў верхніх кутках карціны напамінаюць пра тое, у якім часе апынулася Мадонна. Хацелася б, каб анёлы Сяргея Шэмета набылі індывідуальныя рысы твараў, што адметна ў традыцыі наших касцёлаў.

Абрэз “Маці Божая Будслаўская” прыгожы сваім малітоўным настроем, але ён не ствараўся для касцельнай практыкі. Сяргей Шэмэт як місіянер хоча даць Маці Божай месца ў вялікіх залах у свецкім жыцці, каб усюды панавала шчырасць, малітоўная атмасфера.

Другі абрэз з Маці Божай Будслаўскай мастак хацеў назваць “Мадонна ХХІ стагоддзя”, але канчаткова спыніўся на назве “Мадонна Будслаўская”. Гэта драматычны абрэз — твар Мадонны пазначаны пакутаю, вочы пачырванелі ад болю, намітка на плячах кароткая, сонца за плячыма зрушылася, кветкі на сукенцы пахіленыя, як на полі ад ветру. Войны, стыхійныя беды, грахі людскія раніць Мадонну,

але Сын трymае ў руцэ спелы гранат сусвету – і гэта зна-  
чыць, што вера пераможа страх.

Будслаўскі касцёл асветлены знізу ўверх шырокай па-  
ласой святла, над вежамі касцёла, у небе, у святле – абрэз  
Маці Божай Будслаўскай у драўлянай раме, нібы ў алтары  
касцёла. А навокал неба – узрушанае, неспакойнае, гры-  
мотнае, навальнічнае. Кожны год 2 ліпеня, калі ў Будславе  
на палявым алтары адбываецца галоўная Эўхарыстыя, ідзе  
дождж. Неба акрапляе сваіх пілігрымаў святой вадой. Такі  
абраз “Будслаў”. Сапраўды, Сяргей Шэмэт наблізіўся да са-  
май глыбіні Будслава. Перад тым, як скочыць у плынь ракі  
ў гарачы поўдзень, большасць людзей спыняюцца на нейкі  
момант на беразе...

У ацэнцы абрэза заўсёды функцыянуюць два крытэ-  
ры – мастацкі і духоўны. Апрача мастацкага таленту, пат-  
рэбна нешта, што называецца “талентам веры”. Творца, які  
бярэцца за стварэнне духоўнага мастацтва, павінен мець  
малітўны вопыт.

Мастак, які бярэцца за духоўную тэматыку, мусіць ства-  
рыць прастору спакою, кантэмпляцыі. “Талент рэалізуеца,  
калі чалавек, ім надзелены, не забывае дзякаваць Богу, усве-  
дамляе, што гэта не яго заслуга, а дар Божы, з якім трэба суп-  
рацоўнічаць, як з сакрамэнтальнай ласкай” (Міхал Ермаш-  
кевіч, “Наша вера”, № 1, 2005 г.). Трэба мець досвед малітвы,  
а духоўнае мастацтва ёсць істотная дапамога ў развіцці ду-  
ховоўнага жыцця як дарогі да святасці. Без адчування жыцця  
Касцёла брацца за духоўную тэматыку – святатацтва, грэх.

Мастак мусіць быць там, дзе свяцло і чысціня. Пра кветкі  
на сваіх карцінах мастак Сяргей Шэмэт кажа, як пра дзяйчыт:  
“Не хацеў бы, каб іх пазнавалі...”

## Сяргей Грыневіч

Вельмі высокаму добра. Сяргей Грыневіч вельмі высокі. Ён пэндзлем дастае да хмараў і ўсімі колерамі нябёсаў ма-  
люе на бляюткіх доўгіх хмарах карціны. Палотны хмараў  
плывуць у майстэрню праз высокое акно — яно паміж сця-  
ной і дахам з сонечнага боку. “На Купалле сонца грала”...  
“Куст гарыць, але не згарае...” (Кніга Зыходу 3, 2). Таямніца  
метафары промня, зламанага рухам Творцы. Далягляд не  
знікае ў бляюткіх яснотах. Шквал навальнічных вясновых  
грымотаў. Абвал гукаў, матываў і думак... Хрыплы метал  
року. Сонечны пажар. Шчаслівы атамны выбух каметаў  
з нябёсаў далёкіх галактык. Буйнасць таго, што расце, га-  
рыць, свеціць, імкнецца ў вышыні, у няроўныя рытмы няз-  
мернай прасторы.

Я крыху агаломшаная, што асмелілася ўвайсці ў гэтае  
зыркае, стракатае каляровае відовішча, дзе ўсё дапаўняе-  
ца, кантрапунктуеца, збліжаеца... Не бачу на палотнах  
Грыневіча супярэчнасці колеру і пластыкі, а Сяргей кажа  
пра нейкую такую супярэчнасць, мае на ўвазе той мо-  
мант, калі творыць карціну? Не верыцца, што ён бярэца  
за пэндзаль і не ведае, што атрымаеца на палатне, — ці  
агонь, ці агністая птушка з ключыкам на спіне, — усё ў яго-  
ных карцінах на месцы, дакладна заселена кожная лапінка  
палатна — смела, спакойна, мудра і нечакана, іначай, чым  
было да яго, выразныя дыялогі вясёлай і ціхай палітры, вы-  
бух нямой каляровасці і крыклівай імклівасці, хрыпнаты і  
сквірчэння фарбаў. Бог стварае яго рукамі нешта новае ў  
відочным каляровым сусвеце. Кожны ад нараджэння мае  
у вачах свае адбіткі сваіх краявідаў, сімвалы, музыку, мову,  
квяцістыя знакі і адчуванне сяброўскасці, стратнасці.

Сяргей кажа: “Абстрактная форма сама дастаткова  
дасканалая”. І тут жа пра іншае: “Няма цяпер у мастацтве  
глабальна новага стылю, постмадэрнізм састарэў”... Не ас-  
мелюся запытаць, якім будзе той новы стыль, пра які думае  
Сяргей Грыневіч, чаго яму не хапае ў постмадэрнізме...

...Магчыма, і праўда ў свеце мастацтва постмадэрнізм састарэў, ён вынаходніцтва мінулага стагоддзя... Але тут, дзе мы так недасканалыя, так прыгнечаныя, так самотныя, так галодныя, здзічэлыя і наўныя, нібы дзеці... Трэба, каб нехта будзіў нашае стомленае ўяўленне, наталяў нас пра гай таямнічасці, невядомасці... Узбуджаў, абуджаў нашу кволасць сучаснымі рытмамі, танцамі энергічных ветраных вадаспадаў. Няволя рэалізму азначае, што праз яго краты мы бачым тое, пра што ведаем. Свабода мастацтва нам хоча паказаць тое, пра што мы зусім нічога не ведаем. Мастак не шукае паняццяў, ён уяўляе. Яго прыгода заключаецца ў выяўленні невядомасці. Усе здарэнні свету праходзяць праз свядомасць пакаленняў, адбіваюцца добрым стваральным рэхам у постмадэрнізме. Мастак бярэ на плечы свае цяжар смелых справаў, якія даводзяць да шоку простага сучасніка, і мовай квяцістых метафараў малюе версеты постмадэрновых рэчаў, якія з'яўляюцца ў новым сусвеце, які жыве ў імклівым змяненні і вечна нязменны, як прастата, міласэрнасць, паззія, воля... Куды імкнецца мастак услед за хуткасцямі касмічных сродкаў лёту?

Я пішу пра Сяргея Грыневіча спамін. Гэта настальгічны спамін пра будучыню Беларусі, з якой у свеце не будуць кпіць, — будуць паважаць за яе цёплую, у агністых чыстых барвах душу, за яе таленавітых творцаў. Іх сёння ўжо паважаюць. Мова беларускага мастацтва не схаваная ў шкарлупінне арэха, не патрабуе перакладу на іншыя мовы, цывілізаваны свет яе разумее ў арыгінале і прымае ў свае прасторныя галерэі. Гэта цудоўна.

Але я не мастацтвазнаўца, не даследчык свабоднага постмадэрнізму. Я не мела магчымасці вывучыць гэта... Я любуюся карцінамі Сяргея Грыневіча і бачу на іх вельмі шмат того, што бачыла на перабіранках, якія ткала мая сястра, — гэта радасць нацыянальнай неўміручай душы, дакладнасць, чысціня і смеласць фарбаў, прастата і бясконцасць. Тоё, што вочы бачылі і вушы чулі і ўжо ніколі не ўбачаць і не пачуюць, застанецца ў мастацтве. Дык нашы вясковыя ткалі — папярэдніцы постмадэрну? “Мне бы

сёння на красёнцах сонейка снаваць”... — пісала ў паэме “Куфар” Ларыса Геніюш...

Сяргей Грыневіч гадаваўся і выхоўваўся ў той самай прасторы роднасці, пад тымі самымі нябёсамі, пад тымі самымі промнямі і навальніцамі, што і наша паэтка, ён гэта ведае і гэтым ціха ганарыцца. Колеры, якімі захапляеца бабуля, перабіраочы ў куфры свае скарбы, — вось яны, на палотнах Сяргея Грыневіча... “Узор пяе на ўлонні пражы белай, шнурок квадратаў роўненька бяжыць, як вулічыць, як заснаваць сумела ты свой дыван, каб так заварожыць, так акуратна, анідзе памылкі, на бель асновы колерам лягло, так ад калыскі да самой магілкі жыццё людскога вытканага было...”.

І ў Гародні ёсць з якіх узораў браць прыклады — з каменнай перабіранкі на сцяне старажытнай Каложскай царквы. Гэта я так думаю. У мастака свае пошукі, яны маюць сваю геаграфію... Калі б у нашым Краі склаліся творчыя эліты, шмат у якіх месцах блуканні ў пошуках новых метафараў і формаў, матываў і думак паэтаў і мастакоў маглі б судакранацца. Але мы хаваем свае нацыянальныя эмоцыі адны ад іншых...

У 1986 годзе Сяргей Грыневіч падараваў Музею Максіма Багдановіча ў Гародні партрэт паэта. Музей не меў тады статуса самастойнага, называўся “літаратурным аддзелам гісторыка-археалагічнага музея”. Сяргей кажа: “У мяне ў той час яшчэ не было сваёй майстэрні, маляваў Максіма Багдановіча ў сінагозе”. Аўтар захаваў традыцыйныя дэталі, да якіх прывыклі аматары Максіма Багдановіча, але партрэт постмадэрновы.

Уявіце, як нехта вельмі высокі заходзіць у хату, угінаючы ў праёме дзвярэй плечы, галава ў праёме не змяшчаецца, а ног яшчэ не відаць за парогам. Сяргей Грыневіч па сабе ведае, як заходзяць высокія ў вясковыя хаты — Сяргей і Максім прыкладна аднолькавага росту... Валасы на партрэце ўзвеянныя, перад акном у збаночку сіні снапок васількоў свеціць юнаку ў сінія вочы. А прасторы перад вачыма мала, таму што наперадзе мала жыцця... У засмужанага туманам неба ўзяў Сяргей колеры для партрэта паэта, адценні пастэльныя,

далікатна замглёныя... Партрэт удаўся маладому мастаку, і лепшага партрэта маладога паэта Максіма Багдановіча я не ведаю, дзе дэманструюцца і дзёрзкасць маладосці, і глыбіня таленту, і мужнасць асобы.

Мікола Таранда, кіраунік клуба “Паходня”, прывёў у музей навукоўцаў-генетыкаў, дзве асістэнткі трymалі пад рукі вельмі паважанага сталага вучонага. Пакуль я апавядала пра нашага паэта, вучоны драмаў... Калі развітваліся, вучоны спытаў: “Так ваш поэт болел туберкуллёзом?” Я пра гэта апавядала, але вучоны не слухаў, таму спытала: “Вы ведаецце пра гэта?” Ён адказаў: “Нет, но я увідэл его портрет”, — і назваў медычны тэрмін, а па-расейску патлумачыў мне і ўсім, што пры сухотах змяняеца форма грудзей. А я ўзгадала, як Зоська Верас казала, што Максім крыху сутуліўся ад свайго высокага росту, інстынктыўна баронячы хворыя грудзі...

Сяргей Грыневіч мог не ведаць пра такое, але ўгадаў. Магчыма, несвядома, ён паказаў праз вышыню постаці, якая не змяшчалася ў рамцы, і вышыню таленту Паэта, хворага целам, але моцнага духам, які ўзняў столь нацыянальной духоўнай прасторы так высока, што духоўны зрок беларусаў не мае сілы да яе дацягнуцца...

З першага студзеня 1995 года музей атрымаў статус са-мастойнага — мы сталі смелымі і замовілі Сяргею Грыневічу партрэт Вацлава Іваноўскага, заснавальніка выдавецкай суполкі “Загляненіе сонца і ў наша ваконца”. Мы змясцілі гэты партрэт у звод нашых продкаў, дзе ён выдзяляўся выразнай пластыкай і характарам на тле партрэтаў традыцыйнай школы, — а нібы так і трэба было... Каб не было Вацлава Іваноўскага, мы не паўсталі б у пачатку XX стагоддзя...

У сумежнай з музеем верандзе кватэры № 2 жыла цешча юрыста, якую гарадскія ўлады не мелі сілы выселіць, — не згаджалася ні на якія прапановы абмену кватэры, таму музею аддалі кватэру № 3, ізаляваную ад галоўнай плошчы. Там мы стварылі сціплую экспазіцыю “Літаратурнай Гродзеншчыны”, афармляў яе Косця Латыніцаў, па прафесіі архітэктар, які па-сяброўску працаваў у музеі рабочым на паўстаўкі. У квадраце вітальні мы змясцілі вобразы дзвюх

вялікіх дамаў літаратуры Гродзеншчыны — вяльможнай пані Элізы Ажэшкі і паэткі Ларысы Геніюш, духоўнай маці свядомай беларускай інтэлігэнцыі.

Пані Элізу Сяргей стварыў у стылі сармацкага партрэта — у барвовых з пазалотай фалдах сукенкі, у бляску і хвале, якую мела яна, далучаючы сваёй творчасцю крэсы да Польшчы.

Ларысу Геніюш Сяргей пераўстварыў у вобразе маладзенькай Музы, у ўцёплай гаме вясновай зеляніны, — лёгкую Ластаўку, яшчэ не стомленую Крыжам, у чаканні бязмежнага шчасця ў сумоўі са сваім прыгожым народам. Толькі ўзмансны каснічок сцягвае яе валасы.

У 1998 годзе, не думаючы пра тое, што хутка ў музеі мяне не будзе, папрасіла я Сяргея Грыневіча стварыць святочны партрэт Максіма Багдановіча для вялікіх залаў, каб можна было ўпрыгожваць сцэну на святы яго паэзіі. Сяргей апрануў Максіма ў модны гарнітур Янкі Купалы пецярбургскага часу, а твар напісаў з фота 1912 года, з яшчэ не змучанага хваробай юнака, якім мы яго бачым прараз прызму нашага захаплення і бязмежнай удзячнасці.

Супольнасцю музея мы адсвятковалі презентацыю партрэта за кошт мастака, які злёгкую быў здзіўлены, што яму зашмат заплацілі...

Гэты прыгожы святочны партрэт мы не вынеслі на сцэны гарадскіх залаў, не паспелі правесці з ім ніводнага вечара — застаўся ён у цесным пакой пад дахам, а з ім застаўся фотаздымак Максіма Грыневіча, малога сына мастака.

Я сумавала па партрэтах, як па жывых...

Калі людзі паводзяць сябе так, быццам Бога няма, яны правакуюць вайну. Калі людзі жывуць як дзеці Божыя, яны ствараюць спакой... Каб залечыць раны, нанесеныя мне савецкім начальніцамі, і застацца ў спакоі з Богам, мне спатрэбілася некалькі гадоў перабывання ў смутку. Але сам паэт Максім дапамог мне сваім высокім прыкладам выйсці з կрыўды, гаркаты і дакору і падзякаваць Богу за малы пробліск вечнасці ў сэрцы, які Ён мне падараў.

Я змяншалася ў грамадскай прасторы горада і абмажоўвала сваю зацікаўленасць яго жыщём. Мала хто мог тут мяне здзівіць. Многія былыя знаёмыя перасталі мяне пазнаваць. Але мая дарога выраўнялася да дасканаласці — ад дому да касцёла і назад.

Сяргей Грыневіч быў заўсёды адкрыты на размову, я зредку да яго звярталася як да знаўцы ў мастацтве. Неяк на выставе ўбачыла яго карціну “Начны сад”, на якой ствалы яблыні ў выглядальі, нібы ваўчыныя морды, прасветы паміж стваламі свяцілі, як ваўчыныя вочы, але вочы і пашчы ваўкоў усміхаліся.

Сяргей Грыневіч — мастак дабрыні. Убачыла карціну з караблікаў — цёмныя караблікі плывуць уверх мачтамі-дзюбкамі, а светлыя плывуць уверх днамі, палатняны сусвет маляваных, нібы вытканых на кроснах або складзеных, як мазаіка, караблікаў, бясконцасць у няволі рамы... І марафон рыбаў у бязмежным космасе акіянаў... Дык вось якое наша мора, у якім акунуцца можна духоўным зрокам, вось мора, у якое Апостал нашага часу заклікаў: “Выплывайце на глыбіні”...

Голенькія сарамлівыя дзяўчата... Ім зручней павярнуцца да гледача спінкамі. А яшчэ лепей ім заплюшчыць вочы, заснузь. Нават цыганачка, якая ідзе ў глыбіню прасторы, кашетліва трymаючи драпіраваную тканіну, што з'язджае з яе далікатнай красы, віруючи ў танцы, — не распусная яна.

“І адкрыліся вочы ў іх, і яны пазналі, што яны голыя...”  
(пар. Кнігі Быцця 3, 7).

На карціне “Тры крэслы” — тры драўляныя, простиya, моцныя, элегантныя, тонкія, дасканалыя, класічныя, высокія, добрыя крэслы... Столі святло падсвятляе, перасякаюцца, крэсліца цені на доле. Трое на крэслах сядзелі? Трое будуць весці перамовы на крэслах? Не... Невідочныя Трое сядзяць на высокіх крэслах. Некалі скінуцца з крэслаў высокіх? Трое ў Адной Асобе Невідочныя ёсць усюды.

Захавалася ў памяці выстава Сяргея Грыневіча, на якой была карцінка з архаічным казачным зместам: драўляны дзед запрог у драўляныя санкі драўлянага коніка і едзе ў лес па

дровы. Уся выстава была, нібы дзіцячая вясёлая казка, такая цёплая, добрая, старажытная, фантастычная... А пасля мяне прыцягнуў самапартрэт мастака Сяргея Грыневіча... Я ведаю, што адным моцным паэтычным радком можна прабіць стагоддзе наскролькі... А тут я ўбачыла ўсю трагедыю Беларусі ў адным твары на партрэце!... "Фота на пашпарт" – такую назувала карціна... Правы бок твару ў святле, левы бок у цемры. Беспра светную доўгую ноч перажыў гэты мужчына, твар яго ўвесь у падшёках, сіняках, з паламаным носам, павыдзіранымі, збітымі ў куцукі, коратка падстрыйжанымі власамі. На вуснах запяклася кроў. Праз іранічную горкую ўсмешку ўсё ж прабіваецца годнасць асобы, якая памятае, адкуль родам і хто былі яго продкі... У німбе таямнічасці, трymаючы ўсіх на дыстанцыі...

Агаломшаная – стаяла перад гэтым аброзом Беларусі, прыкаваная да трагічнай гісторыі, да Крыжа нашых продкаў... А ўнізе тоненкія два зігзагі – імітацыя арнаменту, які нагадвае арнамент дзяржаўнага сцяга... Нічога сабе, вясёлы Апакаліпсіс... Так думала я... У кнізе водгрукаў я напісала: "Няхай беражэ цябе Бог!", бо што яшчэ можна было напісаць!

Мастак гуляў сабе, фантазіраваў, блазнующы, і адчыніліся яму неіснуючыя дзвёры, і раскрылася недасяжная глыбіня душы, – магчыма, ён і не планаваў такога эффекту... Само атрымалася, як гэта бывае ў вельмі таленавітых творцаў... А магчыма, і прадуманаў ўсё, да апошняй дэталі...

Сяргей кажа:

*"Князь Вітаўт аддаў ваяводу Верасілу Краснае Сяло на вечнае ўладанне. Продкі мае па маці Верасілы валодалі Красным Сялом... Дзяды Зося і Пяцро жылі ў вёсцы Навасёлкі, недалёка ад пасёлка Краснасельскага... Збіральнік, паэт і мастак Міхась Верасіла, паэт Сяргей Верасіла – мае сваякі.*

*Дзед Сямён і бабуля Малання Грыневічы мелі 40 гектараў зямлі, футар калі вёскі Харужанцы.*

*...А Максім Багдановіч ужываў слова „хурманка“.*

Каля Забаліна — у нас не кажуць Ізабелін — у назвах вёску і мястэчак паўтараеца корань „ружжа“ — гэтыя назвы так і цягнуцца ланцужком, як ружанец, — Харужанцы, Ружанцы, Ружаны, Пружаны... Ёсць недалёка Ваўкавыска вёска Грынявічы, там паўтараеца наша прозвішча. Нашы Грыневічы рассяліліся тут... Мой дзядзька скончыў перад вайной Ваўкавыскую гімназію, у якой раней вучылася Ларыса Геніюш. Дзядзька выкладаў беларускую мову. Яго дзеци жывуць у Польшчы. Цётка Насця жыве ў Ваўкавыску. Дзядзька Коля жыве ў Эстоніі. Дзядзька Міхась загінуў на вайне.

Мой тата Аркадзь Грыневіч быў малодшым у сям'і. Ажаніўся з Нінай Верасіла, у мяне ёсць сястра Гэля. Бацькі жывуць у Краснасельскім.

Я нарадзіўся 25 лютага 1960 года. Маці казала, што я спачатку навучыўся маляваць, а пасля хадзіць. У пачатковай школе наведваў студыю выяўленчага мастацтва з дарослымі. Адзін хлопчык з нашай школы паступіў у рэспубліканскую школу-інтэрнат па музыцы і мастацтву, ён быў таленавіты музыка... Праз год паехаў туды я. Маці некалькі разоў хацела мяне забраць, — жанчыны яе асуджалаі, што аддала хлопца немаведама куды. Але я не даўся... Калі мы канчалі 11-ы клас, прафесар мастак Гайрыла Вашчанка наведаў школу, паглядзеў нашы працы і сказаў мне, што возьмем у сваю студыю ў Акадэміі мастацтваў. У 1978 годзе я скончыў школу-інтэрнат і паступіў у Акадэмію на манументальна-дэкаратыўнае аддзяленне. Скончыў у 1983 годзе. Удзельнічаць у выставах пачаў з другога курса.

У Гародні працаваў у камбінаце „Мастацтва“, ствараў вітражы і роспісы. Сябра Саюза мастакоў з 1987 года. Першая персанальная выставка адбылася ў 1992 годзе”.

…Вяртаемся да “Фота на пашпарт”. Сяргей кажа: “Гэта зусім прыватны твор, усяго фота на пашпарт. Бо, каб гэта быў аўтапартрэт, то мастак павінен глядзець сам сабе ў вочы ў люстэрку. Ну, не хацелася мне на іх глядзець! …Але начальнікам горада гэты твор вельмі не спадабаўся. А ў Галандыі яго зразумелі як абагулены вобраз Беларусі, адчынілі ім выставу маіх карцін”…

Сяргей паказвае мне відэафільм з адкрыцця выставы, якая адбылася гэтай зімой у горадзе Эйндховен. Прыйгожая галерэя, карціны размешчаны прасторна, паважаныя людзі аглядаюць мастацтва, пераходзячы з адной залы ў другую, размаўляюць, усміхаюцца ў камеру, – Сяргея Грыневіча на адкрыцці не было.

Знаёмыя карціны: вырай крыжыкаў узлятае ў нябёсы… Сяргей кажа: “Я іх падгледзеў у адным касцёле ў Варшаве, карціна называецца “Промень”, якраз засвяціла сонца – і я ўбачыў, як яны зазялі ў промнях на калоне, – мазаіка з рознакаляровых крыжкоў, якія ўзнімаюцца ў нябёсы”… Карціна “Цёрка”, крыху па памерах большая, чым тая цёрка, якой я тру бульбу на дранікі. Сяргей кажа: “У Галандыі маю цёрку пазналі”.

Уяўляю спамін галандцаў пра тое, як шоргае бульба па парваных дзірках металу, як смачна пахнуць дранікі са смажаным сальцам і цыбулькай, і магія святлаценя ў рытме гэтих філософскіх дзірак… На карціне “Бабіна лета” – жанчына, сама, нібы ўрадлівая бульба, выбірае самую смачную ежу Беларусі з бараны ў кошык…

Пачула па радыё, што 2008 год будзе годам бульбы, вучоныя і палітыкі свету будуць выращаць, як гэтай раслінай накарміць планету. А беларусы ведаюць гэта са сваёй векавой гісторыі… Сяргей Грыневіч на карціне спаборнічае з натурай, дэманструе, што бульбіна ягонай фантазіі нават яшчэ больш апетытная… Шмат у Сяргея Грыневіча малюнкаў з розных архаічных, сплещеных з лазы і карэння, прадметаў нашага самастойнага прыйгожага бытавання без цывілізацыі… Кампазіцыю “Рыбы і журавель” Сяргей прывёз з выставы ў Галандыі дадому, бо жонка Наталля не хocha з ёю развітвацца.

З Галандыі частку выставы забралі ў горад Цюрых, у Швейцарыю.

Сяргей кажа: “Калі доўга малюеш рытмічныя пейзажы, дзе рытм вымагае дасканаласці і нельга хлусіць, пасля хо- чацца намаляваць такую кампазіцыю, як “Знакі прыпынку”, яна не вымагае ўвагі, можна змясціць яе нават на прахадной, на хаду страле і адпускае, ідзі далей” ...Гэта густоўная, з не- чаканымі спалучэннямі кантрастных плямінаў, складаная прастата... На дыскатэках ствараюць такія агністыя выбухі ірваных рытмаў.

Адпачынак, гульня, спосаб правядзення часу ў сумоўі з прыемным чалавекам — з сабой самім. Уяўляю магічны круг майстроўні, у якім зачыняецца Сяргей Грыневіч, каб пагуляць, як малое дзіця, з квадратамі канструктара ці з кос- тачкамі мазаікі, з каляровымі каменъчыкамі, з караблікамі, з рознымі цацкамі. Пасля складае іх у кошык або пакідае на агністых зорах, “на палатне змяінага цара”... Правакацыя ўяўлення.

Ёсць прадметы, якія тояць у сабе глыбокую філасофію. Вось “буч”, у нашай мясцовасці кажуць “верша”, у іншай мясцовасці кажуць “нерат”, а на Шчары, напрыклад, называюць гэты прадмет “кломля”... Сплеценая з лазы прылада для лоўлі рыбы з лейкападобным горлам у сярэдзіне. Гэта замкнёная пастка, уцёкі ў самога сябе, выйсце ў безвыходнасць, замкнутасць у межах уласнай абмежаванасці, філасофія тупіка, — гэта лёс Беларусі, пераплацены з яе гісторыяй...У Сяргея некалькі варыянтаў буча — на сушы, пустога і з блакітнай рыбінай у пастцы, з некалькімі наіўнымі блакітнымі рыбінамі... Спрытны вораг у буч сам не залезе...

Сяргей кажа: “Калі мне нехта гаворыць, што пазнае мяне на выставах па почырку, мне гэта вельмі не падабаецца. Мне цікава здабываць у сабе новыя і новыя магчымасці. Ёсць два спосабы пошукаў: падглядваць у прыродзе і прыдумваць самому. Трэці спосаб — гэта шукаць дасканалы варыянт праз параўнанне”.

Сяргей ставіць першую карціну “Рыбкі”, рамка не трыв- мае зрокавай думкі, ад віру ў цэнтры шугаеш у бязмежнасць

акіяну, у якім крычаць касякі нямых рыбак. У экстазе ультрамарынаў...

І адна зялёная рыбка. Карціна не адпускае. І мастак нейкі час уважліва разглядае, нібы бачыць свой твор упершыню... Гэтая зялёная рыбка справакавала мастака стварыць карціну "Зялёныя рыбкі", але і гэтага мала, — мастак стварае трэцюю карціну без зялёной рыбкі... У канчатковым выглядзе мастак бачыць, што атрымалася дасканалай першая карціна... І ўзнікае яшчэ адзін сюжэт — "Журавель і рыбкі", больш складаны кампазіцыяна. Журавель з наіўнай дзіцячай казкі пасе рыбак у бязмежным акіяне. Сюжэт у сюжэце... Цыбаты журавель хацеў запыніць адно імгненне, а нечакана для сябе затрымаў цэлы акіян.

Перад тым як паказаць новыя карціны, Сяргей зачыняе дзвёры ключом, каб ніхто выпадковы не зайшоў, таму што новыя карціны людзі павінны першы раз убачыць на прэзентацыі...

Сяргей кажа, што яму цяпер хочацца рабіць партрэты, і паказвае новы партрэт, выкананы ў чорна-белых колерах, нібы гэта чорна-белая фатаграфія з мінулага стагоддзя. Сяргей кажа: "Ніколі фотаздымак не дасць таго ўяўлення пра асобу, якое можа стварыць мастак... Мастак мае магчымасць карыстацца знаходкамі фатаграфіі, тэлеэкрана, кампутара, кіно, але ніякія спецэфекты, ніякія алхімічныя спалучэнні не могуць спаборнічаць з таямніцай мастакоўскага зроку, які здольны ўхапіць падсвядома пробліск хвіліны натхнення"...

Вельмі прадстаўнічы вобраз палітыка, які вызначыўся ў завяршэнні сюжэта другой сусветнай вайны, — Уінстана Чэрчыля. У англійскім белым, з чорнай істужкай капелюшы... Два пальцы левай рукі паднятыя. На чырвонай палосцы знізу паўтараюцца слова, імітацыя бягучага радка: no comment...

Сяргей выстаўляе некалькі квадратаў удоўж сцяны — і паўстае чорны трактар у натуральную велічыню. Сяргей кажа: "Я замалёўваў яго з натуры ў Панямуні, гэта прыгарад Гародні... Надпіс на баку трактара белай фарбай я капіраваў да міліметра — гэта вельмі важны дакумент:

# ГРОДНО ПАЙ АГРО СЕРВІС

Горкая іронія з настальгічным замілаваннем да роднай зямлі. З любоўю, калі хочаце... Нехта павінен быў гэта зрабіць... Назва гэтай карціны простая — “Беларусь”... Пакуль я дапрацоўвала сваю эсэйку пра Грыневіча, ён паспей паказаць сваю карціну “Беларусь” на выставе ў Гародні...

Дзве карціны з адной назвай “Споведзь”, ці дыптых, — твар на абедзвюх карцінах — той самы. Далікатныя рысы твару зямной мадонны ў скрусе за правіны чалавечтва — перад спавядніцай, акенца спавядніцы крыжыкамі рапшоткі адбіваецца на вуснах, на носіку, на вачах. На адной карціне твар дзяяўчыны ў профіль, а на другой — як яе бачыць ксёндз... Сяргей кажа: “Я хадзіў у касцёл і падглядаў, як гэта адбываецца”... Сам Сяргей праваслаўны.

Паказаў мне папку з замалёўкамі людзей у сне, там нават ёсць калега Сяргея па пятym класе школы-інтэрната, які спіць на школьнай парце. Мастак Коўзусь, які з Гародні выехаў у Амерыку, спіць на стале, сонныя жанчыны, пераважна, дачка і жонка... Сяргей кажа: “Найсмачней спяць заўсёды стомленыя салдаты”... Ва ўсіх сонных людзей не сонная жывая душа.

Адну карціну бачу на слайдзе — тры гарыстыя краявіды Гародні, раздзеленыя калонамі, вышыня пагоркаў яшчэ больш павышаецца за кошт вышыні святыняў на пагорках, у ззянні сонца. Сяргей кажа: “Гэта роспіс на сцяне ў кабінечце аднога начальніка”... Ёсць такія ў Гародні начальнікі?! Сяргей называе прозвішча начальніка жыллёвакамунальнай гаспадаркі — Пятровіч Іван Іванавіч... Сама кантора месціцца ў прыгожым двухпавярховыем доме ў стылі позняй гарадзенскай сецэсіі, на фасадзе якога найпрыгажэйшая ў Гародні лепка расліннага арнаменту, дата пабудовы дома — 1912 год... І я не буду называць цяперашні адрас таго дома, дзе створана гэтая ілюзіяністыч-

ная сцяна з касцёламі Гародні, а назаву яе даўнейшы адрас — гэта рог вуліц Пясочнай — Лістоўскага... Недалёка ад брыгітак...

Яшчэ адна карціна: Анёл з вежы катэдры над горадам, які ўвесь змяшчаецца пад крыламі Анёла.

Спытала, ці ёсьць у Сяргея любімая мастакі, ён адказвае дыпламатычна, што добрых мастакоў многа, напрыклад, галандзец Эшэр... І ў Гародні ёсьць мастакі, славутыя ў свеце, і называе прозвішча графіка, які мне здаецца халодным і нацыянальна не вызначаным.

Сяргей кажа: “Да сябе трэба адносіцца па-філасофску, лепей быць да сябе крыху іранічным, каб не выглядаць смешным”.

Каб захаваць духоўнае здароўе, трэба ў сябе захаваць маленства. На карціна “Сон імператара” Сяргеев сын Максім, змаляваны нібы з чорна-белай фатаграфіі, спіць, а навокал яго грувасцяцца каляровыя мары, і каляровая карона на яго галаве, а сонны тварык супакоены споўненым прароцтвам сну...

Мастак Сяргей Грыневіч заняты сур'ёзнай працай і стварае неймаверна смелыя творы, але прыдумаў такі спосаб, нібы ён усё яшчэ сніць каляровыя сны імператара, як яго сын Максім, і застаючыся крыху ў маленстве, ён працуе так, нібы весела бавіць час. Гуляючы, ён забывае пра атавістычныя страхі продкаў, пра небяспечныя гульні палітыкаў, пазбаўляецца смутку, ляноў, банальнасці, штучнасці, амбітнасці, гульня супакоівае і паглыбляе, і вяртае ў забытага дзяцінства чалавецтва, у старадаўнія, у гістарычную прыгоду, у зачараванае царства.

Ізноў напрошваеца параўнанне з тым, што мне найбліжэй, — з “Вянком” Максіма Багдановіча, з яго рэляцыямі ў цыклах вершаў “Малонкі і спевы”, “Старая Беларусь”, “У зачарованым царстве”, “Места”... “Вечар на заходзе ў попеле тушиць кучу чырвоных кавалкаў вугля...”

Аж дзіўна, як шмат увагі наш класік аддаваў колерам, усё гэта ўжо было створана, яно нейкім спосабам, нейкім флюідамі засмакталася ў душы нашчадкаў... І гэты трактар у натуральную велічыню — дзіцячая гульня ў сапраўднае жыщё дарос-

лых, і ўсе падробкі пад фатаграфії, сны малых імператараў, — гэта любоў да Радзімы, якую з сэрца не вырвеш. Элемент гульні ў мастацтве Сяргея Грыневіча — гэта сур'ёзны занятак сталага творцы на мяжы рэальнасці і фантастыкі на “белым палатне змяінага цара”... Гэта змёртвых перасяленне малой памерлай гісторыі ў яшчэ не народжаны ўсясвет гармоніі і хараства.

Чым маці займаюць дзяцей, каб не было сумна? Даюць у рукі каляровы аловак, крэйду або вугаль, — і дзіця ўжо там, у свеце фантазіі Святога Духа, і гэта перажывае іца як найбольш інттымнае, успрымае іца як найболыш універсальнае.

У мастацтве Сяргея Грыневіча няма сумнення, адмаўлення, адчаю, злосці, агрэсіі, фальшу, бруду, змроку, няпраўды, крыку. Колеры кладуцца смела адзін пры другім, але менавіта так, як павінны, густ мастака папраўляе наша прымітыўнае ўяўленне аб узаемаадносінах фарбаў і рэчаў.

У мастацтве Сяргея Грыневіча ёсьць спакойная станоўчасць, мудрасць, гуманнасць, удзячнасць, хвала, любоў, дабрыня, чысціня, благаславенне, крыху шкадавання і скептычнасці, сугучча блакітаў і прамяністасці, сакрум рытуалу, просьба, малітва, кліч...

Не прапаную сваім чытачам спіс тых галерэяў і выставачных залаў, дзе презентаваліся карціны мастака Сяргея Грыневіча. Мне так здаецца, што лягчэй пералічыць тыя галерэі свету, дзе ягоных выставаў не было. Вось ён для нашага “Спаміну пра будучыню” прапануе свой фотапартрэт з Парыжам, з Мастацкага цэнтра “Пампіду”, на фоне сабора Нотр-Дам дэ Пары...

Ён можа спакойна разважаць пра тое, што яму добра ма-люе іца ў Галандыі, у Францыі і ў Харватыі... Але найлепей у майстроўні ў ціхім дамку за дзвюма старымі гарадзенскімі вежамі, якія па-ранейшаму ў Гародні называюць воданапорнымі, хоць іх даўно займаюць мастакі пакалення Сяргея Грыневіча пад свае майстроўні.

Разважаючы пра смеласць, навізну, дынамічнасць, зро-кавую інакшасць, адначасна відочную тутэйшасць палотнаў Сяргея Грыневіча, хачу паставіць яго ў адзін рад з нацыяналь-нымі продкамі нашай духоўнай культуры. Мастак павінен

стаяць у адным шыхце з тымі постацямі, якія ён увекавечвае на палатнінах Краіны белай доўгай хмары... У глыбокім сэнсе цяперашняга часу. Наш Край стараецца пераймаць іншых, аднак застаетца заўсёды ззаду. Сяргей Грыневіч — чалавек з будучыні, таму што ён пазбаўлены комплексу залежнасці ад іншых, талент мастака ён перастварыў у шчаслівую прыгоду свайго жыцця...

А сваім прыхільнікам мастак дарыць гарманічную краіну-браначку, у якой хацелася б плакаць, сумаваць, спамінаць, пайсці і зноў у яе вярнуцца... А пабыўшы там, іці выйдзеш такі самы, іці паплыўш на карабліках сваіх дзіцячых летуценняў у свой начны сад, дзе ўсё ясна яснее і нібы ў густой імгле...

Час даеца нам для таго, каб усё, што маем, ператварыць у любоў, ад якой вызывае толькі Бог, калі прымое нас у нябёсы.



## Змест

### 1

|   |     |
|---|-----|
| Жыць – гэта думаць.....                   | 5   |
| Мурожныя Біскупцы.....                    | 9   |
| Пачаткі.....                              | 29  |
| Музей Максіма Багдановіча ў Гародні ..... | 41  |
| Суполка Максіма Багдановіча .....         | 51  |
| Айцец Уладзіслаў Чарняўскі .....          | 65  |
| Васіль Быкаў і Аляксей Карпюк.....        | 69  |
| Яблынъкі.....                             | 81  |
| Артур Цяжкі.....                          | 99  |
| Ларыса Геніюш.....                        | 105 |
| Зоська Верас.....                         | 129 |
| Ірына Крэнь.....                          | 135 |
| Анатоль Сыс .....                         | 147 |
| Францішкане .....                         | 153 |
| Хрысціна Лялько .....                     | 157 |
| Мой Будслаў.....                          | 161 |

### 2

|                         |     |
|-------------------------|-----|
| Янка Купала .....       | 173 |
| Максім Багдановіч ..... | 181 |
| Валодзя Караткевіч..... | 193 |
| Янка Брыль .....        | 201 |
| Мацей Канановіч .....   | 205 |
| Чэслаў Мілаш.....       | 213 |
| Эліза Ажэшка .....      | 223 |
| Наталля Арсеннева.....  | 231 |

# **3**

|                                 |     |
|---------------------------------|-----|
| Спявайце Пану новую песню ..... | 245 |
| Аляксандр Ліпень .....          | 249 |
| Казімір Місюра .....            | 263 |
| Апанас Цыхун .....              | 273 |
| Уладзімір Кіслы .....           | 279 |
| Мікола Скляр .....              | 287 |
| Пятро Янушкевіч .....           | 295 |
| Алесь Сільвановіч .....         | 303 |
| Сяргей Шэмэт .....              | 307 |
| Сяргей Грыневіч .....           | 313 |

## Ад выдаўцоў

**“Хадзі на мой голас”** з'яўляецца другім томам, заснаваным намі ГАРАДЗЕНСКАЙ БІБЛІЯТЭКІ. На старонках кніг, якія ў складаюць, прадстаўлена забытая гісторыя Гародні, традыцыя сусіданства розных народаў і культур, памяць пра гістарычную спадчыну, культурніцкі і літаратурныя дасягненні творцаў горада на працягу стагоддзяў.

ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА – гэта яшчэ адзін напамін гарадзенцам, што лёс горада ў іх руках. Толькі агульнымі намаганнямі мы здолеем перанесці ў наступныя стагоддзі непаўторнасць гістарычнай Гародні, зберагчы яе ўнікальнасць для нашчадкаў.

ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА прысвячаецца той Гародні, якой мы можам ганарыцца.

Дзякуем рэдактару і супрацоўнікам часопіса “Наша вера” за неацэнную дапамогу пры падрыхтоўцы кнігі.

Дзякуем аўтарам фотаздымкаў.

Дзякуем усім, хто з намі.

### Выйшлі з друку:

Юры ГАРДЗЕЕЎ “Магдэбургская Гародня”

### Рыхтуюцца да друку:

Аляксей КАРПЮК “Развітанне з ілюзіямі”

“Небыцца не існуе”. Невядомыя старонкі беларускага нацыянальнага руху

Па ўсіх пытаннях, звязаных з ГАРАДЗЕНСКАЙ БІБЛІЯТЭКАЙ, звязтацца [zasvabodu.hrodna@gmail.com](mailto:zasvabodu.hrodna@gmail.com)

